

OSMANLI VİLAYET SALNAMELERİNDE MUSUL

Editörler

Cengiz EROĞLU

Murat BABUÇOĞLU

Orhan ÖZDİL

ORSAM

OSMANLI VİLAYET SALNAMELERİNDE

MUSUL

Cengiz
EROĞLU

Murat
BABUÇOĞLU

Orhan
ÖZDİL

ORSAM Kitapları No: 5
ORSAM Ortadoğu Kitapları No: 3

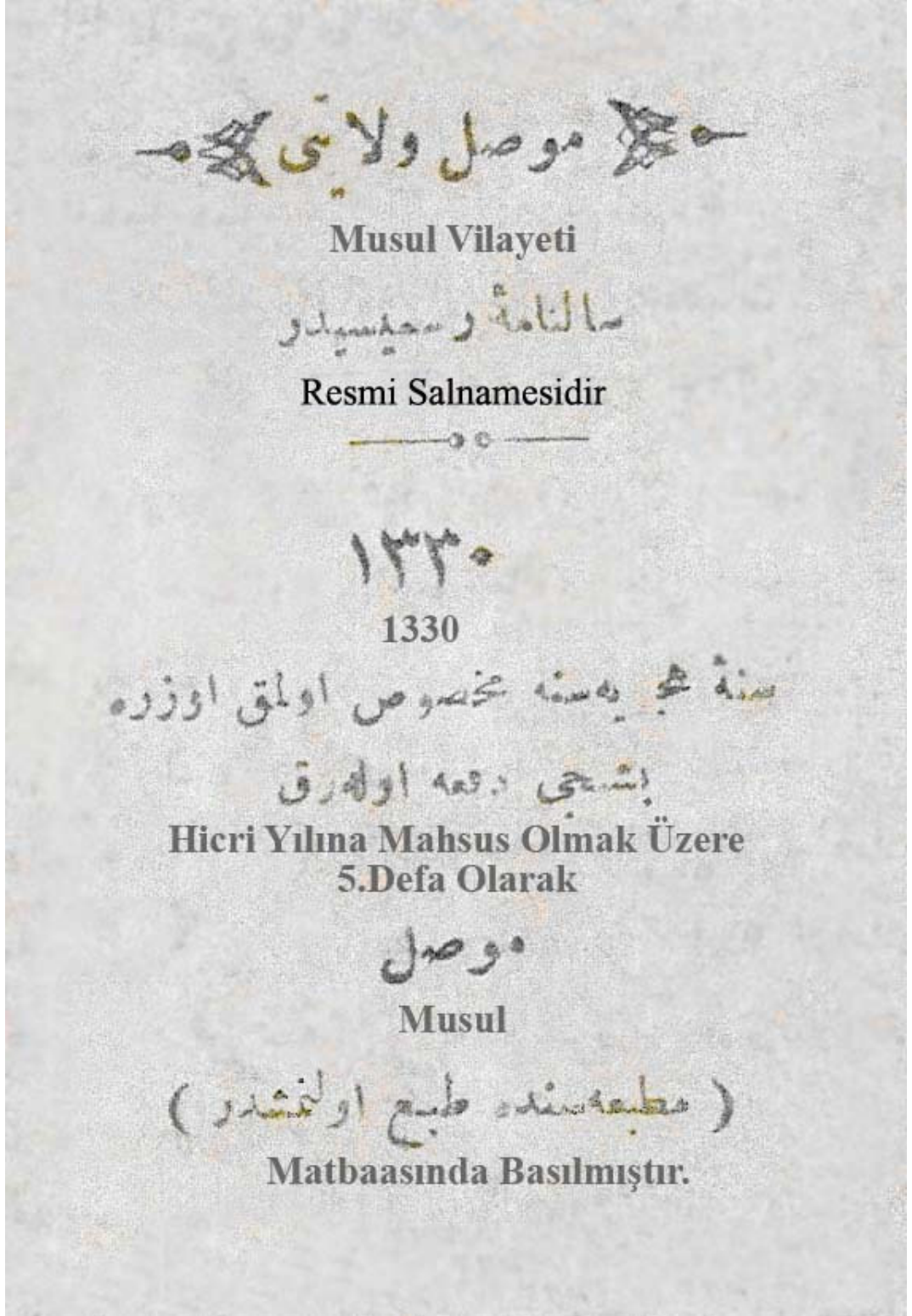
“Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul”
Editörler: Cengiz EROğLU, Murat BABUÇOğLU, Orhan ÖZDİL
ANKARA - Kasım 2012
ISBN: 978-975-8975-05-6

ORSAM
Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
Center for Middle Eastern Strategic Studies
مرکز الشرق الأوسط للدراسات الاستراتيجية

Mithatpaşa Caddesi 46/6 Kızılay-Ankara
Tel: 0 (312) 430 26 09 Fax: 0 (312) 430 39 48
www.orsam.org.tr, orsam@orsam.org.tr

ORSAM © 2012

Bu kitabın içeriğinin telif hakları ORSAM'a ait olup, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca kaynak gösterilerek kısmen yapılacak makul alıntılar ve yararlanma dışında, hiçbir şekilde önceden izin alınmaksızın kullanılamaz, yeniden yayımlanamaz. Bu kitapta yer alan değerlendirmeler şahısların kendilerine aittir; ORSAM'ın kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

H. 1330 (1912) Tarihli Musul Vilayet Salnamesi Orijinal Kapağı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
GİRİŞ	
Musul Üzerine Batılı Ülkelerin Politikaları.....	11
XIX. Yüzyıla Kadar Musul'un Osmanlı İdari Taksimatındaki Yeri.....	13
XIX. Yüzyıl Sonları ile XX.Yüzyıl Başlarında Musul'un İdari Taksimatı....	15
Musul Vilayet Salnameleri.....	31
XX. Yüzyıla Girerken Salnamelerde Musul	36
Musul Vilayeti Tarihi.....	37
Musul Vilayetinin Demografik Durumu	40
Musul Vilayetinin Ekonomik Durumu	51
SALNAMELERDE MUSUL	57
I- MUSUL VİLAYETİ TARİHİ	61
Asurîler Dönemi	63
Musul'un Kuruluşu, İnşası ve Adlandırılması.....	78
Musul'un Fethi.....	79
Musul Valileri.....	79
Moğol İstilasası.....	98
Karakoyunlu Devleti Dönemi.....	98
Akkoyunlu Devleti Dönemi.....	99
Osmanlı Devleti Dönemi.....	100
II. MUSUL VİLAYETİNİN COĞRAFYASI	111
Yeri ve Sınırı.....	113
Vilayetin İdari Taksimatı.....	113
Cezire (Mezopotamya).....	113
İklim ve Hava.....	116
Dağlar.....	116
Ormanlar.....	116
Nehirler.....	117
Kaplıca ve Maden Suları.....	118
III. MUSUL VİLAYETİNDE ZİRAAT	121
Vilayetin Zirai Durumu.....	123
Tarımsal Ürünler-Bitkisel Besinler.....	124
Sanayi Bitkileri.....	125
Hayvansal Ürünler.....	127
IV. MUSUL VİLAYETİNİN SİHHİ DURUMU	129

V. MUSUL VİLAYETİNE BAĞLI KAZA VE NAHİYELER	143
Musul Sancağı.....	145
Kerkük Sancağı.....	167
Süleymaniye Sancağı.....	201
VI. MUSUL VİLAYETİNİN HALKI VE NÜFUSU.....	211
VII. MUSUL VİLAYETİNİN OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ VALİLE	218
VIII. PADİŞAH TARAFINDAN RÜTBE VERİLEN MUSULLULAR...	227
IX. MUSUL VİLAYETİNDE BULUNAN YABANCI DEVLET KONSOLOSLUKLARI.....	231
X. MUSUL VİLAYETİNİN RUHANİ REİSLERİ.....	235
XI. MUSUL VİLAYETİNİN MÜLKİ VE ASKERİ TEŞKİLATI.....	241
H. 1308 Musul Vilayeti Salnamesi	244
H. 1310 Musul Vilayeti Salnamesi	264
H. 1312 Musul Vilayeti Salnamesi	288
H. 1325 Musul Vilayeti Salnamesi	314
H. 1330 Musul Vilayeti Salnamesi	343
H. 1292 Bağdat Vilayeti Salnamesi	383
XII. MUSUL'DA BULUNAN PEYGAMBER VE EVLİYA TÜRBELERİ	393
XIII. MUSUL VİLAYETİ MATBAA VE GAZETELERİ.....	403
XIV. MUSUL VİLAYETİNİN İKTİSADİ DURUMU.....	407
XV. TARİHTE MEYDANA GELEN ÖNEMLİ OLAYLAR (HİCRETEN ÖNCE VE SONRA).....	417
KAYNAKÇA.....	429
İNDEKS	435

KISALTMALAR

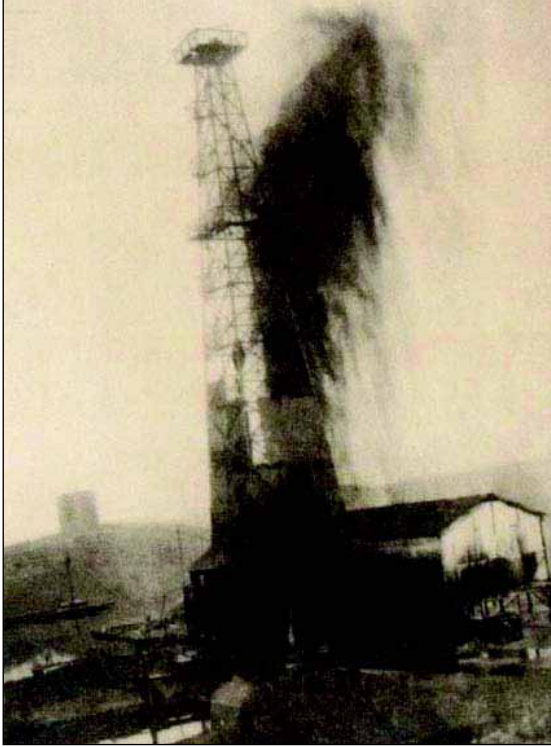
b.	İbn (oğlu)
Bkz.	Bakınız
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
Eİ ²	Encyclopedia of Islam
H.	Hicri
H.Ö.	Hicretten Önce
H.z.	Hazreti
İA	İslam Ansiklopedisi
M.	Miladi
M.Ö.	Milattan Önce
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Nşr.	Neşreden
s.	Sahife
TTK	Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Musul Üzerine Batılı Ülkelerin Politikaları

Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Batılı emperyalist güçlerin “Büyük Ortadoğu Projesi” kapsamında önemli bir yeri olan 36. paralelin kuzeyinde kalan bölge, kimi devletlere göre Kuzey Irak, kimilerine göre Güney Kürdistan, kimilerine göre de Musul bölgesi olarak adlandırılan saha üzerine üretilen politikalar bugüne özgü değildir. Aksine burası, yaklaşık yüz yıldır problemlili bir bölgedir.

Bu bağlamda Musul ve çevresi hem coğrafi konumu açısından, hem zengin petrol yataklarına sahip olması bakımından, hem de barındırdığı etnisiteden dolayı oldukça büyük bir stratejik öneme sahiptir. Şöyle ki: Musul vilayetinin kapsadığı topraklar İran’la Suriye’yi, Anadolu ile de Irak’ı birbirine bağlayan yolların kavşak noktasındadır. Bu nedenle de

Kerkük’te İlk Petrol Kuyusu (1926)

saydığımız bu dört coğrafi bölge için, Musul’un stratejik değeri büyüktür. Anadolu, Suriye, İran ile Musul ve çevresinin kapsadığı bölge arasında dağlar ve çöller gibi doğal engeller yer alırken; Irak ile bölge arasında hiçbir coğrafi engel yoktur. Bu yüzden bölgeye sahip olan güç, bütün Irak toprakları üzerinde de etkinlik kurabilir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bölgenin stratejik önemini belirleyen tek neden elbette ki sadece coğrafi yapı değildir. Bununla birlikte sahip olduğu petrol yatakları ve bölgedeki etnik yapı da bunda etkindir. Bölgenin stratejik önemi Irak açısından öncelikle coğrafi konumu iken, bu öncelik İngiltere için petrol yatakları, Türkiye için de nüfus yapısıdır¹.

Bilindiği gibi İngiltere’nin Ortadoğu politikasının temelinde hem ekonomik nedenler, hem de Doğu ile olan ulaşım bağlantısı yönüyle stratejik önem taşıyan sömürgesi Hindistan’ın güvenliğini sağlamak gibi bir endişe bulunmakta idi.

¹ İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları İle Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme**, İstanbul 2003, s.39.

Harita-1 1960 Tarihinde Irak Devletinin İdari Birimleri (Livalar)

XX. yüzyıl başlarında çeşitli ulaşım yolları üzerinde bulunan Mezopotamya, özellikle de Musul, Batılı emperyalist güçlerin petrol arama ve işletme imtiyazları için birbirleriyle yarıştıkları bir bölge olmuştur ve bölge günümüzde hala bu özelliğini yitirmek bir yana², dünya enerji sistemindeki öneminden dolayı daha da ön plana çıkmıştır. Şöyle ki: Bugün ABD’nin Ortadoğu’ya müdahalesinin ardında, elbetteki bölgenin dünyadaki en önemli petrol yataklarına sahip olması yatmaktadır. Fakat çok fazla bilinmeyen bir gerçek vardır ki o da; Türkçe’ye “petrol üretimi tepe noktası” olarak çevirebileceğimiz bir kavramın ardında yatan unsurlardır. Buna petrol endüstrisi jargonunda “peak oil” denmektedir. Pek çok kişi için petrol ve doğal gaz –yani fosil hidrokarbonlar– sürekli zamlanmasına rağmen, parasını verdiğimizde her zaman sahip olabileceğimiz sıradan mallardır. Kimse hidrokarbonların jeolojik

² Başta İngiltere’nin ve daha sonra diğer Batılı devletlerin Musul üzerindeki emelleri için bkz. Mim Kemal Öke, **Musul Kürdistan Sorunu: 1918-1926**, İrfan Yayıncılık, İstanbul 2003, s.39-48.

bir sürecin ürünü olduğunu ve sonsuz bir kaynak olmadığını, mevcut endüstriyel insan uygarlığının her unsurunun bu maddelere bağımlı olduğunu; benzinden DVD'ye, plastikten suni gübreye, ilaçtan deterjana tükettiğimiz yüz binlerce ürünün içinde hidrokarbon türevleri bulunduğunu, yoksa bile üretilmesi ve sonra bize ulaştırılması için hidrokarbon enerji gerektiğini; hidrokarbon enerji olmadan ne suyun ne de gıdanın devamlılığının sağlanamayacağını düşünmez.

Bugün dünyanın çeşitli yerlerinde yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda, en geç 2010 yılında dünya petrol üretim kapasitesinin en yüksek noktaya varacağına ve bu tarihten sonra üretimin geri döndürülemez biçimde azalmaya başlayacağına dair tahminler ortaya atılmıştır. Çünkü petrol, ilk petrol pompası çalışmaya başladığı günden itibaren azalan, sınırlı bir kaynaktır. Artık dünyanın pek çok yerinde mevcut petrol kuyularından giderek daha az petrol çıkartılmakta ve yeni petrol yatağı keşifleri de o oranda azalmaktadır. Bu araştırmaları yapan bilim adamları, dünyadaki petrol rezervlerinin % 95'inin keşfedilmiş olduğunu ve bilinen rezervlerin de % 90'ının hâlihazırda üretimde olduğunu söylüyorlar³.

İşte tüm bu nedenlerden dolayı, dünya gündeminde yerini koruyan bir bölgenin yakın ve uzak tarihinin ayrıntılarıyla ortaya konması, geniş araştırmalara konu olması gerekmektedir. Dünyada bu konu üzerine hâlihazırda birçok çalışma yapılmaktadır. Bu nedenle bölgenin tarihine ışık tutması amacıyla vilayet salnameleri, bu çalışmanın konusu olarak seçilmiştir.

XIX. Yüzyıla Kadar Musul'un Osmanlı İdari Taksimatındaki Yeri

Yukarı Mezopotamya'da Dicle nehrinin batı kıyısında, antik Ninova kentinin kalıntıları karşısında kurulu bir yerleşim birimi olan Musul⁴, Osmanlı döneminde kendisiyle aynı adı taşıyan ve sınırları kabaca Diyar-ı Rebi'a'nın sınırlarıyla örtüşen bir vilayetin merkezi idi.

İlkçağlarda Babil, Mitanni, Asur, Med ve Pers krallıklarının hâkimiyetinde olan Musul bölgesi 641'den itibaren Arapların egemenliği altına girmiş, Emeviler döneminde de El-Cezire⁵ adıyla kurulan eyaletin merkezi haline getirilmiştir. Daha

³ Bu ifade, ODAC (Oil Depletion Analysis Centre), ASPO (The Association for the Study of Peak Oil and Gas), IHS Energy (eski adıyla Petroconsultants), John S. Herold Inc. gibi kurumların ve Alan Bartlett (Colorado Üniversitesi), Colin Campbell (jeolog), Cutler J. Cleveland (Boston Üniversitesi Enerji ve Çevre Çalışmaları Merkezi direktörü), Kenneth S. Deffeyes (Princeton Üniversitesi), Kjell Aleklett (Uppsala Üniversitesi), Ali Bahtiyari (İran Milli Petrol Şirketi Stratejik Planlama Dairesi başkanı), Jean Laherrère (Dünyanın en büyük dördüncü petrol şirketi Total'in Keşif Dairesi eski başkanı), Walter Youngquist (Oregon Üniversitesi), Michael R. Duffey (George Washington Üniversitesi), Michael T. Klare (Hampshire College) gibi saygın bilimcilerin tahminleridir. Bu konuda ayrıntılı bir makale için bkz. H. Şükrü Ilıcak'ın 9-10 Mayıs 2005 tarihinde Birgün Gazetesinde çıkan "Yaklaşan Enerji Krizi ve Uluslararası Siyasete Etkisi Üzerine Öngörüler" başlıklı yazısı.

⁴ E. Honigmann, "Musul", İA, MEB Yayınları, VIII, Eskişehir 1997, s.738-739.

⁵ Cezire bölgesi, bugünkü Irak'ın kuzeyi, Anadolu'nun güneyi ve kısmen de Suriye'nin kuzeydoğusunu içine alan bir bölgedir. Bölge aynı zamanda İran'dan Suriye ve Mısır'a ve Basra ile Bağdat'tan da Anadolu'ya giden ticaret yolunun üzerindedir. Bu yönüyle El-Cezire, önemli bir

sonra bölgeye Abbasiler, onlardan sonra da Selçuklu hâkimiyetiyle Türkler egemen olmuştur⁶.

1517’de Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra bazen Bağdat’a, bazen Şehr-i Zor’a bağlı bir sancak haline getirilen Musul, 1586’da müstakil bir eyalet haline dönüştürüldü ve beylerbeyliğine de Canbuladoğlu Hüseyin Bey getirildi⁷.

1587’de Musul eyaleti, Musul Paşa sancağı ile birlikte toplam 8 sancaktan oluşuyordu. Bunlar: Erbil, Nusaybin, Sincar, Ağca Kal’a, Bacvan, Zaho ve Eski Musul sancakları idi. 1592’ye gelindiğinde daha önce Bağdat eyaletinin bir sancağı olan Tikrit de Musul’a bağlanmıştır. XVII. yüzyılın başlarına gelindiğinde bu idarî bölünmede birtakım değişiklikler yaşanacaktı. 1609 tarihli Ayn-ı Âli Risalesindeki verilere göre vilayet artık Musul Paşa sancağı, Bacvanlu, Tikrit, Eski Musul, Harun ve Bane sancaklarından oluşmaktaydı⁸.

1632–1641 yılları arasındaki idarî taksimatı gösteren sancak tevcih defterindeki verilere göre bu tarihlerde Musul eyaleti, Paşa sancağı, Bacvanlu, Eski Musul, Keşşaf, Tikrit, Harun ve Zaho sancaklarından oluşurken; 1648’de Kâtip Çelebi’nin *Cihannüma* adlı eserinde ufak değişikliklerle Paşa sancağı, Bacvanlu, Eski Musul, Tikrit, Harunbane ve Kara Dasni sancaklarını kapsamaktaydı. Çok değil, bundan birkaç yıl sonra kaleme alınan Sofyalı Ali Çavuş Risalesi’nde yine bazı değişikliklerin olduğu gözlenecektir. Şöyle ki, bu risaleye göre vilayetin sınırlarını, Musul Paşa sancağı, Kerkük, Tikrit, Bacvanlık ve Huden (Harun)-Bane sancakları belirlemiştir⁹.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde, Musul’un idarî taksimatı hakkında Feridun Bey Mecmuası bize bilgi vermektedir. H. 1090 tarihli bu esere göre Irak bölgesi, Bağdat, Şehr-i Zor, Musul, Basra ve El-Ahsa eyaletlerinden oluşmaktadır. Musul eyaleti sınırları içerisinde de Eski Musul, Kerşan ve Herven olmak üzere üç sancak yer almaktadır. Yukarıda, yıllara göre verilen idarî taksimatta yer alan İmadiye, Zaho, Tikrit, Bacvan sancakları Bağdat’a; Erbil sancağı ise Şehr-i Zor’a bağlı görünmektedir¹⁰.

Görüldüğü gibi Musul eyaletinin idarî taksimatında sürekli bir değişim yaşanmıştır. Bu, bir yandan devam eden Osmanlı-İran savaşları ile, bir yandan da Osmanlının kendi iç yapılanması ile ilgili olmalıdır.

bölgedir. Böylesi ticari ve stratejik öneme sahip olan El-Cezire’nin tarihi hakkında bkz. Abdülgani Bulduk, **El-Cezire’nin Muhtasar Tarihi**, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Öztürk-İbrahim Yılmazçelik, Elazığ 2004.

⁶ Kaymaz, **Musul Sorunu**, s.22-23.

⁷ Ahmet Gündüz, **Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)**, Elazığ 2003, s.36.

⁸ Bu konuda ayrıca bkz. Metin Kunt, **Sancaktan Eyalet, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, Ek:I-IV; Halil Sahillioğlu, “Osmanlı Döneminde Irak’ın İdari Taksimatı”, Çeviren: Mustafa Öztürk, **Belleten**, LIV/211, Ankara 1991, s.1233-1257.

⁹ Gündüz, **Osmanlı İdaresinde Musul**, s.38-42; Musul eyaletinin XVI. yüzyıldaki idarî taksimatı için bkz. Nilüfer Bayatlı, **XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti**, TTK Yayınları, Ankara 1999.

¹⁰ Bkz. bu çalışmanın “Kerkük Sancağı, Kerkük’ün Tarihi” kısmı.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkenin ulaşım ağı ve dış ticaret kanalları büyük ölçüde değiştiğinden, üretim ile yönetim merkezleri ve birimlerinde de yeni oluşumlar kendini gösterecek ve bu alandaki en önemli atılımlar XIX. yüzyılda yapılacaktır. Nihayetinde Basra'nın Bağdat'tan ayrılıp yeni bir eyalet haline getirilmesi de bu dönemde olacaktır. Yukarıda da zikredildiği gibi 1890 yılına gelinceye kadar Basra, bağlı bir sancak konumunda Bağdat Vilayet Salnamesinde yerini almıştır. Bu bağlamda **memâlik-i mahrûse**de 1836'dan itibaren klasik taşra düzeninin yenilenmesi bakımından vilayet teşkilatında birtakım yeni düzenlemelere gidildiği bilinmektedir.

II. Mahmud döneminde genel güvenlik açısından köklü önlemler alınması amacıyla, 1834-1836 yılları arasında bütün ülkede bir **redif askerî teşkilatı** kurulmuştur. Bu teşkilatın görevleri arasında derbendlerde nöbet tutmak ve kent merkezlerinde devriye gezerek iç güvenliği sağlamak da vardır. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından kurulan Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ile tüm Osmanlı topraklarında güvenliği sağlamak mümkün olmamıştır. Bu nedenle Ağustos 1834'te Meclis-i Şura'da redif teşkilatının kurulması kararlaştırıldı. Redif askerlerinin eğitimi işi de Asakir-i Mansure subaylarına verildi. Böylece bu teşkilata paralel olarak 1836'da taşra yönetim birimlerinin yeniden düzenlenmesi gündeme geldi. Bu amaçla taşrada **müşirlikler** kuruldu ve bunlara bazı sancak ve kazalar **feriklik** olarak bağlandı. Bu uygulama ile klasik dönemin çok fonksiyonlu **tımar sistemi** gibi bir sistem yaratılmaya çalışılıyordu. Yani askerî-idarî yönetimin bir arada yürütülebileceği bir sistem.

Bunun yanı sıra Osmanlı ülkesinde başka düzenlemeler de yapılmıştı. Şöyle ki: Tanzimat dönemine gelindiğinde, daha önce yaşanan birtakım aksaklıkların giderilmesi, özellikle vergilerin herkesin gelirine göre alınması konusundaki olumsuzlukların giderilmesi amacıyla 1840'da iltizam usulü kaldırılmış ve hazine gelirlerinin doğrudan merkezden atanan **muhassıllar** tarafından toplanması kuralı getirilmiştir. Böylece taşra yönetiminde, eyaletlerde vali ve müşirler yer alırken; muhassıllar gittikleri sancakların yönetimini üstlenecekler ve kurulacak olan **muhassıllık meclisleri** aracılığı ile de vergileri düzenli olarak toplayacaklardı. Tabii beklenen sonuç alınamamış ve 1842'de muhassıllık kurumu kaldırılarak tekrar iltizam uygulamasına dönülmüştür. Yeni bir düzenleme ile eyaletler sancaklara, sancaklar da kazalara ayrılmıştır. Muhassıllık meclisleri ise **memleket meclislerine** dönüştürülmüştür. Daha sonra bu meclisler 1849'da yayınlanan yeni bir talimatname ile **eyalet meclisleri** adını alırken, sancak merkezlerinde de **küçük meclisler** kurulmuştur¹¹. Bu dönemin en belirgin özelliği, **kazanın** yine önemli bir idarî birim olarak uygulamada yerini almasıdır. Bilindiği gibi **kaza** Osmanlı klasik döneminde etkin bir adlî-idarî birimken, XVIII. yüzyıla gelindiğinde idarî açıdan önemini bir hayli yitirmiş ve kadılar da sadece adlî yetkili durumuna düşmüşlerdi¹². XIX. yüzyılda ise sancak yönetimi **kaymakamlara** bırakılırken, kazalar da **kaza müdürlerinin** idaresi altında idi¹³. Eyalet ve sancaklarda halkın temsilcilerinin de yer

¹¹ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri ...**, s.215.

¹² Ergenç, "Salnamelerde İzmir", s.3-4.

¹³ Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri ...**, s.225.

aldığı (4 Müslüman ve 4 de Gayrimüslim üyesi olan) **büyük ve küçük meclisler** oluşturulmuştur¹⁴.

Diğer taraftan taşra teşkilatında valinin yanında yer alan ve merkezden atanan **defterdarın** da önemli roller oynadığı görülmektedir. Defterdar, hazine gelirlerinin toplanmasından sorumlu idi. Taşrada iç güvenlik sorunu ise 1844'te kurulan **Zaptiye teşkilatı** ile sağlanıyordu.

1864'te hazırlanan **vilayet nizamnamesi**, Mithat Paşa'nın 1864–1871 yılları arasında Tuna vilayetindeki uygulamalarından sonra, Osmanlı ülkesinin genelinde geçerli hale getirildi. Buna göre Osmanlı toprakları **vilayet, sancak, kaza ve köy**'lerden oluşan yönetim birimlerine ayrılıyordu. Bu düzenleme ile yöneticilerin unvan ve atanmalarında da değişikliğe gidilmiştir. Eyalet adı **vilayete** dönüşürken, **vali** yönetici olarak durumunu ve unvanını koruyacaktı. Sancak terimi yerine ise zaman zaman **liva** teriminin kullanıldığı görülecek ve sancak yönetimi kaymakam yerine **mutasarrıf**a bırakılacaktı. Kaza birimi ise 1842'deki statüsünü korumakla birlikte seçimle göreve getirilen **kaza müdürü** yerine kaza yöneticisi olarak atanmış bir **kaymakam** iş başına getirilecekti. Böylece en önemli değişiklik kaza yönetiminde yapılmış oluyordu¹⁵. 1871'e gelindiğinde **nahiyeler** de yönetim birimi olarak bu teşkilatta yerini alacaktır. Vilayet yönetimi ise valinin başkanlığında birçok üyeden oluşan **Vilayet İdare Meclisi** tarafından yürütülmekteydi.

Bu bağlamda 1864'ten itibaren Osmanlı Avrupası'nda 44 sancaklı 10 vilayet; Osmanlı Asyası'nda 74 sancaklı 16 vilayet ve Osmanlı Afrikası'nda da 5 sancaklı 1 vilayette bu yeni düzenleme uygulamaya konulmuştur¹⁶. Bütün ülke çapında XIX. yüzyılda ortaya çıkan bu yeni oluşumları, salnamelerden takip etmek tam anlamıyla mümkündür.

XIX. Yüzyıl Sonları ile XX. Yüzyıl Başlarında Musul'un İdarî Taksimatı

XIX. yüzyıla gelindiğinde bir ara Musul'un, 1850'de eyaletten mutasarrıflığa dönüştürülerek Bağdat eyaletine bağlandığını ve kısa bir süre sonra, 1878'de tekrar vilayete çevrildiğini görmekteyiz¹⁷.

XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında H. 1330 (1912) tarihli salnameye göre Musul vilayeti, Musul, Kerkük, Süleymaniye sancaklarından oluşmaktaydı ve sancakların kaza, nahiye ve köy sayıları aşağıdaki gibi idi.

¹⁴ Vilayetin alt birimleri olan livla ve kazalarda sırasıyla mutasarrıf ve kaymakamın başkanlığında livla ve kaza idare meclisleri kurulmuştu. Bu konuda bkz. Ortaylı, İlber, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Mahalli İdareleri**, s.80-84.

¹⁵ Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri ...**, s.252.

¹⁶ Ergenç, "Salnamelerde İzmir", s.5.

¹⁷ **Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993, s.4.

Musul Vilayetinin İdari Taksimatı

SANCAK ADI	KAZA	NAHİYE	KÖY
Musul Sancağı	6	15	1.598 ¹⁸
Kerkük Sancağı	6	17	1.712
Süleymaniye Sancağı	5	11	1.082
Toplam	17	43	4.392

Vilayetin merkez sancağı olan Musul sancağı; Musul, İmadiye, Zaho, Sincar, Duhok ve Akra olmak üzere 6 kazadan oluşmaktaydı. Ravanduz, Erbil, Salahiye (diğer adıyla Kifri), Köysancak ve Raniye kazaları da Kerkük sancağını oluşturuyordu. Vilayetin üçüncü sancağı olan Süleymaniye'nin sınırları içerisinde de 4 kaza yer almakta idi. Bunlar, Gülanber, Bazyan, Şehr-i Pazar ve Mamure (Mamuretü'l-Hamit) kazaları idi.

Kerkük Şehri

¹⁸ Köy miktarı aynı salnamede Musul sancağı bölümünde 1.627 olarak kayıtlıdır (s. 226).

Musul Sancağı:

Salnamelerdeki anlatımıyla Musul sancağı, “vilayetin kuzey ve batısında, Dicle nehri havzasındadır ve bu nehir Musul sancağının ortasından akmaktadır. Dicle nehrinin kollarından olan Büyük Zap nehrinin bir kolu ile Hoyber, Huser, Hazer ve diğer muhtelif nehirler de liva arazisi dâhilinde akarlar”. Sancak altı kaza ile on beş nahiye ve 1627 köyden oluşuyordu.

Musul Sancağının Kaza, Nahiye ve Köyleri¹⁹

ADI	KAZA	NAHİYE	KÖY
Musul Kazası	1	4	602
Akra Kazası	1	2	214
Duhok Kazası	1	1	215
İmadiye Kazası	1	5	366
Zaho Kazası	1	2	181
Sincar Kazası	1	1	49
TOPLAM	6	15	1.627

H. 1312 (1894) tarihli salnameye göre Şeyhan ve Aşair-i Seb’a olmak üzere iki nahiyeden oluşan **Musul merkez kazası**, H. 1330 (1912) salnamesinde idarî açıdan aşağıdaki gibi bir teşkilatlanmaya sahipti:

Musul Kazasının Nahiye ve Köyleri²⁰

BULUNDUĞU KISIM	NAHİYE SAYISI	KÖY SAYISI
Doğu Kısmı Köyleri	-	290
Şeyhan Nahiyesi	1	68
Aşair-i Seb’a Nahiyesi	1	78
Batı Kısmı Köyleri	-	70
Şirkat Emlâk-ı Emiriye Şubesi	1	56
Zemar Emlâk-ı Emiriye Şubesi	1	40
TOPLAM	4	602

H. 1325 salnamesinde “birinci sınıf bir kaza” olduğu belirtilen **İmadiye**, yine salnamedeki anlatımla “vilayetin kuzeyinde ve yirmi dört saat²¹ mesafededir. Doğusunda Zibar nahiyesi, batısında Zaho, güneybatısında Duhok kazaları, kuzeyinde Van vilayetine bağlı Hakkâri sancağı ile sınırlıdır”.

¹⁹ H. 1330 tarihli Musul Vilayet Salnamesi, s.226.

²⁰ H. 1330 Salnamesi, s.188.

²¹ 1 saatlik mesafe 5 kilometreye tekabül etmektedir.

Tarihi kaynaklardan eski bir yerleşim yeri olduğu anlaşılan İmadiye, güzel ve verimli bir vadinin ortasında müstahkem bir tepe üzerinde bulunur ve sözkonusu kazanın etrafı, biri Musul ve diğeri Zibar adında iki kapısı olan bir sur ile çevrilmiştir. H. 1330 senesi salnamesine göre İmadiye kazası ve nahiyelerinin köy sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

İmadiye Kazasının Nahiy ve Köyleri

ADI	NAHİYE	KÖY
İmadiye Merkez Köyleri	-	43
Birvari-i Bala Nahiyesi	1	61
Birvari-i Zir Nahiyesi	1	35
Reygan Nahiyesi	1	57
Nirve Nahiyesi	1	35
Davudiye Nahiyesi	1	135
TOPLAM	5	366

Musul sancağına bağlı bir diğer kaza da **Zaho**'dur. Zaho kazası kuzeyde Van ve Bitlis, batıda Diyarbakır vilayetleri, güneyde ise Duhok ve İmadiye kazaları ile sınırlıdır ve vilayet merkezine yirmi bir saatlik uzaklıktadır. Zaho'nun Sindigeli ve Silifani adında iki nahiyesi vardır. Salnamelerde verilen bilgilere göre sarp, dağlık ve taşlık bir bölgede bulunan bu yerlerin insanları vahşi bir yaratılıştadır ve bu sebeple henüz gereği gibi medenileşememiş ve düzenlenememişlerdir. H. 1330 salnamesine göre Zaho kazasında, iki nahiyeye ile birlikte toplam 181 köy mevcuttur.

Harita -2 Osmanlı Dönemi Musul Vilayeti (XX.yy başları)

Musul sancağının bir diğer önemli kazası da **Sincar**'dır. Salnamedeki anlatımıyla; “Musul vilayetinin batı ucunda, Fırat ve Dicle nehirleri arasında oluşmuş olan büyük bir adanın – ki Avrupalılarca ona “Mezopotamya” adı veriliyor – ortasındaki meşhur Sincar dağının²² güneydoğusunda bulunan “Beled” kasabası, bugün [H. 1330 / 1912] Sincar kazasının idare merkezi”dir. 1912 yılında Sincar kazasına bağlı 42 ve Telafer nahiyesine bağlı 7 köyle birlikte kaza sınırları içerisinde toplam 49 köy bulunmaktadır.

Akkoyunlu Dönemi Bir Türk Evi – Telafer

Kazanın doğusunda yer alan ve Musul ile Sincar kazasının ortasında bulunan **Telafer** nahiyesi, üzerinde önemle durulması gereken yerlerden biridir. Bu nahiye'nin önemi kaynaklarda şu şekilde ifade edilmektedir: “Telafer Musul’dan 13, Sincar’dan 12 saat mesafede olup, işlek bir güzergah üzerindedir. El-Cezire’nin Beled’den sonra en düzgün yerleşim yeri olduğundan, oradan gelip geçen kervanlarla ve El-Cezire’de bulunan aşiretlerle münasebetleri iyidir ve öneme sahiptir”.

Vilayet merkezinin doğusunda ve on sekiz saatlik uzaklıkta bulunan, Musul sancağına bağlı kazalardan olan **Akra**, yüksek bir kalenin eteğinde kurulmuştur. Kasaba, vilayetin kuzeydoğusunda bulunan İmadiye, Ravanduz ve Duhok merkez kazaları ile sınırlıdır. Kazanın,

merkez nahiye'nin dışında Sürçi ve Zibar nahiye'leri ile birlikte toplam 204 köyü vardır.

Duhok kazası, Musul vilayetinin merkez kazalarının birisidir. Duhok kasabası Musul’un kuzeyinde, on iki saat mesafededir ve doğuda Akra, batıda Zaho, kuzeyde İmadiye, güneyde Şeyhan ile sınırlıdır. Kasabanın konumu itibarıyla, ticari işler kesintisiz olarak devam etmekte ve bu sebeple de günden güne gelişmektedir²³.

²² Bu dağ Musul’a yirmi dört, Dir sancağına otuz, Diyarbakır hududuna otuz ve Bağdat vilayeti hududuna da kırk saat mesafededir. H. 1312 Salnamesi, s.294.

²³ H. 1308 ve 1310 salnamelerinde kazanın toplam ticaret ve ziraat geliri yıllık 6.000.000 kuruştur.

Kerkük Sancağı:

Salnamelerde Kerkük sancağının fizikî konumu ile idarî taksimatı hakkında şu bilgiler mevcuttur: “*Kerkük sancağı vilayet arazisinin orta kısmında, yani Musul ve Süleymaniye sancakları arasında; güney ve güneybatısında Bağdat hududundan kuzeydoğusunda İran hududuna kadar uzanan bir daire içerisinde olup; (sancağın) doğu ve kuzey tarafları dağlık, güney ve batı tarafları düzlüktür. Merkez kazasından başka Ravanduz, Erbil, Salahiye, Köysancak ve Raniye kazalarına sahiptir. Sancağın uzunluğu kuzeyde Hakkâri sınırından güneyde Diyale Suyu’na kadar 72 saat, eni ise 35 saattir*”²⁴.

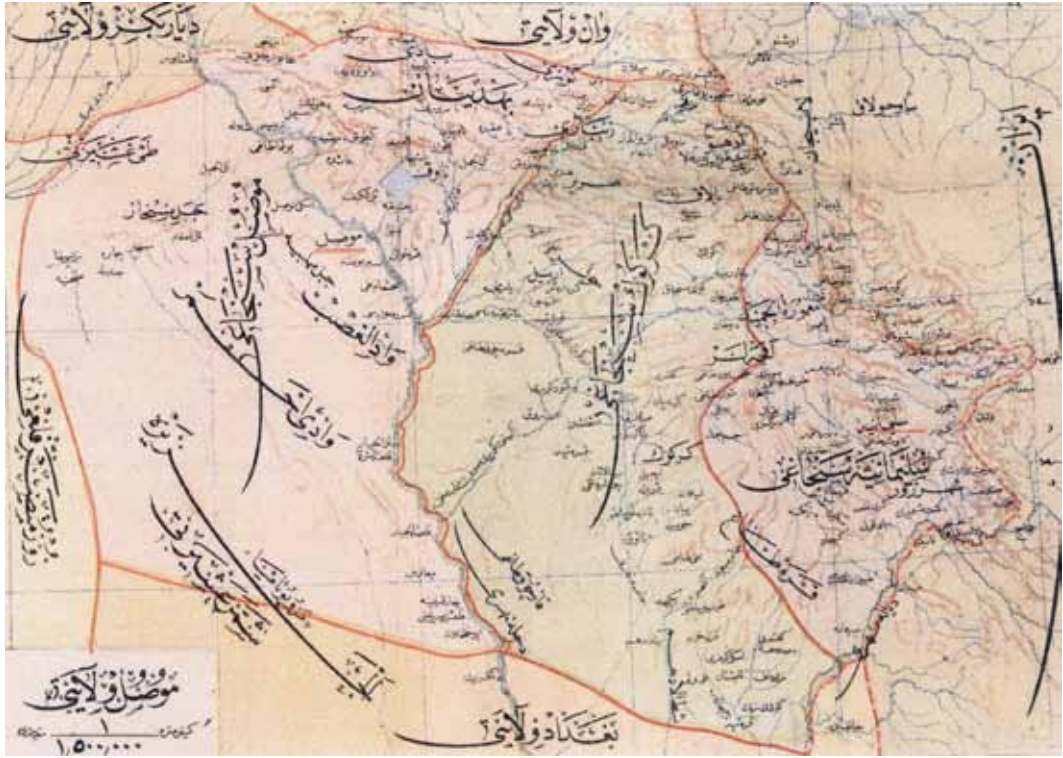

Kerkük Kalesi ve Asma Bahçeleri

²⁴ 1330 tarihli son Musul vilayet salnamesine göre Kerkük sancağı 6 kaza, 17 nahiye ve 1712 köyden ibarettir. Osmanlı hâkimiyetinin son döneminde (XX.yy.) Kerkük sancağının yüz ölçümü yaklaşık **38.000 km²** ve nüfusu **89.573'** dür. (Bkz. Harita 3 ve 4) Ancak Osmanlı sonrası Irak Krallığı döneminde Kerkük livasının Raniye kazası Süleymaniye'ye; Erbil, Ravanduz ve Köysancak kazaları da Erbil livasına bağlanmıştır. Bu düzenleme sonucunda Kerkük livası, 4 kaza, 11 nahiye ve 1274 köyden oluşmakta ve toplam yüz ölçümü de **19.873 km²**'ye düşmektedir. Bu dönem nüfusunun da **388.912** olduğunu Irak kaynaklarından öğrenmekteyiz. Dr. Ahmed Süse, El-Delil El-Coğrafya El-Irak, Temeddun Yayınevi, Bağdat, Irak, 1960. (Bkz. Harita 5 ve Harita 6)

Daha sonra, “...Irak cumhuriyeti döneminde 1970 yılından itibaren, Kerkük livasının sınırları büyük ölçüde değiştirildi ve Türklerle meskûn olan iki kaza da (Kifri ve Tuzhurmatı), Arapların çoğunlukta olduğu yeni idari birimlerine bağlandı...” “... Son olarak 29 Ocak 1976'da alınan bir kararla ilin adı Et-Temim olarak değiştirildi; ayrıca kazalarının sayısı 3'e, nahiyeler 11'e; yüzölçümü **9.426 km²** düşürülmüştür.” Bayatlı, Nilüfer, XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.VII-IX. (Bkz. Harita 7 ve 8)

Görüldüğü gibi Kerkük sancağı; Osmanlı Devleti sonrası küçüldükçe küçülmüş ve eski topraklarının neredeyse %75'ni kaybetmiştir. Bu eserde nüfus ile ilgili verilen bilgiler değerlendirilirken bugünkü Kerkük ili değil, Osmanlı döneminde ki büyüklüğü yaklaşık **38.000 km²** olan Kerkük sancağı göz önünde bulundurulmalıdır.

Harita – 3 Osmanlı Dönemi Musul Vilayeti (XX. yy başları)

Harita - 4 Osmanlı Dönemi Musul Vilayeti (XX. yy başları)

Harita - 5 1960 Tarihli Kerkük Livası Haritası

Harita – 6 1960 Tarihli Kerkük Livası Haritası

Harita – 7 Irak Cumhuriyetinin Son İdari taksimatı (2005)

Harita – 8 Irak Cumhuriyetinin Son İdari taksimatı (2005)

Kerkük Sancağına Bağlı Kazalar, Nahiye ve Köy Sayıları²⁵

ADI	KAZA	NAHİYE	KÖY
Kerkük Kazası	1	5	363
Ravanduz Kazası	1	5	391
Köysancak Kazası	1	2	252
Raniye Kazası	1	-	250
Salahiye Kazası	1	2	156
Erbil Kazası	1	3	300
TOPLAM	6	17	1712

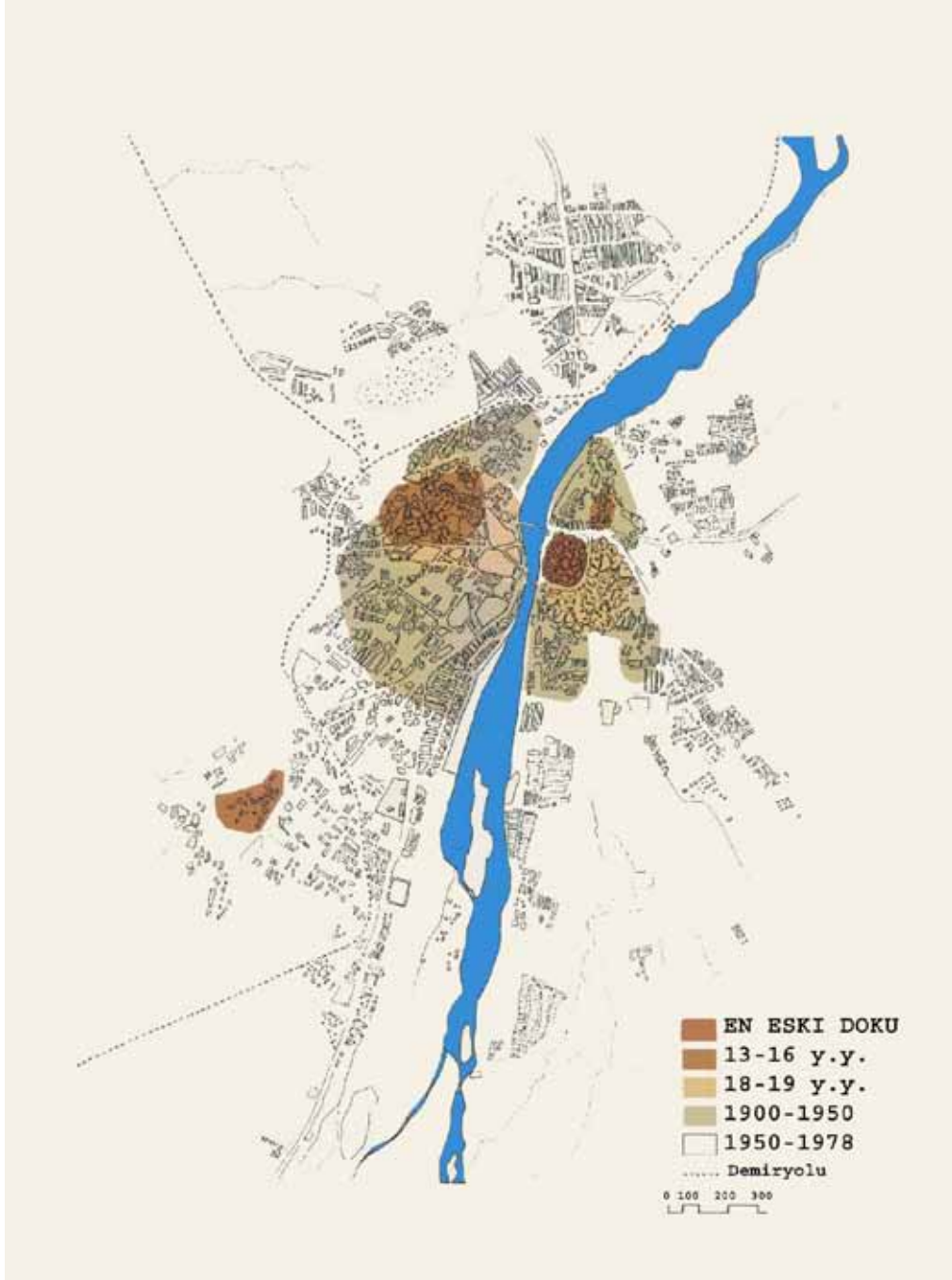
Kerkük Kazası ve Kasabası

Asurîler döneminde askerî amaçlarla kurulduğu anlaşılan Kerkük şehrinin coğrafyası, salnamelerde şu şekilde tasvir edilmektedir²⁶: “*Liva merkezi olan Kerkük kasabası 35 derece 28 dakika doğu enleminde; 41 derece 45 dakika doğu boylamında ve Hassa Çayı üzerinde olup, vilayet merkezine 36 saat mesafededir. Arka tarafları bir takım tepe silsilesi ile çevrili ve ön tarafı geniş bir ovaya nazırdır*”. İşte bu şekilde tarif edilen Kerkük kasabası; Kale, Karşıyaka ve Korya adlarıyla üç kısma ayrılmakta ve toplam 14 mahalleden oluşmaktadır. Bu mahallelerin adları ve bulundukları yerler şöyledir: **Kale kısmında**; Hamam, Ağalık ve Meydan; **Karşıyaka kısmında** Çay, Çukur, Musalla, Bulak, Avcı, Ahi Hüseyin, İmam Kasım, Piryadi; **Korya’da** da Begler (Beyler), Şaturlu ve Sarıkâhya mahalleleridir. Şehir halkı genellikle Türk olup Türkçe konuşurlar.

Kerkük merkez kazasının Altıncöprü, Melha, Kil, Şivan, Dakuk adında beş nahiyesi vardır. Bunlara ait köy miktarları H. 1330 salnamesine göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

²⁵ H. 1330 tarihli Vilayet Salnamesine göre.

²⁶ “Kerkük şehri Asurî hükümdarlarından, Milattan sekiz yüz sene önce Çalis Kesri hükümrani olan Sartnabal adlı hükümdar tarafından kurulmuştur. Kuruluş sebebi ise Mari askeri olan Aryak’ın Sartnabal’a karşı isyan ederek Cermay (Küçük Zap’tan Süleymaniye hududuna kadar olan bölge) havalisini istila etmesi üzerine, Sartnabal Cermay ahalisinin valisini değiştirerek, o bölgede kendi adına dayanıklı bir kale yapılmasını emretmiştir. Böylece Kerkük kalesi inşa edilerek etrafı surlarla güçlendirildi. Bundan sonra Asurî beldelerinden halk getirilerek kalede iskan edildiler. İşte o zamanlar bu kale ve beldeye “Kerh Suluh” adı verildi. Çünkü “kerh” kelimesi Keldanice olup, “şehir” manasındadır. Suluh da Sartnabal’ın gerçek adıdır”, bkz. Bu eserin “Kerkük Sancağı” bölümünün “Kerkük Tarihi” başlığı..

Harita – 9 Kerkük Şehrini Tarihi Gelişimini Gösteren Harita

ADI	NAHIYE	KÖY
Merkez Köyleri	-	133
Melha Köyleri	1	37
Altinköprü Köyleri	1	27
Kil Köyleri	1	67
Şivan Köyleri	1	66
Dakuk Köyleri	1	33
TOPLAM	5	363

Ahalisi yine tamamen Türk olan ve Kerkük merkez kazasına bağlı bulunan **Altinköprü nahiyesi**, Kerkük'ün kuzeybatısında ve liva merkezine dokuz saat, Musul'a yirmi yedi saat uzaklıktadır. Toplam 27 köyü olan Altinköprü kasabasının Bağdat-Musul yolu üzerinde ve Küçük Zap nehrinin oluşturduğu bir adada bulunması, bölgenin önemli yerleşim birimleri arasında yer almasına neden olmuştur.

Altinköprü Nahiyesi – Büyük Köprü'nün En Eski Fotoğrafı

Türk, Kürt ve Araplardan oluşan ahalisi ile **Melha nahiyesi**, sancağın güneybatısında bulunmaktadır. Nahiye merkezi Küçük Zap nehri üzerinde bulunan Melha köyüdür. Kerkük merkez kazasına bağlı bir diğer nahiye olan **Kil nahiyesi**, livanın kuzeydoğusunda 67 köyden ibarettir ve merkezi Köşk köyüdür. Kerkük'ün kuzeybatısında olan **Şivan nahiyesinin** ise 66 köyü vardır. Halkının büyük bir kısmı Kürt olan bu nahiye'nin merkezi Hacı Bihan köyüdür. Kerkük'ün güneyinde ve 9 saat mesafede olan **Dakuk nahiyesinin** kasaba merkezi ile civarındaki köylerin halkı çoğunlukla Türk, çok azı Arap ve Kürt'tür.

Livanın kuzeyinde ve İran hududu üzerinde bulunan ve daha önceleri sancağın merkez kazası olduğu anlaşılan **Ravanduz kazası**²⁷, liva merkezine 42 saat mesafededir. Ayrıca 1912’de Redif Kırk Sekizinci Liva’nın merkezi olup hudut üzerinde bulunmakta ve adeta İran’dan geleceklere karşı bir iskele vazifesi görmektedir. Şirvan ve Mizuri-i Bâlâ, Balık, Bradust, Deyr-i Harir adlarında beş nahiyesi²⁸ vardır. H. 1330 salnamesine göre merkez kaza ve nahiyelerin köy miktarları aşağıdaki gibidir:

ADI	NAHİYE	KÖY
Merkez Köyleri	-	119
Deyr-i Harir Nahiyesi	1	40
Balık Nahiyesi	1	60
Bradust Nahiyesi	1	64
Şirvan ve Mizuri-i Bâlâ Nahiyeleri	2	108
TOPLAM	5	391

Kaza merkezi Türklerden oluşan **Erbil kazası**, liva merkezinin batısında yer almaktadır. Kaza; güneydoğusunda Köysancak ve Raniye kazaları, batısında Musul ile Büyük Zap Nehri, kuzeydoğusunda Altıncöprü nahiyesi ve doğusunda Ravanduz kazası ile sınırlıdır.

Erbil Şehri ve Kalesi

Geniş bir ovanın ortasında ve suni bir tepenin üzerinde kurulan ve kaza merkezi olan Erbil kasabası, İstanbul-Bağdat posta yolu üzerinde yer almaktadır. 3’ü Kalede, diğerleri de kale dışında olmak üzere Erbil kasabasının 7 mahallesi bulunmaktadır.

²⁷ H. 1330 salnamesinde Ravanduz kazasının daha önceleri liva merkezi olduğu halde, daha sonraları kazaya dönüştürüldüğü belirtilmektedir.

²⁸ H. 1312 salnamesinde; kazanın üç nahiyesi (Şirvan ve Mizuri-i Bala dışındakiler) 282 köyü vardır. İran hududundaki Rayin mevkiinde hem bir karantina yeri, hem de gümrük dairesi vardır.

Liva merkezinin güneydoğusunda ve Bağdat ile Süleymaniye sancağı sınırında olan Kerkük'e bağlı **Salahiye kazasının** merkezi olan Salahiye kasabası, Kerkük şehrine 25 saat mesafededir. Kasabanın eski adı Kifri ve kazanın eski adı da Zengabad'dır. Salahiye kasabasının halkı Türk olup, kaza halkı ise Arap, Kürt ve Türklerden oluşmaktadır. Bununla birlikte Salahiye kazasına bağlı Tuzhurmatı ve Karatepe nahiyeleri halkı ise tamamen Türk'tür.

Salahiye ya da eski adıyla Kifri kasabası, bir yandan İstanbul-Bağdat posta yolu üzerinde olmasından, diğer yandan da Kerkük-Bağdat ve Süleymaniye-Bağdat yolu üzerinde yer almasından dolayı²⁹, nüfus çeken bir yerleşim birimi ve önemli bir ticaret merkezi olma özelliği göstermektedir.

Livanın kuzeydoğusunda ve dağlık bir arazide bulunan **Köysancak kazasının**, merkez kasabasının Kerkük'e uzaklığı 18 saattir. Halkının çoğunluğu Kürt olan kazanın, Şaklava ve Balisan adında iki nahiyesi olup, H. 1330 salnamesine göre toplam 252 köyü bulunmaktadır.

Sancağın son kazası **Raniye**'dir. Livanın kuzeydoğusunda olup, kaza merkezi olan Raniye kasabası Kerkük'e 15 saat mesafededir. H. 1325 salnamesinde kazanın 250'ye yakın köy ve mezraası vardır.

Süleymaniye Sancağı:

Süleymaniye sancağı, vilayetin doğusunda ve dağlık bir arazide, on bir nahiye ile beş kazadan oluşmaktadır. Salnamelerde sancağın konumu şu şekilde kaydedilmiştir: *"Kuzeyde İran'a bağlı olan Serdeşt, doğuda Bane ve Merivan, güneyde Kerkük'e bağlı Zengene adıyla bilinen Han ve Salahiye, batıda Kerkük kazasıyla sınırlıdır. Liva merkezi Darmazile, Kevije ve Jajile sıra dağlarının, Kevije dağı eteğinde bulunan Süleymaniye şehri güzel ve imarlı bir kasabadır. Bu dağ silsilesi Anadolu'dan gelen dağların uzantısı olup, Süleymaniye'den dört-beş saat kuzeydoğuda Şehr-i Zor adıyla meşhur, uzunluk olarak dokuz ve en olarak yedi saat mesafesi olan ovayı da teşkil ettikten sonra İran tarafına doğru uzanıp gider"*³⁰.

Süleymaniye sancağında, Süleymaniye Merkez kazası ile birlikte Gülanber, Şehr-i Pazar, Mamure ve Bazyan olmak üzere toplam 5 kaza bulunmaktadır. Bu kazaların nahiye ve köy miktarları H. 1330 yılı salnamesine göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

²⁹ **Kerkük-Bağdat Yolu:** Kerkük-Dakuk (7 saat), Dakuk-Tuzhurmatı (9 saat), Tuzhurmatı-Salahiye (9 saat), Salahiye-Karatepe (7 saat), Karatepe-Deliabbas (9 saat), Deliabbas-Hân (11 saat), Hân-Bağdat (6 saat). Kerkük'ten yola çıkan bir kişi belirtilen menzillere/yerlere uğrayarak Bağdat'a ulaşabiliyordu. **Süleymaniye-Bağdat Yolu** ve iki menzil arasındaki at ya da katır hızı ile saat cinsinden uzaklıkları ise şu şekilde idi. Süleymaniye-Karadağ (3 saat), Karadağ-Salahiye (19 saat), Salahiye-Karatepe (7 saat), Karatepe-Deliabbas (9 saat), Deliabbas-Hân (11 saat), Hân-Bağdat (6 saat). Kerkük-Bağdat ve Süleymaniye-Bağdat arasındaki saat uzaklıkları, **H. 1309 (1891-1892) tarihli Erkân-ı Harbiye Yol Haritası**'ndan alınmıştır.

³⁰ Bu sıra dağlar Şehr-i Pazar ve Serçınar'ın batı taraflarında Ezmir, Kuyan ve Perge; Bazyan ve Surtaş taraflarında Taşlıca, Dökme, Küredi, Biyirnikleber, Haytan, Giveçerme, Halhalan, Kızlar ve Mirkepan, Ömer Gedrun ve Daban tepeleri mevkileriyle anılırlar.

ADI	KAZA	NAHİYE	KÖY
Süleymaniye Kazası	1	5	312
Gülanber Kazası	1	2	309
Şehr-i Pazar Kazası	1	1	125
Mamure Kazası	1	1	177
Bazyar Kazası	1	2	159
TOPLAM	5	11	1.082

Süleymaniye merkez kasabası ise 35 derece, 30 dakika kuzey enlemi ve 42 derece doğu boylamında, Kevije sıra dağları eteğinde geniş bir saha üzerinde kurulu, doğudan batıya doğru genişleyerek uzanan güzel bir ovaya nazırdır. Merkez kazanın nahiyeleeri ve köy sayıları ise H. 1330 yılı salnamesine göre aşağıdaki gibidir:

ADI	NAHİYE	KÖY
Serçınar Nahiyesi	2	139
Karadağ Nahiyesi	1	173
Surtaş Nahiyesi	1	69
İlgovara Müdürlüğü	1	-
TOPLAM	5	381

Süleymaniye'nin güneyinde bulunan etrafı dağ ve ormanlarla çevrili olan **Karadağ nahiyesinin** merkezi, önceleri “Zerdabad” adıyla anılan Karadağ köyüdür.

Musul vilayetinde, tıpkı birçok yerde olduğu gibi, yerleşik halkın yanı sıra konar-göçer olan aşiretler de mevcuttur. İşte bunlar arasındaki Caf aşireti kollarından olan İsmail Aziri genel adı altında bilinen kırka yakın muhtelif aşireti³¹ en iyi şekilde kontrol altına almak maksadıyla bir müdürlük şeklinde idare olunmaktadır ki, bu da **İlgovara Müdürlüğü**'dür. Bu aşiretler kışı Kerkük ve Köysancak içlerindeki bölgelerde, yazı Süleymaniye'de İran sınırında ve bahar aylarını da yollarda geçirirler.

Biri Süleymaniye'nin doğusunda, diğeri de batısında olmak üzere Süleymaniye merkez kazasına bağlı **Serçınar-ı Şarki ve Serçınar-ı Garbi** nahiyeleerinin idareleri için herhangi bir merkez belirlenmediğinden müdür ve kâtipleri Süleymaniye merkezde ikamet etmektedir. Bununla birlikte bu müdürler, sık sık nahiyeleerine giderek görevlerini yerine getirmeye çalışmaktadırlar.

³¹ Bu aşiretlerin başlıcaları: İsmail Aziri Fırkası, Gavani Taifesi, Şeniki, Kermedri, Mendemi, Kelevi, Çengeni, Ağasuri, Kemli, Kökjuri, Birsı, Çoçani, Mezden, Dom, Harat, Avdi ve Mamdis taifeleridir.

Genelde aşiretlerin meskun olduğu **Gülanber kazası**, Süleymaniye'nin doğu ve güneydoğusunu çevrelemiş büyük bir kazadır. Merkezi, bugün Halepce olarak bilinen "Elebce" kasabasıdır. Caf aşiretinin büyük kısmı bu kazada olup, üç mevsimi burada geçirirler. Gülanber kazasının **Kızılca** ve **Seruçek** adlarında iki nahiyesi vardır. H. 1330 senesinde Gülanber merkeze bağlı 113, Kızılca nahiyesine bağlı 90 ve Seruçek nahiyesine bağlı 106 olmak üzere; kazanın toplam 309 köyü bulunmaktadır.

Bazyan kazasının idare merkezi, Kerkük'le Süleymaniye arasındaki cadde üzerinde bulunan Çemçemâl köyüdür. Bazyan kazası halkının büyük çoğunluğu, XVIII. yüzyıl ortalarında İran'dan bölgeye göç eden Hemavend³² aşiretidir.

Mamure (Mamuretü'l-Hamit) kazası H. 1314 yılına kadar **Merge** olarak adlandırılırken, bu kazaya daha sonradan "Mamuretü'l-Hamit" adı verilerek, merkezi Kaledize kasabası yapılmıştır. Oldukça geniş bir alana yayılan bu kaza, aşiret ve kabilelerinin çokluğuyla beraber, sınır üzerinde yer alması sebebiyle de önemlidir. Halkının büyük kısmı, büyük Nurettin aşiretine mensuptur. Mamuretü'l-Hamit'in **Peşder** adlı bir nahiyesi de vardır. H. 1330'da kazanın Merge'ye bağlı 45 ve Peşder'e bağlı 63 olmak üzere, toplam 108 köyü mevcuttur.

Süleymaniye'nin kuzeydoğusunda bulunan **Şehr-i Pazar kazasının** merkezi Süleymaniye'ye üç saatlik uzaklıkta bulunan "Seng" köyüdür. Şehr-i Pazar kazasının "Mavet" adında bir nahiyesi de mevcuttur. H. 1330 senesinde bu nahiyeye bağlı 36 ve merkeze bağlı 89 olmak üzere, kazanının toplam 125 köyü bulunmaktadır.

Yukarıda ayrıntılarını sıraladığımız, Osmanlı hâkimiyeti altında iken Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarına ayrılan Musul vilayeti, XX. yüzyıl başlarında 350.000 nüfus barındırıyordu. Daha sonra kurulacak olan Irak devletinin mülkî taksimatında da bu sancaklar esas alınmıştır. 1947 sayımına göre Musul Vilayeti, 1.350.000 nüfusuyla Musul, Kerkük, Süleymaniye ve Erbil sancaklarından oluşmaktaydı³³.

Musul Vilayet Salnameleri

Dönemin Matbaa Müdürü ve H. 1325 tarihli Musul Vilayet Salnamesinin Başyazarı Mektubî Muavini Safvet Bey'in "ifâde-i mahsûsa" kısmındaki anlatımıyla; *"bir yerin havasının güzelliğini veya kötülüğünü, arazisinin ve tarımsal faaliyetlerinin durumunu, ulaşım yolları ile coğrafi yerini, tarihi hakkında bilgileri,*

³² Bu aşiretin meşhurları Beyzade, Safravend, Reşevend, Remavend, Hilesuri, Timavend, Hemail-i Fatmavend taifeleridir. Bunların Kerkük ve Köysancak'da olanların dışında kalanlarının toplamı, yüz hane ve iki yüz elli kişiden ibarettir. Rahatsız bir topluluk oldukları herkes tarafından bilinmektedir. H. 1307 senesinde fenalıklarına son verdiklerinden, altı reisine özel maaş ve diğerlerine de arazi verilmiştir (H. 1312 Salnamesi, s.329-330).

³³ Besim Darkot, "Musul", **İA**, MEB Yayınları, VIII, Eskişehir 1997, s.744.

sanayi ve ticaretini, o memleket insanının örf ve adetlerini, memurlarının isimleri ile rütbe ve sıfatlarını bilmek için salnameler kadar esaslı bir rehber olamaz”dı³⁴.

Vilayet Salnamelerinin yayınlanmasına Halep Mektubî Kalemî’nde bulunan İbrahim Halet Bey tarafından **“Fihrist-i Vilayet-i Haleb”**³⁵ adıyla düzenlenen ve istatistikî bilgiler içeren eserin, Bâb-ı Âlî’nin dikkatini çekmesi üzerine başlandığı bilinmektedir. İbrahim Halet Bey’in hazırladığı bu eserin birer örneği vilayetlere gönderilmiş ve benzeri yıllıklar hazırlanması için emirler verilmiştir. Bununla birlikte Surname geleneğinin oluşması ise 1867 Vilayet Nizamnamesinin yayınlanması ile birlikte gerçekleşmiştir. Bu nizamname ile birlikte **“eyalet”** düzeninden **“vilayet”** düzenine geçilmiştir³⁶.

Bilindiği gibi salnameler, geçmiş yıllardaki önemli olayları özetleyen ve ait olduğu yılın müesseseler ve hal tercümeleri ile yönetim birimlerini, görevli listelerini, vilayetin fizikî, demografik yapısını, nüfusun cinsiyet, etnik ve mezhep kökenine dair bilgileri, beldenin ticarî ve ekonomik faaliyetlerini, eğitim faaliyetleri, hastane, kütüphane, cami, mescit gibi sosyal yapılar ile askerî teşkilat ve yabancı devlet temsilcilikleri gibi birçok konuya dair bilgiler içeren eserlerdir. Salnameler almanak ve takvimler ile karıştırılıyor olmasına rağmen, bunlardan farklı ve daha kapsamlı eserlerdir. Devlet tarafından resmi olarak yayınlandığı gibi, özel kurumlarca da hazırlanabilen salnameler, tarih kaynakları arasında mühim bir yere sahiptir.

Devlet tarafından yayınlanan ve büyük bir yekûn tutan vilayet salnameleri, ilgili vilayetin idarî örgütlenmesi, bürokratik yapı ve görevlileri, coğrafya ve tarihî, iktisadî ve toplumsal durumu ile istatistikleriyle XIX. yüzyılın başlıca başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Öyle ki toplumdaki yeniliklerin yerel düzeyde dile getirilmesinin aracı olarak tanımlanan Salnameler, taşradaki kentsel yaşam hakkında önemli bilgiler içermektedir³⁷.

Bu eserde ele alınan Musul vilayetine ait 5 adet salname, o zamanki Musul Vilayeti sınırları içinde yer alan Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarını kapsamaktadır. Bu salnamelerin kütüphane künye bilgileri şöyledir:

³⁴ H. 1325 tarihli Musul Vilayet Salnamesi.

³⁵ Henüz bu eserin herhangi bir nüshasına ulaşamamıştır. Bu nedenle mevcut vilayet Salnameleri içerisinde en eski tarihli olanı 1868’de yayınlanan Bosna Vilayet Salnamesi’dir. Bkz. Hasan Duman, **Osmanlı Salnameleri ve Nevsâlleri, I**, Ankara 2000, s.XVIII, 5.

³⁶ Özer Ergenç, “Salnamelerde İzmir”, **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu**, 21-23 Kasım 1985 Atatürk Kültür Merkezi, İzmir. 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre devleti temsilen malî, siyasî ve güvenlik konularında yetkili bir vali vardı. Bu dönemdeki valilerin yetkileri, Tanzimat sonrası döneme göre artırılmıştı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.57-61.

³⁷ Latin harfleriyle yayınlanmış Surname örneği için bkz. **Ankara Vilayeti Salnamesi: 1325 (1907)**, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995. Ayrıca Surname ve Salnamelerin çeşitleri hakkında genel bir bilgi için bkz.: “Sâl-nâme”, **İslam Ansiklopedisi, X**, İstanbul 1967, s.134-136. Salnamelerin toplu kataloğu için bkz.: Hasan Duman, **Osmanlı Salnameleri ve Nevsâlleri, I-II**, Ankara 2000.

- 1- Def'a 1, Musul Vilayet Matbaası, 1308 (1891), 310 s., **Mektubî-i Vilayet Hasan Tevfik Efendi tarafından basılmıştır.**
- 2- Def'a 2, Musul Vilayet Matbaası, 1310 (1892), 424 s., **Mektubî-i Vilayet Hasan Tevfik Efendi tarafından basılmıştır.**
- 3- Def'a 3, Musul Vilayet Matbaası, 1312 (1894), 450 + 4 s., **Musul Vilayet Matbaasında, Vilayet Mektubi Mümeyyizi Sadık Efendi tarafından basılmıştır.**
- 4- Def'a 4, Musul Vilayet Matbaası, 1325 (1907), 235 s. (Büyük boy), **Mektubî Muavini ve Matbaa Müdürü ve Baş Yazarı Safvet Bey tarafından basılmıştır.**
- 5- Def'a 5, Musul Vilayet Matbaası, 1330 (1912), 335 + 4 s., **Musul Vilayet Matbaasında basılmıştır.**

Harita- 10 XIX. Yüzyıl Sonu Musul Vilayetini Gösteren Harita

H. 1308 (1891) - 1330 (1912) tarihleri arasında yayımlanan Musul Vilayet Salnameleri, Tanzimat sonrası dönem ile I. Meşrutiyet Dönemleri'nin tamamını, II. Meşrutiyet sonrası dönemi kapsamakta ve günümüzde de önemini arttırarak sürdürmekte olan Musul, Kerkük gibi şehirlerin ayrıntılı bir panoramasını sunmaktadır. Bu salnamelerin incelenmesiyle vilayet ve vilayete bağlı yerler hakkında, ilgili döneme ait kapsamlı veriler ortaya koymak mümkündür.

Bu çalışmada, yukarıda künyeleri verilen Musul'a ait 5 salnamedeki vilayetle ilgili bilgiler karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır. Metnin oluşturulmasında, ayrıntılı bilgilerin yer alması sebebiyle H. 1325 tarihli salname esas alınmış ve daha sonra diğer salnamelerdeki bilgilerle karşılaştırılarak, mevcut farklılıklar mümkün olabildiğince dipnotlarda gösterilmiştir. Bununla birlikte özellikle “askerî ve idarî yapılanma” ya ait bilgiler verilirken, her salnamede yer alan verilerin farklılığından dolayı, dipnotlarla okuyucuyu sıkmamak amacıyla bu bölümler ayrı metinler halinde verilmiştir.

Bu çalışma kaleme alınırken temelde iki amaç güdülmüştür. Bunlardan ilki, salnamelerde Musul'a ait bilgileri ortaya koymaktır. İkincisi ise vilayet salnamelerinin kent tarihi, siyasi ve ekonomik tarih, antropoloji, coğrafya gibi sosyal bilimler açısından bölge ile ilgilenecekler ampirik bilgi üretebilecekleri veriler sunmaktır. Bu nedenle, salnamelerdeki bilgilerin Musul'a ait olan kısımları sadeleştirilerek bugünkü dile aktarılmaya çalışılmıştır. Bilindiği üzere salnamelerde İslamiyetten önceki devletler, bütün Osmanlı ülkesinde yapılan hayratlar, Osmanlı hanedan tarihi ya da Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren göreve gelen sadrazamlar gibi tüm salnamelerde ortak olan bir takım bilgiler de yer almaktadır. Bu tür bilgilere, eserin kapsamına girmediğinden, yer verilmemiştir.

Mektupçunun denetiminde hazırlatılan **vilâyet salnamelerinde**, hükümetçe gönderilen örnek göz önünde tutularak vilayetle ilgili bilgiler verilmektedir. Ancak vilayetin özel durumu, Salnameyi hazırlayanların bilgi düzeyleri, doğal olarak Salnameler arasında önemli bilgi farklılıklarına neden olmuştur³⁸. Sağlık konusunda verilen bilgiler bunun en tipik örneğidir. Musul vilayetine ait salnamelerin içerisinde sağlıkla ilgili bilgiye yalnızca H. 1325 tarihli salnamede rastlayabiliyoruz. Diğerlerinin hiçbirinde böyle bir bölüm mevcut değildir. H. 1325 tarihli salnamedeki bu bölüm, Musul Belediye Tabibi Eyüp Necmeddin tarafından kaleme alınmıştır. Salname içerisinde sık sık geçen ifadelerden de anlaşıldığına göre Doktor Eyüp Necmeddin; dönemin olaylarına duyarlı³⁹, iyi bir gözlemci ve oldukça geniş bir

³⁸ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara 1997, s.293.

³⁹ H. 1325 tarihli Musul Vilayet Salnamesi: “Bir memleketin sağlık durumu hakkında doğrudan doğruya söz etmeden, fikir bildirmeden önce o memleketin yeri, eğitim konusundaki gelişmişliği, gelirleri vs. gibi konular hakkında genel bilgilere sahip olmak zaruridir. Zira ortaya çıkan genel sağlık durumu çeşitli etkilerin sonucudur. Dayanağı olmayan her şeyin sona ermesi nasıl ki çok eski bir kanunsa; sağlık durumunun da dengeye kavuşması için kendisini idare edecek, iyi bir şekilde sürdürülmesini sağlayacak tedbirlerin alınması gereklidir. Sıhhat olmadığı durumlarda eğitim ve sanayinin ilerlemesi, yükselmesi mümkün olmayacağı gibi, esasen doğal durumu usul ve kaideye uygun olmayan, eğitimden nasibi az olan ve genel serveti düşük olan ülkelerin ahalisinin de sağlık durumunun uygun düzeyde ve gerekli ölçüde olmaması doğaldır. Nitekim bulaşıcı hastalıkların,

perspektiften dünyayı algılama yeteneğine sahip, bilgili ve aydın kimliği ile ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu bölümde adı geçen doktor tarafından yapılan tespit ve teşhisler ile bunlar hakkında tavsiye ettiği tedbirler ve dünyayı algılayış tarzı, bize sadece sağlık hakkında bilgi sunmakla kalmayıp, o dönemde yaşamış bir aydının portresini çizmesi bakımından da değerlidir.

Bu tür bilgi farklılıklarına bir diğer örnek de tarihçe ile ilgilidir. Yine Musul vilayet salnameleri hazırlanırken, vilayetin tarihi kısmında Yunan Tarihçi *Herodot*'tan *Naima Tarihine*, *Tarih-i İbni Ankar*'dan *Feridun Bey Mecmuasına* ve *Feridetü'l-Acaip* gibi Arapça, Yunanca, Osmanlıca yazılmış tarihlere başvurulduğu görülmektedir. Hem ilgili bölümlerin alan uzmanları tarafından yazılması, hem de birtakım bilgilerin aktarılmasında o dönemin kaynaklarına kadar inilmesi, elbetteki bir eserin değerini artırmaktadır. Bununla birlikte salnamelerde tatmin edici bilgilerin olmadığı kısımlar da vardır. Örneğin vilayetin gelir ve gider kalemleri ile ilgili bilgiler sadece ilk üç salnamede (H. 1308-1310-1312) ayrıntılı olarak verilirken, son iki salnamede (H. 1325-1330) ise bu bilgiler yer almamaktadır.

Aynı zamanda salnameler vilayetin demografik yapısı gibi bugün bile ihtilaf konusu olan hususlarda, dönemine ışık tutacak açık ve sarıh ipuçları vermektedir. Osmanlı devletinde XV.-XVIII. yüzyıllar arasında uygulanan nüfus sayım usulü (Tahrir Sistemi) var olan nüfusun dini mensubiyetleri hakkında net bilgiler verirken, bu nüfusun kesin sayısı ve etnik yapısı hakkında tam ve doyurucu bilgiler vermemektedir. Bu durum, Osmanlı toplumunun dinî açıdan Müslüman ve Müslüman olmadıklarına; hukukî açıdan da vergi verip vermediklerine bakılarak askerî ve re'âyâ diye sınıflandırılmasından kaynaklanmaktaydı. Nitekim o dönemde Osmanlı Devleti, tahrir usulüyle bir bölgede sayım yaptırırken, o bölgenin etnik yapısını ortaya çıkarmak gibi bir düşünce ve kaygı taşımamaktaydı. Vilayet salnamelerinde ise nüfusun dini mensubiyeti yanında miktar ve etnik yapısı hakkında da kesine yakın bilgiler bulunmaktadır. Çünkü XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı yöneticileri, farklı etnik yapıdan gelen ve özellikle Hristiyan olan grupların, dönemin yükselen değeri olan milliyetçilik akımlarından etkilenerek bağımsızlık elde etme gayretleri içine girmeleri ve yavaş yavaş devletten kopmaya başlamaları üzerine, ülkedeki mevcut etnik yapıyı tam olarak bilmek ihtiyacı duymaktaydılar. Üstelik Avrupa ülkelerinde uygulanan modern nüfus sayımı usullerinin de kullanılmaya başlanması, yönetimin etnik yapı hakkında kesine yakın bilgi elde etmesine olanak sağlamaktaydı. İşte vilayet salnamelerinde verilen demografik bilgiler, bazı küçük eksikliklerine karşın, kapsadığı bölgenin nüfusunun dini mensubiyeti, miktarı ve etnik yapısı hakkında yeterli bilgi vermektedir

örneğin koleranın salgın olmaya başladığı medenî ülkelerde kısa bir sürede istikrarın bozulduğunu görüyoruz. Alınması gereken sıhhi tedbirlerin ve çıkış nedeninin ne olduğunu bilmeyen yerel idareler çıkmaza girmektedir. Ayrıca diğer hastalıkların da engellenmesi hususundaki bütün yapılması gerekenleri idrak edemeyen idare, koleranın ve diğer bulaşıcı hastalıkların aylar ve bazı ülkelerde - Hindistan'da olduğu gibi- asırlarca etkili olarak yüz binlerce ev yıkıp, milyonlarca haneyi de söndürmekte olduğunu görüp iştiriyoruz".

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Salnameler, bir yandan o beldenin tarihine ışık tutarken, diğer yandan da iktisadî hayat, folklorik özellikler, iklim koşulları, sağlıkla ilgili halk arasında yaygın olan birtakım uygulamalar, taşra ile Merkez arasındaki ilişkiler gibi konular yanında en önemlisi demografik yapı hakkında oldukça önemli ve bir o kadar da ilginç bilgiler içermektedir.

XX. Yüzyıla Girerken Salnamelerde Musul

Bölgedeki zengin petrol yataklarının varlığı, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı güçlerin dikkatini çekmiş ve bölge üzerindeki politikalarına yön vermiştir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı öncesinde Irak toprakları bir yandan İngiltere-Fransa çekişmesine sahne olurken, diğer taraftan da bölge üzerinde İngiltere-Almanya rekabeti yoğun bir şekilde yaşanacaktır. 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlamış ve İngiltere'nin Musul-Kerkük petrollerine sahip olma tutkusu Ortadoğu stratejisinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir⁴⁰.

İngilizler, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Batılı devletler arasında yapılan paylaşma anlaşması gereğince Irak'ta kendilerine bırakılan topraklara Musul'u da dâhil etmek için epey gayret sarfetmişlerdir. 1918'de İngilizlerin Musul ve çevresini işgali, Musul meselesini iyiden iyiye belirgin hale getirmiş ve mesele Lozan'da da en önemli konu başlıklarından biri olmuştur. Problem burada da halledilemeyince Milletler Cemiyeti, 1924'te inceleme yapılması için bir heyet oluşturur. Bu heyet, Türk ve İngiliz isteklerini inceleyip bölgede araştırmalarını yaptıktan sonra bir rapor hazırlamıştır. Taraflar arasında bir anlaşmaya varılamadığı için, Milletler Cemiyeti tarafından uygulanması gereken usulün tespiti için konu bu kez de La Haye Uluslararası Adalet Divanı'na taşınacaktır. Divan, Lozan Antlaşması'nın bir maddesine dayanarak, 21 Kasım 1925'de sınırın tarafsız bir heyet tarafından kesin olarak tespit edileceğini ve bu heyet tarafından alınacak kararlara tarafların uyması gerektiğini bildirir. Bu madde, Türk-Irak sınırı hakkında bir anlaşmaya varılamadığı takdirde, anlaşmazlık konusunun Milletler Cemiyeti Umumi Heyeti'ne götürülmesi gerektiği hükmünü içermektedir. Bunun üzerine adı geçen heyet 16 Aralık 1925'te Musul'un Irak topraklarına, dolayısıyla İngiliz mandasına bırakılması kararını açıklamıştır. Nihayet 13 Ocak 1926'da Irak ve İngiltere arasında yapılan antlaşma gereğince Musul, İngiliz Mandası altına girmiştir⁴¹.

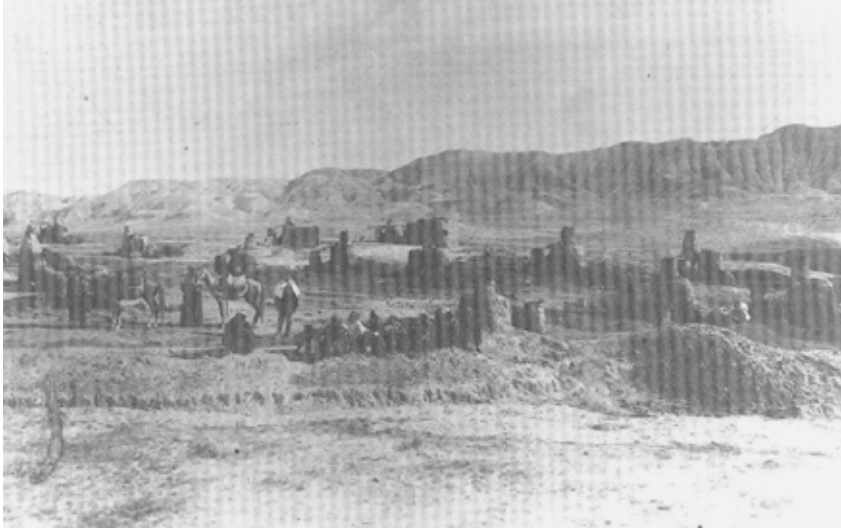
XXI. yüzyıla girdiğimiz şu günlerde de durum pek farklı değildir. Batılı güçlerin Irak'taki varlıkları yine aynı nedene dayanmaktadır. Bu problem, yüzyılı aşkın bir süredir dünya gündemindeki yerini korumaktadır.

İşte böylesine sıcak gelişmelere ve çekişmelere sahne olan bir bölgenin, özellikle de Türklerin yoğun bir şekilde yaşadığı Musul ve çevresi ile Kerkük, Erbil

⁴⁰ Irak toprakları üzerinde Batılı emperyalist devletlerin rekabeti ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz. Suphi Saatçı, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul 1996, s.106-117.

⁴¹ a.g.m. Darkot, "Musul", s.744.

gibi yerleşim yerlerinin demografik, sosyal ve ekonomik yapılarının, dönemin belgelerindeki verilerin, tarih anlatısı içerisinde bilgiye dönüştürülmesi ile doğru ve objektif bir şekilde ortaya konmasına ihtiyaç vardır. Bu nedenle bölgeye ait dönemin resmî kaynakları arasında bulunan vilayet salnamelerinde yer alan Musul'a ait veriler, böyle bir çalışmaya konu olmuştur. Bu amaçla, burada daha çok salnamelerdeki veriler ekseninde Musul'un önemli tarihi olaylarına, bölgenin demografik yapısına ve iktisadî hayatına dair bilgiler aktarılacaktır.

Kerkük Civarında Baba Gürgür Petrol Yatakları (II. Abdülhamit Albümü)

Musul Vilayeti Tarihi

Salnamelerde vilayetlerin tarihi genellikle başa geçen valiler ve bu valiler döneminde yaşanan önemli olaylar etrafında anlatılır. Musul için de aynı şey geçerlidir.

İlk çağlarda Babil, Mitanni, Asur, Med ve Pers krallıklarının hâkimiyetinde olan Musul bölgesi 641'den itibaren Arapların egemenliği altına girmiş, Emeviler döneminde de El-Cezire adıyla kurulan eyaletin merkezi haline getirilmiştir. Daha sonra bölgeye Abbasiler, onlardan sonra da Selçuklu hâkimiyetiyle başlayan Türk egemenliği Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir.

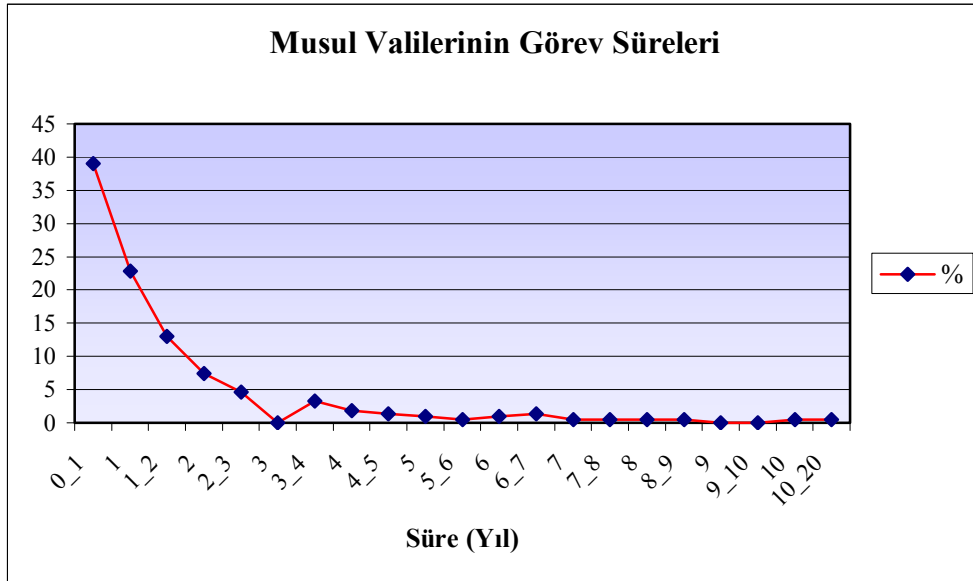
İlk çağlarda Asur Devleti'nin merkezi olan, M. 641 yılında Hz. Ömer zamanında Arap hâkimiyetine giren Musul ve genelde Irak topraklarında Büyük Selçuklular'dan itibaren (1055), İngiliz işgaline kadar (1918) 863 yıl süren kesintisiz bir Türk hâkimiyeti söz konusudur⁴².

⁴² E. Honigmann, "Musul", **İA**, MEB Yayınları, VIII, Eskişehir 1997, s.738-741; Mâhir Nakip, "Kerkük Şehrinin Tarihçesi ve Türklerin Bu Şehre Yerleşmesi".

Musul'daki Osmanlı egemenliği sırasında özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda yoğunlaşan Osmanlı-İran savaşları, 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan sonra kısmen yavaşlamakla birlikte, XIX. yüzyıla değin aralıklarla devam etti. İşte bu sürekli savaş durumu, her iki devletin de güçsüz düşmesine neden olmuş, bu da Batı emperyalizminin bu bölgelere kolayca müdahalesini beraberinde getirmiştir⁴³.

Musul gibi Osmanlı'nın sınırına dâhil olan bölgeler, Osmanlı Devleti'ne bağlı birer eyalet olmakla birlikte yönetime zaman zaman yerli ailelerin getirildiği de olmuştur. Musul'da iş başına getirilmiş bu tür ailelerin en önde geleni **Celilizâdeler**dir. Celilizadeler, tıpkı Basra'daki Efresyab Hanedanı gibi⁴⁴, uzunca bir müddet vilayetin en üst düzey yetkilisi konumunda bulunmuşlardır.

Aşağıdaki tablo ve grafik incelendiğinde Musul'un Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra H.1000–1326 yılları arasında 326 yıl⁴⁵ boyunca eyalette toplam 220 valinin görev yaptığı görülecektir. Salname verilerine göre Musul valiliği görevini yürütenlerin %39,06'sı 1 yıldan daha kısa bir süre görev yaparken, buna karşılık 1 yıl gibi kısa bir süre ile görevde kalanların oranı %22,27'dir. Anlaşılabacağı üzere bazı valiler Musul'da ancak birkaç ay, hatta bazıları ancak birkaç gün görev yapabilmişlerdir.

⁴³ Kaymaz, **Musul Sorunu**, s.22-23.

⁴⁴ Efrasyab Hanedanı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Mecdûd Mansuroğlu, "Efrâsiyâb", **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yayınları, IV, Eskişehir, 1997, s. 192-193.

⁴⁵ Musul Vilayeti salnamelerinde Musul'un fethiden H. 1000 yılına kadar bölgeye atanan valiler hakkında bilgi elde edilemediği ısrarla belirtilmektedir. Bkz. *Musul Vilayeti Salmesi*, H. 1325, s. 93.

Tablo 1: Musul'a Atanan Valiler ve Görev Süreleri

Süre/Yıl	Vali Sayısı
0-1	84
1	49
1-2	28
2	16
2-3	10
3	0
3-4	7
4	4
4-5	3
5	2
5-6	1
6	2
6-7	3
7	1
7-8	1
8	1
8-9	1
9	0
9-10	0
10	1
10-20	1
Süresi Belli Olmayan	5
Toplam	220

Musul vilayet salnamelerine göre yukarıda belirtilen 326 yıllık dönemin yaklaşık 1/3'ünde Celilzadelerin iş başında olduğu görülmektedir. XVIII. yüzyıl başlarında devlete erzak sağlayan mültezimler olarak karşımıza çıkan bu ailenin atalarının Diyarbakırlı Abdulcelil olduğu rivayet edilmektedir. 1726'da Celilzade İsmail Paşa'nın valilik makamına gelmesiyle ailenin toplumsal konumu iyice güçlenmiş ve H. 1139-1251 arasında 112 yıl boyunca Musul'un yönetiminde etkin rol oynamışlardır. Öyle ki Celilî Hacı Hüseyin Paşa 8 kez iş başına gelirken, onun oğlu Celilî Mehmed Emin Paşa da 7 kez valilik makamına getirilmiştir. Aynı sülaleden gelen Celilî Süleyman Paşa da tam 4 kez bu makamı işgal etmiştir. Bunlar arasında en meşhuru Celilîzâde Hacı Hüseyin Paşa'dır. Hacı Hüseyin Paşa, Musul'un yanı sıra başka yerlerde de hizmette bulunmuş ve İran'a karşı, ilki 1733, ikincisi de 1743'de olmak üzere, şehri iki kez başarıyla savunmuştur⁴⁶.

⁴⁶ Darkot, "Musul", s.742; Celilzadeler, Musul valiliğinde görev almakla birlikte zanaatkarlardan vergi toplama hakkını malikane olarak satın alarak kentin iktisadî hayatında da söz sahibi olmuşlardır. Celilzadeler hakkında detaylı bir araştırma için bkz. Dina Rizk Khoury, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul, 1550-1834**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003. Musul örneğinde tarımsal kapitalizmin oluşmasına neden olan ticari tarımın

Musul’a Osmanlı döneminde kimi zaman “mutasarrıf”, kimi zaman “mütesellim”, kimi zaman da “vezir”ler vali olarak atanırken; bazen de kapıkulu kökenli “ağa”lar valiliğe getirilmişlerdir.

Bu eserin, bölgeye atanan Osmanlı dönemi valileri ile ilgili ayrıntılı tablosu incelendiğinde dikkati çeken bir diğer husus da adına ister mutasarrıf, ister vali densin, başa geçen yöneticilerin önemli bir kısmının ya o yörenin insanı olduğu, ya da Musul civarındaki eyaletlerde daha önce valilik veya üst düzey görevlerde bulunmuş olmasıdır. Örneğin Halepli Yusuf Paşa, H.1110 senesinde “vezir” rütbesi ile Musul valiliğine atanmış ve 1 yıl görevde kalmış görünmektedir. Aynı kayıttan Halepli Yusuf Paşa’nın daha önce Diyarbakır valiliği de yaptığı anlaşılmaktadır. Bunun ardından adı geçen paşa bu kez, H. 1115 yılında 5 ay, H. 1121-1122’de 2 yıl süre ile aynı görevle Musul’un en üst düzey idarî görevlisi konumuna getirilmiştir. Eski Basra Valisi Osman Paşa, H. 1127’de 1 yıl süre ile Bağdat, Musul, Kerkük Valisi Hasan Paşa H. 1191’den itibaren 2 yıl 1 ay süre ile H. 1248’de göreve getirilen Musullu olan Mehmed Sait Paşa da 2 yıl süre ile Musul Valisi olarak görev yapan bu türdeki valilere verilebilecek örneklerdendir. Bu örnekleri artırmak mümkündür. Ancak burada, konumuz açısından vurgulanması gereken nokta şudur: Hem Celilizadeler örneği, hem de az önce sıraladığımız örnekler bize gösteriyor ki Osmanlı, uclarda merkezî otoritesini oluşturabilmek için⁴⁷, o bölgenin eşraf ve a’yanından yani yörenin önde gelenlerinden yararlanmış ve daha esnek politikalar uygulamıştır.

Musul Vilayetinin Demografik Durumu

1990 yılı nüfus tahminlerine göre Irak’ta 17.742.000 kişi yaşamaktadır. Bunun %60’ını Araplar, %20’sini Kürtler, %12’sini Türkler, %4’ünü Süryaniler ve geriye kalan %4’ünü de diğer azınlıklar oluşturmaktadır⁴⁸. Bu genel tablo içerisinde Türklerin en yoğun yaşadığı bölge olan Musul ve civarındaki durum ise şöyle idi:

Osmanlı hâkimiyeti altındaki Musul eyaleti Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarına ayrılırken XX. yüzyıl başlarında 350 bin nüfus barındırıyordu ve Irak’ın mülkî taksimatında da bu sancaklar esas alınmıştı. 1947 sayımına göre Musul,

gelişmesinde bu aile etkin rol oynamıştır. Bu konudaki bir çalışma için bkz. Dina Rizk Khoury, “Ticari Tarımın Musul Eyaletine Girişi ve Köylülük Üzerindeki Etkileri, 1750-1850”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Tarım**, Editörler: Çağlar Keyder-Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s.160-179.

⁴⁷ Salih Özbaran, **Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004. Osmanlı’nın doğusunda Merkezin yönetsel dizginleri nasıl kullandığı, denetimini nerelere kadar uzandırdığı/uzandırabildiği konusunda Osmanlı’nın doğu sınırından konuya yaklaşmayı amaçlayan bir çalışma için bkz.: Khoury, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul, 1550-1834**.

⁴⁸ Suphi Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak’ta Türk Varlığı**, s.32.

1.350.000 nüfusuyla Musul, Kerkük, Süleymaniye ve Erbil sancaklarından oluşmakta idi⁴⁹.

Musul vilayet salnamelerindeki verilere göre XIX. yüzyılın sonlarında 1894 yılında kayıt dışı ve kayıtlı nüfusa baktığımızda eyalette toplam 252.416 hane mevcuttur. Bir hanenin kesin olarak kaç kişiden oluştuğunu tespit etmek imkansız ise de genel kabul gören 5 sayısı ile çarptığımızda, 1.262.080 kişilik bir nüfus ortaya çıkmaktadır. XX. yüzyıl başlarında dünyada ve bölgede yaşanan savaşlar göz önünde bulundurulduğunda, bu sayının kesin olmamakla birlikte, dönemin nüfusunu aşağı yukarı yansıttığı varsayılabilir.

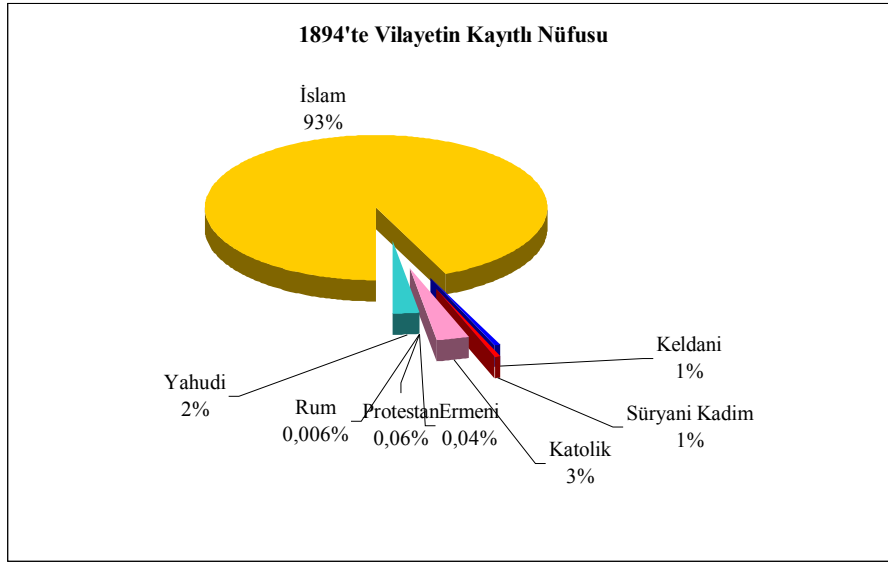
H. 1312(1894) Salnamesinde Vilayetin Kayıtlı Nüfusu

MİLLET	MUSUL SANCAĞI	KERKÜK SANCAĞI	SÜLEYMANİYE SANCAĞI	TOPLAM
İslam	63.962	73.909	10.267	178.138
Keldani	1.322	---	---	1.322
Süryani Kadim	1.159	---	---	1.159
Katolik	4.482	1.117	54	5.653
Ermeni	83	---	---	83
Protestan	135	---	---	135
Rum	13	---	---	13
Yahudi	2.388	1.854	433	4.675
Yezidi	5.358	---	---	---
TOPLAM	78.892	76.880	40.754	196.526

H. 1312 (1894) Salnamesinde Kayıt Dışı Tahmini Nüfus.

	MUSUL SANCAĞI	KERKÜK SANCAĞI	SÜLEYMANİYE SANCAĞI	TOPLAM
İslam	18.800	17.320	14.770	50.890
Hristiyan	5.000	---	---	5.000
TOPLAM	23.800	17.320	14.770	55.890

⁴⁹ Darkot, “Musul”, s.744; Musul’un nüfus sayımlarına dair birçok kaynakta birbirinden farklı bilgiler verilmektedir. Örneğin *Encyclopedia of Islam*’da verilen bilgiye göre 1977’de yapılan sayımlarda 430.000 nüfusa sahiptir ve bu yönüyle Bağdat (2.86 milyon) ve Basra (450.000)’dan sonra Irak’ın üçüncü büyük kenti konumdadır. Bkz. P.Sluglett, “Musul: Since 1900”, *EI*², Koninklijke Brill NV, Leiden, The Netherlands.

Yukarıdaki “Kayıtlı Nüfus”u gösteren tablo ve grafik incelendiğinde nüfusun %93’ünü Müslümanların, geriye kalan %7’sini de çeşitli azınlıkların oluşturduğu görülmektedir. Nüfusunun büyük bir kısmı Müslümanlardan oluşan vilayette, çeşitli mezhep farklılıkları ve etnik farklılıklar da görülebilmektedir.

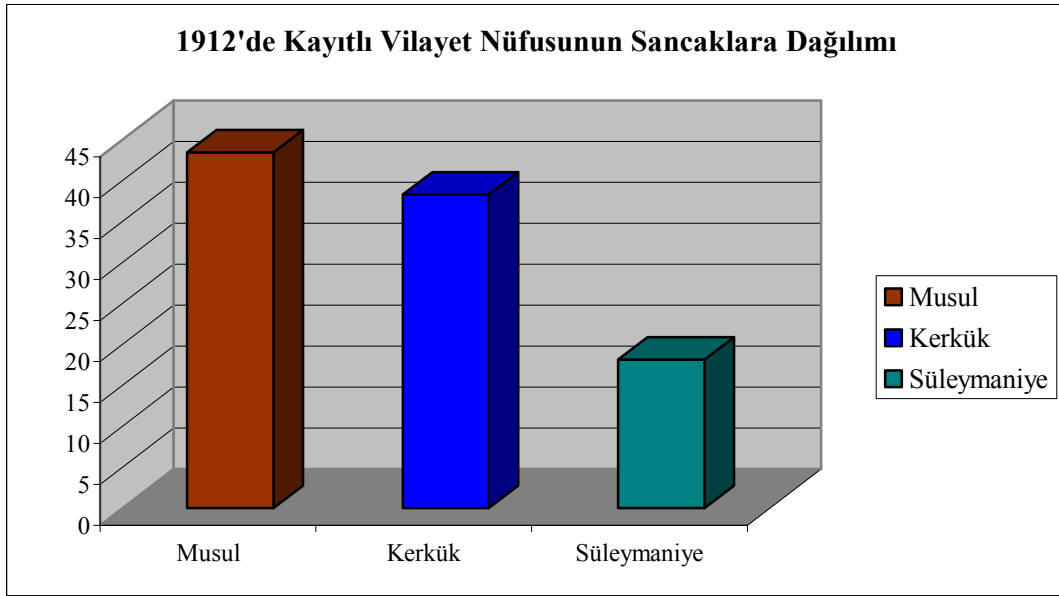
Vilayete dair en son bilgilerin yer aldığı H. 1330(1912) tarihli salname, aşağıdaki nüfus tablosunu vermektedir.

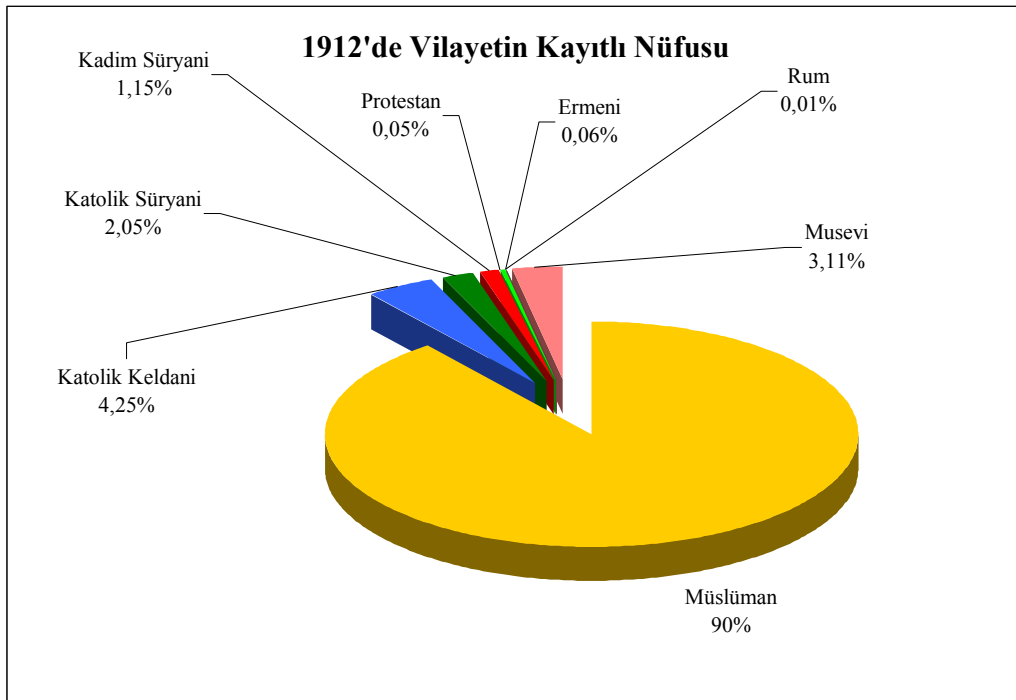
Musul’da Bulunan Eski Kilise ve Manastırlardan Simon Peter Kilisesi (Yapılışı XIII. yy) ve Upper Manastırı (1743)

H. 1330(1912)Tarihli Salnameye Göre Vilayetin Kayıtlı Nüfusu

SANCAK	LİVA VE KAZA ADI	MÜSLÜMAN		KATOLİK KELDANI		KATOLİK SÜRYANİ		KADİM SÜRYANİ		PROTESTAN		ERMENİ		RUM		MUSEVİ		TOPLAM	
		K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
MUSUL SANCAĞI	Musul Şehri	2.661	29.165	0	2.185	0	1.848	0	1.877	0	142	0	93	0	42	0	1.303	2.661	36.655
	Musul Kazası	7.042	19.934	0	4.796	0	2.489	0	970	0	0	0	0	0	0	0	0	7.042	28.189
	Akra Kazası	41	6.393	4	167	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	456	48	7.016
	Duhok Kazası	0	4.592	100	433	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	238	100	5.263
	İmadiye Kazası	0	3.583	0	0	0	554	0	0	0	0	0	0	0	0	0	120	0	4.257
	Zaho Kazası	2.988	3.216	209	355	71	77	0	0	0	0	37	31	0	0	575	978	3.880	4.657
	Telafer ve Sincar	2.829	4.767	0	0	0	16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2.829	4.784
TOPLAM		15.561	71.650	313	7.936	71	4.984	0	2.847	0	142	37	124	0	42	578	3.096	16.560	90.821
KERKÜK SANCAĞI	Kerkük Kazası	4.000	35.168	450	435	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	102	982	4.552	36.585
	Ravanduz Kazası	189	15.317	106	112	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	509	295	15.938
	Köysancak Kazası	30	10.390	0	402	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	163	30	10.955
	Raniye Kazası	0	6.361	0	53	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	17	18	17	6.432
	Salahiye Kazası	7	5.119	0	0	6	13	0	0	0	0	0	0	0	0	34	350	47	5.482
	Erbil Kazası	0	12.579	67	553	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	1.049	74	14.181
	TOPLAM	4.226	84.934	623	1.555	6	13	0	0	0	0	0	0	0	0	160	3.071	5.015	89.573
SÜLEYMANİYE SANCAĞI	Süleymaniye Kazası	609	14.483	0	69	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	598	612	15.150
	Gülenber Kazası	0	7.782	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	129	0	7.911
	Şehr-i Pazar Kazası	0	6.254	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6.254
	Mamure Kazası	0	9.060	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	39	0	9.099
	Bazyan Kazası	0	5.905	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13	0	5.918
	TOPLAM	609	43.484	0	69	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	779	612	44.232
GENEL TOPLAM		20.396	200.068	936	9.560	77	4.997	0	2.847	0	142	37	124	0	42	741	6.946	22.187	224.626

Bölgedeki nüfusun sancaklara göre dağılımı ise yukarıdaki grafikte oldukça net bir şekilde ortadadır. Musul'un merkez sancak olması nüfusuna da yansımıştır. Bir Türk bölgesi olan Kerkük ise, vilayetin ikinci büyük yerleşim alanıdır. Yine kayıtlı nüfusu gösteren 1912 yılına ait veriler, yüzdelik dilime döküldüğünde, durum 1894'ten pek de farklı değildir. Nüfusun %90'ı Müslüman iken, geriye kalan %10'luk dilimde Musevi, Süryani ve Rum gibi çeşitli azınlıklar yer almaktadır.

H. 1330 (1912) Tarihli Salnameye Göre Vilayetin Kayıtlı ve Kayıt Dışı Tahmini Nüfusu

	KADIN	ERKEK	TOPLAM
Nüfus Dairesince Verilen Kayıtlı Nüfus	22.187	224.726	246.913
Kayıt Dışı Olan Yerleşik Nüfus	256.813	54.374	311.187
TOPLAM	279.000	279.000	558.000
Seyyar Aşiretlerin Kayıtlı Olmayan Tahmini Nüfusu	135.000	135.000	270.000
GENEL TOPLAM	414.000	414.000	828.000

H. 1330 yılı salnamesinde vilayet geneline ait verilen nüfus bilgileri, çok basit bir incelemeye tabi tutulduğunda, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Kayıtlı olan erkek ve kadın toplam nüfusu 246.813 iken; kayıt dışı erkek ve kadın nüfus da hesaba katıldığında vilayetin toplam nüfusu 828.000’ne ulaşmaktadır. Genel nüfus içerisinde çocukların da var olduğu düşünüldüğünde bu sayının çok daha fazla olacağı ortadadır.

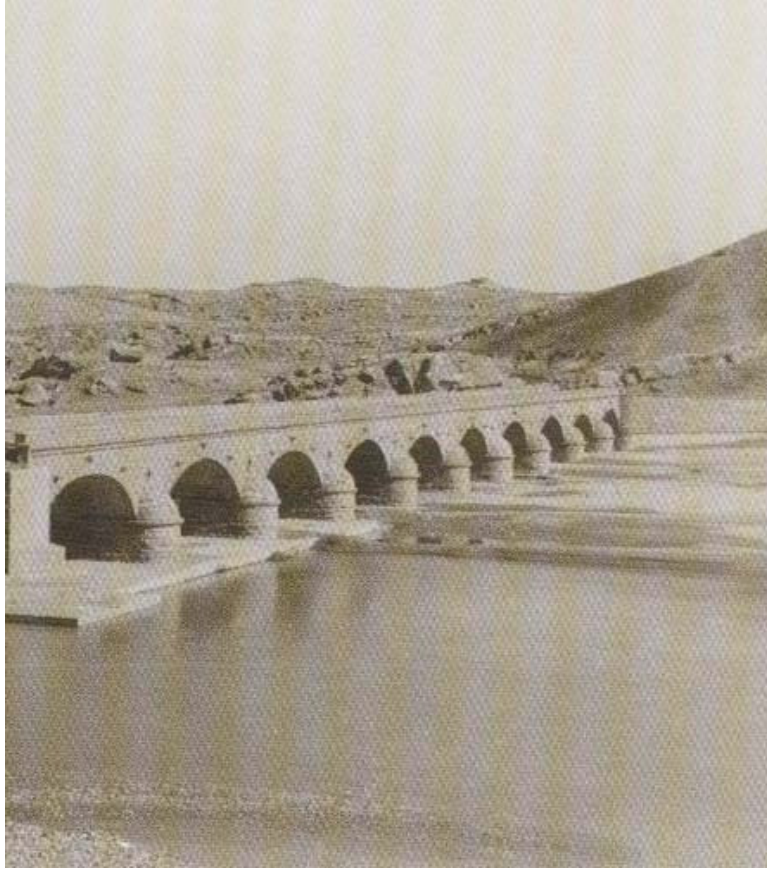
Salnamelerde yer alan nüfus yapısı ile ilgili veriler, dönemin Musul’una dair kayda değer bilgiler sunmaktadır ki bu bilgiler özellikle bölgenin yerleşik nüfusuna dair olanlardır. Türk, Kürt, Arap, Keldani, Musevi vb. nüfusun hangi yerleşim birimlerinde yoğunlaştığı, sayısal olarak ifade edilmese de, genel olarak literatürde ve diğer arşiv kaynaklarında yer alan bilgilerle birebir örtüşmektedir. Bu çalışmanın önemli taraflarından biri de budur.

Bilindiği gibi Musul ve Kerkük’ün akabinde Bağdat ve Basra’nın Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile, burada eskiden beri mevcut olan Türklerin yanı sıra, birçok bölge yeniden Türk yerleşimlerine açılmıştır. Kerkük ve civarındaki ilk yerleşim dönemlerine ait olan ve bugün hala aynı adla anılan birçok Türk yerleşim birimi mevcuttur. Batılı ve Türk kaynaklarında zikredilen ve salnamelerde de ismi sıkça geçen Kerkük, Dakuk (Tavuk), Altıköprü, Tazehurmatı, Tuzhurmatı, Köysancak bunun için verilebilecek örneklerden birkaçıdır⁵⁰.

Bölge üzerine çalışan birçok araştırmacı bilir ki, Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar kuzeyden güneye doğru uzanmakta olan Türk yerleşim bölgesi

⁵⁰ Diğer yerler arasında Depelü, İkiztepe, Taşbulak, Göktepe, Ağcalar, Kızılcabulak, Karabulak, Ağcadağ, Karaburun, Saruçam, Kurt Deliği, vs. Bkz. Zekeriya Kuşun-Davut Hut, “Kerkük’ün Sosyal ve Demografik Yapısı”.

Büyük Yol olarak adlandırılmakta idi. Bu alan; Musul ve civarındaki kasabalar ile Telafer kazasını, Yarımca, Nebi Yunus, Reşadiye, Erbil, Kerkük ve etrafındaki köy ve kasabaları, Altıncöprü, Kuştepe, Dakuk (Tavuk), Tazehurmatu, Tuzhurmatı, Yenice, Çardaklı, Karatepe, Kifri (Salahiye), Leylan, Bağdat ile Bağdat'ın doğu ve güneydoğusundaki Hanekin, Mendeli, Köşk, Kızılrahat, Bedre, Cessan, Deliabbas kasabaları ve bunların etrafındaki köy ve mezraları kapsamaktaydı⁵¹. İşte kabaca bu şekilde sınırları çizili alan, yoğun bir Türk yerleşimine sahne olmuştur. Bu konuda salnamelerde geçen kayıtlara daha yakından bakmak, şüphesiz faydalı olacaktır.

Tavuk Kasabasında Osmanlı Döneminden Kalma Tarihi Köprü

Musul şehri halkının genellikle Arap, Keldani, Süryani ve Musevi'lerden oluştuğunu, bununla birlikte şehirde Türk, Kürt ve Ermeninin de bulunduğunu kaydeden H. 1330 tarihli salnameye ek olarak H. 1325 tarihli salnamede “... *Musul şehrinin dışındaki halk genellikle Arap ve Kürt taifeleri olduklarından Arapça ile konuşurlar ve Musul’un dışındaki bazı köylerde Türkler yaşamakta ve Çağatayca’ya yakın bir Türkçe ile konuşmaktadırlar*” şeklinde ifadeler yer almaktadır.

⁵¹ Dr. Sinan Marufoğlu, Osmanlı Döneminde Kuzey Irak, Eren Yayıncılık, İstanbul 1988, s.57.

Bununla birlikte merkez sancağa bağlı olan İmadiye, Zaho, Duhok ve Akra kazalarında Kürt nüfus yoğunluktadır. Buna karşılık Sincar kazasına bağlı **Telafer** nahiyesi hakkında şu bilgilere yer verilmektedir: “*Nahiye merkezi olan Telafer kasabası takriben 1.500 kadar haneye sahip, dokuz mahalleden oluşmaktadır.Halkı yerleşik, ziraat ve hayvancılığa fazlasıyla yatkındır. Bu insanlar cesaret ve yiğitlikte hiçbir kavim ile mukayese edilemeyecek derecededir. Komşu aşiretlerle birlik ve beraberlikleri sebebiyle daima aşiretlik özelliklerini muhafaza ediyorlar. Genellikle Hanefî mezhebindendirler ve Çağatayca’ya yakın bir Türkçe lisan ile konuşurlar*”.

Kerkük, Osmanlı idaresine girmeden önce de Türkmenlerin elinde bulunmakta ve “**Gökyurt**” olarak adlandırılmakta idi. Kanuni’nin Bağdat’ı fethi ile Musul bölgesindeki Osmanlı hâkimiyeti kesinleşmiş ve Musul, 6 sancaktan oluşan bir eyalet haline getirilmişti⁵².

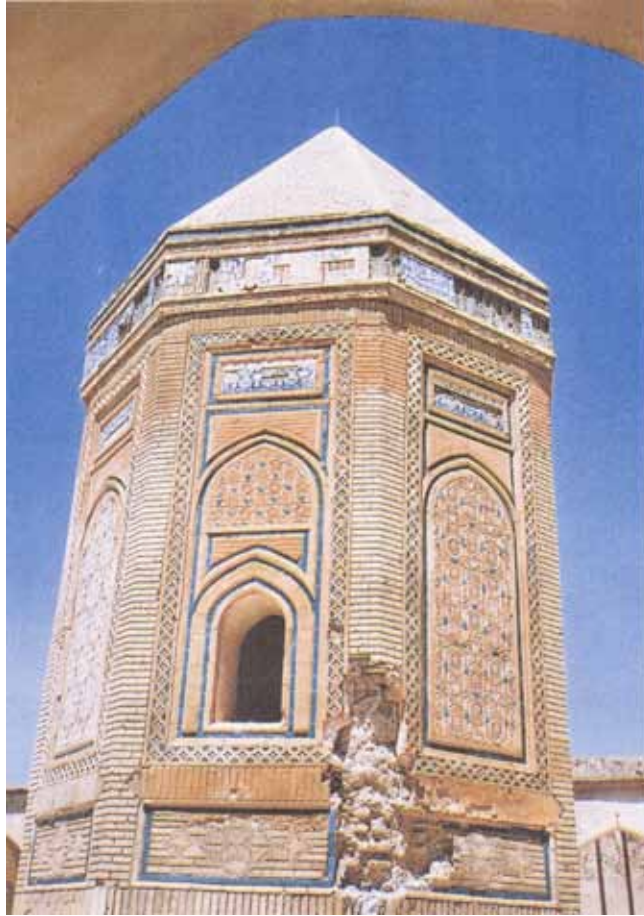

H. 1325 Tarihli Musul Salnamesinde “Kerkük Sancağına Dair Malumat” Başlıklı Bölüm

⁵² Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993, s.24-25.

14 mahalleden oluşan ve bir Türk şehri olarak bilinen **Kerkük** için H. 1325 salnamesi şu bilgiyi vermektedir: “*Kerkük şehrinde 26.510 Müslüman, 432 Keldani ve 463 Musevi olmak üzere 27.405 erkek nüfus var ise de, buna bir misli kadın, üç binden az olmayan yabancı ilave olunursa şehrin toplam nüfusu 57.810’a ulaşmış olur. Şehir halkı umumiyetle Türk’tür ve Türkçe konuşurlar, gurebâ⁵³ olarak bir miktar Arap ve Kürt ile az miktarda İranlı bulunur*”.

Salnamelerin basıldığı dönemde, 1890’larda Düyûn-ı Umûmiye Müfettişi olarak bölgeye gelen Vital Cuinet’nin konuyla ilgili verdiği bilgiler, salnamelerde verilenleri doğrular niteliktedir. Zira Cuinet, “La Turquie d’Asie” adlı eserinde Kerkük’ün nüfusunun 30.000 civarında olduğunu, bunun 28.000’ini Türkmenlerin oluşturduğunu açık bir şekilde zikretmektedir⁵⁴.

Kerkük Kalesinde Bulunan Gökümbet Türbesi

⁵³ Garip, kimsesiz anlamları olsa da burada; gurbette kendi memleketinin dışında bulunan, yabancı anlamındadır.

⁵⁴ Vital Cuinet, **La Turquie d’Asie**, c. II, Paris 1894. Ayrıca bkz. Z. Kurşun-D. Hut, “Kerkük’ün Sosyal ve Demografik Yapısı”, s.7.

Kerkük'teki Türk nüfusunun yoğunluğu bölgeye gelen Batılı seyyahların da dikkatini çekmiştir. Örneğin 1910'larda bölgeye gelen E.B. Soane, Kerkük'ü *"Türkmenleri ile meşhur"* olan bir yer olarak tanımlamıştır. Yine aynı tarihte İngiliz konsolosluk raporundaki verilere göre de **Kerkük** ve **Telafer**'de 50.000 Türkmen bulunurken, buradaki Kürtlerin sayısı sadece 2.000'dir⁵⁵. Birinci Dünya Savaşı öncesinde şehirde 20.000 nüfus yaşamaktaydı ve bunun büyük kısmını Türkler oluştuyordu⁵⁶. Diğer Batılı kaynaklardaki rakamlar ise şöyledir: Birinci Dünya Savaşından sonra bölgede İngiliz siyasi memuru olarak görev yapan W.R. Hay'a göre savaştan önce 30.000; 1919-1925 arasında burada bulunan C.J.Edmons'a göre de 25.000 nüfus yaşamaktaydı ve çoğunluğunu Türkmenler oluşturmaktaydı⁵⁷.

Salnameler, Kerkük civarında pek çok Türk köyü olduğuna dair bilgiler de sunmaktadır. Bunların en büyüklerinin adları **Tisin, Beşir ve Tazehurmatı**'dır.

Görüldüğü üzere XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında hem Türk arşiv kaynakları, hem de Batılı kaynaklar, Kerkük'ün bir Türk şehri olduğunda hemfikirdir. Fakat son dönemde Kerkük'ün özel konumu, petrol endüstrisi için taşıdığı değer ve merkezi idare ile Kürtler arasındaki konumundan dolayı, bölgedeki demografik yapı sürekli olarak Türkmenlerin aleyhine değiştirilmektedir.

Kerkük sancağına bağlı kazalara gelince, durum şöyle idi:

Kerkük merkez kazasına bağlı olan ve "Kerkük sancağının en önemli iskelesi" olarak tarif edilen **Altunköprü nahiyesinin** ahalisi tamamen Türk'tür.

Altunköprü'nün Eski Bir Resmi (Servet-i Fünun Dergisi, 1313, Sayı 337, Sy.408)

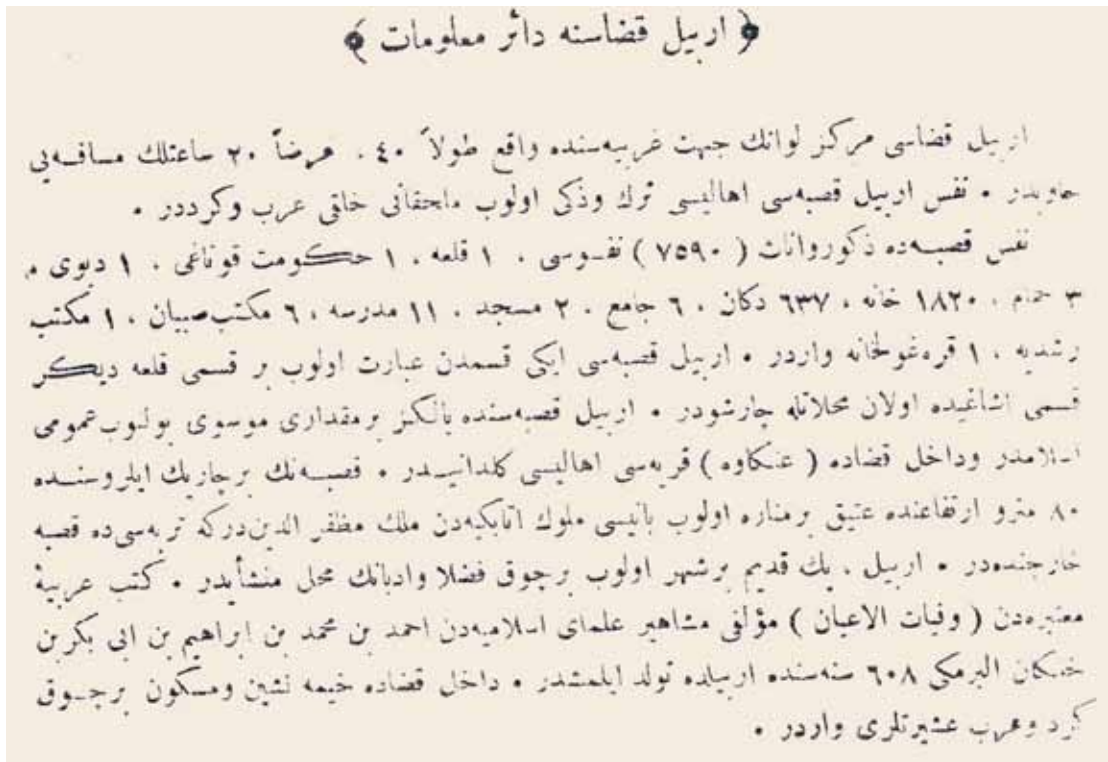
⁵⁵ Z. Kurşun-D. Hut, "Kerkük'ün Sosyal ve Demografik Yapısı", s.6.

⁵⁶ J.H.Kramers, "Kerkük", **İA**, MEB Yayınları, VI, Eskişehir 1997, s.590.

⁵⁷ Z. Kurşun-D. Hut, "Kerkük'ün Sosyal ve Demografik Yapısı", s.8.

Aynı şekilde Kerkük'ün güneyinde yer alan **Dakuk (Tavuk) nahiyesi** için de “**Kasaba merkezi ile civarındaki beş altı köyün halkı Türk, kalanı Arap ve Kürt...**” olduğu salnamelerde kayıtlıdır. Türk, Kürt ve Araplardan oluşan Melha nahiyesinin dışında geriye kalan Kil ve Şirvan nahiyelerinin meskunları büyük çoğunlukla Kürt'tür.

Kerkük sancağına bağlı olan **Erbil kazası** hakkında salnamelerdeki kayıtlar, bu bölgenin önemli bir Türk yerleşim alanı olduğuna dair bilgilerimizi doğrulamaktadır. Salmamedeki ifade ile, İstanbul-Bağdat posta yolu üzerinde bulunan, 7 mahalleden oluşan Erbil şehrinin “... **kasaba merkezinde; erkek ve kadın 7.590 nüfus vardır. Erbil merkez kasabası halkı Türk'tür ve zekidir. Bağlıları halkı Arap ve Kürt'tür**”.

H.1325 Tarihli Musul Salnamesinde “Erbil Kazasına Dair Malumat” Başlıklı Bölüm

Eski adı Kifri olan ve Salahiye kazasının merkezi olan **Salahiye kasabası** da Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerdendir. Aynı kazaya bağlı olan **Tuzhurmatı** ve **Karatepe** nahiyeleleri de Türk bölgesidir. H. 1325 tarihli salnamede durum satırlara şu şekilde yansımıştır: “**Kasabada erkek ve kadın 2.500 nüfus vardır. Kasaba halkı Türk olup, kaza halkı Arap ve Kürt'tür. Salahiye kazasına bağlı Tuzhurmatı ve Karatepe nahiyeleleri halkı da Türk'tür**”

Bunun dışında Kerkük sancağına bağlı olan Ravanduz, Köysancak ve Raniye kazalarının ahalisi genelde Kürtlerden oluşmaktadır.

Musul eyaletinin üçüncü sancağı olan **Süleymaniye sancağı**ndaki etkin nüfusun Kürtlerden oluştuğu salnamelerde açık bir şekilde ortadadır.

Özetle, Musul merkez ve çevresindeki birkaç köy ile Kerkük kasabası, Telafer, Tazehurmatu, Altinköprü ve Dakuk nahiyeleri ile Erbil kasabası ve Salahiye (Kifri) Tuzhurmatı, Karatepe gibi yerler, Türklerin yoğunlukta olduğu bölgelerdir.

Musul'un 60 km. batısında yer alan Telafer, Irak'taki Türklerin yoğun olarak yaşadığı en önemli merkezlerden biridir. Nüfusunun yarıdan fazlası Türk olan Erbil ise, Türk nüfusu açısından Kerkük'ten sonra ikinci büyük şehir konumundadır. Yoğun Türk nüfusuna sahip olan Kerkük ise, Irak Türklerinin kalbi ve kültür merkezi olup, ona bağlı nahiye ve karyelerin pek çoğunda da Türkler yaşamaktadır⁵⁸.

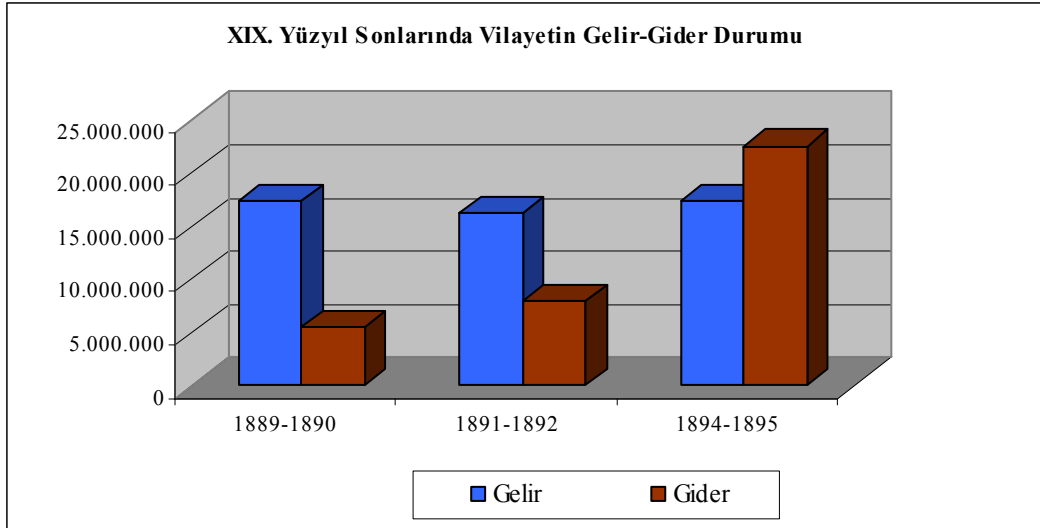
Musul Vilayetinin Ekonomik Durumu

Salnamelerde XIX. yüzyılın sonlarına ait verilen istatistiklere bakıldığında 1894-95'li yıllara kadar vilayetin gelir-gider dengesinde belirgin bir istikrar olduğu, fakat 1894-95 yılında bu istikrarın bozulduğu ve bütçenin açık verdiği görülmektedir. Bunun da nedeni bu yıllarda ihdas edilen "**nizamiye orduları**" ve buna bağlı olarak oluşturulan "**redif kuvvetleri**" ile alakalı idi. Bilindiği üzere nizamiye kuvvetleri, Osmanlı Devleti'nin savunma ihtiyacı göz önünde bulundurularak belli merkezler etrafında oluşturulmuş 7 ordudan meydana gelmekte ve her ordu bulunduğu bölgenin adını taşımaktaydı. İşte bu 7 ordudan altıncısı, merkezi Bağdat olan Arabistan Ordusu idi⁵⁹ ve bu bağlamda, bu eserin "Mülkî ve Askerî Teşkilat" kısmı incelendiğinde, vilayet bütçesinin büyük bir kısmının vilayette oluşturulan nizamiye orduları ve redif kuvvetleri için sarfedildiği anlaşılabacaktır. Nitekim aşağıda giderlere ilişkin grafikte bu durum daha da açık bir şekilde gözlenebilmektedir. Buna göre 1894'e kadar vilayet gider kalemleri içerisinde, bölgenin asayişinden ve güvenliğinden sorumlu tutulan kolluk gücüne yapılan harcamalar yer alırken (Zaptiye, jandarma, polis başlığı altında verilen giderler), bu tarihten itibaren bölgede oluşturulan nizamiye ve redif teşkilatına çok büyük meblağlar aktarıldığı görülmektedir.

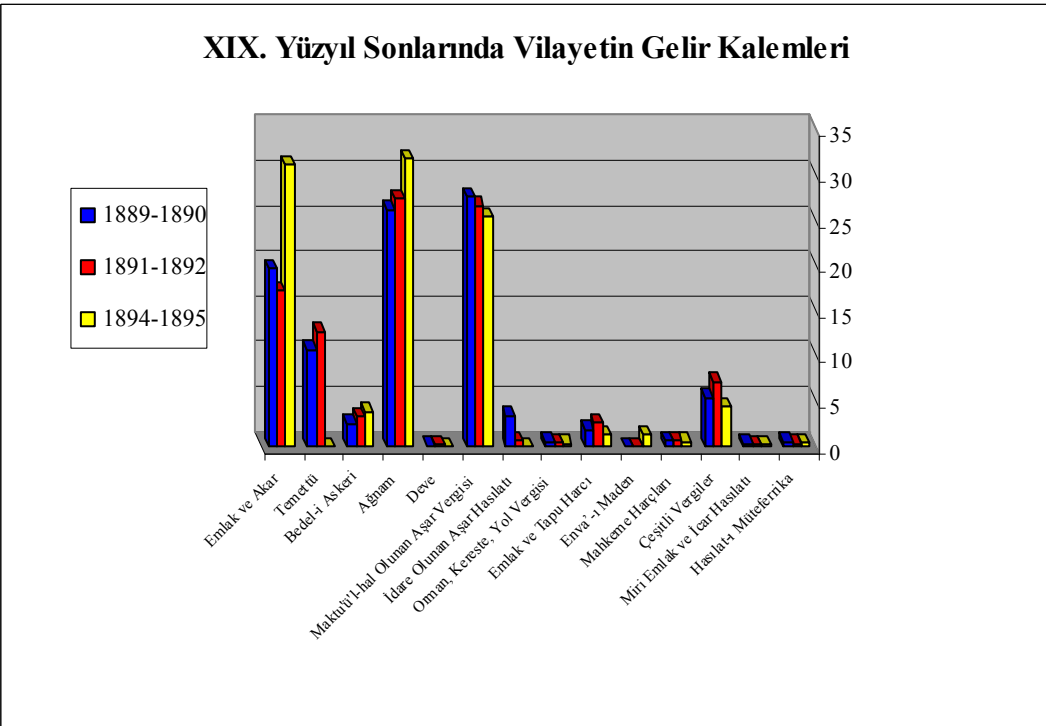
⁵⁸ Irak'taki Türk yerleşme bölgeleri hakkında ayrıca bkz. Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, s.33-37.

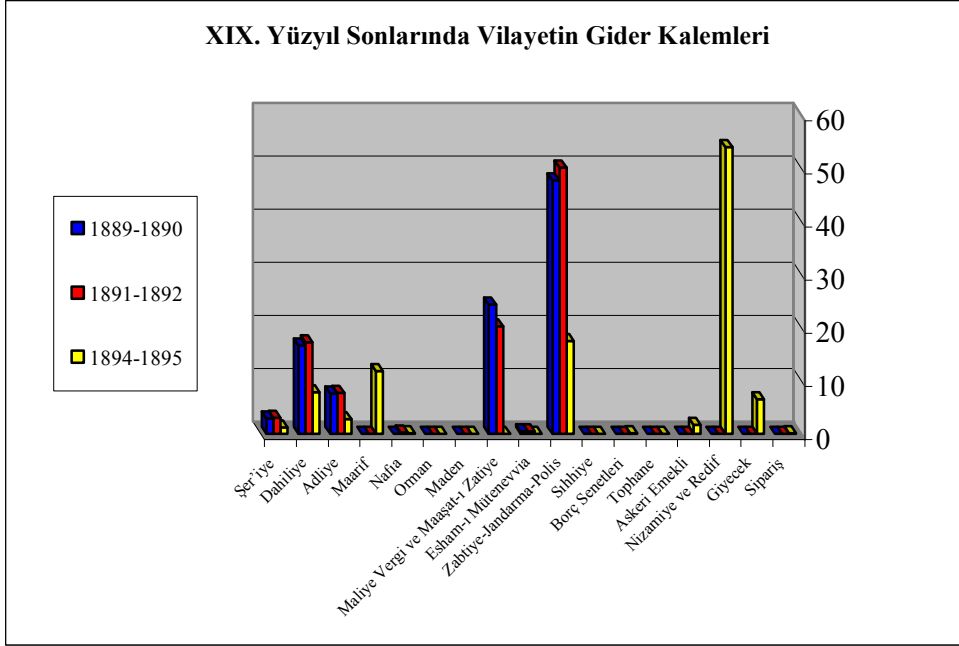
⁵⁹ Birinci Ordu, merkezi İstanbul olan **Hassa Ordusu**; İkinci Ordu Tuna merkezli **Şumnu Ordusu**; Üçüncü Ordu, Manastır merkezli **Rumeli Ordusu**; Dördüncü Ordu, Erzurum merkezli **Anadolu Ordusu**; Beşinci Ordu, Şam merkezli **Suriye Ordusu**; Altıncı Ordu, Bağdat merkezli **Arabistan Ordusu** ve Yedinci Ordu San'a merkezli **Yemen Ordusu** idi. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VIII, TTK Basımevi, Ankara 1988 s.356-357.

Tablo 6: Vilayetin Gelir-Gider Durumu

XIX. Yüzyıl Sonlarında Vilayetin Gelir Kalemleri

Salnamelerdeki veriler bize, Musul vilayetinin ekonomisinin büyük ölçüde tarıma ve hayvancılığa dayandığını göstermektedir. Bu durum, yukarıda verilen gelirler grafiğinde açıkça görülmektedir. Bunların ardından sırayı emlak ve akardan alınan vergiler almaktadır.

Salnamelerde, vilayet geneline ait bu tablo içerisinde istatistiklerde yer almayan, fakat satır aralarında belirtilen birtakım ekonomik faaliyetlerden de bahsedilmektedir ki bunlar bölgenin stratejik önemiyle doğrudan alakalıdır.

Kerkük Civarında Neftderesi (II.Abdülhamit Albümü)

oluşu salnamelerde şu şekilde verilmektedir: “Kerkük civarında çok zengin üç adet petrol kuyusu vardır ki, halk gaz ihtiyacını bunların çıkartılmasıyla temin eder. Yerel

Örneğin Kerkük, zengin petrol havzasının merkezi olmadan önce, hububat, hayvansal ürünler ve yapağı gibi malların alım-satımının yapıldığı önemli bir pazar yeri konumunda idi ve I. Dünya Savaşından sonra petrol işletmeciliğinde yaşanan gelişmeler sonucunda, döşenen petrol boru hatları ile petrol üretimi yıllık 22 milyon tona ulaşacaktı⁶⁰. Kerkük’ün petrol açısından zengin bir bölge

⁶⁰ Kramers, “Kerkük”, İA, s.591.

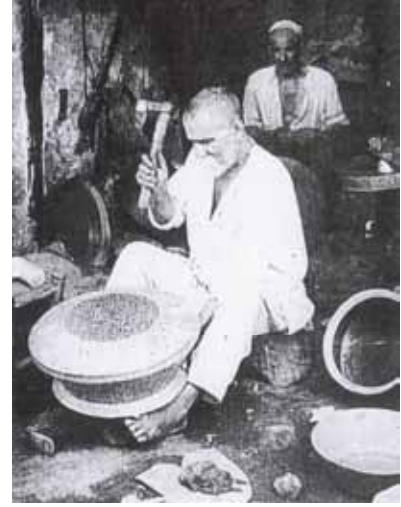
halk bir şirket kurup, gerekli teknik alet ve edevatı getirerek kuyulardan petrol çıkarmaya başlayacak olursa, büyük bir servet kazanabilir". "Kerkük kazasının güneyinde bulunan Hamrin dağı eteğinde, koruma altında büyük ve zengin bir tuz madeni vardır. Bu madenin doğusunda 5-10 kuyudan yıllık olarak yüz bin okka⁶¹ petrol çıkartılmaktadır. Kil nahiyesinde birkaç kuyuluk petrol bulunmakta ve devlet tarafından işletilmektedir. Yine Tuzhurmatı nahiyesinde de emlâk-ı humayuna ait petrol madeni vardır".

Bunun dışında Kerkük'le ilgili olarak şehirde hangi esnaf kollarının mevcut olduğunu, bu esnaf kolları içerisinde sivriler, öne çıkabilenlerin olup olmadığına dair de bilgiler bulunmaktadır. Şöyle ki: "Kerkük'de sarrac⁶², culha⁶³, kazzaz⁶⁴, terzi, yemenici⁶⁵, kunduracı, kuyumcu, saatçi, bakırcı, dökümcü, demirci, çakmakçı, mimar, neccar⁶⁶ gibi sanat ve sanayi erbabı mevcuttur ve bunlardan culhalık, sarracılık, neccarlık sanatlarında diğerlerinden çok ilerleme kaydedilmiştir. Bundan dolayı da umumi mensucat üretimi mahalli ihtiyacı karşılayacak derecede olduğu gibi, yeni kurulan sanayi mektebinin yakın zamanda eksiklikleri gidereceği görülmektedir".

Bunun dışında sancağın ihraç mallarına ilişkin de "Kerkük sancağının ihracatı her türlü hububat, koyun, keçi, yapağı, tiftik, mazi, kitre ve tütündür. Köysançak ve Raniye'de yetiştirilen ve "şaver" adı verilen en iyi cins tütünün nefasetine söz yoktur" bilgileri sunulmaktadır.

Eyalet sınırları içerisinde yer alan diğer bölgelerin ziraatine ve hayvancılığına dair birçok bilgi bulmak mümkün olmakla birlikte, bunlarla ilgili herhangi bir rakamsal değer verilmediği için diğer bölgelerle karşılaştırma yapıp bir sonuca ulaşma imkanı yoktur.

Hububat üretimi ile öne çıkan Erbil'e ait bilgiler şöyledir: "**Erbil kazası ziraat hususunda diğer kazalara üstünlük sağlamış ve bu suretle**

Kerkük Bakırcılar Çarşısından Bir Görüntü

Kerkük ve Civarında Yaygın Olan Kuzecilik (Çömlekçilik) Sanatı

⁶¹ Bu rakam 1308 salnamesine göredir. Bir okka 400 dirhem veya 1,282 gramdır.

⁶² Binek ve nakliye hayvanları için deriden koşum takımları yapan usta.

⁶³ Yün, pamuk vb. malzemelerden kumaş dokuyan kimse.

⁶⁴ İpek işleyen, ipekçi.

⁶⁵ Deriden yöreye has yemeni tabir edilen genelde kırmızı olan bir çeşit ayakkabı yapan kimse.

⁶⁶ Marangoz.

Musul ile Bağdat'ın zahire anbarı hükmünü almıştır. Kazada yetişen mahsuller: Buğday, arpa, pirinç, darı, dıhın, mercimek, maş, hortman⁶⁷, susam gibi hububat ile pamuk ve kendir gibi ürünlerden ibarettir. Buğday mahsulü hem bol ve hem de rağbetli olduğundan, Musul ve Bağdat için yıllık çok fazla sevkiyat ve ihracat gerçekleşir".

Süleymaniye sancağına bağlı Karadağ nahiyesinin ayrıcalıklı durumu tütün yetiştiriciliğinden kaynaklanmakta ve salnamelerde bu durum "*Nahiye'nin yerleşik halkı kendi geçimlerine yetecek kadar hububat, sebze ve meyve yetiştirir, genellikle de tütün ziraatıyla meşgul olurlar. Bağdat'a her yıl gönderilen tütünün büyük bölümü bu nahiyeden ihraç edilir*" şeklinde ifade edilmektedir.

Musul, özellikle yapağı, deri ve hububat ihraç etmektedir. Eskiden "musilin" denilen dokumalarıyla tanınan Musul'da dokumacılık XX. yüzyıla gelindiğinde artık gerilemiş bir vaziyettedir⁶⁸.

Tüm bunlardan sonra özetle; Musul ve Kerkük'teki zengin petrol kaynaklarının XIX. yüzyıl sonlarında keşfedilmeye başlandığı ve dünya ekonomisinde yavaş yavaş yerini aldığı ortadadır. Petrolün dışında ziraat ve hayvancılıkla geçimini sağlayan halk arasında çeşitli esnaf kollarına mensup olanlar bulunmakla birlikte, bunlar arasında üretimi ile dikkat çeken herhangi bir grup olmadığı ve üretimin ancak içe dönük olduğu söylenebilir. Bir zamanlar dokumacılığı ile meşhur olan Musul'un yerini XX. yüzyıl başlarında artık petrol kaynakları ile tüm dünyanın dikkatlerini üzerinde toplayacak olan petrol bölgesi Musul alacaktır.

⁶⁷ Bir darı cinsi.

⁶⁸ Darkot, "Musul", **İA**, s.743.

SALNAMELERDE MUSUL

سجده افارده مخصوصه

— ۱۴۰۰ هـ —

معلومتك ترقیات حضرت مدنیہ اولان دخل و تأثیر عطیہ و اربست قید و تفصیل اولدینی مثلاً
معلومات میاند سالتامه تركده حائر بولمینی اهریت جدا شایان تذکاردر .

بر موقعت لغات و یا و خامت هواسی . قابلیت و تراجیه و احوال ایزیریستی . طرق موادله سیله
مواقع جغرافیستی . معلومات تاریخیه و صناعیه و تجاریستی . اولکلت اهلایستك حرف و عاداتی . مأموری
اسامیه سیله رتبه و مستی سیامت ایچون سالتامه تركده اساسی برره اوله مار .

استفاده سی مجموعه شامل اولان سالتامه ترك صورت منظمه و تقیسه طبع و نشری . متدرجاتك
تأمین جدیت و صحتی خصوصیاتك اهریتی سنه یسه آرتیقد و یسنا علیه هر طریقجه بولازمه مهیه
عصب نظر دقت و اهیام ایدمكه . بولمیشدر .

سائر ولایات شاهانده اولدینی کی دلائلخزدهده بری ۳۰۸ و ۱۳۱۰ و ۱۳۱۲ سنه هجریه لرنده
اوج نسخه سالتامه جیقارمیش ایسهده سکرولری هر فصله . دستگاه انتشاره وضع ابدیهیه ترك عملیه
اونترامش ایدی .

عصر دیونیات عصر حضرت تاجدار پیری غلام بخشای ادوار و اعصار و مجله ترقیات و تعالیات
بی شمار اولان ولی اهریت بیستدر پادشاه معلومات پرور و شه نشاء معارف کثر اقدمن حضرتلریك
سایه محاسنیرایه حضرت خلافتباده اعظمیلرنده ۳۲۵ سنه هجریه یسهده مخصوص اشبوسالتامه ترك طبع و نشرینه
موفقیت حاصل اولدی .

چود هر خصوصده افکار معالی و تار حضرت تاجدار اعظمی به تزییق منامات ایدرك طرف
مستجمع الشرف حجاب ظل الهی . هر جانبین دعوات خیریه استجاب بیورمقده اولان والی عالی
ولایت عطاقلو مصطفی یمنی بك اشدی حضرتلریك معلومه ولایتك تزیید واردانیله تأمین انتظامی بولده
بذل بیوردقلمی معاونات معارفیرورانیلك نمرات نالهده سانددر .

همان جناب نوربسان کائنات و شرا ازیدین مجموعه موجودات تقدست کبریا عظمته عن النقص والشبهات
حضرتلری وکیل جلیل لطف رسل . جامع فضائل کل . مطلع انوار شوکت . پر عوالم الروضات
ولی اهریت بیستدر پادشاهمزد السدم حضرتلری دنیا بیوردقجه کاله تدرستی و غایتله و تزییحش سریر
عدل و مرحمت و کاله آمال قدسیت اشغال ملوکانه لرنده لالی انواع موفقیت بیورسون آمین .

م : صفوت

İfade-i Mahsusa (Sunuş) **H. 1325 (1907) Yılı Salnamesinden**

Matbuatın şu anki medeniyetin ilerlemesine olan büyük katkısı ve etkisi herkesçe bilindiği gibi matbuat içerisinde salnamelerin taşıdığı önem de cidden burada anılmaya değerdir.

Bir yerin havasının güzelliğini veya kötülüğünü, arazisinin ve tarımsal faaliyetlerinin durumunu, ulaşım yolları ile coğrafi yerini, tarihi hakkında bilgileri, sanayi ve ticaretini, o memleket insanının örf ve adetlerini, memurlarının isimleri ile rütbe ve sıfatlarını bilmek için salnameler kadar esaslı bir rehber olamaz.

Herkes için faydalı olan salnamelerin düzenli ve en iyi şekilde basılabilmesi, içeriğinin ciddiyeti ve doğruluğu hususlarının önemi yıldan yıla artmakta ve bundan dolayı her yönden bu gereklilik dikkate değer ve önemli bulunmaktadır.

Diğer vilayetlerde olduğu gibi vilayetimizde de 1308, 1310 ve 1312 Hicri yıllarında üç nüsha salname çıkarılmış ise de sonraları her nasılsa yayınlanamayarak, kesintiye uğramış idi.

Padişah efendimiz hazretlerinin sayesinde 1325 Hicri senesine mahsus bu salnamenin yayınlanması gerçekleştirildi.

Bu da vilayetimizin valisi Mustafa Yemenî Beyefendi hazretlerinin vilayet matbaasına yaptığı yardım ve katkıların neticesidir.

Allah; Padişahımız hazretlerini dünya durdukça her türlü başarıya ulaşırsın, amin.

M. Safvet

I- MUSUL VİLAYETİ TARİHİ

Asurîler Dönemi

Vilayetin Eski Asırlardaki Tarihçesi: Asurîler (Asurya)

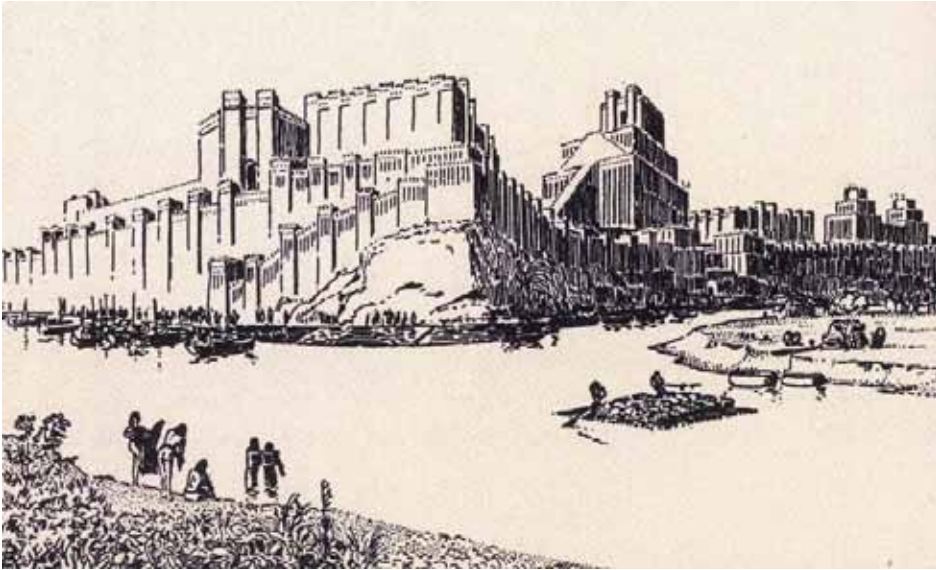
Asurya, Asya'da ve Dicle nehrinin iki tarafında bulunan eski memleketlerin en büyüklerinden sayılan ve havasının güzelliği ile meşhur bir memleket idi.

İlk zamanlarda “Maklub Dağı” ve “Zap Nehri” arasında küçük bir bölüm içerisinde olarak büyük kısmı Dicle'nin sol tarafında idi. Sonra yavaş yavaş büyüyerek kuzeyde Hakkâri dağlarına kadar uzanmış ve güneyde Bağdat yönünde bulunan memleketlerin tamamını hudutları içerisine alarak, doğuda Erbil dağı ile sınırlanıp kuzeydoğudan güneybatıya kadar 600 km. uzunluğunda ve 300 km. genişliğindeki bir alanı kapsamaktadır.

Bu dağ silsileleri arasında [Mezopotamya] denilen “El-Cezire” yani [Mabeynü'l-nehreyn]⁶⁹ sahrasına bitişik bazı ova ve derelerde birçok memleketler ve nehirler ile bu ovalarda bulunan yalnız bir tepenin alt tarafında gayet geniş, kuzey ve güney yönlerinden yetmiş veyahut seksen mil mesafede bulunan dağ silsileleri arasındaki memleketlere kadar uzanan bir ova bulunur idi.

Bu ovanın iki yönünde birçok eski yerleşim yeri harabeleri bulunup, seyyahlardan birisi bu yerleşim yerlerinin birinde yüz, diğerinde iki yüz harabeye tesadüf etmiş ve bunun üzerine yaptığı inceleme ve araştırma sonucunda bunların, Ninova'ya ait eserlerden olduğunu belirlemiştir. Asurluların en güçlü zamanlarındaki sınırlı kalıntılarından olan bu eserlerden gerçek sınırları şu yolla da belirlenebilir:

Bavyan'dan Diyale'ye kadar Dicle nehrinin sol tarafını; Sincar silsilesinin kuzey ve güney yönünde bulunan yerleşimler sağ tarafını teşkil ile doğuda Habur'a, kuzeyde Mardin'e, güneyde Samarra'nın yanındaki Han Karnin'e kadar uzanır.

Özel Mimarlar Tarafından İnşa Edilmiş Bir Asurya Şehri

⁶⁹ İki nehrin arası, iki nehrin arasındaki yer.

Vilayetleri

Strabon ve Batlamyus gibi eski coğrafyacılar Asurya'yı Asıl Asur, Erbilinde, Ezbabite, Ertakite, Erbahtis, Zulumiyete, Kalahite, İlonyatinde, Halobitinde, Setakite, Elsemiyata adlı vilayetlere taksim etmişlerdir ki, bunların birçoğu belde isimleri ile birbirine benzerdir.

Mesela: Erbilinde, şimdiki Erbil, Kalahite yahut Kalak şimdiki Nemrud, Ezbabite Küçük Zap ve Büyük Zap nehirleriyle karşılaştırılmıştır. Bu iki nehir o vilayetlerin arazisini sulayan nehirlerin en zengini ve faydalısıdır.

Beldeler

Asurya'nın en büyük şehri Ninova'dır. Diğer Kalh veya Kalak şimdiki Nemrud olarak bilinen yerdir. Asur veya Elasur Horsabat, Erbil, Diyale nehrinin Dicle'ye karıştığı yerde bulunan Edbis, Sengar, Verasen veya Rasina adındaki beldelerdir ki, günümüzde Elasur denilen yere Şirkat, Sengar'a Sincar ve Rasina'ya da Resulayn deniliyor. Bunlardan başka birçok beldenin isimleri söylenmiş ise de yerleri bilinmediğinden burada verilmekten kaçınılmış, yalnızca mevki ve kasabaların bazılarına dair aşağıda bilgiler verilmiştir.

Ninova

Bugün küçük bir köyden ibaret olan Ninova, vaktiyle bağ ve bahçelerle bezeli, tahkim edilmiş gayet metin ve yüksek, kırk beş kilometre çapında, otuz metre yüksekliğinde büyük bir sur ile çevrili idi. Yetmiş metre yüksekliğindeki kapıları üzerinde birçok kuleleri vardı.

Tarihi Ninova Surları

Altı yüz bin nüfusu olan bu şehrin kalıntıları, Musul'un karşı yakasında Yunus Peygamberin türbesinin bulunduğu Ninova köyüyle Kuyuncuk denilen tepede hala mevcuttur.

Yunus Peygamber Türbesi ve Külkiyesi – Musul

Suni olan bu tepe kırk arşın⁷⁰ yüksekliğindedir. Asur hükümdarlarının saraylarıyla bazı ilahların heykellerinin bu iki tepenin üzerinde olduğu, bulunan çeşitli eserlerden anlaşılmaktadır.

Erbil

Erbil, kuvvetlendirilmiş bir kale olup, eski zamanların heybetli bir beldesi idi. Kalesi şehrin yan tarafında ve toprak üzerinde olup zirvesi geniştir. Halep Kalesine benzer; fakat ondan daha büyük ve yüksektir. Kale gayet derin bir hendekle çevrilidir. Sur, tüm şehri çevreleyerek tekrar kalede sona erer. Kale içinde çarşı, evler ve cami vardır.

Erbil şehri Muzaferreddin Gökbörü b. Zeyneddin Küçük Ali zamanında çok gelişmiş idi. Kalenin altındaki kasabayı, çarşılarla sur ve “kayseriyye” tabir edilen üstü kapalı çarşıları yaptırmıştır. Zamanındaki melikler ile meydana gelen muharebede ortaya çıkan zekası, cesaret ve yiğitliği ile heybeti her tarafa yayıldığından, civarda bulunan birçok gureba gelerek şehrin

Gökbörü Camii Minaresi – Erbil

⁷⁰ Parmak ucundan omuza kadar olarak kabul edilmiş ölçü birimi.

nüfusu arttırmış ve burası büyük bir memleket olmuştur.

Nehirleri olmadığından ekinlerinin birçoğu kehrizlerle sulanır. Halkın içme suyu ise gayet güzel, hafif, Dicle suyuna denk olan çeşme ve kuyulardan sağlanır.

Vaktiyle adına Erbile veya Erbalis denildiği gibi bazıları da Erbed adını verir. Erbil’de birçok ulema ve edip yetişmiştir.

Sincar

Sincar, Musul’un batısında, Dicle ve Fırat nehirleri arasındadır. İnsanlığın ilk defa ayak basarak, toplandığı yer Sincar ovasıdır. Yani Hazreti Nuh’un evladı birbirinden ayrılmadan önce Sincar ovasına gelmiştir. Aralarında fikir ayrılığı çıkınca anlaşamamışlar ve orayı terk ederek, etrafa ve diğer bölgelere dağılmışlardır.

Bölgede Bulunan Eski Türk Evleri

Eski zamanlarda birkaç kere yıkılan ve tekrar imar edilen şehir, yine H. 511’de meydana gelen bir selle harap olduktan sonra düzgün bir hal kazanamamıştır.

Sincar ovası bugün “Şammar” aşiretinin bölgesidir. Hızır denilen yerde eski eserler ve o dönemlere ait ziraat izleri mevcuttur.

Sincar’ın kurulu olduğu nokta ise uzunluğu on iki, genişliği altı-yedi ve yüksekliği yarım saat olan küçük bir dağdır. Bu dağ; Musul’a yirmi dört, Zor sancağına otuz, Diyarbakır hududuna yine otuz, Bağdat vilayeti hududuna kırk saat mesafededir. Buna rağmen bu ova ılımandır. Su ve havasının tatlılığı, güzelliği ile toprağının verimliliği mükemmel ve fevkaladedir.

Şirkat

Şirkat, Musul’un on sekiz saat aşağısında, Dicle nehri sahilinde, gayet iç açıcı ve ferah bir yerde bulunan bu kalenin; bundan dört-beş bin sene önce Asurîler tarafından kurulmuş olduğu tarihçiler tarafından bildirilmektedir.

Eski zamanlarda hükümdarlar, harpte yendiği diğer bir hükümdarın memleketini yerle bir ederek haritadan silmek için, üzerine toprak yığarak birtakım tepeler oluştururmuş. İşte bu Şirkat Kalesi de vaktiyle Asurî hükümdarlarının

hükümet merkezi iken, diğer bir kavim tarafından tahrip edilmiştir. Yapılan kazıdan önce, bu bölgede toprak yığınlarından başka bir şey görünmez idi. Osmanlı Devleti'nin izni ile 1904 yılından beri Almanlar tarafından gerçekleştirilen kazı ile, burasının pek ihtişamlı ve muntazam bir şehir olduğu anlaşılmıştır.

Bina harabeleri üzerindeki topraklar tamamen kaldırıldıktan sonra, zemine doğru birkaç metre kazılmış olduğundan ev ve mabet gibi binalar esas durumları, oda ve avlularının zeminlerine döşenmiş olan tuğla ile taşları görünüyordu.

Bu eserlere göre binaların inşaat tarzları şimdiki tarzdan başka bir şekildedir. Bununla birlikte muntazam, dayanıklı bir şekilde olduğu ve o zamanın mimarisi ile süslemelerindeki mükemmelliğin derecesi tahmin edilebiliyor.

Küçük bir odanın içinde ortaya çıkan, üzeri kuş şeklinde süslemeli oyma taşlarla örtülmüş, yine taştan açık bir sandukanın Asurî hükümdarlarından birinin kabri olması muhtemel ise de, başka bir yazı ve işaret olmadığı için mahiyeti tamamen keşfedilememiştir.

Odanın ancak bir insanın eğilerek zorla girebilecek kadar bir kapısı mevcuttur. Kapının dört, beş parmak kalınlığında yine taştan bir kanadı vardı. Kazı halen sur taraflarında yapıldığından, kazılan yerlerden surun yedi metre eninde toprak ve kireçten yapılmış, gayet sağlam ve korunaklı olduğu tamamen gözlenebiliyordu.

O zamanlarda şimdiki ateşli silahlar olmamasına rağmen, bu kadar geniş ve sağlam bir surun inşasının sebebi düşmana karşı mukavemetten ziyade, bir güç gösterisi olmalıdır.

Bununla birlikte bunun harp teknikleri açısından da sahip olduğu önem ortadadır.

Sur hizasında ortaya çıkan birkaç metre kadar açık yerin, kalenin yan tarafındaki kapısı olması muhtemeldir. Bu kapı yerinin güzel bir şekilde keşfedilebilmesi amacıyla, doğal taşlar bulunuluncaya kadar beş, on metre derinlere doğru kazı yapılmıştı. Kapının yukarısında, yan taraflarında bir araba geçebilecek kadar uzunlamasına bir yol gözlemleniyordu. Bu yol ve koridorun kalenin diğer kapılarına kadar uzanması gerekirdi.

Kale dâhilindeki diğer tepelerle askerî kışlasının bulunduğu yerler de kazılacak olursa, oralarda daha önemli eserlerin ve belki de, hükümdarların sarayları gibi yerlerin ortaya çıkabilmesi mümkündür.

Şimdiye kadar (H.1325) bulunan eski eserler, özel görevliler tarafından devlet müzesine nakledilmiştir. Yalnız henüz nakl olunamayan bir heykel başı ile başsız bir heykel hakikaten hayret vericidir.

Heykel başında Zülkarneyn⁷¹ gibi heybetli bir şekil görülmekte olduğundan, bir hükümdarın heykeli olduğu anlaşıyor.

Başsız heykel de taştan olmasına rağmen, dökülmüş tunç gibi gayet sanatsal görünen yapılaş tarzı, o zamanlarda heykeltıraşlık sanatının ulaştığı seviyeyi göstermektedir.

Buralarda önceleri ziraat ve yerleşim yok idiyse de, birkaç seneden beri arazisinin padişah mülküne katılmasıyla şimdi oldukça şen ve abadandır.

Horsabat

Horsabat, Ninova'nın kuzeyinde, dört saat mesafede bulunan küçük bir köydür. Vaktiyle Dursarcina veya Darsarcin adında bir yer idi. 1848 yılında Fransa Cumhuriyeti'nin Musul Konsolosu Mösyö Botta bu köyün harabeleri etrafında çivi yazısı ile yazılmış birçok eski eser keşfetmiştir. Hâlâ da oradan eski eserler çıkmaktadır.

Nemrud

Nemrud, Musul'un batısında ve sekiz saat mesafede bulunan bir köy olup, etrafındaki eski bina harabeleri halen mevcuttur. Asur krallarından I. Salmasar tarafından kurulmuş olup, Asur devletinin başkenti olmuş idi.

Asur Devletinin Başkentlerinden Meşhur Nemrud Şehri

⁷¹ Metindeki manası iki boynuzlu. Diğer anlamları; Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen ve nebî mi, velî mi olduğunda tereddüt edilen zat. Rivayete göre Büyük İskender.

Resulayn

Resulayn, Cezire’de, müstakil livalardan Dirzor sancağında kaza merkezi bir kasabadır. Çok eski olan bu kasaba, İslam medeniyeti zamanında pek büyük ve imarlı idi. Resulayn, bağlı olduğu Zor sancağının kuzeyinde olup, güneyinde Dirzor’un merkezi, doğusunda Musul, kuzeyinde Diyarbakır ve batısında da Halep vilayetleri ile çevrilidir.

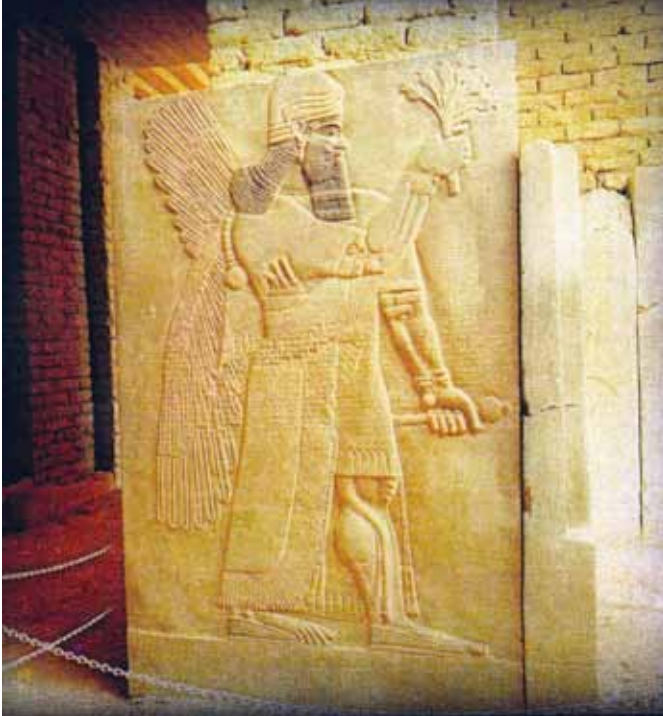
Nehirleri:

Asurya’nın nehirleri Dicle, Büyük Zap, Küçük Zap, Diyale, adlarındaki dört nehirdir. Bunları en büyüğü ise Dicle’dir.

I. Asur Devleti

Asur Devleti’nin menşei ve tarihi hakkında gerçek bir tarihî rivayet olmayıp, bu konu meçhul ve karanlık olduğu gibi Ninova’nın kurucusu da eski tarihçilere göre çok çeşitlidir⁷².

Kimisi buranın Babil’in kurucusu Nemrud tarafından inşa olunduğunu, kimisi de – isimlendiriliş şekliyle – kurucusunun Ninos olduğuna karar vermişlerdir. Tevrat’ta ise Asur b. Sam tarafından kurulduğu bildirilmektedir.

Nemrud Şehrinde Bir Kabartma

⁷² H. 1312 salnamesinde Asur’un bu ilk dönemleriyle ilgili bilgilerin meşhur Yunan Tarihçi Herodot’tan alındığı bildirilmektedir. Söz konusu eser için bkz.HERODOTOS, **Herodot Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.

Tarihi rivayetlere göre, M.Ö. 2640 yılında Hazreti Nuh'un torunlarından Asur b. Sam, Asurya'da bir hükümet teşkil ederek, Ninova adıyla bilinen şehri kurmuş ise de daha sonra Asur, Babil ile birlikte Arapların eline geçmiş ve Araplar iki asır kadar burada hüküm sürmüşlerdir. Daha sonra Asur sülalesinden Bilos, Arapları buradan çıkarmış, Babil ve Asurya'yı birleştirip I.Asur Devleti'ni kurarak yirmi yedi sene hüküm sürmüştür.

M.Ö. 1968'de kendisini tahttan indiren oğlu Ninos, vaktiyle Asur tarafından kurulan küçük bir kasabayı yeniden inşa etmiş ve Ninova adını vererek başkent yapmıştır. Cihangir olma fikriyle devletin sınırlarını Hindistan'dan Arap yarımadasına ve Kafkas dağlarından Basra Körfezi'ne kadar genişletmiştir.

Yalnız İran'ın kuzeydoğusunda, gayet sarp ve yüksek bir yerde bulunan Belh şehrini oldukça fazla asker ile uzun bir süre kuşatmış ise de alamamış ve en sonunda vezirlerinden Menones'in Semiramis adındaki cesur eşinin Belh Kalesi'ne geceleyin girerek kapıyı açması sayesinde ele geçirmiştir ki, buna ödül olarak Semiramis Ninos'un eşlerinden birisi olmuştur.

Ninos 52 yıl hüküm sürüp, M. Ö. 1916 tarihinde ölmüştür. Öldüğünde oğlu Ninas çocuk olduğundan annesi Semiramis idareyi ele almıştır. İlk önce Ninova'yı terk etmiş ve Babil şehrini kurmuştur. Babil'i gayet güçlü, dayanıklı surlarla çevirmiş ve kuleleriyle Ba'li adlı mabuda mahsus olmak üzere birbiri üzerinde sekiz kattan oluşan bir mabet ve Fırat nehri üzerine büyük ve ihtişamlı kemerli köprü ile su altında bir kemer yaptırmıştır. Daha sonra Keldanileri tamamen itaati altına almak maksadıyla Babil'i başkent yapmıştır. Birçok fetih gerçekleştirip, buralarda güzel eserler yaptırmayı başarmış ise de, Hindistan'a gönderdiği ordusunun ilk seferde yenilerek dönmesi üzerine M.Ö. 1874'de yönetimi oğluna bırakmıştır.

Bu rivayetten Asurya'da; Keldanistan ile beraber Arap istilasına uğradığı ve bu istiladan kurtulduktan sonra, bağımsızlığını kazandığı, daha sonrada bazı fetihlerde başarılı oldukları anlaşılıyorsa da, bu rivayeti doğrulayacak çok az eski eser vardır. Bunlarda da beyan edilen isimlerden hakikati çıkarmak mümkün olamamıştır.

Yakın zamanlarda ortaya çıkan bazı eski eserlerdeki çivi yazıları okunmuş ve Hicretten on yedi, on sekiz sene öncesine kadar Asurya'ya dair bazı bilgiler ortaya çıkmıştır.

Bu eserlerden en eskisini İngiliz Mr. Layard'ın Şirkat Kalesi'nde 1843'de ve Fransa'nın Musul Konsolosu olan Mösyö Botta'nın Horsabat köyünden çıkardığı tabletlerdeki Asur yazısında, Asur ve Babil hakkında birtakım bilgilere rastlanmıştır.

Özetle, Tiglatnin adında bir hükümdarın Babil'i zaptettiği ve Tiglatpileser isminde diğer bir hükümdarın da batı ve kuzeye doğru hayli fethe muvaffak olduğu anlaşılmıştır.

Bu hükümdarlardan sonra üç-dört asırlık bir dönem meçhuldür. Asurya'nın o zamanki fetihleri zamanımızdakiler gibi değildi. O zaman fethedilen yerler işgal edilmeyip, galip taraf ordusu geri döndükten sonra yenilen taraf tekrar serbestliğe kavuşurdu. Bu sebeple o zamandaki devletlerin büyüklüğünü koruması, üstün kuvvetlerinin devamlılığına bağlı idi. İhtimal ki, Tiglatpileser'dan sonra mağlup olan kavimlerin başkaldırmaları, Asur Devleti'ni zayıf düşürmüş ve bıraktıkları eserlerde fetihleri anlatılan hükümdarlar da o sırada hikaye edilecek bir şey bulamamalarıyla bir eser bırakmamışlardır. Herhalde Asurya'nın tekrar güçlendiği yüzyıla, yani Asurizbal, Salmanasar ve II. Tiglatpileser zamanlarına kadar olan dönemle ilgili bilgi yok denecek kadar azdır.

Bu müddetin sonunda Mısır'da kurulan yirmi ikinci devletin hükümdarlarının isimlerinin Asur isimleri olmasından yola çıkan bazı tarihçiler, Asurîlerin Mısır'a üstün gelerek bu devleti kurdukları fikrine kapılmışlar ise de, olayları meçhul olan söz konusu asırlara, Asurîlerin düşüşü gözüyle bakmak gerekir. Mısır hükümdarlarının isimlerinin Asurîler ile aynı olmaları konusuna gelince: Asurîlerden kız alarak, onlardan doğan çocuklarını Asuri isimleriyle adlandırmış olmaları daha yakın bir ihtimaldir. Bununla birlikte bu işgalin aydınlatılmasını gelecekteki keşiflerden beklemeliyiz.

Söz konusu devirlerde Asur Bil Gala, kardeşi I. Şamş Vul, Asurmazur, II. Asurdayan, oğlu II. Bilus yahut Vul Luş'un isimleri görülmekte ise de, zamanlarına ait bir bilgi bulunamamıştır. Aynı şekilde I. Tiglatnin'in ölümünden sonra Asurîlerin kuvvetlerine zafiyet gelmiş, hatta üzerlerine yürüyen Gitilere mukavemet edemediklerinden Asurya'dan birçok yer zapt edilmiştir.

II. Bilus'dan sonra iktidara II. Tiglatnin geçti. Tiglatnin muharebelere girişti ise de, ortaya çıkan binalarda eserleri ile ilgili bilgi yoktur. Asur harabelerinde yapılan kazıda ortaya çıkan bir tablet üzerinde, birçok yerler fethedildiği ve Mezopotamya'da Asur'a tabi olmayan yerleri istila ederek, halklarını başka yerlere sürdüğü ve Mısır'a karşı üstün gelerek, ona yardım eden ve müttefik olanları mahvettiği türünden sözler yazılıdır.

II. Tiglatnin'den sonra oğlu Asur Yezriyal, Hicretten önce 1055 senesi Temmuz'un on ikinci günü hükümdar oldu ve iktidarı yirmi sene devam etti. Bunun idaresi zamanında Asurya fevkalade ilerleme kaydederek imarlı bir hal aldı. İmar işlerine fazlasıyla önem verip Nemrud'da 160 arşın uzunluk ve 132 arşın eninde bir saray inşa ettiği gibi, yine aynı yerde bir rasathane de inşa etmiştir.

Nemrud Şehrinde Bulunan ve Kral
Salmanasar'ı Tasvir Eden Bir Heykel

Ölümünden sonra M.Ö. 1480'de oğlu II. Salmanasar başa geçti. Bu da babası gibi gayet cesur ve cengaver bir hükümdar olup, yaptığı yirmi üç muharebe sonucunda birçok zafer kazanmış ve fetihler gerçekleştirmiş olduğu, ortaya çıkan bazı eserlerden anlaşılıyor.

Salmanasar'ın ölümünden sonra oğlu Şamş Vul babasının yerine geçti. II. Şamş Vul'un 13 sene hükümdarlık yaptığı bilinmekte ise de çok fazla muharebe ve fetihle uğraşmamıştır.

Ondan sonra oğlu III. Vul Luş yahut Bilus kendisini tahttan indirdi. Bunun da eserleri ve hakkındaki malumat çok azdır. O da babası gibi çok fazla muharebe ve fetihle uğraşmamıştır. Yaşlanan Vul Luş hükümdarlıktan çekilerek, devlet işlerini oğluna teslim etti. Vul Luş'dan sonra III. Salmanasar, III. Asurdayan, Asur Luş adlarında üç hükümdarın isimleri görülüyorsa da, zamanlarına ait olaylar meçhul olduğundan ve bu müddet zarfında Asurya hiçbir ilerleme kaydedemediğinden dolayı, bu döneme duraklama devri gözüyle bakmak gerekir.

II. Asur Devleti

M.Ö. 1367'de ortaya çıkan II. Tiglatpileser iktidarı ele geçirerek II. Asur Devleti'ni kurdu ve Nemrud'u da başkent yaptı. Bu devletin ömrü hakkında ihtilaf vardır:

120 veyahut 139 sene olduğu rivayet edilir. Hükümdarlarının birincisi yukarıda zikredilen II. Tiglatpileser olup, ilk önce kendisine muhalefet edenleri yakalayarak itaat altına aldığı gibi, birçok muharebeyi kazanmış ve fetihlerde bulunmuştur. M.Ö. 1349'da da ölmüştür.

Bundan sonra yerine IV. Salmanasar geçti. Kısa süren idaresi zarfındaki faaliyetleri hakkında bilgi edinilememiş, fakat İsrailiye⁷³ Hükümdarı ile bilinen birkaç muharebesi olmuştur. Salmanasar'ın ölümünden sonra yerine komutanlarından Sargon geçerek, iktidarı süresince muhalifleriyle birçok muharebe yapmış, Asur ülkesinin durumunun iyileştirilebilmesini başarmış ise de daha sonra öldürülmüştür. Horsabat'ta ortaya çıkarılan bazı eserler bunun zamanına, muharebelerine ve diğer olaylara aittir.

Sargon ilk önce Nemrud'u ve sonra Ninova civarında Horsabat şehrini kurarak başkent yaptı.

Sargon'un ölümünden sonra oğlu Sanharip başa geçti. O da babası gibi birçok muharebe yapmış ve birçok fetihle bulunmuştur. Hatta kendisine karşı isyan eden Asurya'yı dahi muharebe sonucu itaat altına alarak, idaresini adamlarından Bilus'a vermiştir.

Daha sonra Keldaniler, Sanharip tarafından görevlendirilen Bilus'un itaatinden çıktığından Sanharip, çok fazla miktarda kuvvetle üzerlerine yürüyerek şiddetli bir muharebe neticesinde kendilerini etkisiz hale getirdikten sonra büyük oğlu Asurnazdin'i hükümdar tayin etti.

Tekrar üçüncü defa olarak Babil'in isyana teşebbüs etmesi ile Sanharip yine üzerlerine yürüyerek, onları bir daha kımıldayamayacak hale getirdikten sonra, küçük oğlu Asarhadon'u oraya idareci bırakarak Ninova'ya geri döndü.

Sanharip'in ölümünden sonra oğlu birçok yeri muharebeyle zapt etmiş ve Sur hükümdarı Abat Melkut'un üzerine de sefer yaparak kendisini yenmiş ve esir etmiştir.

Asarhadon ihtiyarlığı ve uzun seferlere dayanmadığından dolayı iktidarı oğlu Asurbayenbal'a bırakarak Babil'e çekildi. Bir müddet sonra da orada öldü.

Babası gibi gayet cesur ve cengaver olan Asurbayenbal da Mısır ve diğer yerlere giderek birçok muharebeler yapmış, hayli memleketi Asurya'ya ilhak etmiştir. Asurbayenbal bilim ve eğitimin gelişmesi hususunda çalışmış, idaresi zamanında birçok okullar kurulmuş, Asurî çocuklar eğitim ve öğretim için Babil'e gönderilmiştir.

⁷³ İsrail oğulları

Asurbayenbal'ın devrinden sonraki durum hakkında eski eserlerden bir şey öğrenilememiştir. Yalnız ortaya çıkan bir tablet üzerindeki yazılarda Asuramit Ablin ismi görülmekte ve Asurbayenbal'ın oğlu olduğu düşünülmektedir.

Bu hükümdar Nemrud'da bir saray yaptırmış ise de atalarının yaptırdığı mükemmel sarayların derecesine ulaşamamıştır.

Asuramit Ablin yahut Sarak kendisine karşı muhalefet eden Babil halkını etkisiz hale getirmek için komutanlarından Nabu Polasar'ı göndermiş, fakat o da muhaliflerle ittifak yaparak Ninova'yı kuşatmıştır. Medya hükümdarı Gi Ehsar'ın kızlarından birini oğlu Behtensar için aldığı işitmesi üzerine Sartnabal, hakkında rivayet olduğu gibi sarayında intihar etmiş ve bu suretle Asurya Devleti yıkılmıştır.

Asurya tarihi hakkında meşhur Yunanlı tarihçi Heredot'un rivayetinden başka kaynak olmayıp, yalnız zamanımızda Ninova, Nemrud, Horsabat, Şirkat harabelerinden çıkarılan ve çivi yazısı ile yazılmış olan eserlerin kısmen okunmasıyla bir dereceye kadar bilgi edinilebilmiştir.

1894 senesinde Musul'dan on beş saat mesafede bulunan Tellü'l-abta adlı yerde resimli ve yazılı, oldukça kıymetli bir taş bulunmuş ve üzerinde kazılı otuz satır yazının içeriğinden, bunun yukarıda bahsedilen II. Tiglatpileser'ın veziri Belharran Beluçur tarafından kendi adına yaptırıldığı anlaşılmıştır.

Yazılar ise bu vezirin İstar, Şamuş, Sin, Nabu, Marduk adındaki mabutlardan yardım isteme tarzındaki dilekleri ile, kurulmasıyla görevlendirildiği beldenin, kuruluş şeklini ve halkına verdiği imtiyaz ve muafiyetten bahsetmektedir.

Gerek bu ve gerek diğer heykeller hakkında da bazı şiddetli uyarıları içermekte olduğu gibi, bu yazıların tamamından Asurîlerin eski inanç ve adetleri hakkında bir nebze malumat elde edilebiliyor.

Tarih açısından önemli ve faydalı olan bu taş, korunaklı bir şekilde Basra yoluyla İstanbul'daki devlet müzesine gönderilmiştir.

Bu taşın müzeye gönderilmesinden birkaç ay sonra Horsabat'ta resimsiz, yazılı bir taş daha bulunmuş, bu da yine İstanbul'daki müzeye gönderilmiştir.

Bu taştaki çivi yazısı tercüme edilememiş ise de, fahri müze memuru Rahip Parti Şabel tarafından verilen bilgiye göre, söz konusu taşın eni ve boyu ikişer metre, kalınlığı kırk santimetre büyüklüğünde olup, bu taşı örtmekte olan küçük bir tepede Sargonvil veyahut eski Horsabat'ın sekiz kapısından birisinin harabelerindendir.

Üzerinde hiçbir süsleme olmayıp, yirmi dört satır yazı bulunmaktadır. Bu yazılar Sargonvil şehrinin kuruluş şeklinden, saraylar, heykel ve kapıları ile diğerlerinden bahsetmekte ve hükümdar Sargon hakkında birtakım methiyelerde bulunmaktadır.

Asurîlerin Köken ve Lisanları

Asurîlerin hangi kökenden oldukları hakkında eski tarihçiler arasında büyük bir ihtilaf bulunmaktadır. Çünkü, asıl dillerinden yalnız bazı hükümdarlarla emirlerin isimlerinden başka bir şey anlaşılamıyor. Bundan dolayı kesin bir hüküm vermek zor oluyordu.

Ancak bazı tarihçilerin kendi fikirlerine kaynak teşkil ettikleri şeyler şunlardır:

Birincisi: Kitâb-ı Mukaddes'in⁷⁴ Asurîleri, Aramilerin ataları olan Aram, Aber ile Baktan soyundan olan Süryani, İsrail ve Kuzey Araplarından olduklarını göstermesi.

İkincisi: Bu kavmin tabiatı, ahlak ve edepleri tamamen bilindiğine göre hepsi bir aileden, Sami ailesinden olması.

Üçüncüsü: Asurîlerin ahlak ve adetlerinin Süryani ve Finikelilere benzer olması.

Dördüncüsü: Asur'un eski halkı soyundan olduklarını iddia eden son dönemdeki Keldani ve Kürtlerin Sami dili⁷⁵ ile konuşmaları.

Bu son senelerde keşfedilen Asur yazıtları incelenecek olursa, Sami dili ile yazılmış olduğu ve Asur dilinin Süryanice, İbranice ve Arapça ile tamamen birleşmekte olduğundan şüphe edilemez.

Bundan başka resimleri ortaya çıkan Asurîlerin, Yahudiler ve Araplarla büyük benzerliklerinin bulunması ve bu iki kolun yapı ve adetler açısından benzer olması, Sami ırkından olduklarını ispat için şüphe bırakmayacak delillerdir.

Konuştukları dile gelince: Asurîlerin söz konusu ırk ile yakınlıkları olması ve önceki zamanlarda yazılarının okunma şeklinin keşfedilmesi ile Asuri dilinin Sami dilinden olduğuna, dil bilimciler arasında ittifak oluşmuştur.

Asurîlerde Eğitim

Asurîler bilim ve eğitimi Keldanilerden aldıkları halde, bazı bilim dallarında çağdaşları olan medenî kavimlere ve özellikle astronomide Mısırlılara yaklaşmış idiler. Ay ve Güneş tutulmalarının gerçek sebeplerine dayanarak bu konuda bir hayli incelemelerde bulunmuşlardır.

⁷⁴ İncil.

⁷⁵ Salnamelerin yazıldığı yıllarda Kürtlerin konuştuğu dilin Sami dil ailesinden geldiğine inanılıyordu. Günümüzde yapılan araştırmalar ortaya koymuştur ki, Kürt dili Asya kökenli veya Hint-Ari dil ailesi menşeyli olmalıdır (Ç.N.).

Kitap ve Kütüphaneler

Asurîlerin, zamanlarına oranla kitapları da fazla idi. Tarih, ziraat ve tarıma dair, hukuk ile dinî ve ilmî kitapları vardı.

Muhtelif çeşit ve şekillerde olan bu kitaplar, kil ve tablet olup imal şekilleri ise; ilk önce bunları hamur haline getirip üzerine demir bir iğne vasıtasıyla yazıyı kazıdıktan sonra, fırınlarda pişirirlerdi. Altın, gümüş, bakır, tunç, kalay ve mermer üzerine de yazı yazarlardı. Tabletin üzerine kazıdıkları yazının gayet ince bir türü vardır ki, ancak mercek ile okunabilmektedir.

Asurîlerde Sanat:

Bilim ve eğitimi Keldanilerden aldıkları gibi harf ve sanatı da onlardan almışlardır. Lakin aldıkları derecede bırakmayıp, gayretle ilerleme göstererek sanatın çok çeşitli kısımlarında maharet kazanmışlardır.

Özetle, mimari, ressamlık, maden, cam, billur gibi dallarda özellikle fil dişi üzerine oyma hususunda olan ustalıkları, diğer doğu milletleri gibi ve belki daha üstün bir derecede idi. Hatta bu meziyetlerine Yunan ve Romalılar bile tanık olmuşlardır.

Ressamlığı o derece ilerletmişlerdi ki, harplerini, gemilerini, hayvanları, ot, çiçek, ağaç, bahçe, nehirler, balıklar ve balık avı gibi yani günlük hayatın her aşamasını resmetmişlerdi.

Şeffaf ve şeffaf olmayan şekillerde ürettikleri züccaciyeyi çeşitli boyalar ile boyarlardı. Harabelerinin bazısında ortaya çıkan cam parçalarının, nesneleri büyütebilme özelliğine sahip olduğu görüldüğünden ve ilgili bölümde anlatılan ince çivi yazılarının zamanımızda ancak mercek ile okunabildiğine bakılırsa, mikroskop aletinin ta Asurlular zamanında icat edildiğinden şüphe edemeyiz.

Tıp

Hastaları sokak ve caddelere yatırır, oradan geçenler arasında o gibi hastalığa yakalanmış olanlar varsa, iyi olmalarını sağlayan ilaçları onlara tarif ederlerdi. Faydası kanıtlanmış olan ilaçların isimlerini özel levhası üzerine yazıp tıp ilahı olarak inandıkları mabudun heykeline asarlardı. Bu sayede Asurîler tıp ilminde de hayli ilerlemişlerdi.

Evlilikleri

Evlilik çağına gelen kızların tamamı senede bir kere, özel bir günde belli bir meydana toplanarak adeta bir kız koleksiyonu yapılır ve insanlara satılırdı. Güzel kızlar çok fazla paralara alınırdı. Bunların satışından toplanan para, genel bir sandıkta korunurdu ve çirkinlik ve sakatlıklarından dolayı eş bulmakta en fazla zorlanan kızların nispeti oranında dağıtılırdı.

Evlenme töreninde gelinin bütün akraba ve arkadaşları hazır bulunarak, eşlik için gerekli bütün şartları taşıdığına dair şahitlik ederlerdi. Çirkin kızların fiyatı az veya hiç yok denilebilecek miktarda idi. Parası olmayan gençler ise büyük miktardaki çeyizlerinden dolayı bu kızları alırlardı.

Cenazeleri

Asurîler cenazelerini mumyalıyorlarsa da, bu sanatta Mısırlılar ve de Babilliler kadar ileri değillerdi. Bunun dışında, cenaze usulleri de diğer kavimlerden farklı idi. Kendi usulleri gereği mumyaladıkları cenazeyi açık havada ve güneşte iyice kuruturlar, daha sonra üzerine bir çeşit vernik sürerek muhafaza ederlermiş.

Dinleri

En büyük mabutları Asur olup, onu “Mabut-ı Azam” unvanıyla yad ederler. Bundan başka özel mabutları olarak, Şamş (güneş), Sin (ay), Zegal (harp ve av mabudu), Nin (av mabudu), Abu (yıldırım mabudu) adlarında başka mabutları da vardı.

Bu büyük mabutlardan başka iki sınıfa ayrılmış mabutları da olup, bunlar üç erkek ve üç dişiden oluşurdu. Bunların erkek kısmı Anu, Bil, Haba, dişileri de Sin, Şamş ve Abu idi. Bu mabutların en büyüğü Sin’dir. Bu iki sınıftan başka gezegenlere mensup ve beş mabuttan ibaret bir sınıf mabutları daha vardır. Bunlar: Teybenb (zuhal), Marduk (müşteri), Zegal (merih), İştâr (zöhre), Nabu (utarid).⁷⁶ Sonraki zamanlarda bu sınıfa ötekilerden fazla itibar edildi. Çünkü bunlardan Nabu’yu ilim ve faziletin özel koruyucusu olarak kabul ettiler.

Bu on iki mabudu ihtiva eden söz konusu üç sınıftan başka birçok mabutları da olup, bunların en meşhuru Nesruh adındaki mabutlarıdır ki, yapılan kazılarda birçok defa bunun resimleri ortaya çıkmıştır.

Mabutların birisi de Mabud-ı Mahi denilen ve balık şeklinde olan Nin’dir. Mabutların hizmetinde bulunmak üzere kahinleri varsa da, yalnız hükümdarları cismani ve ruhani kuvvetleri kendilerinde toplamış olduklarından kendilerine Nevvab-ı Alihe⁷⁷ unvanını verirlerdi.

Hilekarlık, büyülenmek, nefsanî şehvetler çok ileri derecede olduğundan ve bu da bütün Asurîlerin temel ahlak özelliklerinden olmasıyla, bu inanç şekli tüm halkın özellikle hakim sınıfın ahlaklarını ıslah konusunda yeterli olamamıştır.

Eski eserlerden elde edilen bilgilere göre hakim sınıf insan ve hayvanları öldürme, şehirleri yakma ve esirlerin derilerini yüzüp parça parça etmek gibi gaddarca faaliyetleriyle iftihar ederlermiş.

⁷⁶ Sırasıyla; Satürn, Jübiter, Mars, Venüs, Merkür.

⁷⁷ İlahların yardımcısı, yeryüzündeki vekili.

Musul'un Kuruluşu, İnşası ve Adlandırılması

Musul; Dicle ile Fırat nehirleri arasında bulunan Mezopotamya⁷⁸ ile Irak yahut Bağdat dâhilinde bulunan Hadise'yi birbirlerine ulaştırdığından dolayı Musul (Muvassıl)⁷⁹ olarak adlandırılmıştır.

Musul'un Kuruluşu, İnşası ve Adlandırılması İle İlgili Bölüm

Musul şehri rivayet olunduğu şekil ile; Hadise ve Dicle nehri akış yönü istikametinde akmayıp eğri bögür bir halde akdığından dolayı “ahdeb” kelimesinin müennesi olan “hadba”⁸⁰ ve mevsiminde yağmurların yağmasıyla memleketin her tarafı birer çemenistan haline girdiği için “Hazra”⁸¹, Aralık ve Ocak’da buğday ve arpa mahsullerinin bir anda ortaya çıkıp her taraf yeşillik olduğundan “Ummü’l-rebi’in”⁸² kelimeleri ile açıklanmıştır. Emevi Meliklerinden Mervan b. Muhammed Mervan b. El-Hekim harap bir halde bulunan bu beldenin yerini beğenerek güzelce imar etmiş, etrafına gayet kuvvetli bir sur yaptırmış ve Dicle nehri üzerine de güzel bir köprü kurdurmuştur.

⁷⁸ Metinde iki nehir arasındaki ada manasında olan “Cezire-i Beynü’l-nehreyn” olarak tanımlanmıştır.

⁷⁹ Musul’un kelime olarak anlamı; kavuşma, kavuşulacak yerdir.

⁸⁰ “ahdeb” kelimesi kambur, eğri bögür manasında olup, “hadba” da bu kelimenin müennesidir (dişil).

⁸¹ Yeşil.

⁸² İki baharlı yer, şehir.

Musul'un Fethi

Hicretin yirminci senesinde yani Hz. Ömer'in halifeliği zamanında, sahabeden Ebu Ubeyde b. El-Cerrah Şam, Diyarbakır, Mardin, Habur, Resulayn bölgelerini fethettiği gibi, kuzeye gönderilen İyaz b. Ganim El-Eş'ari de Erzurum, Bitlis, Siirt, Hakkâri ile İmadiye yakınlarında bulunan Eşeb Kalesi'ni ve Akra, Hasankeyf –Diyarbakır'a tabidir- beldelerini fethettikten sonra muzaffer birliğiyle Musul'a doğru yedi saat kadar mesafede bulunan İsmailiyyat adlı mevkide ordugahını kurduktan sonra Musul ahalisine hitaben gönderdiği bir mektup ile İslamiyet'i kabul etmeye ya da tabi olmayı kabul ederek cizye ödemeye davet etti.

Musul ahalisinin gelen mektubu kabul etmemeleri üzerine, zor kullanmaya lüzum görerek Ömer b. Handef'in kumandası altında yüz kişilik bir askeri kuvveti sevk etti.

Ömer b. Handef Musul'a⁸³ ulaştıktan sonra, önceki teklifin kabul edilmesini ahaliye tekrar ettiyse de, kabul etmemekte ısrar etmeleri üzerine hayatlarına kastetmeksizin mallarını ve eşyalarını ele geçirdikten sonra, İyaz'ın bulunduğu yere geri dönmek üzere hareket etti. Belde ahalisi bu birliği takip ederek yolda yakalayıp mallarını geri aldılar ve Ömer b. Handef 'i katlederek şehit ettiler. Naşı Musul'un batısında bir yere defnedildi.

Bu üzücü olaydan haberdar olan İyaz, bulunduğu yerden hareket ederek Musul Vadisine vardı ve Halid b. Velid kumandasında yeterli miktarda bir kuvvet sevk etti. Kanlı bir muharebeden sonra Musul fethedildi.

Daha sonra Hazrec kabilesinden bazı kimseleri Musul'a yerleştirerek bunların çabaları ile bir mescit yaptırdı.

Bu mescit halen Bab-ı Irak⁸⁴ Mahallesi çarşısına yakın bir yerde olup, ondan sonra yapılan mescit ve camilerin mihrapları o mescidin mihrabına uygun olarak yapılmıştır. Musul'da halen Hazrec adıyla bir mahalle bulunmaktadır.

Musul Valileri

Emevi Devleti Dönemi

H. 106 yılında Emevi Devleti tarafından tayin edilen Har b. Yusuf yedi sene valilik yaptıktan sonra azledilmiş, yerine Velid b. Telbid El-Abesi ve H. 122'de de kardeşi Ebu Kuhhafa tayin edildiler. H. 125'de de Mervan b. Muhammed b. Mervan tayin edilmiştir. Mervan H. 127'de Şam'da makam-ı saltanata geçmekle Musul'a bir vekil tayin ederek Şam'a gitmiştir.

⁸³ H. 1308 salnamesinde, o zamanlar Musul'un Cerameke-i Nasari ve Fars-ı Mecusi adlı iki mahallesinin olduğu belirtilmektedir.

⁸⁴ Irak Kapısı.

Abbasi Devleti Dönemi

H. 132'de Abbasi Devleti kurulduğundan Halife Abdullah Es-Seffah tarafından Mehmed b. Sûl'un vali tayin edilmesi üzerine Mervan yüz yirmi bin askeriyle, Tikrit civarında Ebu Avn Abdulmelik b. Yezid El-Yezidi'nin maiyetinde bulunan Abbasi Halifesinin askeri üzerine hücum etti. Gerçekleşen muharebede Mervan mağlup olarak Musul'a doğru kaçtı. Mervan, Musul halkı tarafından da kabul edilmemesi üzerine Mısır'da Feyyum bölgesinde bulunan Busir adlı beldeye gitmiş ve oradaki bir kilisede kalmaya başlamıştır⁸⁵.

H. 133'de Musul halkının ayaklanarak Mehmed b. Sûl'ı Musul'dan atmaları üzerine, yerine vali olarak Halife tarafından biraderi Yahya tayin edildi. Yahya on iki bin askerle gelerek, halktan on bir kişiyi idam etti. Bunun üzerine ayaklanan halkla yapılan muharebede birçok insan öldü. Yahya memleketin işlerini düzgün yapmayıp, halka şiddetle muamele ettiğinden görevden alındı ve yerine amcası İsmail b. Ali vali olarak tayin edildi.

H. 140'da Musul valiliği Malik b. El-Heysem El-Huzai ve onun görevden ayrılmasıyla H. 145'de Harb b. Abdullah'a, ondan sonra da Sakr b. Bahz'a verilmiştir.

H. 148'de Dicle nehri üzerinde bulunan Abafuhari adlı köyde, Hasan b. Mecaled adında bir Harici⁸⁶ ortaya çıkar. Bununla yapılan iki muharebe sonunda Vali Sakr hezimete uğrar ve önemli komutanlarından Hasan b. Salih esir olur. Bu olayları haber alan Halife Mansur, Musul'a derhal çok miktarda asker sevk eder. Musul halkının katli için İmam-ı Azam Hazretlerinden fetva ister, ancak İmam-ı Azam fetva vermez. Bu yüzden asayişin sağlanması ve bu durumu yaratan sebeplerin ortadan kaldırılabilmesi için gördüğü lüzum üzerine Halid b. Bermek'i vali tayin ederek Musul'a gönderir. Halid, Musul'a geldiğinde sorun çıkaranları ortadan kaldırarak, asayişini yeniden temin eder.

H. 151 senesinde Halid görevden alınarak yerine İsmail b. Abdullah El-Kasri, H. 155'de Ka'b b. Musa ve H. 158'de de ikinci kez Halid b. Bermek vali tayin edildi.

H. 161'de Halid tekrar görevden alınarak yerine Hasan Eş-Şururi, H. 164'de onun da görevden alınmasıyla Muhammed b. El-Fazl vali tayin edildi. H. 165'de Musul valiliği Ahmed b. İsmail b. Ali'ye, H. 166'da ikinci defa Ka'b b. Musa'ya verildi.

⁸⁵ Unvanü'sh-Şeref adlı tarihçede Mervan hakkında anlatılan garip bir hikayeye göre, gerçekleşen mağlubiyetten dolayı tutulduğu kızgınlık ve hiddet hastalığı sebebiyle, hizmetkarının dilini çıkarıp kediye yedirmiş ve daha sonra da kafasını kesmiştir. Bir gün kilisede akşam yemeği yerken, Abbasi Devleti Ser Askeri Amr b. İsmail ansızın üzerine yürüyerek kendisini öldürmüş ve dilini de kediye yedirmiştir.

⁸⁶ Esasen vaktiyle Hz. Ali'ye isyan eden cemaat fertlerinden her biri anlamında olup, salnamede fesad ve bozgunculuk yapan, asi anlamında da kullanılmaktadır.

H. 168'de Musul'da Yasin adında bir Harici'nin ortaya çıkarak Musul'u istila etmesi üzerine Halife Mehdi tarafından, Ebu Hureyre b. Muhammed Ferhi'nin maiyetinde çok miktarda asker gönderildi. Meydana gelen muharebede Yasin öldürüldü. H. 169'da Haşim b. Sa'd ve ardından Abdumelik b. Salih El-Haşimi vali tayin edildi.

H. 171'de Beni Talip kabilesine görevlendirilen Musul reislerinden Ruh b. Salih El-Hemadani, söz konusu kabile arasında çıkardığı ihtilaf sebebiyle öldürüldü ve bundan dolayı Musul Valisi Abdumelik azledildi. Yerine tayin edilen İshak b. Muhammed bir sene kaldıktan sonra o da azledilerek valilik Said b. Eslem'e, H. 176'da da Hükm b. Süleyman'a verildi.

H. 177'de Musul'da Bahadırlar'dan Attaf b. Süfyan El-Ezdi, Halife Harun Reşid'e muhalif olarak topladığı dört bin atlı ile Musul ve havalisini eline geçirerek, buralardan dört sene boyunca kendi adına vergi aldı. Bunun üzerine Halife Harun Reşid, Yahya b. Said El-Hersi'yi Musul valiliğine tayin etti ve önüne kim çıkarsa öldürmek üzere bizzat Musul'a doğru yola koyuldu. Fakat Kadı Ebu Yusuf'un fetvası halkın öldürülmesine cevaz vermediğinden, bu niyetini gerçekleştirmedi. Ancak, Musul'un surları zaman zaman bu tip Haricilerin çıkmasına sebebiyet verdiğinden bu surları yıktırdı. Attaf da kaçtığı için yakalanamadı. Daha sonra vilayete gelen Vali Yahya'nın halka baskı yapıp, hatta gelecek yılın vergisini tahsil etmek istemesi yüzünden birçok insan Musul'u terk etmeye mecbur oldu. Bunun üzerine Yahya azledildi, yerine H. 184'de tayin edilen Yezid b. Müzeyyed Eş-Şeybani altı yıl valilik yaptıktan sonra görevden ayrıldı. H. 191'de Halid b. Hatim ve H. 193'de de Halife Emin tarafından İbrahim b. El-Abbas vali tayin edildi.

H. 196'da Osman b. Naim Et-Tercemi Mısır'a gider. Ezd ve Ayn kabileleri, Musul halkının kendi haklarına tecavüz ettiğini söylemeleri ve onlara yardım etmesini istemeleri üzerine, Osman yirmi bin kişi ile Musul üzerine hareket eder. Musul'dan bunu haber alan Ali b. Hasan El-Hemadani dört bin askerle yola çıkmış ve şiddetli bir hücumla Osman'ın askerlerini yok etmiştir. İşte bu olay Meydan Vakası adıyla meşhur olmuştur.

H. 204'te Halife Me'mun tarafından valiliğe getirilen Seyid b. El-Ezdi, beldede karışıklık ve fesat çıkarmaya çalışan Beni Şeyban kabilesini kovarak, uzaklaştırdı. H. 211'de Musul ve Azerbaycan arasında isyan eden Musul ahalisinden Zerik b. Ali El-Ezdi ile bir hayli asker alarak üzerine yürüyen vali arasında şiddetli bir muharebe oldu. Suk-ı Vaced denilen yerde Seyid ve Zerik arasında gerçekleşen düello sonucunda Seyid öldü. Sonra yerine tayin edilen Muhammed b. Hamit Et-Tusi gelerek Zerik'i mağlup etti.

H. 214'te Muhammed b. Hamid'in, görevlendirildiği muharebede ölmesi sonucu, Musul valiliği Abdullah b. Sebdi b. Ensi'ye verildi. Bu sırada çok miktarda asker toplayarak isyan eden Kürt reislerden Cafer b. Fahr'ın üzerine giden vali, muharebede hezimete uğradı ve öldü. Bunun üzerine Halife tarafından Musul valisi

tayin edilen Türk emirlerden Etpahi, kuvvetleriyle üzerine yürüdüğü Cafer'i öldürdü ve askerlerini de perişan etti.

Bundan sonra vali tayin edilen Süleyman Zamil'in Kürtlerden topladığı iki yüz kişi ile asayışı bozduğu haberinin Halife Me'mun'a ulaşması üzerine⁸⁷, vali görevden alındı ve yerine, Ganim b. Hamid Et-Tusi tayin edildi.

Vali Ganim, idaresi zamanında ortaya çıkarak Musul'u zapt eden Muhammed b. Abdullah'ın üzerine askeriyle gitmiş, muharebe sonucunda onu yakalayarak Samarra'ya sürmüştür.

H. 233'de yağın şiddetli yağmurların etkisiyle ortaya çıkan sellerle fevkalade çoşan Dicle nehri, birçok insanın ölmesine ve birçok binanın zarar görmesine sebebiyet vermiştir. Bu olay sonucunda Vali Ganim, ölen otuz bin kadar insanı gömmüş, birçok insanın cesedi de yıkılan binaların altından çıkarılmıştır.

H. 235'de Halife Mütevekkil Musul'u diğer yerlerle birlikte, oğlu El-Münker'e vermiştir. H. 238'de Musul, Cezire ile birleştirilerek Türk askeri reislerden Büyük Buğa'ya, ondan sonra Muhammed b. Abdullah b. Seyid'e, onun görevden alınmasıyla da Sabit b. İshak'a verildi.

H. 250'de ikinci defa Muhammed b. Abdullah Musul valisi oldu. H. 252'de vali tayin edilen Ukbe b. Muhammed'in zamanında ortaya çıkan Müsaver adındaki Harici, Huveysere adındaki genç ve güzel oğlunun Hadise sahibi Hüseyin b. Bekir tarafından ele geçirilerek, geceleri işret meclislerinde yanında bulundurduğu ve gündüzleri de hapsedtiğini, oğlunun gönderdiği mektupla haber alır almaz, topladığı askerle beraber Hadise'ye hücum etti. Müsaver'in dehşetinden korkan Hüseyin bir yerde saklanır. İlk önce oğlunu kurtaran Müsaver, miktarı iki katına çıkan askeriyle beraber Musul'a doğru hareket eder. Karşısına çıkan Musul valisi ve askerini mağlup ettikten sonra, Musul ve havalisini ele geçirerek bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu durum H. 252'den H. 253' yılına kadar sürmüştür.

H. 253'de Müsaver'in kovulmasıyla görevlendirilen askeri reislerden Bender'in, gerçekleşen muharebede sadece elli askeri kurtulabilmiş, kalanları kendisi ile birlikte öldürülmüştür.

Yine aynı yılda Süleyman El-Ezdi'nin Musul havalisinde Merc'den satın aldığı nahiyeyi, Anze kabilesinden Berhute Eş-Şef'a istedi ve hayır cevabı aldı. Berhute o sırada iki Zap nehrinin arasında bulunan kabileye giderek, onları Süleyman'ın aleyhine kışkırtmış ve onlar da giderek Süleyman'a bağlı yerlerin tamamını yağmalamışlardır. Bunun üzerine Süleyman Musul'dan aldığı asker ile üzerlerine yürüdü, her iki kabilede de birçok insan öldü.

⁸⁷ Rivayete göre Halife'ye verilen haber; "Süleyman başına iki yüz şeytan toplamıştır" şeklinde idi. Bunun üzerine Halife'nin valiyi; "Ey Süleyman! Nimete küfür mü ettin" anlamında yazdığı mektuba, valinin Ayet-i Kerime'den alıntı yaparak "Süleyman nimete küfretmedi, ancak şeytanlar küfretti" şeklinde verdiği cevaptan hoşlanmadığı için kendisini azletmiştir.

O esnada Musul valiliğine atanan Eyüp b. Et-Tağlibi'nin yerine vekil tayin ettiği oğlu Hasan, Hemdan b. Hemdun ve diğer emirler ile çok sayıdaki askeriyle Müsaver'in üzerine doğru hareket ederek, Vadi Er-Riyas adlı yere gider. Gerçekleşen muharebede Hasan büyük bir hezimetle mağlup olarak, Erbil'in nahiyelerinden Surra'ya kaçar.

Müsaver'in H. 255'de çok sayıdaki askeri ile şiddetli bir şekilde Musul'a hücum etmesiyle, Süleyman kaçmaya mecbur kaldı. Daha sonra beldeye giderek törenle camiye girdi ve minbere çıkarak okuduğu hutbede vilayetin kurtulması hakkında dua etti, birkaç gün dinlendikten sonra da geri döndü.

Ardından Halife Mutemed emirlerinden Müflih'i büyük bir ordu ile Müsaver'in üzerine gönderdi. Ordu Hadise'ye yaklaştığında Müsaver o civarda bulunan Â'me ve Zeyni denilen dağlara çekildi. Müflih de ordusunu Zeyni dağının eteğine yerleştirdi.

Müsaver gece Müflih'in ordusunu yakmak üzere dağdan indiyse de, kuvvetini yeterli görmeyerek tekrar dağa geri döndü. Müflih, Müsaver'in nerede olduğunu haber alamadığından Musul'a geldi. Halktan gördüğü desteğe karşı, kendisi de onlara iyi muamele gösterdi ve hoşnutluklarını kazandıktan sonra Müsaver'i aramak üzere Hadise'ye geldi.

Müflih'in dönüşünden sonra Müsaver bir miktar asker ile Hanekin'e giderek, orada bulunan Musa b. Boğa'yı muharebe sonucunda mağlup etti.

H. 260'da Halife tarafından vali tayin edilen Türk reislerden Asategin, Cemaziyelevvel'de oğlu Edgütegin'i Musul'a gönderdi. Edgütegin meydanda bir çadır kurarak alenen safahata başladığından, halkın genelinin nefretini kazandığı gibi, sokak ortasında bir kadına tecavüz etmeye kalkışan bir askerini kendisine şikâyet edildiği halde, ahlaksızlığından dolayı dikkate almamıştır. Bunun üzerine halk bir mektupla şikâyetlerini Halife'ye bildirince, bunu duyan Edgütegin'in onları azarlamasıyla, halk toplanarak çadırını yerle bir etmiş, onu kovmuş ve oy birliği ile Yahya b. Süleyman'ı emir seçmiştir.

Musul o yılın sonuna kadar Yahya'nın idaresinde kaldıktan sonra, Asategin tarafından tayin edilen Haşim b. Abd Et-Tağlibi çok miktardaki askeri ile Musul'a geldi ise de, Yahya tarafından geri dönmeye mecbur bırakıldı.

Bunun üzerine Asategin, İshak b. Eyüp Et-Tağlibi'yi tayin etti. İshak, Hemdan b. Hemdun Tağlibi'yi de alıp yirmi bin askeriyle Deyr-i Âlî'ye (Babil tabyasına bitişik harabe) geldiğinde, Musul halkı müdafaayla bir müddet kendisinin şehre girmesini engelledi. Ancak o sırada Süleyman hastalandığından, İshak şiddetli bir hücumla Musul'a girdi ve Sukü'l-erba'ya⁸⁸ ulaştığında çarşığı yaktı.

⁸⁸ Şimdiki adı Şehr-i Suk.

Ezyad b. Abdulvahab boynuna Kur'ân asarak ve birtakım sözler söyleyerek halkı hücumla tahrik etti. Bu hücum üzerine İshak askeriyle şehir dışına çıkmaya mecbur oldu. Bir taraftan ahali takibe ve diğer taraftan da Yahya hasta haliyle meydana çıkarak ahaliyi cesaretlendirmeye başladı. İşte bu şekilde İshak'ın askerini dağıtarak perişan etmişlerdir.

H. 261'de Musul Asategin'in elinden alınıp, Halife Mutemed tarafından Hızır b. Ahmed Et-Tağlibi'ye verildi. Musul'a gelen yeni vali halk tarafından da kabul gördü.

H. 263'de Müsaver'in ölmesiyle, onun yüzünden ortaya çıkan sorunlar ortadan kalkmış ise de, aynı yıl Harun b. Abdulcelili ortaya çıkarak Musul'u zapt eder ve Musul üç sene idaresi altında kalır. H. 266'da Halife tarafından Musul'a, kendisine Cezire valiliği verilen İshak b. Kendacık gelip, Musul'u Harun'dan geri alır.

H. 279'da İshak vefat ettiğinden ve yerine tayin edilen oğlu Muhammed halk tarafından kabul edilmediğinden, sırasıyla Hadise amili Muhammed b. Yahya, H. 281'de Tekmez, H. 283'de Eyüp b. Ömer Et-Tağlibi ve H. 285'de de Abdullah b. El-Heyzem vali olarak tayin edildiler.

H. 292 senesi sonlarında Musul valiliğinin Ebu'l-Hayca Abdullah b. Hemdan'a verilmesiyle, Beni Hemdan hanedanı seksen yıldan fazla Musul ve Cezire'de hüküm sürdüler. Beni Hemdan, Beni Tağlibi kabilesi reislerinden Hemdan adında bir zatın neslinden gelmekte olup, ayrılmış olduğu iki kısımdan birisi Musul'da, diğeri de Halep'te hüküm sürmüşlerdir.

Ebu'l-Hayca H. 293 senesi Muharrem ayında Musul'a yönelik olarak eşkıyalık yapmakta olduğunu haber aldığı, Kürt reislerden Muhammed b. Bilal'in üzerine yeterli miktarda kuvvetle giderek, onu etkisiz hale getirdi. Bunun üzerine diğer Kürt aşiretleri de Ebu'l-Hayca'ya itaat ettiler.

H. 295'de Halife Muktedir tahta çıkmış iken, Bağdat'ta komutan olan Ebu'l-Hayca'nın biraderi Hüseyin, devletin ileri gelenlerine ön ayak olarak Abdullah b. El-Mu'tez'e biat ettiler. Lakin bu konuda başarı sağlayamadıklarından, Hüseyin Musul'a kaçtı. Halifenin emri ile Ebu'l-Hayca kendisini yakalayarak Bağdat'a gönderdi. Daha sonra Halife tarafından affedilen Hüseyin'e yeni görevler de verildi. Ancak kendisine yapılan bu iyi muamelenin kıymetini bilmeyen Hüseyin, Musul valisi olduğu zaman yine muhalefet etmeye başladı ve kendisini ıslaha gönderilen Bin Raika'yı muharebede mağlup eder. Bunun üzerine Halife tarafından üzerine gönderilen Vezir Munis Hüseyini, Ebu'l-Hayca ile beraber onu yakalayarak Bağdat'a götürdü. Bir müddet hapsedildikten sonra, bir daha fitne çıkarmaması için H. 306 tarihinde Bağdat'ta idam edildi.

H. 307'de Ebu'l-Hayca ikinci defa Musul'a vali tayin edilmiştir. Daha sonra da biraderi İbrahim vali tayin edildi. H. 308'de vefat eden İbrahim'in yerine biraderi Davut getirildi.

H. 314'de Ebu'l-Hayca, Tikrit tarafında ortaya çıkan eşkıyanın yakalanarak etkisiz hale getirilmesine muvaffak olduğundan, Cezire bölgesinde bulunan bütün beldeler onun idaresine verildi. H. 315'de Bağdat havalisine gelen Karamita'yı etkisiz hale getirip yakalamayı başardığından, kendisi Bağdat'ta kaldı. Oğlu Hasan, mütesellim⁸⁹ olarak Musul'a gitti. Ebu'l-Hayca'nın vefatından sonra oğlu Ali'ye "Seyfüddevle"⁹⁰ unvanı ile Halep ve diğer oğlu Hasan'a da "Nasirüddevle"⁹¹ unvanı ile Musul ve Cezire nahiyeleri verildi. H. 317'de Nusaybin'i kuşatmış olan Agr b. Marta ile diğer bozguncuları yenerek kovulmasını sağlayan Nasirüddevle'ye Halife tarafından Musul, Sincar, Habur, Nusaybin, Diyarbakır ve Meyyafarikin⁹² valiliği verildi. Onun yerine Musul valiliği amcaları Said ve Nasir'a verildi. Halep'te bulunan Seyfüddevle, Şam'ı almayı başararak yetmiş sene kadar iktidarda kaldı.

Bu esnada Vezir Munis, Halife'nin gazabına uğramış, mal ve mülküne el konulmuş olduğundan Musul'a kaçtı. Munis, Halife'nin emri üzerine karşısına çıkan Nasirüddevle'yi muharebe sonucunda mağlup ederek, Musul'dan atmış ve idareyi eline almıştır.

Daha sonra Munis Bağdat'a yöneldiğinden, Halife Musul'u kendisine vermiştir. Bir sonraki Halife de bu atamayı onayladığından, Munis mütesellim olarak Musul'da kalmıştır.

H. 330'da Bin El-Beridi Bağdat'ı istila etmek amacıyla saldırdığından Halife, Bin Raika ile beraber Tikrit'e kaçmıştır. Nasirüdevle'nin emriyle Seyfüddevle karşılamaya giderek beraberce Musul'a varırlar ve Dicle kenarına yerleşirler.

Nasirüddevle, Halife'nin oğlu Mansur ile Bin Raika'ya bir ziyafet düzenler. Yemekten sonra Bin Raika gitmek isteyince, Nasirüddevle kalması için ısrar eder. Bu durumdan şüphelenen Bin Raika kaçıp, atına binmek isterken yere düşer. Bin Raika'nın üzerine atılan Nasirüddevle'nin adamları onu öldürürler. Halife ve oğlu, Bin Raika'nın halifeligi ellerinden almasından korktukları için, bu olaydan memnun oldular. Nasirüddevle'ye bu hizmetinden dolayı Bin Raika'nın ölümüyle boşalan "emirü'l-ümerâ"lık⁹³ rütbesi verildi.

Bu olayın ardından yine birlikte Bağdat'a gitmişlerdir. Seyfüddevle'nin maiyeti altındaki asker, Bin El-Beridi ile yaptığı ilk muharebede bozguna uğramış ise

⁸⁹ Eski mülki teşkilatta kaymakam. Vergi tahsildarı anlamına da gelir.

⁹⁰ Devletin kılıcı.

⁹¹ Devletin yardımcısı.

⁹² Diyarbakır, Silvan.

⁹³ Kelime anlamı emirlerin emiridir. Bu unvan ilk defa Abbasilerde kullanılmış ve yalnız askeri yetkileri taşıyan ordunun başkomutanına verilmiş idi.

de, ikinci muharebede Bin El-Beridi'yi hezimete uğratarak mağlup etmiş ve Bağdat'ın asayişini tekrar sağlamıştır.

H. 331'de Nasırüddeve Musul'a döndüğünde, halk isyan ederek mallarına ve eşyalarına el koyduğu gibi, Türk kabilesi de Vâsıt tarafında bulunan biraderi Seyfüddevle'yi kaçırmaya mecbur etmiştir.

Bunların öcünü almak için iki kardeş birleşerek Bağdat'a gelirler. Halife tarafından verilen dört yüz bin altını askerlerine dağıtırlar. Seyfüddevle Türk kabilesinin ortadan kaldırılması ile görevlendirilir. Ancak Halife, iktidarını bu kuvvete borçlu olduğundan, onlara bir zarar gelmesinden endişe duyar.

H. 332'de Halife Muttaki Bağdat'tan Musul'a ve oradan da Beni Hemdan ile Rakka'ya gelir. Beni Hemdan'daki ızdırap ve sıkıntıyı hissederek, Türk kabilesini yazılı olarak barışa davet eder ve Nasırüddeve b. Hemdan'ı Kanserin, Humus ve Avasım taraflarına gönderir. Halife bir müddet sonra onu görevden alarak yerine, amcazadesi Hüseyin b. Said b. Hemdan'ı tayin eder.

H. 333'de Halife Bağdat'a geri dönmek üzere hareket eder. Çünkü Türklerin durumları ve hareketleri daha önce Rakka'dan İhşid'e bildirilerek yardımı istenmiş ve bunun yanı sıra ona hediyeler gönderilmişti. İhşid yardımda bulunmadı. Yapılan ısrarlar da fayda etmeyince Halife çaresiz geri dönmeye mecbur oldu. Yolculuk sırasında kendi seraskeri Halife'nin gözlerini oyarak onu kör etti. Yine aynı yerde Mustekfi'ye biat ettiler ve onu halife yaptılar.

Bu olaydan sonra Muttaki Bağdat'a, İhşid Mısır'a ve Seyfüddevle'de Halep'e doğru gittiler. Seyfüddevle Halep'i Banes El-Mulseni'nin elinden almış, Humus beldesini istila etmiş ve bundan sonra Şam'ı da hâkimiyeti altına alma hevesine kapılmıştır.

H. 334'de Nasırüddeve Bağdat'a gider. Bağdat'a geldiğini haber alan Ma'züddevle'nin, Bağdat'a saldırmasını önlemek ve onu öldürmek üzere gönderdiği askerler Nasırüddeve'nin askerine karşı başarılı olamazlar..

Bunun üzerine Ma'züddevle Samarra'dan Bağdat'a hareket etti. Halife ile anlaşarak Nasırüddeve'nin idaresinde bulunan Tikrit'i yağmaladı. Bağdat'a geldiğinde camilerde Halife adına hutbe okunmadı. Daha sonra da Nasırüddeve ile aralarında birçok kanlı muharebe gerçekleşir ve en sonunda Nasırüddeve mağlup olur. Ma'züddevle'nin Bağdat'ın doğusunu işgal etmesiyle, Halife kendi makamına geri döner.

H. 337'de Ma'züddevle Musul'a geldiğinden Nasırüddeve Nusaybin'e gider. Oradan Horasan askerini Ma'züddevle üzerine sevk edince, Ma'züddevle Musul'dan çıkmaya mecbur olur ve Nasırüddeve geri döner.

H. 348'de Seyfüddevle'nin arabuluculuğuyla, Nasırüddevle ile Ma'züddevle barış yaparlar ve bu barış H. 353'e kadar devam eder. Nasırüddevle'nin Ma'züddevle'nin gönderdiği yazıları reddetmesiyle, aralarında tekrar husumet başlar. Ma'züddevle'nin Musul'a şiddetli bir şekilde saldırmasıyla Nasırüddevle, oğullarını da alarak kaçmaya teşebbüs eder. Ancak Ma'züddevle'nin takip ettirmesi sonucunda, Nasırüddevle geri dönüp, rakibinin ordusunu bozguna uğratmış, komutanı esir almış ve harp mühimmatlarını ele geçirmiştir.

Bu olaydan haberdar olan Ma'züddevle tekrar Musul'a geldiğinde; Nasırüddevle Sincar'a ve oradan Nusaybin'e kaçar. Ancak Ma'züddevle hastalığa yakalanır ve Nasırüddevle ile anlaşma yapmaya mecbur olur.

Nasırüddevle yaşlandığından H. 356'da oğlu Ebu Tağlib idareyi ele aldı. Babasını Gevaş Kalesi'ne gönderdi ve ona Rehye ve Mardin'in vergi gelirlerini tahsis etti. Nasırüddevle H. 358'de vefat etti.

Ebu Tağlib'in Rehye'ye tayin ettiği biraderi Ebu El-Berekat, Rehye'ye yaklaştığında, Hemdan'ın yanında bulunanlar ona tabi oldular. Bunun üzerine yalnız kalan Hemdan Bağdat'a gidip Gazzüddevle Bahtiyar'a iltica eder.

Bahtiyar H. 363'de Musul ve nahiyelerini Ebu Tağlib'den almak maksadıyla askeriyle Musul'a geldi. Ebu Tağlib de Bağdat'ı almak üzere Sincar yolu ile kaçtı. Bahtiyar, askerinin büyük kısmını Sebuktegin komutasında Bağdat'a gönderdi. Ebu Tağlib'in Musul'a dönmesiyle, yanında kalan kuvveti yeterli görmediğinden barışa mecbur oldu ve Bağdat'a döndü.

Kendisine itaat edenlerin Ebu Tağlib tarafından öldürüldüğünü haber alan Bahtiyar'ın, İzzeddin'in komutasında sevk ettiği asker Musul'a ulaştığında Ebu Tağlib Telafer'e çekildi. Ebu Tağlib öldürdüklerinin kendisine kastettiğini anlattığından yeniden barış yapıldı.

Aynı yıl Seyfüddevle Halep'te vefat etti ve Meyyafarikin'de defnedildi. Oğlu Ebu El-Me'ali Sa'düddevle Eş-Şerif kalan mülklere mutasarrıf oldu.

Bizans'ın El-Cezire, Urfa, Nusaybin taraflarına yayılarak Müslümanlar ile savaşması ve büyük kayıplar verdirmesi üzerine, bölge halkı Bağdat'a göç etmiş ve orada büyük karışıklıklar çıkmasına sebep olmuşlardır. Bunun üzerine Bahtiyar, Bizans'la muharebede gerekli olan harp malzemeleri için Halife'ye müracaat etti. O sırada adının hutbede okunmasından başka, nüfuz ve iktidarı kalmayan Halife, kendi yanında bulunan mücevher ve eşyaları satarak, karşılığı olan dört yüz bin dirhemi Bahtiyar'a gönderdi. Bahtiyar fazlaca şehvet ve nefsine düşkün olduğundan, gönderilen bu paranın tamamını kendi heves ve istekleri doğrultusunda harcadı.

Aynı yılda Azdüddevle ile Musul'da bulunan ve kahramanlıkları herkesçe bilinen Ebu Abdullah Baz b. Dost, Azdüddevle'den korkar ve orada barınmasına izin

vermeyeceğini anlayarak kaçır. Azdüddevle kendisini bir müddet takip ederse de, Baz'ın Diyarbakır civarına gidip savaş hazırlıkları yaptığını duyunca teşebbüsünden vazgeçer.

Azdüddevle'nin vefatından sonra Baz yandaşları ile beraber Nusaybin'i istila edip, karşısına çıkan Samsamüddevle'yi Bin Büveyh, Baclaya adlı mevkide mağlup etti. Ancak H. 373'de Musul'u zaptedip Bağdat'ın istilasına ve Dilim'in orayla irtibatının kesilmesiyle Samsamüddevle'nin Sa'd El-Hacib maiyetinde sevk ettiği askerler tarafından mağlup edilerek Diyarbakır'a kaçmak zorunda bırakılır.

Samsamüddevle, Baz'ın etkisiz hale getirilmesi şartıyla Diyarbakır'ı Sa'düddevle'ye vaad etmesi üzerine Baz ile muharebeye girişirler. Baz direnemeyeceğini anlayınca kendi canına kıyması için bir fedaisini razı eder. Gece çadırında yatarken fedainin fırlattığı kılıçla ayağından yaralanır. Ancak yarası önemli olmadığından birkaç gün sonra iyileşir. Ardından Samsamüddevle sulh yapılmasını münasip görerek Sa'd'ı Musul'a aldırır. Musul kendisine verilmek suretiyle sulh yapılır. H. 377'de Sa'd'ın ölümü üzerine Baz'da yeniden istila fikri uyanır. Yapılan muharebede Arab-ı Ukayl ve biraderi öldürülür.

Bu olay sonrasında Beni Hemdan sülalesinden ve Nasırüddevle evladından Ebu Tahir ile Hüseyin'in Musul'u zaptettiklerini duyan Baz, çok fazla miktarda asker toplayarak Musul'un doğusuna gelir ve ordugâhını kurar.

Bunun üzerine Ebu Tahir ve Hüseyin, Bin Ukayl'dan yardım isterler. Bin Ukayl yardıma karşılık Cizre ve Nusaybin ile diğer bazı nahiyeleri talep eder. Talepleri kabul edilince, Ebu Abdullah b. Hemdan'ın maiyetine yeterli miktarda asker vererek ansızın Musul'a gönderir. Gelen orduya mukavemet edemeyeceğini anlayan Baz kaçır, komutansız kalan askerleri de mağlup olur. Kaçarken yolda attan düşen Baz, kendisini takip eden Araplar tarafından yakalanarak öldürülür. Baz'ın kesik başı Beni Hemdan'ın huzuruna götürülür ve sonra sarayın kapısına asılır.

H. 379'da Bahaüddevle Musul'a gelir ve halkın eski valiyi beldeleden çıkarması ile idareyi ele geçirir.

H. 380'de Ebu Ez-Zevad Musul'u zapt eder ve o tarihten sonra, Beni Hemdan sülalesi tamamen ortadan kalkar. Musul Beni Müseyyeb kabilesine intikal eder ve bu döneme Beni Müseyyeb ve Beni Ukayl dönemi denilir.

Şöyle ki: Yukarıda da değinildiği gibi Ebu Tahir ve Ebu Abdullah mülklerinin bir kısmını Ebu Ez-Zevad'a vermekle Baz'dan kurtulmuşlarsa da, Diyarbakır'ı istila etmeye kalkışmışlar ve oranın idarecisi Ebu Ali'nin üzerine yaptıkları saldırı sonucunda da mağlup olmuşlar, Ebu Abdullah da esir düşmüştür. Ebu Abdullah esaretten kurtulduktan sonra Halep'te ikamet eder. Ebu Tahir de Musul'a gelirken yolda Ebu Ez-Zevad tarafından yakalanmış ve öldürülmüştür. Ebu Ez-Zevad'ın kurduğu Beni Müseyyeb hükümeti Bahaüddevle tarafından da onaylanmış ve işlerin müşterek idare edilmesi için naibi Ebu Ali İsmail gönderilmiştir.

Ancak Ebu Ez-Zevad gelen naibi işlerine karıştırmayarak, beş sene tek başına müstakil olarak hüküm sürmüştür.

H. 386'da Ebu Ez-Zevad öldüğünde biraderi Mukalled yönetimi ele almak istemişse de, Beni Ukayl büyük biraderi Ali'yi başa getirdi. Mukalled Dilimlileri kendi tarafına çekerek, Dilim Reisi Ebu Cafer El-Haccac'ın tutunamayarak Bağdat'a Bahaüddeve'nin yanına gitmesine sebep oldu.

Ali ile Mukalled, mülkleri aralarında bölüşerek adlarına hutbe okuttular. Ali çölde, Mukalled de Musul'da yönetime başladılar.

Mukalled, Bahaüddeve'ye yıllık on bin dinar vermek üzere Bağdat'a gitmiş ve oradan asker alarak Musul'a gelmekte olan Naib Ebu Ali ile de sulh yaparak, Bahaüddeve vasıtasıyla Halife'den "Hüsamüddeve" unvanını aldı.

Hüsamüddeve bundan sonra kardeşi Ali'yi konağında yakalayarak hapse atar ve tüm Irak bölgesine sahip olma sevdasına kapılır. Ancak H. 391'de bir gece kendi kölesi tarafından öldürülür. Kendisinden sonra oğlu Mutemetüddeve Kırdas ve amcası Hüseyin idareyi ele geçirmek için ihtilafa düşerler. Sonuçta Kırdas'ı babasının makamına oturturlar.

Kırdas H. 392'de asker göndererek Medayin'i kuşatır. Bahaüddeve'nin naibi Ebu Cafer'in sevk ettiği askeri Beni Müzebd ile birleşmiş olan Beni Ukayl tarafından Yakrem havalisinde gerçekleşen muharebede mağlup ederler. Bunun üzerine Ebu Cafer tekrar topladığı ordusu ile üzerlerine gelip Küfe nahiyesinde muharebe ederek kendilerini mağlup eder.

H. 397'de Kırdas ile Ebu Ali Şimal El-Hafaci arasında husumet oluşur. Kırdas Küfe'ye gider ve orada da mağlup olarak Anbar'a kaçır. H. 401'de Kırdas'ın Mısır Meliki olup Musul, Anbar, Medayin, Küfe bölgeleri ve diğer nahiyelerde adına hutbe okuttuğunu Bahaüddeve haber alır. Kırdas ile savaşı için emir verdiği ordu komutanı Ebu Ali hareket ederse de, Kırdas geri adım atar ve hutbeyi Abbasiler adına okutturacağını beyan eder.

Kırdas H. 411'den H. 432 senesine kadar olan zamanı aşağıda kısaca anlatılan bazı muharebe ve sorunlar ile geçirir. Tuğrul Bey'in biraderi İbrahim Niyal'ın (İnal) İran'da Rey şehrine gelmesinden korku ve dehşete kapılarak, Cezire'de bulunan Nasirüddeve'nin oğlu Süleyman'ın himayesi altına giren Oğuz'un, Süleyman tarafından hapsedilmesini duyarak giden Kırdas, muharebe eder ve sonra Oğuz'un Musul'a gelip muharebeyle Musul'u zaptı üzerine kaçmaya mecbur olur. Kırdas bir müddet sonra Beni Ukayl ve Beni Müzeyyed kabileleriyle ittifak yapmış, bu iki kabilelerden teşkil edilen ordu ile gelerek Musul'u Oğuzların elinden geri almıştır.

H. 432 senesinde Irak Meliki Celalüddeve ile Kırdas arasında bazı ihtilaflar ortaya çıkarsa da sonuçta anlaşmaya varılarak barış sağlanır.

H. 443'de biraderi Zaimüddeve Ebu Kamil, Musul'u Kırdas'ın elinden alır ise de, bir sene sonra vefat eder. Amcazadesi Karaviş b. Bedran, Kırdas'ı tekrar makamına iade etmek arzusunda ise de, çıkan tartışmadan dolayı kendisi idareyi ele alarak, Kırdas'ı da Cerahiye kalesine hapseder. Kırdas H. 444'de hapiste ölür, cenazesi getirilerek Ninova'nın yakınlarında bulunan Tel Et-Tube'de defnedilir.

H. 448'de Tuğrul Bey ve Karaviş arasında anlaşmazlık çıkar. Tuğrul Bey Musul'u zaptederek kardeşi İbrahim Niyal'ı vali tayin ederse de, daha sonra Karaviş'in itaatini bildirmesiyle makamını iade eder.

H. 453'de Karaviş Nusaybin'de vefat eder ve işlerin idaresi oğlu Şerefüddeve Müslim'e geçer.

H. 455'de Tuğrul Bey'in ölümüyle Türklerin liderliği biraderzadesi Alparslan'a intikal eder. Alparslan H. 458'de Anbar beldeğini Şerefüddeve'ye verir. H. 472'de Alparslan'ın öldürülerek vefat etmesiyle, oğlu Melikşah makamına geçer. Melikşah ile Müslim arasında çıkan anlaşmazlık sonucunda, Melikşah Fahrüddeve b. Cüheyir ile ittifak yaparak Müslim'in üzerine asker sevkeder. Müslim'in mağlup olmasıyla H. 477'de Aksungur Musul Meliki olur. Aksungur, İmadeddin Zengi'nin babası olup, Kasımüddeve lakabıyla anılmıştır.

H. 478'de Bin Cüheyir Diyarbakır, Meyyafarikin ve Cizre ile Al-Mervan'ın elinde bulunan diğer beldeleri zaptederek, Mervan Devleti'ni yıkar.

H. 479'da Melikşah kız kardeşini Nubbeddin b. Zengi ile evlendirmiş ve Halep'i Aksungur'un idaresine vererek Bağdat'a gitmiş ve orada vefat etmiştir.

Aksungur ile ittifak yapan Tutuş, Nusaybin ile Musul'u istila ederek, Ali b. Müslim'i Naib olarak görevlendirir.

Daha sonra Kürboğa ve biraderi Tutuş Musul'u kuşattıklarından, Ali b. Müslim kaçır ve dokuz ay süren kuşatmadan sonra Kürboğa Musul'a girerek biraderi Tutuş'u da üç gün sonra öldürür.

İşte Beni Mukalled sülalesi de bu şekilde ortadan kalkar. H. 495'de Kürboğa Azerbaycan'a bağlı Hopa'da öldüğünden, oranın amili Hasankeyf'e, Musa Et-Türkmanî Musul'a ve Seyfüddeve Çökürmüş Cezire'ye sahip olur.

Çökürmüş Musul'u zaptetmek niyeti ile yola çıkarak Nusaybin'i almış ve Musul'dan karşısına çıkan Musa'nın askeri de kendi tarafına geçtiğinden Musul'u kuşatmıştır.

Musa Diyarbakır'da bulunan Sekman'dan yardım talep ederek, Hasankeyf'i vermesi üzerine Sekman askeri ile yardıma gelirken, Çökürmüş kuşatmayı kaldırarak kaçır.

Musa, Çökürmüş'ü takip etmek için Musul'dan çıkıp giderken kendi askeri tarafından Kevasa köyünde öldürölüp bir tepe üzerine gömölür. Halen bu tepeye Tel

Musa⁹⁴ denilir. Bunun üzerine Sekman Hasankeyf'e gider ve Çökürmüş de Musul'u savaşımadan zapteder.

H. 500 tarihinde Çavlı Mehmed Sultan'ın Musul'u Çökürmüş'ün elinden almak istemesi üzerine yapılan muharebede Çökürmüş felç olarak esir düşer ve askeri de mağlup olur. Muharebenin ardından Çavlı hemen giderek Musul'u kuşatır. Çökürmüş'ün on iki yaşındaki oğlu Zengi halk ile birlikte direnir. Bunun üzerine Çavlı, Çökürmüş'ü Musul'un etrafında dolaştırarak şehrin kendisine verilmesini istediği sırada Çökürmüş ölür⁹⁵.

Anadolu Selçuklu Sultanı Kutalmışoğlu Süleyman'ın oğlu Kılıçarslan, Musul'un Seyid Avn'a teslim edilmesini mektupla Çavlı'dan istemiş ve Nusaybin'e kadar gelmiştir. Bu olaydan dehşete kapılan Çavlı, Rehye'ye kaçmaya mecbur kalır. Bunun üzerine Kılıçarslan on bir yaşındaki oğlu Melikşah'ı Musul'a Naib olarak bırakır.

Çavlı bu duruma tahammül edemeyip, Halep Emiri Rıdvan ile Habur'a doğru hareket eder. Oraya vardıklarında gerçekleşen şiddetli muharebede Kılıçarslan'ın askeri bozguna uğrar ve Kılıçarslan nehirde boğulur.

Çavlı, Musul'u tekrar elde eder ve Melikşah da mecburen onun yanına iltica eder. 501'de Sultan Mehmed'in sevk ettiği Mevdud b. Tutuş'un çok sayıdaki askeri ile Musul'u kuşatması üzerine tekrar Rehye'ye kaçır ve oradan da İsfahan'a gidip Sultan Mehmed'e tabi olur.

508'de Mardin Meliki Aksungur, Musul Meliki Mevdud'u bir bahane ile idam eder. O esnada Mevdud'un komutan ve askerleri seferde olduklarından Musul'u zaptetmeyi başarmışlarsa da, 509'da Mehmed Sultan Musul'u elinden alarak başkasına vermiştir.

511'de Sultan Mehmed'in ölümüyle on dört yaşındaki oğlu Mahmut tahta oturur. 515'de Musul, Sincar, El-Cezire ile nahiyeleri ve bir müddet sonra da Vâsıt ve nahiyeleri Aksungur'a verilir.⁹⁶

520'de Aksungur Cuma namazını kılarken Bâtıniyye⁹⁷ fedailerinden birisinin hançer darbesi ile şehit edilir. Katil yakalanarak idam edilir ve oğlu İzzettin Mesut bir sene kadar valilik yapar. Onun da vefatı ile, daha önce Vâsıt ve Basra valiliği yapmış olan babası Aksungur'un vefatından sonra Bağdat Şihneliği'nde⁹⁸ bulunan İmadeddin Zengi Musul'a vali tayin edildi.

521 senesi Ramazanında İmadeddin, Musul'a gelir. Nasreddin'i kale dizdarı, Salahaddin'i emir-i hacib ve Bahaddin'i de kadı tayin ederek yönetim işlerini

⁹⁴ Musa Tepesi.

⁹⁵ Çökürmüş idaresi zamanında Musul surlarını tamir ettirerek, her tarafını düşmana karşı tahkim ettirmiştir (H. 1312 Salnamesi, s: 388).

⁹⁶ Bu olayla Irak Selçuklu Devleti kurulmuş oluyordu. Bkz. Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Yay., Ankara 1993, s: 19.

⁹⁷ Batıl mezheplerden biri olup, ayetlerin dış manalarından ziyade batin, iç manalarına ehemmiyet verdikleri için Allah'ın sıfatlarından bazılarını şüpheli gösterirler; Hasan Sabbah'ın tarikatı.

⁹⁸ Şehrin asayişini ve özellikle gece inzibatın muhafazasına nezaret eden memur. Sübaşı, zabıta müdürü ve ihtisab ağası gibi isimler de almıştır.

düzenledikten sonra, Cezire'yi ve sonra Nusaybin, Sincar, Habur ve Harran'ı alır. O sırada Urfa, Suruç, Birecik ve bazı nahiye ve kasabaları Frenk⁹⁹ Reisi Jorselin'in elinden almayı düşünürse de, bunda başarılı olamaz.

523'de İmadeddin Birüşşam tarafına gidip, Fırat nehrini geçtikten sonra Frenklerle savaşmak için Taftigin'den yardım talebinde bulunur. Bunun üzerine, Taftigin oğlu Sevinç'i Hama'ya gönderir.

İmadeddin, Sevinç'i beraberinde bulunan komutanlar ile hapseder. O sırada Hama beldesinde asker olmadığından itaati altına aldıktan sonra Humus şehrine gidip, şehrin hâkimi Ferhan'ı da şehri teslim etmeye davet etmiştir. Ferhan karşı koymaya cesaret edemediyse de oğlu ve askerleri ona katılmayarak şehri savunmuşlardır. İmadeddin Humus'u istila edemeyince Sevinç ve komutanlarını alarak Musul'a döner. H. 524'te İmadeddin Frenklerin elinde olan Hısnü'l-Atarya'yı muharebe sonucunda alarak tahrip eder.

H. 526'da Halife Müsterşid ile İmadeddin arasında ortaya çıkan anlaşmazlıktan dolayı, İmadeddin Hille hükümdarı Debiş b. Sadka'yı yanına alarak askeriyle gider ve Recep ayının birinci günü Hısnü'l-Beramike'de, Halife'nin askeriyle karşılaşır. Meydana gelen şiddetli muharebenin başlangıcında İmadeddin, Halife ordusunun sağ tarafını bozguna uğrattıysa da, Halife sol taraftan önce Debiş'in ve daha sonra da İmadeddin'in ordusuna çok miktarda zayıat verdirmeyi başardı. Halife ordusunun erzak durumu iyi olduğundan kuşatma üç ay sürer ve sonuçta İmadeddin Sincar'a kaçar, Halife Musul'a gelir.

H. 528'de İmadeddin Akra, Hakkâri Kalesi ve Gevaş'ı zaptederek ele geçirdi ve Halife Müsterşid ile barış yaptı.

H. 529'da Tuğrul Bey'in biraderi Mesut saltanata talip olur ve Halife ile aralarında başlayan münakaşa daha sonra savaşa dönüşür. Yapılan muharebede Halife'nin askeri mağlup olur, kendisi de orada öldürülür. Bunun üzerine oğlu Raşid, halife olur.

H. 530'da Raşid halifelikten alınarak yerine amcası El-Muktefi halife yapılır. H. 531 senesi Recep ayında Musul'da Halife El-Muktefi adına hutbe okunur.

H. 532'de İmadeddin Humus, Hısnü'l-Mecdel ve Enyas'ı alır, H. 533'de Musul'a dönerek Şehr-i Zor'a sahip olur. H. 537'de Ciş, Kaşiki ve Eşab kalesini ele geçirerek tahrip eder. Ona karşılık İmadiye Kalesi'ni inşa eder ve ardından Diyarbakır civarındaki Hısnü'l-Zülkarneyn'e kadar olan beldeleri zaptettiği gibi, H. 539'da da Urfa'yı, Fırat nehri üzerindeki yerleri ve kaleleri, doğusundaki beldeleri idaresi altına alır. Bire'yi kuşatırsa da Musul'daki naibi Nasreddin'in öldürüldüğünü duyduğunda, yanında bulunan Selçuklulardan Baraslan b.Mehmed'e bu bölgelerinin tamamının idaresinin vererek Musul'a geri döner. Ancak, halk tekrar geri dönmesinden korkarak Bire'yi Mardin sahibine teslim ederler.

⁹⁹ Doğuda Avrupalı manasında kullanılan bir tabirdir. Fransızca Franc'tan bozmadır. Lehçe-i Osmani'de Efrenc, Batı Avrupalı şeklinde izah edilmiştir. Metinde de Frenk demekle Haçlı ordusu kastedilmektedir.

H. 540'da İmadeddin Hemdan sülalesinden Mukalled'in torunlarından Ali b. Salim'in elinde kalmış olan Caber Kalesi'ni kuşatır ve kuşatmanın uzaması sonucunda bir elçi ile kale sahibine: *"Seni benim elimden kim kurtaracak?"* tehdidini gönderir. Ali de: *"Diyarbakır'da mahsur kaldığın zaman seni kim kurtardıysa, beni de o kurtarır"*, diye cevap verdikten sonra, elçi kaleden ayrılmadan evvel atılan bir ok Ali'ye tesadüf ederek onu öldürür. Emirlerinin bu halini görenlerden birkaç kişi kaleden İmadeddin'in üzerine hücum ederek onu da öldürürler. Cenazesi Rakka'da defnedildikten sonra, Nureddin b. Mahmud, İmadeddin'in yüzüğünü alarak Halep'e gider ve oraya sahip olur.

Bu dönemde Şehr-i Zor'da iken babasının ölümünü haber alan İmadeddin'in oğlu Seyfeddin Gazi beldeyi kurtarmak amacıyla hemen Musul'a geri döner. Ancak sonunun ne olacağı konusunda daima korku ve endişe altında olduğundan, Alparslan'ı yakalattırarak hapse atıp, Musul ve Cezire'yi tek başına idare etmeye muvaffak olur. Kendisi cesur, yiğit ve iyi ahlaklı bir kişi olup, askerlerinin rahatının sağlanmasına bizzat özen gösterirdi. Hatta ilk önce sancağı eline alarak, askerinin ortasına girip süvari ve piyadelerle beraber gidenin Seyfeddin Gazi olduğu rivayet edilir.

Üç sene bir ay hüküm sürdükten sonra, kırk dört yaşında iken Hasan Nureddin isminde bir evlat bırakarak vefat eder. O esnada Musul'da bulunan Seyfeddin'in biraderi Kutbeddin Mevdud, Vezir Cemaleddin ve ordu komutanı Zeyneddin'in ittifakıyla biraderinin makamına getirilir. Kutbeddin, Mardin emiri Timurtaş'ın kızıyla evlenir.

H. 550'de Halife Muktefi Dakuk beldesini, sonra da Musul'dan yetiştirilen asker ile de Tikrit'i kuşatır ise de almayı başaramaz. Bu olaydan sonra Zeyneddin Erbil'de bulunan Kutbeddin'in naibini yakalar. O esnada Bağdat'a giderek Bilad-ı Cebel'i zaptetmek maksadıyla Halife'den kendisine asker verilen Süleyman Şah b. Mehmed b. Melikşah gelerek, orada biraderzadesi Sultan Mehmed b. Mahmut'u mağlup ettikten sonra Şehr-i Zor'a uğrayıp Musul naibini hapseder.

H. 554 senesinde Mehmed b. Mahmut vefat etti, yerine Süleyman Şah talip oldu. Kutbeddin Mevdud da bunu uygun görmeyerek, saltanata uygun olacak bir şekilde donattığı askeri Zeyneddin Ali'nin maiyetinde Hame'dan tarafına gönderdi. Oraya ulaştıklarında karşılarına çıkan kalabalık bir ordu ile yaptıkları muharebede Süleyman Şah'ı öldürerek, Melikşah'ın torunlarından Arslan Kersi'yi şahlığa getirirler ve Bağdat'tan başka her yerde adına hutbe okunur.

H. 559'da Kutbeddin'in veziri Cemaleddin vefat eder. Cemaleddin'in biraderiyle yaptığı anlaşma gereği¹⁰⁰ cenazesi Medine'de Ravza-i Mutahhara'ya¹⁰¹ on beş arşın yakınlıktaki yere defnedilir. Cemaleddin'in Medine'ye bir sur, Dicle

¹⁰⁰ Vezir Cemaleddin ile kardeşi, kim önce ölürse diğerinin onu Medine'ye defnetmesi konusunda anlaşmışlardı.

¹⁰¹ Hazreti Muhammed'in kabri.

üzerine köprü, daha nice mescit ve hayır kurumu inşa ettirmiş yüce sıfatlara sahip bir insan olduğu rivayet edilir.

H. 562’de Nureddin, isyan eden Gazi b. Hasan’ı sahip olduğu Menbic’den zorla çıkarttı ve orayı biraderi Kutbeddin’e verdi. H. 564’te Caber Kalesi’ni uzun bir müddet kuşattıktan sonra zaptetti ve meliki Şahabeddin b. Ali’yi esir ettikten sonra, Şahabeddin yirmi bin dinar ve bazı köyleri ilave ederek Suruç’u Caber Kalesi’ne bedel olarak Nureddin’e verdi ve esaretten kurtularak kalesini geri aldı.

H. 565’de Kutbeddin Mevdud yakalandığı humma hastalığından ve Nureddin de H. 569’da yakalandığı boğaz hastalığından kurtulamayarak vefat ettiler. Kutbeddin’in iktidarı yirmi seneyi geçmiştir. Nureddin’in vefatından sonra oğlu El-Melik Es-Salih İsmail hilafet makamına çıkmış, hükmü altında bulunan bütün beldelerde adına hutbe okunmuştur.

Nureddin’in öldüğü haberi Musul’da olan Seyfeddin Gazi b. Mevdud’a ulaştığında, ordusuyla El-Cezire ve nahiyelerini zapteder. H. 571’de Seyfettin Gazi ile Hasankeyf ve Mardin sahipleri arasında meydana gelen fikir ayrılığı sonucunda yapılan şiddetli muharebede, Seyfeddin’in askerlerinin mağlup, mevcut mal ve eşyalarının da Salahaddin tarafından yağma edilmesiyle Musul’a döner. O sırada Salahaddin de Nureddin’in bütün topraklarını zapt eder.

On sene iktidarda kalan Seyfeddin müptela olduğu verem hastalığından kurtulamayarak, otuz yaşında iken vefat eder. Kendisi akıllı ve âdil birisi olarak mülkünü biraderi İzzeddin Mesud b. Mevdud’a, El-Cezire’yi de oğlu Sencer Şah’a verir. Hayatı boyunca tedbir olarak, devlet işlerinin yürütülmesini de Mücahideddin lakabıyla anılan Kaymaz’a bırakır.

H. 577’de Melik Es-Salih İsmail b. Nureddin on dokuz yaşında kulunç¹⁰² hastalığından vefat eder.

H. 578’de Sultan Selahaddin Eyyubî Musul’u uzun bir müddet kuşatır. Ancak Musul şehrinde harp için gerekli malzemelerin fazlasıyla bulunması sebebiyle başarılı olamaz. Oradan Sincar’a geçerek, Sincar ve Nusaybin’i zapt eder.

H. 580’de Selahaddin ile İzzeddin’in aralarındaki anlaşmazlığı sulha dönüştürmek üzere Halife tarafından Musul’a gönderilen elçiler, bunların aralarını bulamayıp geri dönmüşlerdir.

H. 581’de Selahaddin ikinci defa Musul’u kuşatır. Mesud eskisi gibi kendisini Musul’da bırakarak istiladan vazgeçmesini rica etmek üzere annesi, amcası, Nureddin’in kızı ve diğer bazı kadınları göndermiştir. Ancak bu hareket Selahaddin tarafından beğenilmeyerek, gelenler geri gönderilmiştir.

¹⁰² Bağırsak ağrısı, bağırsaklarda peyda olup omuz başlarına ve vücuda gelen bir ağrı.

O sırada Ahlat'ın sahibi Şah Ermen'in vefatı haberinin gelmesi ve Ahlat halkının isteği üzerine Mesud, Musul'dan çıkarak Ahlat'a gider. Daha sonra Salahaddin, Şehr-i Zor'u ve Zap nehrinin arka taraflarını Mesud'a verip; kendi adına hutbe okutup, para bastırmak suretiyle zorla barış yapar.

H. 589'da Selahaddin'in ölümü üzerine Mesud, beldeleri zapt etmek ümidiyle bazı meliklerle ittifak yaparak, askerini biraderi Arslan Zengi'ye teslim edip Musul'a döner. Hastalığının şiddeti gittikçe artar ve Ramazan ayının yirmi yedinci günü vefat eder. Bunun üzerine oğlu Arslan, Mücahideddin Kaymaz'ın onayı ile babasının makamına geçti.

Sincar, Rakka ve Habur'u idare edegelmekte olan Zengi b. Mevdud b. İmadeddin'in H. 594'te vefatı üzerine, oğlu Kutbeddin melik oldu. O da babası gibi devlet işlerini Mücahideddin Kaymaz'a bıraktı.

O sırada Nureddin b. Arslan Şah b. Mesud, Nusaybin'i amcazadesi Mehmed b. Zengi'nin elinden zapt etmesi yüzünden, Adil ile Mehmed arasında anlaşmalık oluşmasıyla, Adil Cizre'yi ve Nureddin Arslan Nusaybin'i Mehmed'e teslim ederek Musul'a gittiler.

Daha önce adı geçen ve El-Cezire hâkimi olan Ma'züddin Sencer Şah, zalim ve gaddarlığı ile bilinen kan dökücü biri olup, muharebede esir ettiği adamlarla diğer cinayet işleyenler hakkında vahşi surette cezalar verirdi. Mahmut ve Mevdud adındaki oğullarını kalede, Gazi adındaki diğer oğlunu da böcek ve haşeratla dolu bir evde hapseden taş kalpli birisi idi.

Rivayete göre: Oğlu Gazi her nasılsa bulunduğu hapisneden çıkarak, babasının şarkıcılarından Sariye adındaki cariye'nin evine kaçar. Cariye, Gazi için şarkı söylemeye başladığında Sencer içeriye girer. Yakalanan Gazi babasının ayaklarına kapanarak, affedilmek isterse de, Sencer kendisini derhal öldürür. Bunu gören ev halkı Sencer'in üzerine hücum ederek onu öldürürler. Bu olayı öğrenen askerler de hapis de bulunan Mahmud'u çıkararak babasının yerine geçirirler. Mahmud da biraderi Mevdud'u öldürerek tek başına idareyi ele geçirir. Bu olay H. 605 senesinde gerçekleşir.

H. 606'da Adil b. Eyüp, Sincar'ı kuşatır. Ancak karşısına çıkan Kutbeddin Mehmed b. Zengi'nin askerine direnememiş ve amacından vazgeçerek, Harran'a doğru yönelmiş ve Habur ile Nusaybin'i zapt etmiştir.

Musul'u yedi yıl on bir ay idare eden Nureddin Arslan Şah hastalanır ve tedavi için Musul'a dört saat mesafede bulunan Hamamü'l-âlil kaplıcasına gider. Dönüşünde hastalığı şiddetlenir ve yolda H. 607 tarihinde vefat eder. Öldüğünde on yaşında olan Melik El-Kahir İzzeddin Mesud ve ondan küçük İmadeddin Zengi adlarında iki evladı kalır. Arslan Şah hayatta iken oğlu İmadeddin'e Musul'dan iki gün mesafede bulunan Akra ve Şuş kalelerini verdiği için, yerine yönetim işlerini babası gibi Bedreddin Lü'lü'ya bırakarak İzzeddin geçer.

Aynı yıl içerisinde Mahmud b. Kutbeddin'in Melikü'l-Eşref'e karşı isyan etmesiyle, Bedreddin Lü'lü Telafer'i kuşatır ve muharebe ile beldeyi zapt eder. Bunun üzerine Mahmut'un Sincar'ı Melikü'l-Eşref'e vermesi ve karşılık olarak Rakka'yı alması şartıyla sulh yapılır.

Bu anlaşmadan sonra Melikü'l-Eşref gelip Erbil sahibi Muzaferreddin Gökbörü ile İmadiye, Akra ve Şuş sahibi İmadeddin Zengi'yle de anlaşma yapıp oraları idaresi altına alır. Bedreddin Lü'lü tarafından zapt edilen kalelerden İmadiye dışında kalanlar, İmadeddin'e teslim edilir ve Bedreddin Lü'lü Telafer'i Melikü'l-Eşref'e verir.

Bu sırada Melik El-Kamil Rakka'yı Mahmud'un elinden alıp İmadeddin'i öldürürse de, daha sonra oralara Melikü'l-Eşref sahip olur. H. 619'da Melik El-Kahir'in vefat etmesiyle Bedreddin Lü'lü idareyi eline geçirerek, tek başına yönetime sahip olur.

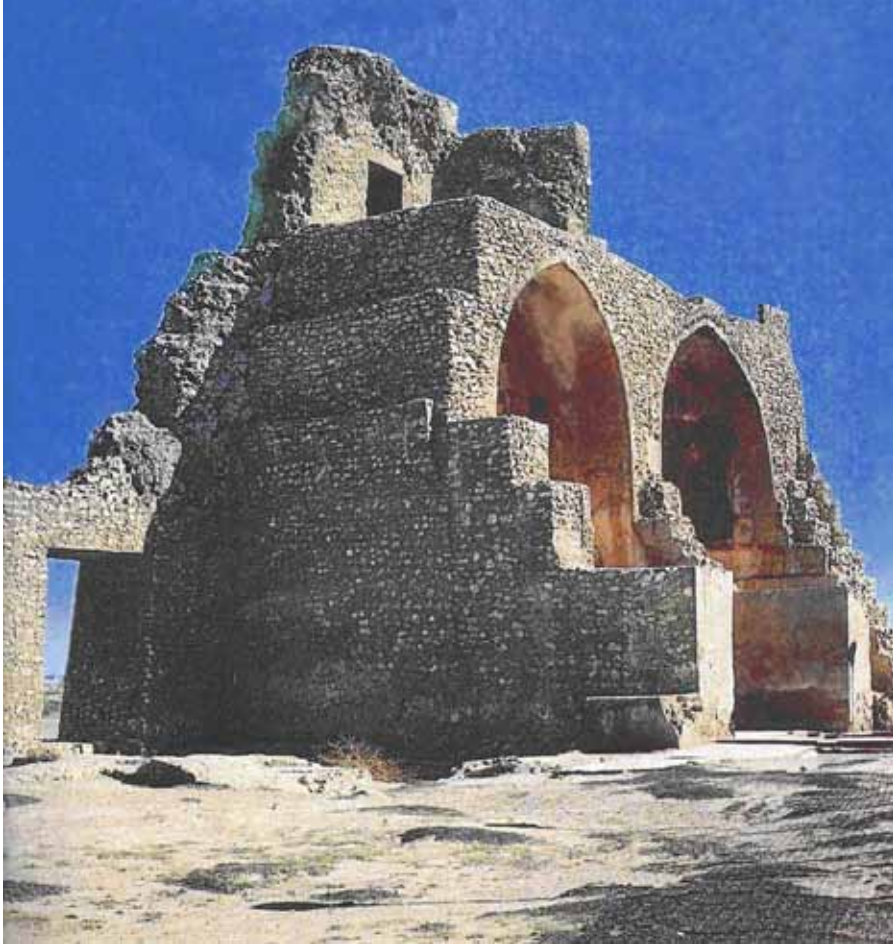
H. 621'de Muzaferreddin Musul'u kuşatır, ancak amacına ulaşamayarak geri döner. Lakin H. 637'de Sincar'ı kuşatan Bedreddin Lü'lü oraları Eyyübilerden Cevad b. Yunus'un elinden alır.

H. 638'de Harezmi taifesi arasında çıkan fesat büyüyerek Halep ile arasında çıkan muharebede Harezmi askeri mağlup olur. Bu fırsattan istifade eden Bedreddin Lü'lü sahip oldukları Nusaybin'i zapt eder. Daha sonra kazanılan zaferle Harezmîler Halep, Rakka, Suruç, Humus ve Resulayn'ı istila ederler.

Bunun üzerine Humus melikinin de Habur ve Harran'a yürümesiyle Harezmîler, Ane'ye kadar ilerleyip orada hezimete uğrarlar.

H. 650 tarihinde Bedreddin Lü'lü ve Melikü'l-Eşref, ortaya çıkan ve zalimliği ile dehşet saçan, birçok beldeyi zapt ederek darmadağın eden Hülagû'nün karşısına çıkarlar. Yapılan muharebe sonucunda Melikü'l-Eşref öldürülür ve Bedreddin Lü'lü de Musul'a geri döner. Ancak aradan çok zaman geçmeden, seksen beş yaşından sonra vefat eder ve yerine oğlu Melik Es-Salih geçer.

İdare müddeti kırk üç seneyi aşan Bedreddin Lü'lü adil ve hakkaniyetli davranmış, idaresi altında bulunan yerlerde sürekli asayiş ve istikrarı sağlamıştır. Musul'da bir hayli hayırlı eser yapmaya muvaffak olmuştur. Naşı Nureddin Şehid Camisi yakınında, Ali Es-Sagir b. Muhammed'in kabri civarına defnedilmiştir. Adını taşıyan sarayın harabeleri halen Dicle nehri üzerinde mevcut olup, bu kadar zaman sonra bile duvarları ile bazı yerleri hala metanetini muhafaza etmiştir.

Sultan Bedreddin Lülü Sarayı (Kara Saray)

Güvenilir bir tarihi rivayete göre; Bedreddin Lülü'nün zamanında Musul şehri, iç ve dış taraflarının imarlılığı; halkı da, malları ve servetleri ile meşhur idi. Kısaca: Belde içerisinde 35 cami, 4.000 mescit, 28 medrese, 108 darü'l-hadis, 27 tekke, 90 susam yağı ma'sarası¹⁰³, 200 hamam, 980 han, 4.000 değirmen, 120 yağhane, 127 sebilhane, 1095 dokuma tezgâhı, 1.060 kemer ve 150 parça bostan ve Dicle kenarında su ile çalışan 68 su değirmeni, 16 su dolabı, 250 kayık, 36 çarşı, 120 kaysariyye¹⁰⁴, 40.500 dükkân ve ıtriyat yapımına mahsus 11 dükkân, 58 kilise, 16 sinavi¹⁰⁵ ve biri şehrin yukarısında ve diğeri aşağısında olan iki adet kargir ve dayanıklı köprü, şehrin doğusunda 2.300 ve batısında 1.500 toplam 3.800 köy mevcuttu. Bu bilgiler Musul'un o tarihte nasıl bir mamur belde olduğunu ispata yeterlidir.

¹⁰³ Susam yağı çıkarılan yer.

¹⁰⁴ Atölye, depo, dükkanlarla avlu şeklinde kurulmuş resmi binaların hepsine birden verilen ad.

¹⁰⁵ Sinagog, Musevi (Yahudi) ibadethanesi.

Moğol İstilası¹⁰⁶

Moğollar Bedreddin Lü'lü'nün vefat haberini alır almaz askerlerini toplayıp, Musul'a gelerek Bağdat'ta yaptıkları gibi burada da birçok insanı öldürdüler ve bazılarını da esir ederek eşya ve mallarını yağmaladılar. Önemli kitap ve dini eserleri Dicle nehrine atarak imha ettiler. Bu gaddar muameleden kurtulmak için kaçmaya çalışan Bedreddin'in evlatları yakalanarak Şam'a gönderildikten sonra Musul'u ve doğusundaki beldeleri Cezire, Harran, Sincar ve Telafer'i ellerine geçirdiler.

Bundan sonra Halep'e yönelip, bir pazar gününden başlayarak cuma gününe kadar süren muharebelerde - kendilerine iltica edenler hariç olmak üzere - ahaliyi katlettiler.

H. 728 senesinde yağmurların yağmaması ve müteakiben çekirgelerin ortaya çıkmasıyla mahsullerin yok olması ve Moğolların bu ahaliyi istila etmeleri gibi her birisi bir beldenin servetini bitirmeye yetecek derecede olan afetlerin harap edici tesirleriyle Diyarbakır, Meyyafarikin, Musul, Erbil, Mardin ve El-Cezire'de ortaya çıkan ve dehşet saçan bu bela, *herkesi evladını satıp ekmek tedarik etmek mecburiyetinde bulundurarak*¹⁰⁷ Bağdat'a kadar – bir dereceye kadar- dehşet saçtı.

H. 760'da ortaya çıkan ve Maveräünnehir ile Hint, İran ve Irak bölgelerini istila eden, ardından Bağdat'ı hükümdarı Sultan Ahmed ile Şeyh Üveys'in idaresinden alan Timurlenk, Musul'u da H. 769'da ele geçirerek, Hüseyin Bey adında bir naibine verdikten sonra Anadolu'ya doğru yöneldi.

Karakoyunlu Devleti Dönemi

809'da Türkistan'da ortaya çıkan Türkmen Akkoyunlu ve Karakoyunlu kabilelerinden en önce yetişen Kara Mehmed oğlu Kara Yusuf Azerbaycan, Mardin, Urfa, Diyarbakır, Sivas beldelerini idaresi altına aldığı sırada Musul'u da söz konusu beldelere ilhak etti, fakat fazla yaşayamayarak vefat etti.

Yerine geçen oğlu Kutlu Bey bir sene kadar memleket işlerini idare ettikten sonra vefat etti. İşleri Kara Yülük Osman Bey idaresi altına alarak, 811'de Artukoğlu Devleti tarafından idare edilen Mardin'i zapt ettiğinden, sahibi olan Artukoğlu sülalesinden Es-Salih b. Said İskender, kahrından vefat etti.

813'de Osman Bey de vefat ettiğinden oğlu Hamza buraların sahibi oldu. 836'da yumurta hacminde dolu yağarak bir hayli hayvan, ağaç ve mahsulü

¹⁰⁶ Moğallar Arap dünyasında Tatar olarak isimlendirilmişlerdir. Bu yüzden salnamede bu bölüm Tatar İstilasası olarak yazılmıştır.

¹⁰⁷ Zorluğun derecesinden insanların gözünün hiçbir şeyi, hatta evladını bile görmediğini ifade eden bir deyim.

mahvettiği gibi, 860'da Cezire'de ortaya çıkan ve Musul, Şehr-i Zor, İmadiye ve Akra'ya sirayet eden vebadan da bir hayli insan kaybı olmuştur.

864'de Bağdat ile Musul arasında ortaya çıkan fesat, itilaflara ve ihtilallere meydan vererek bundan dolayı birçok kabile ve köyün yağmalanmasına sebebiyet vermiş ise de, gaddarlığı ve zalimliği ile ünlü olan Melik Cihangir b. Ali Bey'in vefatıyla anlaşmazlık biterek ilişkiler eski haline dönmüştür.

Akkoyunlu Devleti Dönemi

869'da Uzun Hasan ortaya çıkarak en önce Musul'u civarıyla beraber ele geçirdiği gibi H. 876'da Musul, Diyarbakır, Azerbaycan'dan toplanan ve emirlerinden Yusuf'un maiyetinde sevk ettiği asker ile Tokat'ı da idaresi altına aldı. H. 883'de vefat etti ve yerine geçen oğlu Halil bir sene iki ay iktidarda kaldıysa da, kötü ahlak sahibi olması dolayısıyla babasının emirlerinden biri tarafından öldürüldü ve ülke, Şah Yakup'un idaresi altına girdi.

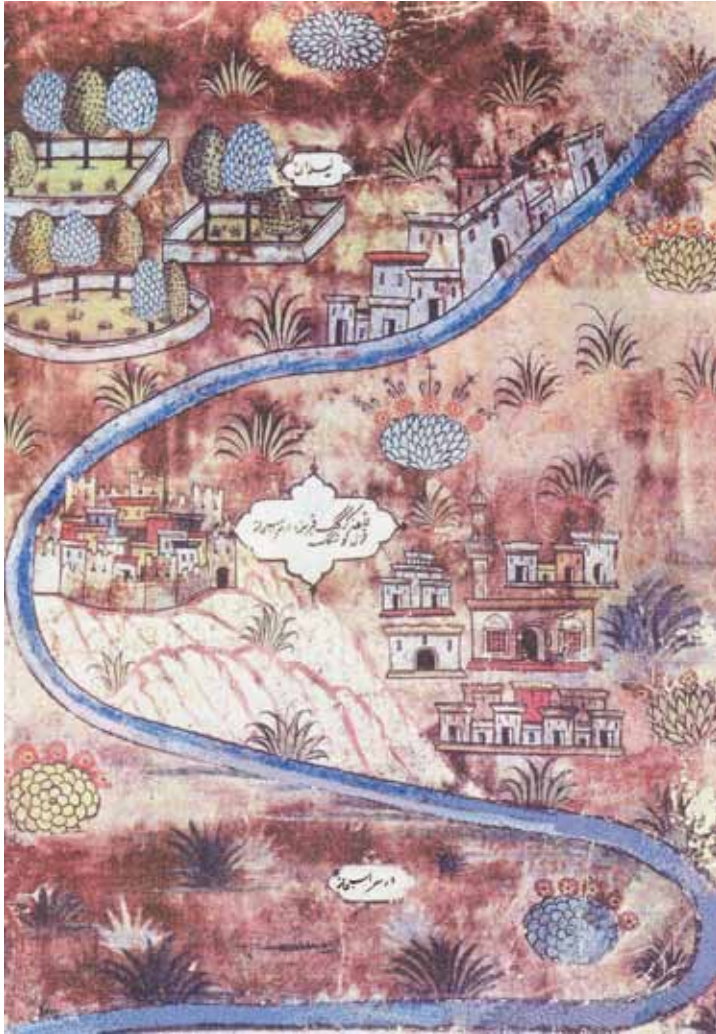
H. 885'de Melikü'l-Eşref Kabatay Diyarbakır üzerine asker sevk ederek, Şah Yakup'un askeriyle yapılan muharebede Melikü'l-Eşref'in askeri bozulduğundan kaçmaya mecbur oldular.

H. 896'da Şah Yakup'un vefatı üzerine yerine Mesih Bey ve sonra da biraderi Ali Bey geçtilerse de, daha sonraki gelişmeler üzerine Uzun Hasan Bey'in torunu Rüstem Han beş yıl başta kaldı.

Osmanlı Devleti Dönemi

H. 941’de Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretlerinin saltanatlarında Bağdat, Musul ve nahiyeleri Osmanlı topraklarına katıldı. [1]¹⁰⁸

Hicri 1000 senesi Rebiülevveli’nde Hüseyin Paşa Musul’a vali tayin olunup, üç sene kaldıktan sonra yerine Sinan Paşa tayin edildi. Yavuz Sultan Selim Han Hazretlerinin saltanatı zamanında, Mısır valiliğinde iken Yemen’in ıslahatı ile görevlendirilmiştir. Orada muvaffak olduğu fetih ve ıslahata mükâfat olarak kendisine sadrazamlık verilmiş ve Sultan (III.) Murat Han Hazretleri tarafından Emirü'l-hac¹⁰⁹ görevi ile Şam Valiliğine tayin edilmiştir. Daha sonra ikinci defa olarak sadrazamlık görevini yürüttükten sonra 1004 tarihinde vefat etmiştir.

1030’da Musul valiliğine tayin olunan belde eşrafından Yunus oğlu Bekir Paşa bir sene kaldıktan sonra başka bir vilayete gönderildi ve 1035’de tekrar Musul’a iade edildi. Musul surlarını tamir ettiğinden dolayı buna mükâfat olarak Harput şehrinin idaresi de görevlerine ilave edildi..

1045’de vefatından dolayı yerine Diyarbakır’da bulunan askerî ümeradan Mehmed Paşa ve 1046’da Bekir Paşazade Mehmed Paşa tayin olundularsa da az bir müddet içinde bu sülale ortadan kalktı.

Matrakçı Nasuh’un Kerkük Minyatürü
(1534)

¹⁰⁸ [1] İlhak tarihinden Hicri 1000 senesine kadar gönderilen valilerin durumları ile ilgili bilgi edinilememiştir (Bu dipnot salnameye aittir.).

¹⁰⁹ Hacılar emiri, hacılar kfilesine resilik etmekle görevlendirilen kişi.

Musul Surlarında Baṣṭabāya Kalıntıları

Bundan önce yani 1032’de ortaya çıkan ve Bağdat Valisi Yusuf Paşa’yı idam eden Bekir Sübaşı’yı cezalandırmak üzere görevlendirilen Diyarbakır Valisi Hafız Ahmed Paşa’nın çok miktarda asker ile harekete geçtiğini, Sübaşının haber almasıyla, yalnız adına hutbe okunması ve para basılması için Bağdat’ı kendisine teslim edeceğini Şah Abbas’a vaat ederse de, müteakiben Ahmed Paşa Bağdat’ı kuşatmıştır. Bağdat’ın Şah Abbas’a teslim edilmeyip kendisinin idaresine bırakılmasının Osmanlı idaresinin gereği olduğunu bir elçi ile Sübaşı’ya tebliğ etmesiyle, Sübaşı memnuniyetle padişahın hükümlerini yerine getirmiştir. Bağdat’ın kapılarını açarak yönetime katılmış ve bunun üzerine Ahmed Paşa kendi bölgesine geri dönmüştür.

Daha sonra Şah Abbas Bağdat’a gelip Sübaşı’yı vaadini gerçekleştirmeye davet edince muhalefetle karşılaştı. Gazap ve hiddetinden Bağdat’ı şiddetle kuşattı ve baskıya başladı. Bağdat’ı fazla bir mukavemet göstermeden Şah Abbas’a teslim mecbur oldular.

Bu suretle beldeyi almaya muvaffak olan Şah Abbas’ın ilk işi Bekir Sübaşı ile biraderi Ali Ağa’yı ve daha sonra Bağdat kadısı ile naibini ve ahaliden dört bine yakın insanı öldürerek imha etmek, kütüphanede muhafaza edilmekte olan birçok dini kitabı Dicle Nehri’ne atmak ve İmam-ı Azam ve Abdulkadir Geylanî Hazretlerinin türbelerini tahrip etmek gibi şeylerden ibaret olmuştur. Bu havaliye gönderdiği veziri Kasım Han da Kerkük’ü zapt ve muharebe ile Musul valisini katlederek başını Şah Abbas’a göndermiş, Musul’un idaresini eline geçirmiştir.

Bu tahammül edilemeyecek muamelelerden dolayı, Musul Camisini inşa ettiren Ömerilerden Musa, Cezire'ye ve biraderi Murat Han diğer biraderiyle İmadiye'ye kaçtıkları gibi, halkın çoğu da bir yerlere göç etmeye mecbur olmuşlardır.

Kasım Han da üç sene kadar Musul'da müstakillen hüküm sürer ise de Bağdat'ın kuşatılıp fethedilmesi için Sultan IV. Murat Han Hazretlerinin Irak'a geleceği haberini alır almaz Musul'da dikiş tutturamayıp derhal kaçmıştır.

Daha sonra Sultan IV. Murat Han Hazretleri Musul'a geldiğinde birkaç gün dinlendikten sonra Bağdat'a yöneldi.¹¹⁰ Musul, Erbil ve Kerkük'ten katılan askerlerle birlikte Osmanlı ordusu Bağdat'ı kuşatarak fethetti.

Musul'un bu şekilde ele geçirilmesiyle H. 1095'de Ali Kuddüm¹¹¹ lakabıyla tanınan Ali Paşa vali olarak tayin edildi.¹¹²

Bir müddet Avrupa'da esarete kaldığından Esir Mustafa Paşa adıyla meşhur olan ve H. 1103'de vezirlik rütbesi verilen Mustafa Paşa altı sene kaldıktan sonra, eski Bağdat Valisi Ali Paşa, Musul valiliğine tayin olundu.

H. 1119'da valiliğe Şahsuvarzade Seyid Şerif Paşa tayin edilirse de, az bir müddet sonra azledilerek, yerine ikinci defa oğlu Mustafa Paşa vali yapıldı.

H. 1123'de İbrahim Paşa valiliğe tayin olunmuş ve idaresi zamanında meydana gelen kıtlık ve yokluktan dolayı halk civar bölgelere göç etmiştir¹¹³.

H. 1130'da Musul Müftüsü Ömerilerden Murad oğlu Ali'nin ahalinin nefretini kazanması dolayısıyla bazı dedikodular çıkmış ve halk ikiye ayrılmıştı. Bu karışıklık sonucunda çıkan çarpışmalarda birçok insan ölmüş, birtakım mal ve eşyalar da yağma edilmiştir. Daha sonra barış gerçekleştirilerek asayiş sağlanmış ise de, çıkan humma (sıtma) ve diğer bulaşıcı hastalık salgınlarında halktan bir hayli insan ölmüş, çekirge istilasası ile de ekili alanların mahvolmasıyla kıtlık ve pahalılık baş göstermiştir.

H. 1139'da Musul valiliği, belde eşrafından Abdülcelilzade İsmail Paşa'ya verilmiş olup, kendisi Musul'da bazı ıslahatları gerçekleştirmede başarılı olmuştur.

¹¹⁰ Sultan IV. Murat Han Hazretleri'nin Musul'da iken gördükleri bir rüya üzerine, Ebu Nasır Mahallesinde bulunan bir Seyid'in evine gittikleri rivayet edilir. Söz konusu evde oturdukları oda hala kilitlidir (H. 1312 salnamesi, s: 410) (Bu dipnot salnamesine aittir).

¹¹¹ Uğurlu, ayağı hayırlı ve hoş gelen.

¹¹² Rivayete göre Ali Paşa, Musul ve El-Cezire'de Arap Şeyhi olan Muhammed Et-Tayi'nin vaktiyle hizmetinde bulunur. Bir süre sonra bazı sebeplerden dolayı şeyhin gazabına uğrar, vücuduna pekmez dökülür, el ve ayağı bağlı çıplak vaziyette güneşte bekletilir. Ali Kuddüm, daha sonra bazı kişilerin araya girmesiyle kurtulur ve Anadolu'ya gider. Bulunduğu görevlerde başarı kazanıp, yükselerek Musul valisi olur. Musul'a geldiğinde, Şeyh hediyeleriyle vali ile görüşmeye gelir. Şeyh valiyi tanıyamaz ancak, Ali Paşa onu tanıdığından ilk başta kendisine hürmet gösterir ve daha sonra da yakalatılarak idam ettirir (H. 1312 Salnamesi s. 411).

¹¹³ İbrahim Paşa bu kıtlık ve pahalılık dolayısıyla, "pahalı" anlamına gelen Gala' İbrahim Paşa adıyla anılır. İbrahim Paşa eşraftan Ömeri Ahmet Efendi'yi haksız yere idam ettirmiş, oğlu Ebubekir İstanbul'a giderek padişaha başvurmuş ve sonuçta Diyarbakır valiliğine gönderilmiş olan İbrahim Paşa, padişah fermanı ile Diyarbakır'da idam edilmiştir (H. 1312 Salnamesi s. 412-413).

H. 1140'da Darendeli Hüseyin Paşa vali tayin edilmiş ve bir müddet sonra da görevden alınarak Darende müftülüğü yapmıştır. Daha sonra Hüseyin Paşa ikinci defa Musul'a iade edildi.

H. 1143'de İsmail Paşa'nın oğlu Hacı Hüseyin Paşa valiliğe tayin olunduğu gibi, görevden ayrıldıktan ve Rumeli taraflarında bazı görevlerde bulunduktan sonra, sekiz defa Musul valiliğinde bulunmuş ve H. 1147'de kendisine vezirlik verilmiştir. Hüseyin Paşa iki defa İran ile muharebe etmiştir.

Birinci Muharebe

H. 1145'de Bağdat'ı zapteden Şah Tahmasb, veziri Nergis Han'ın komutası altında sekiz bin kadar askeri kuvveti Musul'a doğru gönderdi. İran askerinin Musul'un güney kesiminde "Şeyh Muhammet El-Gazlani" Hazretlerinin türbesi yakınında bulunan bir tepe üzerinde Ali Kuddüm Paşa tarafından inşa ettirilen ve halen izleri mevcut olan kasrın civarında olduğunu haber alan Hacı Hüseyin Paşa sahip olduğu dinî, vatanî duygular ve kahraman yaratılışı ile memlekete saldıran düşmanın çokluğuna bakmayarak bütün hısım akrabasını da askere alarak bizzat düşmanın karşısına çıktı.

O gün, sabahtan ikindiye kadar devam eden şiddetli ve dehşetli muharebede Hüseyin Paşa'nın akıllara hayret verecek surette gerçekleşen şiddetli çatışmanın tesirleriyle düşman askerinin birçoğu telef ve esir, komutanları Nergis Han'ın da öldürülmesiyle İran askeri kaçtı ve muzaffer Hüseyin Paşa oğulları Murad, Mehmed Emin ve biraderi Abdulfettah ve diğer akrabaları ile birlikte beldeye geri döndü.

Bundan sonra memleketin savunmasını güçlendirmek amacıyla Musul ahalisini topladı ve surun etrafında hendekler ve bunların içinde, uygun yerlerde derin kuyular kazdırdı. Surların gereken yerlerini tamir ettirerek kuvvetlendirdi.

İkinci Muharebe

H. 1149'da Şah Tahmasb'ın vefatı üzerine İran ülkesini istila eden Nadir Şah, Osmanlı topraklarına da saldırmak düşüncesiyle Bağdat'ı kuşattı.

O esnada Bağdat valisi olan Vezir Ahmed Paşa ilk önce Musul'u almalarını, sonra da Bağdat'ı savaşız teslim ve kendisine itaat edecekleri yolunda Nadir Şah'a gönderdiği haber üzerine, Nadir Şah üç yüz bin askeri ile Musul'a yöneldi ve yol üzerindeki Kerkük ve Erbil'i bir müddet kuşattıktan sonra aldı.

Erbil'in alınmasından sonra İran âlimlerinin reisi Ali Ekber imzasıyla Musul Müftüsü Seyid Yahya Efendi'ye ve Vali Hacı Hüseyin Paşa ile umuma hitaben Musul'un teslimi konusunda kaleme alınıp gönderilen mektubun gelişinde, vali memleketin ileri gelenlerini Dicle kenarında "Makam-ı Hızır" adı ile bilinen Camiü'l-ahmer'de¹¹⁴ toplayarak mektubu okuttu.

¹¹⁴ Kızıl Cami.

Mektubun okunmasından sonra Hacı Hüseyin Paşa gelenlerin fikrini sorunca, *“siz bizim üzerimize vali, belde işlerinin müdürü ve muhafazası için padişahımızın emini olduğunuzdan karar size aittir. Bu konudaki emir ve iradenize içimizden muhalefet gösterebilecek hiçbir kimse yoktur. Kararınız ne ise onu uygulayınız”* anlamında cevap vermeleri üzerine Müftü Seyid Yahya Efendi tarafından bir kişi kalıncaya kadar savaşmaktan çekinmeyeceklerini ve memleketin teslimini asla kabul etmeyeceklerini içeren şiddetli bir cevap mektubu yazılarak elçiye verildi.

Müteakiben vali bir dakika kaybetmeden bir taraftan memleketin surlarını tamir ettirip hendekler kazdırıp, savaş için gerekli malzemeleri tedarik etmeye ve diğer taraftan beldenin düşman saldırısından kurtarılabilmesini sağlayabilmek amacıyla dağ ve tepelerde bulunanların şehrin etrafına toplanması için emirler göndermeye başladı.

Nadir Şah'ın Dicle Nehri'nin doğusunda ve Musul'a bir saat mesafede bulunan Yarımca köyünde görünmesiyle Hacı Hüseyin Paşa'nın verdiği emir üzerine Halep valisi Hüseyin Paşa maiyetindeki askerler ve valinin yanında bulunan Köysancak hâkimi Koç Paşa da, beraberinde olan beş yüz kadar Arap süvarisi ile harekete hazır bulundular.

Düşman askeri sıraya dizilerek o geniş bölgeye çekirge gibi yayıldıklarından, bunların üzerlerine Hacı Hüseyin Paşa yirmi dört yaşında olan biraderi Abdulfettah Bey'in komutasında bir fırka (tümen) askeri sevk etti. Abdulfettah Bey nehri geçerek elinde kılıcı şiddetli hücumlarla savaşa başladı ise de yirmi beş bin civarında bulunan düşman askeri geri çekilme yollarını kesip, arka taraflarından dolaşarak onları ablukaya aldılar.

Lakin bu kuşatma, birer cesaret ve kahramanlık örneği olan Osmanlı askerine asla umutsuzluk vermeyerek, arslanca hücumlara devam ettiler ise de iki tarafın da zayıtından ve geri çekilme hattının yarılmasının mümkün hale gelmesinden dolayı, düşman hattı yarılarak nehir geçildi ve kaleye geri dönerek kapılar kapatıldı. Düşman askeriyle kaleden mücadele etmek için gerekli olan hazırlıklara başlandı.

Ertesi gün üç yüz bin civarındaki düşman askeri daha önce zikredilen Yarımca köyünden hareketle, Hacı Hüseyin Paşa'yı uyarmak ve tehdit etmek maksadıyla bir elçi daha gönderip, her halükarda burayı zapt edeceklerini, bu yüzden boş yere bu kadar kan dökmenin, mal ve eşyaya zarar vermenin akıl kârı olmayacağını ve itaat etmeleri gerektiğini bildirdiler.

Cesur, metin, devlet ve milletine sadık olan Hacı Hüseyin Paşa şehit oluncaya ve bir kişi kalıncaya kadar savaştan kaçmayacaklarını, bundan dolayı kendilerince her ne yapılması gerekiyor ise yapmakta özgür olduklarını elçiye cevap olarak beyan etti.

Bu hayır cevabı üzerine altı gün sonra Nadir Şah'ın askeri Dicle Nehri'ni geçerek Musul'u kuşattıktan ve kendisi de şehrin dört bir tarafını gözledikten sonra, gerekli tabyaları ve siperleri belirleyerek kaleye karşı on iki burç inşa ettirdi.

Bundan sonra Şaban ayının sekizinci gecesı saat on birde düşman tarafından mermiler atılmaya, şehrin sur ve etrafından da kendilerine karşılık verilerek

savaşmaya başlandı. Düşman şehre yüz elli bin civarında gülle ve humbara attı. Kale içinde birçok ev yıkıldı birçok insan öldü. Ancak bu durum bile Osmanlı askerini yıldıramadı, mücadeleye devam ettiler.

Savaşın bu şekilde kazanılamayacağını gören düşman, surların altından lağım açmak ve merdiven ile çıkmak gibi yolları denedilerse de bunlardan da bir fayda sağlayamayarak geri çekilmeye mecbur oldular. Savaş boyunca öldürülen düşman askerlerinden başka, cuma gününe tesadüf eden son muharebede 5.400 zayıat vermişlerdir. Kuşatmanın başlangıcından muharebenin sonuna kadar Osmanlı askerinden yüzden fazla şehit ve az miktarda da yaralı verilmiştir.

Düşman ordusu şehrin müdafaası için cesaret ve kahramanlıkla görev yapanların olduğunu, yaptıkları saldırıların bir fayda getirmeyeceğini, zira şehri savunanların savaşın başında kendilerine söyledikleri gibi tek bir kişi kalıncaya kadar mücadele edeceklerini görünce, amaçlarına ulaşmak için bir çare bulamadılar. Bir elçi göndererek Hüseyin Paşa'dan şehirden iki kişinin yanlarına gönderilmesini talep ettiler.

Bunun üzerine Hacı Hüseyin Paşa, Musul Kadısı ve Şafii Müftüsü Ali Efendi ile eşraftan Kara Mustafa Bey'i Kadıkent köyünde bulunan Nadir Şah'ın çadırına gönderdi.

Nadir Şah, gelenleri derhal huzuruna kabul ederek, kendilerinin muharebe esnasında gözlemlediği sebat, metanet ve cesaretli savunmalarını yücelttikten sonra *“dedikodunun bitmesi ve barışın sağlanması talebinde bulunduğumu, şayet niyetleri yine muharebe ise bunu beyan etmelerini ve bu iki seçenekten hangisini tercih buyururlarsa Osmanlı Devleti'ne haber vermelerini özel selamlarımla iki yüce vezire tebliğ ediniz”* yolunda durumunu ifade ederek ve kendilerini iftiharla taltif ederek Şeyhülislamı Ali Ekber'in çadırına gönderdi.

Ali Ekber de derhal çadırdan çıkarak misafirlerini karşıladı ve saygı ve ikramla hoş geldiniz dedi. Vali Paşa'nın aldığı tedbirlerden, ahali ve askerin kahramanlık ve metanetlerinden övgü ile bahsettikten sonra, Şah'ın paşaların yanında güzel atların bulunduğunu tahkik etmiş olduğundan bunlardan birkaç adet verilirse minnettar olacağını söyleyerek görüşmeyi bitirdi.

Elçilerin geri dönerek durumu nakletmeleri üzerine Paşa, sekiz tane iyi cins atı güzelce kuşandırarak Amcazadesi Kasım Ağa vasıtasıyla Şah'a gönderdi. Atların gönderilmesinden dolayı Nadir Şah memnuniyetle atları getirenlere yüzer altın ödül verdi ve alınan esirleri (kendisine ait olanlar da dâhil) serbest bıraktı.

Böyle güzel bir şekilde barış yapıldıktan sonra İran Şahı Ramazan ayının dördüncü günü İran'a doğru hareket etti. Hacı Hüseyin Paşa da Nadir Şah ile şimdi ve önce yaptığı muharebeyi ve muzafferiyeti anlatan ayrıntılı yazısını oğlu Mehmed Emin Bey'e vererek Sultan Mahmut Han Hazretlerine takdim etti. Memleketin düşman saldırısından korunması ve kurtarılması işinde Hacı Hüseyin Paşa'nın ortaya çıkan himmet ve hizmeti dolayısıyla mükâfat olarak padişah tarafından murassa¹¹⁵

¹¹⁵ Kıymetli taş ve mücevherlerle süslenmiş.

bir kılıç, oğlu Mehmed Bey de paşalık rütbesi ile ödüllendirilerek aşağıda bir sureti verilen padişah fermanı verildi.

Padişah Fermanının Sureti

“Siz ki vezirsiniz kalenin düşmandan müdâfa‘ası ve muhafazasında sizin ve ma‘iyyetinizde olan askerî re‘isler ve tüm asker kullarımın yaptıkları hizmetler (tarafımdan) beğenilmiş olup, hayır du‘âma mazhar olmuşsunuzdur, berhordar olarsınız ve bundan sonra da din ve devletimiz için geçerli hizmetler yerine getirmeye cümleniz muktedir olarsınız.”

Cesaret, kahramanlık ve vatan sevgisiyle hizmet eden Hacı Hüseyin Paşa H. 1106 tarihinde doğmuş, H. 1171 yılında altmış beş yaşında vefat etmiştir. Musul valiliği oğullarından Mehmed Emin Paşa’ya verilmiştir. H. 1180 tarihinde kendisine vezirlik payesi verilmiş ve bir sene Musul’da kaldıktan sonra Diyarbakır’a tayin edilerek orada da altı ay valilik yapmış, Padişahın emri ile Rusya Muharebesine katılmış ve esir düşmüştür.

Beş sene esarette kalmış, H. 1189 tarihinde yapılan barış ile İstanbul’a gelerek Sultan I. Abdülhamit Hazretlerinin huzuruna kabul edilmiş ve iltifatlara nail olduktan sonra Musul’a geri dönmüştür. Musul’da iki buçuk ay kadar daha görev yaptıktan sonra vefat etmiş ve babasının gömülü olduğu caminin dışında defnedilmiştir.

Vaktiyle Musul ahalisi arasında olan çekişmelerden dolayı Bağdat’a gönderilen İsmail Paşazade Abdulfettah Paşa, Bağdat Valisi’nin atamasıyla “mirmiranlık” rütbesiyle Musul valiliğine tayin edildi.

Daha sonra kendisine vezirlik rütbesi verilerek Trablusgarp valiliği görevine ilave edildi. Amcazadelerinden Ahmed Ağa’yı yerine vekil bırakarak Hicaz’dan dönmekte olan hacıların ihtiyaçlarını karşılamak üzere H. 1185 senesi Safer ayında Şam’a doğru hareket etti. Musul şehrinin ileri gelenleri Ahmed Ağa’ya karşı isyan ettiler, hatta onu öldürmeye bile teşebbüs ettiler. Bu olaydan sonra halk ikiye bölündü, büyük çarpışmalar meydana geldi ve birçok insan öldü. Sonuçta sükûnet ve barışın sağlandığı sırada çıkan veba salgını sebebiyle beldenin nüfusu önemli miktarda azalmıştır. Abdulfettah Paşa da Şam’da vefat etti ve cenazesi Musul’a nakledilerek hususi kabrine defnedildi.

Bunun üzerine Musul valiliği Mehmed Emin Paşa’nın oğlu Süleyman Paşa’ya verildi. Süleyman Paşa, Musul’un durumunu düzeltmekle meşgul iken görevden alındı. H. 1190’da tekrar tayin olunup iki sene görev yaptıktan sonra, yine azledilerek yerine Mardin muhafızı ve eski Bağdat valisi Hasan Paşa gönderildi. Daha sonra Hasan Paşa da başka bir vilayete gönderildi. Gönderildiği vilayette bir

müddet görev yaptıktan sonra H. 1200 tarihinde ikinci defa olarak Musul'a tayin edildi.

Ondan sonra Bağdat valisinin ataması üzerine kâtiplik görevinde bulunan Abdalbaki Paşa mirmiran rütbesi ile Musul'a tayin oldu ve kendisine o sıralarda yolcuların ve kabilelerin mallarını gasp edip, ahaliyi katletmek gibi işlere girişen Yezidi taifesini ıslah görevi verildi.

İlk önce meydana gelen çatışmada Yezidiler mağlup olarak kaçtılar ise de, daha sonra daha kalabalık toplanarak ansızın hücum etmişler ve Abdalbaki Paşa ile biraderi Abdurrahman Bey'i yüz kadar asker ile beraber katletmişlerdir.

Abdalbaki Paşa'nın vefatı üzerine Mehmed Emin Paşazade Mehmed Paşa vali naibi ve Süleyman Paşazade Numan Bey de Mehmed Paşa'ya Naib tayin edildi. Bir müddet sonra Musul valiliği tekrar Süleyman Paşa'ya verildi.

H. 1222'de Süleyman Paşanın görevden alınması ile yerine mirmiran rütbesi ile Numan Paşa tayin olundu ise de, yakalandığı hastalıktan dolayı istifa ederek, yerine H. 1224'de Musullu Bekir Efendizade Ahmed Paşa tayin olundu. O sırada bazı bozguncular tarafından çıkarılan isyanda Ahmed Paşa öldürüldüğünden yerine tayin edilen Vezir-i Azamlardan Abdulcelilzade Mahmut Paşa iki sene sonra vefat ettiği gibi, yerine valiliğe "vezirlik" rütbesiyle tayin edilen Sadullah Paşa da H. 1228 de vefat eder. Onun yerine tayin edilen Ahmed Paşa'nın H. 1234'de görevden alınması üzerine, yerine Abdulcelilzade Ahmed Paşa tayin olunmuş ise de, onun da on gün sonra vefat etmesi sebebiyle eski vali diğer Ahmed Paşa tekrar Musul valiliği görevini üstlendi.

H. 1237'de Ahmed Paşa tekrar azledilip, Abdulcelil sülalesinden Abdurrahman Paşa vezir rütbesiyle gönderiliyorsa da rahatsızlığından dolayı Yahya Paşa kaymakam tayin edilmiş ve müteakiben Abdurrahman Paşa'nın vefatı sebebiyle valilik H. 1238'de Yahya Paşa'ya verilmiştir.

Dört sene sonra Mahmut Paşa'nın oğlu Abdurrahman Paşa vali tayin olunup, H. 1243'de kendisiyle kethüdası olan Mehmed Paşa fesatçılar tarafından katledildiklerinden, valilik H. 1244'de Süleyman Paşa'nın torunu Mehmed Emin Paşa'ya ve bir sene sonra Ömerilerden Hasan Efendizade Kasım Paşa'ya veriliyorsa da, Kasım Paşa Bağdat valisi Davut Paşa tarafından idam ettirilerek yerine H. 1247'de Rumeli beylerbeyliği rütbesi ile Yasin Efendizade Sait Paşa, H. 1249'da ikinci defa olarak Yahya Paşa ve H. 1250'de tekrar Sait Paşa tayin olundular.

Aynı yıl Sait Paşa azledilerek yerine tayin edilen İnce Bayraktarzade Mehmed Paşa, maiyetinde üç bölük nizamiye askeri, beş yüz hayta¹¹⁶, yüz Arnavut ve iki yüz akil tabir olunan yerli asker mevcudu olduğu halde Musul'a gelerek göreve başladı.

¹¹⁶ Hayta: Eski zaptiye usulünde bir çeşit muhafızdır.

Altı ay sonra Musul'dan topladığı askerleri yeniçeri ağalarıyla birlikte, isyan ederek bağımsızlık ilan eden İmadiye Mutasarrıfı Kürd İsmail Paşa'nın üzerine gitti. İsmail Paşa'yı muharebe sonucunda askeri ile beraber kaçmaya mecbur ettikten sonra, oradan El-Geri Arap denilen köye giderek yeniçeri ağalarıyla birlikte Yezidi taifesinin reisini idam etti ve Musul'a geri döndü.

Sonra inşaat işleri için gerekli malzemeleri toplayarak, bugün halen mevcut bulunan kışlaların ve diğer binaların inşasına başlamakta iken, Ravanduz beyini yakalamak üzere bölgenin ıslahıyla görevlendirilen Mustafa Reşid Paşa ve Bağdat valisi Ali Paşa ile birlikte gidip Ravanduz beyini yakaladıktan sonra İmadiye, Akra ve nahiyeleri itaat altına alınır. İmadiye mutasarrıfı İsmail Paşa'yı Bağdat'a gönderdikten sonra Mustafa Reşid Paşa Ravanduz'den İstanbul'a, Mehmed Paşa ile Ali Paşa da Musul'a geri dönerek kışlaları tamamlattı ve birtakım toplar da imal ettirdi. Daha sonra Musul'dan asker alma teşebbüsünde bulunması üzerine ahali karşı çıkarak isyan etti. Hatta kendilerine gönderilen divan efendisini öldürmeye bile cesaret ettiklerinden, Mehmed Paşa yirmi adet büyük topu şehre doğru ateşleyeceği sırada, Ali Paşa yetişerek şehri topa tutulmaktan kurtardı. Şehrin içerisine sevk ettiği birkaç bölük nizamiye askeri ile bu işle ilgisi olanların çoğunu öldürdü, mal ve eşyalarına el koydu. Asilerden bazılarını Basra'ya sürgün etti, az bir miktarını da asker kaydetmek suretiyle işleri düzelterek asayiş sağlamaya muvaffak oldu.

H. 1259 senesinde halen mevcut olan telgrafhaneyi tophaneye dönüştürüp, Ravanduz'den çağırdığı büyük usta ve diğer sanayi erbabıyla işe yaramayan topları erittirerek, yeni top ve havan topları ile çeşitli mermi imal ettirdi. Bugün (1894) Piyade Kışlası kapısının önünde bulunan iki büyük toptan birisi yukarıda bahsedilen toplardandır. Hapishanede bulunan suçluları da istihdam ederek seksen adet top ve gerekli miktarda barut imal ettirdi. Askere ekmek yapımı için on fırın ile bir menzilhane¹¹⁷ inşa edildi; içerisine yedi yüz katır ile aynı miktarda deve koyularak hazır hale getirildi.

Mehmed Paşa mevcut asker ve mühimmatıyla Telafer'e gidip, on beş gün muharebeden sonra orayı aldı ve ahaliden uygun olanları askerine kattı. Oradan Sincar'a doğru hareket etti. Karşısına çıkan ahaliden bir haylisini, meydana gelen şiddetli muharebe sonucunda öldürüp, kesik başlarını ibret için Musul'a gönderdi.

Sincar'ı da bu suretle idaresi altına aldıktan sonra, muzaffer askeri ile birlikte Mardin'e yöneldi. Mardin'i altı ay kuşattıktan sonra, kalenin iki kapısını yıkarak şehre girdi. Ahaliden bazısını öldürdü ve bazısını da asker kaydederek itaat altına aldı. Oradan Şammarları da takip ederek, şeyhlerini Fırat nehri yakınında ve Busayra adlı mevkide yakaladı, mallarını ve eşyalarını alarak Musul'a geri döndü.

Bunu müteakip İmadiye ile diğer dağlı ahaliden gördüğü isyan belirtileri üzerine o tarafa da gider ve İmadiye'yi bir sene kadar kuşatır. Bölgenin tabii durumu

¹¹⁷ Konak yeri, hayvan değiştirilen yer.

dolayısıyla ilk önce kaleyi fethe muvaffak olamamış, sonra bir taraftan lağım açmak, diğer taraftan top ve havan atmak suretiyle kalenin bir yönünü etkisiz hale getirmiştir.

Bunun üzerine İmadiye'nin paşa ve beyleri hemen şehri teslim razı oldular. Mehmed Paşa söz konusu paşa ve beyleri, bazı ileri gelenler ve bazı kadınları da alıp Musul'a yerleştirdi, kendilerine münasip maaşlar tahsis etti.

Mehmed Paşa'nın idaresi zamanında sokak ve çarşılarında dilencilere pek nadir tesadüf ediliyordu. Genel âdâba ve şer'i hükümlere aykırı harekette bulunanları yakalayıp nehre atmak gibi şiddetli cezalar koyması yüzünden fuhuş da yok gibiydi.

O tarihte ahalinin vahşi mizacı dolayısıyla hükümete yeteri kadar itaat etmemeleri Mehmed Paşa'yı böyle şiddetli cezalar koymaya mecbur etmiş ve bu sayede ahaliye hadlerini bildirmişti. Rivayete göre: Bir gün seferde karşıya geçmek için nehrin ortasında katır sırtında bulunduğu bir sırada, bir kızın bağırıldığını işitir. Kız, bir askerin kendisine tecavüz ettiğini ve elindeki yoğurdunu da yediğini söyleyerek şikâyetle bulunur. Bunun üzerine Mehmed Paşa tüm askeri sıraya dizdirerek kızın, o askeri tespit etmesini ister. Kızın tespit ettiği askeri huzuruna çağırarak kıza hitaben: *"Şimdi bu neferin karnını yarıp, midesinde yoğurttan bir eser görürsem onu, iki parçaya ayırırım."* der. Bizzat kendisi askerin midesini yarar ve midesinde yoğurdu görünce kızın haklı olduğunu anlar.

Mehmed Paşa sekiz seneden uzun süren görevinde bir hayli ıslahata, şehrin içerisinde ve dışarısında birçok yeniliği ve ilerlemeyi gerçekleştirmeye muvaffak oldu. Yaptırdığı eserlerden bugün bile istifade edilmektedir.

Osmanlı Askeri Kışlası –Kerkük

Günümüzde mevcut hükümet konağı ile bitişiğindeki piyade ve harap süvari kışlalarını, askeri hastahaneyi, Gılâl Meydanında bulunan camiye ve gördüğü rüya üzerine Danyal peygamberin nurlu makamlarının bulunduğu türbesini de yeniden inşa etmiştir. Görev yaptığı süre içerisinde aldığı tedbirler ve meydana getirdiği iyi tesir sayesinde, halk emniyete ve rahata kavuşmuştur.

Danyal Peygamber Camisi – Kerkük

Mehmed Paşa aslen, Kastamonu vilayetinin Bartın kazasından Ahmed Ağa'nın neslindendir. Önce, Mısır valisi Müteveffa Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın isteği üzerine Mısır'a gitmiş, Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti ile savaşında, kaçarak Serasker Hafız Ali Paşa'nın yanına geçmiştir. Ali Paşa kendisini önceden tanıdığından onu kabul etmiş ve bayraktar yapmıştır. Muharebe süresince yanında kaldıktan sonra, Şam'a giderek "Tüfekçibaşılık" görevinde bulunur. Orada bir hayli asker toplayıp "Delibaşı" olur ve askeriyle Diyarbakır'a geçer. Diyarbakır valisi kendisi ve askerine hiçbir görev vermediğinden, Musul'a gelir ve Sincar Kapısı dışındaki bir yere yerleşir. Bunları gören yeniçeri ağaları ayaklanıp, kazan kaldırarak kendisini Musul'dan çıkarırlar. H. 1248'de Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'nın yanına gidip, bir müddet kaldıktan sonra vali tarafından Kerkük mutasarrıfı tayin edilir. Kerkük'de birçok hayır eseri meydana getirir. Şaturlu nehri üzerinde bir hükümet konağı inşa ettirerek valinin ve halkın memnuniyetini kazanır. Yukarıda da değinildiği gibi H. 1250 tarihinde de Musul valiliğine getirilir.

Mehmed Paşa H. 1259 yılının Zilhiccesinde altmış beş yaşında, yakalandığı ishal illetinden vefat etmiştir. Büyük enbiyalardan Nebi Şit hazretlerinin cami-i şerifinin bitişiğindeki özel kabrine defnedilmiştir.

II. MUSUL VİLAYETİNİN COĞRAFYASI

Yeri ve Sınırı

Musul vilayeti Asya'da bulunan Osmanlı Devleti topraklarından olup, kuzeyde Diyarbakır vilayetini Musul'dan ayıran Cizre kazası; doğuda Osmanlı ve İran devletlerinin sınırını oluşturan Süleymaniye sancağına bağlı Pencivin nahiyesi; güneyde Bağdat vilayetini Musul'dan ayıran Tikrit ve batıda da Zor sancağı ile sınırlıdır. Vilayet merkezi olan Musul şehri 36 derece 19 dakika doğu enlemi; 40 derece 50 dakika doğu boylamındadır. Vilayetin eni 40 saat¹¹⁸ (200 Km), uzunluğu 15 saat olup, toplam yüzölçümü yaklaşık olarak 113.000 km²'dir.

Vilayetin Mülki Taksimatı¹¹⁹

Liva İsmi

Kaza İsmi

Musul

Musul
İmadiye
Zaho
Sincar
Duhok
Akra

*Kerkük*¹²⁰

Ravanduz
Erbil
Salahiye (Kifri)
Köysancak
Raniye

Süleymaniye

Gülanber
Bazyan
Şehr-i Pazar
Mamure (Mamuretü'l-Hamit)

¹¹⁸ Salnamede 1 saat, 5 Km'ye eşittir.

¹¹⁹ H. 1325-1330 Salnamelerine göre en son mülki taksimat durumu.

¹²⁰ H. 1308 ve H. 1310 Salnamelerinde Kerkük Sancağının adı Şehr-i Zor Sancağı'dır. Konu ile ilgili açıklama ilgili bölümde verilmiştir.

Vilayetin Bağlılarının İcmali¹²¹

SANCAK ADI	KAZA	NAHIYE	KÖY
Musul Sancağı	6	15	1.598 ¹²²
Kerkük Sancağı	6	17	1.712
Süleymaniye Sancağı	5	11	1.082
Toplam	17	43	4.392

Cezire (Mezopotamya)

Cezire; Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında bulunan geniş bir bölge olup, dünyanın en verimli topraklarına sahiptir. Ancak hemen hemen boş ve harap halde bulunan bir yer haline gelmiştir. Eski Yunanlı coğrafyacılar bu bölgeye iki nehir arası anlamına gelen Mezopotamya adını vermişlerdir. Bugün yabancı dillerde bu isimle bilinmektedir.

Cudi dağının altında bulunan Cezire bölgesi, insanlığın beşiğidir. Bu bölge eskiden beri Sami kavimlerinin (Tevrat'ta Aram olarak adlandırılan bu bölge) meskeni olmuştur. İbrani kitaplarında Aram, "Nehreyn" adıyla zikredilmektedir. Bu bölgenin her tarafının açık olması sebebiyle savunmaya elverişli olmadığından, çeşitli devletler arasındaki savaşlara sahne olmuştur.

Tarihin kaydettiği zamanlarda Asurîler'in elinde olup, bir ara da Mısır Firavunlarının eline geçmiştir. Cihangir Keyhüsrev bölgeyi zaptederek İran sınırlarını Akdeniz'e kadar genişletmiştir. İskender'in de zaptettiği bölge, İskender'in ölümünden sonra küçük devletçiklere dönüşmüştür. Daha sonra Sasanilerin hâkimiyetine giren bölge, yeniden İran'ın bir eyaleti olmuştur.

Milattan sonra ikinci yüzyılın ortalarından İslamın ortaya çıkışına kadar İran ile Rumların savaşlarına sahne olarak, bu iki devlet arasında el değiştirmiştir. İslamın ortaya çıkışından önce Arabistan yarımadasından gelen bir takım Arap kabileleri, bu bölgede bulunan Rum ve İranlılara üstünlük sağlamışlardır. Halife Ömer döneminde (H.17), Cezire fethedilerek İslam devleti topraklarına katılmıştır. Bu dönemde Arap yarımadasından birçok insan bölgeye nakledilerek yerleştirilmiştir. Bölgenin fethinden sonra vergi olarak alınan zahire, zeytinyağı ve bal gibi mahsullerin çokluğu bölgenin o dönemdeki mamuriyetinin delilidir.

Emevi Devleti zamanında Cezire halkı çoğunlukla Hz. Ali taraftarı olduklarından, bölge yine birçok savaşa sahne olmuştur. Abbasiler zamanında Cezire, medeniyette en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu bölgede geniş ve imarlı şehir ve

¹²¹ Bu tablo H. 1330 Salnamesinden alınmıştır.

¹²² Köy miktarı aynı salnamede Musul sancağı bölümünde 1.627 olarak kayıtlıdır (Sy: 226).

kasabalar kurulmuş, her tarafı bağ ve bahçe haline gelmiştir. O dönemde kuzey kısmına Diyarbakır, güney kısmına da Diyarmuzur adı verilmiştir.

Bölgenin bu gelişmişliğinin yarattığı cazibe, birçok isyanı ve ayaklanmayı doğurmuştur. Bunlar neticesinde çıkan çatışmalar bölgedeki medeniyetin ilerlemesine mani olmaya başlamıştır. Özellikle de Abbasilerin zayıflamasıyla ortaya çıkan Türk emirlerinin ayrı ayrı kurduğu devletler ve aralarındaki savaşlar sebebiyle bölge tamamen ilerlemesini kaybetmiş ve gerilemeye başlamıştır.

Diyarbakır, Musul, Meyyafarikin, Hasankeyf, Rakka, Urfa, Mardin, Cizre ve diğer şehirleri ayrı ayrı devlet merkezi yapılmakta ve oralarda kurulan küçük devletçiklerin hükümdarları zamanla ilim, marifet ve sanayii himaye edip, ilim erbabını ve hünerlerini teşvik ederek bir dereceye kadar gerilemeyi önlemiş ve Abbasi Devleti'nin son zamanlarında bölge imarlı bir hale gelmiştir. Abbasi Devleti zamanında Cezire bölgesinde hüküm süren devletlerin başlıcaları; Büveyhiler, Beni Akil, Beni Mervan, Eyubiler ve diğerleridir.

Daha sonra gerçekleşen Moğol istilaları ile bölge tahrip olmuş, bağ ve bahçeler meralara dönüşmüş ve aşiretler arasında sürekli el değiştirmiştir. Moğol istilasından sonra Cezire Karakoyunlu ve Akkoyunluların elinde bulunmuş, nihayet H. 10. yüzyılda Yavuz Sultan Selim Han tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. O zamandan beri bölge Diyarbakır, Halep, Musul ve Bağdat vilayetleri arasında bölünmüştür.

Cezire coğrafyası eskiden beri ayrı bir bölge olarak kabul edilmiş, doğal sınırlar ile ayrılmıştır. İdarî olarak da dört vilayet ile bir müstakil mutasarrıflığa ayrılmıştır. Kuzeydoğu kısmında Diyarbakır merkez sancağı ile bir iki kasabası ve Mardin sancağı, kuzeybatıdaki büyük bir parçası Halep vilayetine bağlı olup, Urfa sancağını oluşturur. Orta ve doğu kısımları ise Musul vilayetine bağlı olup, Musul merkez sancağının büyük bir kısmını oluşturur ve Musul vilayetinin batısında bulunan Zor sancağının yarısını kapsar. Güney kısmı ise Bağdat Merkez sancağına bağlıdır.

Cezire ahalisi, toprağın genişliği ve verimliliğine rağmen bu oranda zengin değildir. Bunun sebebi de öteden beri bir takım Arap ve Kürt aşiretlerinin bu geniş bölgeyi hayvan sürüleri için mera olarak kullanmaları, ziraat ve çiftçilikle uğraşan yerel halkı rahat bırakmamalarıdır. Bu yüzden bölge ahalisinin büyük kısmı göçebe olup, çiftçilikle uğraşan yerel halk ise elli beş bin civarındadır¹²³. Bunlar da Dicle ve Fırat vadileri ile bölgenin kuzey kısmında bulunur. Eskiden Arabistan yarımadasından gelen meşhur Tay kabilesi Mezopotamya bölgesini mera ve mesken tutmuştur. Daha sonra Anze ve Şammar kabileleri de gelmiş, özellikle Şammar kabilesi son dönemlerde bu bölgede büyük kuvvet ve nüfuz kazanmıştır¹²⁴.

¹²³ H. 1310 salnamesine göre.

¹²⁴ H. 1310 salnamesinde bu kabiler hakkında şu ayrıntılar verilmiştir: Göçebe Arap aşiretleri kısımlara ayrılmış olup, özellikle Şammar kabilesi 14.000 kadar çadırdan oluşmaktadır. Her çadırda 6 kişi olduğu kabul edildiğinde toplam nüfusları 84.000 civarında olur. Tay kabilesi de, Habur ile Musul arasında bulunup, 3.000 çadırdan oluştuğu tahmin edilmektedir. Anze kabilesi ile Şammar kabilesi arasındaki husumet ve rekabetten dolayı, Anze kabilesi çoğunlukla Şam bölgesine yayılıp, nadiren

Kuzeydeki dağlık bölgelerde ise Kürt ve Türkmen aşiretleri dolaşır. Bunlar bazı mevsimlerde evlerde, bazı mevsimlerde de çadırlarda yaşarlar. Bu özelliklerinden dolayı da pek göçer sayılamazlar. Bu aşiretler Tay ve Şammar kabileleri gibi başıboş olmayıp, devlete bağlılıkları vardır. Kürt ve Türkmen aşiretleri kendi dilleri ile konuşurlarsa da Arap diline de aşına olup Araplaşmaya başlamışlardır. Bölgede eski Süryanilerden kalma bir miktar Nasturi ve Yezidi ile şehir ve kasabalarda oturan bir miktar Musevi bulunmaktadır. Bu bölgedeki Müslüman ahalinin ekseriyeti Sünnidir.

İklim ve Hava

Musul vilayeti sıcak memleketlerden sayılır ise de iklim ve havası genellikle ılıman ve sağlamdır. Dört mevsim gereğince yaşanmakta, yaz mevsiminde sıcaklık 35-36 dereceye bazen 40, en fazla 42 ve hatta 44 dereceye kadar çıkmaktadır. Musul'a bağlı Duhok ve Zaho kazalarının diğer yerlerden ayrı ve oraların kısmen bataklık olması havayı nispeten bozsa da, bağlı diğer yerlerin havası gayet sağlam ve güzeldir. Bu yüzden sağlık kurallarına hakkıyla riayet edilmesi halinde hastalıklardan eser görülmeyeceği bir gerçektir. Güneyden esen hava sıcak ve sıkıntı verici, kuzeydeki hava ise ferahlık verecek derecede güzelliği ve tazeliği arttırıcıdır. Burada yağmurlar Kasımdan Nisana ve bazen de Mayıs ortalarına kadar aralıklı bir şekilde yağar ve dört mevsimde her türlü hava gerçekleşir. Doğu ve güneyin havaları sıcaklığı arttırdığı gibi, batının ve kuzeyin havaları da o oranda güzelliği ve serinliği arttırır.

Dağlar

Musul etrafında Maklub, Başika, Aynü's-saфра adlarında üç dağ mevcut olup, bunlardan Maklub dağının doğusundaki baş tarafından doğan büyük nehir, birkaç adım aşağı inerek, birkaç değirmen geçtikten sonra Gazer nehriyle karışmaktadır. Aynü's-saфра dağı ise susuz ve tamamen ormansız ve ağaçlıksızdır. Yalnız bir tarafında Aynü's-saфра adında küçük bir kaynak vardır. Başika dağından çıkan dört gözün birisi Başika, diğeri Behzani ve diğer ikisi de Fazıla ve Narvan adlarıyla anılırlar.

Ormanlar

Musul'un yakınında ve doğusunda yarım saat uzunluğunda ve 15 dakika eninde Kızfahre ile bağluları; yarım saat uzunluğunda ve 25 dakika eninde Havi Arslan ile bağluları; 45 dakika uzunluğunda ve yarım saat eninde Karagöz ve bağluları; uzunluk ve eni yarımşar saat olarak Hermin ve bağluları adlarıyla dört adet orman olduğu gibi, daha uzakta Matrad ve Zammar adlarında da daha birtakım ormanlar vardır. Mizuri ve Akra dağlarında tamamı meşe ağacı olan ormanlar mevcuttur.

Fırat nehrini geçerler. Şammar ise Mezopotamya'nın güney ve güneybatısında yayılıp nadiren kuzey kısmına geçerler.

Nehirler

Dicle Nehri: Bu nehir Diyarbakır vilayeti bağlilarından Lice kazasında bulunan Bican¹²⁵ dağıyla Ergani Madeni'ne on saat mesafede Geydan köyünden doğup akarak, Kil nahiyesinde ikisi birbiriyle ve diğer nehirlerle birleşir. Daha sonra başlangıcı Musul sancağından olan diğer nehirlerle karışarak, Bağdat'a bağlı Samarra ve Bağdat merkezi ile yine Bağdat'a bağlı Aziziye ve Kut kazaları ve Basra vilayetine bağlı Amara sancağı önlerinden geçerek, söz konusu vilayete bağlı Kurna kazasında, Fırat nehri ile birleşir. Burada çok büyük bir hale gelen nehir Şattü'l-Arap'ı teşkil eder. Basra'nın dört kilometre doğusundan geçerek on iki saat aşağıda olan Fav Boğazı'nda Osmanlı-İran sınırını teşkil ederek Basra Körfezi'ne dökülür. Dicle nehri Musul'da bahar mevsiminde gürleşerek, eni üç kilometreye, derinliği de yirmi metreye ulaşır. Bu zamanlarda arpa ve buğday ekili alanlara ve bahçelere zarar verirse de, pirinç ve diğer hububat ziraatinde gayet faydalıdır. Musul şehri konumu itibarıyla Dicle nehrinden yüksekte olduğundan, şimdiye kadar nehrin şehre herhangi bir zararı olmamıştır. Musul'dan geçen kısmının az bir yatırım ile vapur ve diğer gemilerin seyrine müsait bir potansiyeli mevcuttur. Şimdilik bu sudan sadece Musul'un içme suyu temini için faydalanılmaktadır. Dicle'nin suyu gayet hafif ve lezzetlidir. Fakat Kurna'dan Basra Körfezi'ne kadar olan bölgede med-cezir sebebiyle deniz suyu karıştığından, suyun lezzeti değişmektedir. Dicle nehrinin kaynağından Basra Körfezi'ne kadar olan uzunluğu iki yüz kırk kilometredir.

Huser Nehri: Menbaı olan Musul'a beş saat mesafede bulunan nehre ve ondan nebean¹²⁶ ile Dicle nehrine karışır. Bunun üzerinde birkaç değirmen inşa olunmuştur.

Gazer Nehri: Bu nehir Musul'un alt tarafında Zap Suyu ile birleşir. Bunun menbaı Musul'a bağlı Duhok kazasının Mizuri nahiyesi dağları olup, oradaki sulardan oluşmuş bir nehirdir. Aşayir-i Seb'a nahiyesi içinden geçtiği için oralarda ekili alanların sulamasında kullanılmaktadır.

Hebzel Nehri: Bu nehir Hakkâri'den doğarak akmaya başlar, Hacı Behram kazası ile Zaho kazasını birbirinden ayıran sınırdan geçip, Zaho kazasından iki saat aşağıda Hoyber nehrine karışır.

Hoyber Nehri: Bu nehir de Hakkâri sancağından doğarak, Zaho kazasından altı saat aşağıda olan Pişhabur (Fişhabur) adlı yerde Dicle'ye karışır.

Zap Nehri: Nehrin kaynağı İran'dan ve Hakkâri'den doğup, Zibar ve İmadiye kazaları ortasından geçerek, Musul'dan on saat aşağıda bulunan hazineye (devlet arazisi) ait köylerden olan Cayf köyü hududunda Dicle nehrine birleşir.

¹²⁵ Bu dağın adı H. 1310 ve H. 1312 salnamelerinde "Biçar" olarak yazılmıştır.

¹²⁶ Pınar suyunun yerden kaynaması.

Kaplıca ve Maden Suları

Musul vilayeti dâhilinde birçok sıcak ve soğuk maden suyu olup, bunlardan en önemlileri aşağıda belirtilmiştir.

1- Aynü'l-kibrit¹²⁷: Bu kaplıca Musul'un batısında, şehri kuşatan surların dışında ve iki yüz metre mesafede iki kaynaktan doğar, daha sonra Dicle Nehrine karışır. Suyu ılık bir kaplıcadır. Erkek ve kadınlara mahsus ayrı ayrı havuzlarda kullanılır. Cilt hastalıklarına olan faydası sadece insanlar için değil hasta hayvanlar için de geçerlidir.

Burası sıcak iklim bölgesi olduğundan, yaz mevsiminde yalnız sabahları bu havuzlarda yıkanılabilir. Zira güneş çıktıktan sonra yayılmaya başlayan kükürdün gayet tiksinti veren pis kokusuna beş dakikadan fazla maruz kalınırsa, bulantı ve kusma meydana getirir. Bu suda insan tabiatına sakinlik ve yumuşaklık veren özellik de vardır.

2- Aynü'd-deyr: Musul'un batısında ve bir saat mesafede bulunan, kan dolaşımına ve cilt hastalıklarının birçok çeşidine faydalı bir sudur. Bu su, yaz mevsiminde kırmızı ve kış aylarında beyaz olarak çıkar.

3- Hamamü'l-âlil: Bu kaplıca Musul'un batısında dört saat mesafede ve Dicle nehri üzerinde bulunmaktadır. Bunun civarında Aynü'z-zehra ve Aynü'l-fususa adında iki küçük kaplıca daha vardır. Bunlardan Hamamü'l-âlil denilen büyük kaplıca ile iki kaya arasından çıkan Aynü'l-fususa'nın suları son derece sıcak ve Aynü'z-zehra'nın suyu bunlara nispeten soğuktur. Hamamın civarında zift de çıkarılmaktadır.

İsminin anlamından da anlaşılacağı gibi Hamamü'l-âlil kaplıcası birçok illet ve hastalığa, özellikle romatizmaya müptela olanlara sağladığı fayda tıbben ve tecrübe ile sabit olduğu için, Nisan ayından itibaren Musul ahalisinden bu gibi hastalıkları olanlar konaklamak için gerekli olan malzemelerini alarak oraya giderler. Çamurla yapılmış ve çatısı kamış ve meyan kökü dalları ile örtülmüş baraka şeklinde çardaklar içinde bir ay, en fazla kırk gün hamamdan yararlanarak geri dönerler.

Hatta Kerkük, Süleymaniye, Erbil, Ravanduz, Salahiye, Köysancak, Raniye ve vilayet dâhilinde bulunan diğer birçok yerlerle Bağdat, Diyarbakır, Halep, Dirzor ve daha uzak yerlerden, bazen de İran'dan bile birçok kişi gelir.

Havasının ve suyunun güzelliğiyle meşhur olan bu yere, Musul ahalisinin bir kısmı eğlence ve hava değişimi için de gidip, bir veya iki ay kalıp sağlık açısından faydalanarak geri dönerler. Bundan önceleri söz konusu kaplıca muntazam olmadığından ve kullanımı sırasında zorluklarla karşılaşıldığından, hükümet tarafından gayet hoş bir tesis yaptırılmıştır. Oraya giden fakir ahalinin sıkıntı çekmeden gerekli şekilde hamamdan yararlanmaları temin olunmuştur.

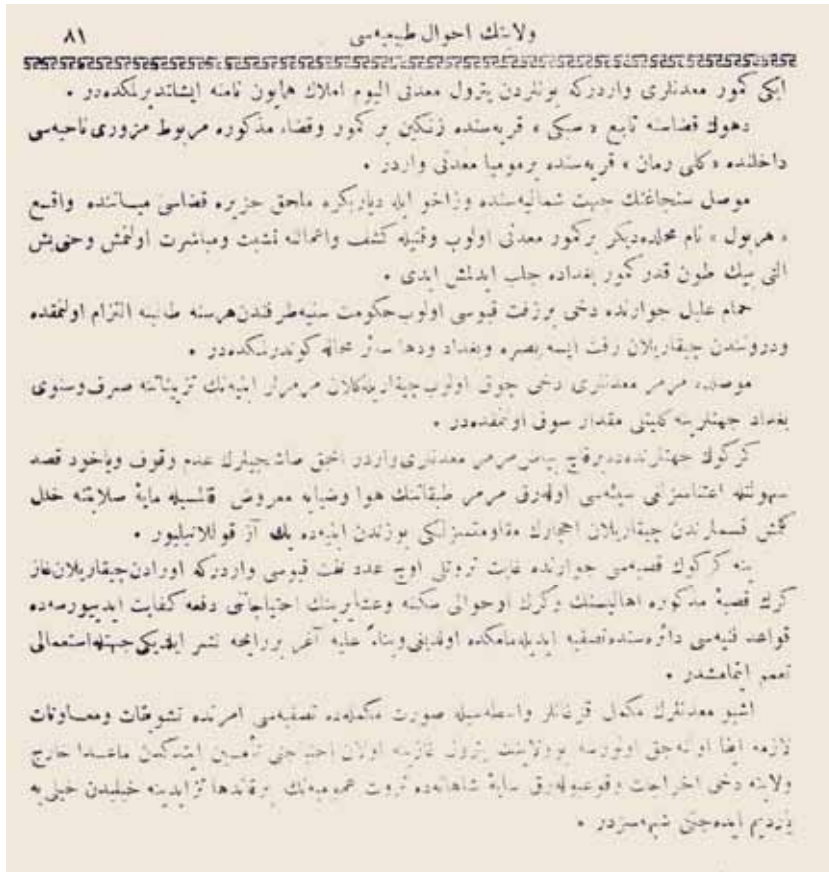
¹²⁷ Burada belirtilen kibrit, kükürt madenidir. Bundan sonra geçen bütün kibrit madeni, metinde kükürt olarak verilmiştir.

Kaplıca için oraya gidenlerin çamur ve kamıştan yapılmış barakalarda kalmakta olmalarının gerekli istirahatı sağlayamamasıyla beraber, ara sıra birçok yangın çıkmasına sebep olduğundan, söz konusu barakalar yerine belediye tarafından muntazam han ve evler inşa edilerek gerekli istirahatın temin edilmesi vilayetçe dikkate alınmış ve bu inşaat için gerekli olan miktarın kullanılmasına izin verilmesi lüzumu, yazıyla gerekli makamlara bildirilmiştir. Gerekenin yapılacağından da ümitliyiz.¹²⁸

4- Aynü's-safra: Musul'un doğusunda ve beş saat mesafede bulunmakta, sarı bir renkte akan suyu sarılık illetine ve diğer hastalıklara faydalı olduğu bilinmektedir.

5- Damlamaca: Musul'un doğusunda ve bir saat mesafede bulunmaktadır. Suyun bulunduğu yer üstü örtülü bir havuz şeklinde olup, yol üzerinde olduğu için gelip geçenler oradan su içerler. Baş ağrısına müptela olanlar bu sudan fayda görürler.

6- Germ Ab: Duhok kasabasına iki saat mesafede bulunan bu kaplıcanın suyu da kükürt madeninden çıkmakta olup, adı gibi gayet sıcaktır. Oraya gidip yıkanan sakat ve hastaların iyileştiği bilinmektedir.

H. 1325 Tarihli Musul Vilayet Salnamesinde "Vilayet-i Ahval-i Tabiyesi" Bölümü

¹²⁸ Bu ifade H. 1325 salnamesine aittir. H. 1330 Salnamesinde kaplıcanın kargir bir bina içerisinde olduğu belirtilmektedir.

Madenler

Musul'un merkezinde ve Suriye sınırında Kibritiye adlı yerde terkedilmiş bir kükürt madeni ile padişaha ait araziden Zammar şubesi civarında, şehrin etrafındaki köylerden Nemrud'da ve vilayet merkezine bağlı Zaho kazasına iki saat mesafede bulunan bir yerde çıkartılan petrol gazı ve yine söz konusu kaza dâhilinde iki kömür madeni vardır ki bunlardan petrol gazı madeni halen padişah adına işlettirilmektedir.

Duhok kazasına tabi Sebki köyünde zengin bir kömür ve Mizuri nahiyesi dâhilinde Keli Reman köyünde bir mumya¹²⁹ madeni vardır.

Musul sancağının kuzeyinde ve Zaho ile Diyarbakır'a bağlı Cizre kazası arasında bulunan Heryol adlı yerde diğer bir kömür madeni olup, vaktiyle keşif ve üretimine başlanılmış ve hatta beş-altı bin ton kadar kömür Bağdat'a yollanmış idi.

Hamamü'l-âlil civarında da bir zift kuyusu olup, devlet tarafından her sene gerekli görülen miktarda çıkarılan zift Basra, Bağdat ve başka diğer yerlere gönderilmektedir.

Musul'da mermer madeni de çok olup, çıkarılabilen mermerler binaların süslenmesinde kullanılmakta ve her yıl Bağdat civarına oldukça çok miktarda yollanılmaktadır.

Kerkük taraflarında da nefis beyaz mermer madeni vardır. Ancak, taş

Kerkük Evlerinde Duvar Süslemesi

ustalarının beceriksizliği veyahut özen gösterilmemesi yüzünden mermer tabakalarının hava ve ışığa maruz kalmasıyla zarar görmüş kısımlardan çıkarılanların dayanıksızlığından dolayı binalarda pek az kullanılmaktadır.

Yine Kerkük kasabası civarında gayet zengin üç adet petrol kuyusu vardır ki,

oradan çıkarılan gaz, gerek Kerkük kasabası ahalisinin ve gerek civarda meskûn aşiretlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli oluyorsa da, fenni kurallar dairesinde çıkarılamamakta olduğu ve bundan dolayı da ağır bir koku yaydığından kullanımı yaygınlaşmamıştır.

Bu madenlerin en mükemmel şekilde çıkartılması konusunda gerekli teşvik ve bilgi sağlanacak olursa, vilayet petrol gazına olan ihtiyacını temin ettikten sonra diğer vilayetlere de ihracat yaparak genel gelirlerin kat kat artmasına katkı sağlayacağı şüphesizdir.

¹²⁹ Her türlü derde deva olduğu rivayet edilen bir masal ilacı.

III. MUSUL VİLAYETİNDE ZİRAAT

Vilayetin Ziraî Durumu

Allah'ın vilayetimize bahşettiği bitkisel zenginlik sebebiyle gerek merkezde ve gerekse vilayetin bağlilarında her türlü sebze, meyve, tahıl, ağaç ve diğer mahsuller çok bol miktarda yetişmektedir. Ancak ziraat iklimi birbiriyle uyumsuz, yani bazı yerlerde soğuk ve bazı yerlerde sıcak daha fazla olduğundan hasat zamanı birbirlerinden farklılıklar göstermektedir.

Toprak: Vilayetimizin arazisini oluşturan topraklar çeşitli cins ve özelliklerde olup, bir kısmı asıl toprak, bir kısmı da taşıma toprak sayılır. İklim'e göre bitki zenginlikleri orta dereceden yüksek olduğundan, her çeşit ziraî mahsul memnuniyet verecek derecede yetişmektedir.

Musul'a bağlı Sincar ve Kerkük'e bağlı Erbil kazası ile Altinköprü nahiyesi bitki zenginliğince vilayetimizin en meşhur yerlerinden sayılırlar.

Ziraî İklim: Vilayetimizde yazın sıcaklık otuz altı ve en çok kırk, kırk iki dereceye çıkmakta; kışın da sıfırın altında on iki dereceye kadar inmektedir. Ortalama sıcaklık otuz iki, otuz üç derece olduğundan önemli ürünler, doğal bir şekilde yetişebilmektedir.

Başika, Behzani, Ayn Sefeni, Bağzure, Pirsetek ve Şeyh Adî köyleriyle, Akra kazasında zeytin doğal olarak yetişmektedir. Kışın belirli bir dereceye kadar ılıman geçtiği bazı yerlerde incir, tatlı ve ekşi limon, turunç ve bunlar derecesinde ısıya muhtaç daha bazı ağaç ve bitkiler yetişmektedir. Yalnız vilayetin doğu kesiminde bulunan İmadiye kazasıyla Birvaribâlâ, Nirve ve Rikan nahiyeleri ve doğu kesiminde bulunan Akra kazası ve Zibar nahiyesi çok yüksek olduklarından buralarda kış epey zorlu geçmekte ve bundan dolayı da buralarda hububat ve diğer ekinler geç olmaktadır.

Vilayetimizin iklim durumuna dair gerektiği gibi bilimsel araştırmalar yapılamadığından, bu konudan kaçınmakla doğal olarak yetişen bitkilerin cinsi ve çeşitleri hakkında birkaç söz söyleyebiliyoruz.

Birincisi – Limon ve turunç iklimidir ki, bu da vilayetin pek sınırlı bir kısmını ve soğuk rüzgârlardan korunaklı sıcak yerleri teşkil eder. Kerkük sancağı ile Salahiye kazası, Şaklava nahiyesi, Herto ve Dehkan köylerinin bir kısmı bu iklimden sayılabilir.

İkincisi – Zeytin iklimidir ki, vilayetin doğu ve kuzeyinde bulunan ve yukarıda isimleri geçen yerlere hastır. Bu iklim içerisinde oldukça çok miktarda zeytinlik, bağ ve dut bahçeleri vardır.

Üçüncüsü – Hububat iklimidir ki, vilayetin birçok kısmını ihtiva etmektedir. Bu iklimde her çeşit hububat ve bitki pek mükemmel yetiştiği gibi, nispeten sıcak olan bazı yerlerde meyve ağaçları ve üzüm bağları da yetişmektedir.

Vilayetimizin en mahsuldar yerleri bu iklim dâhilindedir. Bu iklimde bol miktarda yetişen hububattan başka, mümkün olan yerlerde susam, mercimek, çeltik ve buna benzer birçok mahsuller de üretilmektedir.

Dördüncüsü – Orman iklimidir ki, bu da Musul merkezde ve Kerkük sancağı dâhilinde Melha nahiyesiyle diğer bazı yerlerde bulunmakta ise de bunun yayılmasına hizmet edilmediği için hâsılatı ve ihtiva ettiği ağaçların çeşidi çok sınırlıdır.

Tarımsal Ürünler – Bitkisel Besinler

Toprağının çeşitli ve kuvvetli, ekinlerinin fevkaladeliliğiyle meşhur olan vilayet arazisi dâhilinde birinci derecede öneme haiz olan, ziraî bitkiler ve hayvansal ürünlerdir. Bunlar hakkında bir fikir edinebilmek için bunların nerelerde ve nasıl yetiştirildikleri ile ilgili ayrı ayrı bilgi vermek gerekir. Bu bilgiler aşağıda verilmiştir.

Hububat Çeşitleri – Vilayetin her tarafında hububatın başlıca çeşitlerinden olan buğday, arpa, mısır, darı, sisam¹³⁰, maş¹³¹ bol miktarda yetişmektedir. Buğday ve arpa ürünleri pek yüksek ve sıktır, 1/30 ve 1/40 oranlarında mahsul alınır. Merkez sancağının birçok yerleri ve özellikle Sincar, Duhok, Akra, Erbil kazaları en bol çeşitte hububat yetiştiren yerlerdendir. Bunlardan başka Duhok kazasında bağcılık gelişmiştir.

Bakliyat Çeşitleri – Nohut, bakla, fasulye, mercimek ile bazı hayvan yemleri de gerek Musul merkezde gerekse de vilayetin diğer bağlılarında bol surette yetiştirilmektedir.

Soğanlı Bitkiler – Bu çeşit bitkiler, ziraatı vilayet dâhilinde yapılmakta olan soğan ve sarımsaktır. Bunlar her tarafta yetişmekte ise de en bol olan yerleri merkez sancağa bağlı bazı köylerdir.

Köktencil Bitkiler – Bu sınıf bitkiden sayılmakta olan patatesin yetiştirilmesi buralarda yaygın değildir. Ancak bazı kişiler özel bahçelerinde yetiştirerek, kendi ihtiyaçlarında kullanmaktadırlar. En önemli besin maddelerinden olan patatesin buralarda yetiştirilmesinin yaygınlaştırılması arzu edilmektedir.

Bu sınıfa mensup olan pancar, havuç, şalgam gibi bitkiler her tarafta gayet bol derecede yetişmektedir.

Sebzeler – Vilayetin çoğu yeri çeşitli sebzeleri yetiştirmeye uygun ise de, buralarda yaygın olarak yetiştirilen sebzeler ıspanak, ebeğümeci, semizotu, fasulye, bamya, patlıcan, bezelye, lobiye tabir olunan börülce, bakla, kabak çeşitleri, domates, yerelması, turp, kereviz, maydanoz, tere ve her çeşit salatalıktan ibarettir.

Yukarıda belirtilen sebzeler vilayet merkezinde pek bol tüketildiği için bir iki hususi bahçede karnabahar da yetiştirilmektedir.

Vilayetin bağlılarının çoğunda da yukarıda bahsedilen sebzeler ekilmekte ve yalnız İmadiye kazasında lahana ve yerelması yetiştirilip vilayet merkezine ve civar il ve kazalara gönderilmektedir.

Meyve Ağaçları – Musul vilayeti kuru ve yaş meyve yetiştirme konusunda Anadolu'nun birinci vilayetlerinden olmasa da ikincilerinden sayılabilir.

¹³⁰ Susam.

¹³¹ Börülceye benzeyen fasulyenin bir türü.

Gerçekten Musul'da şeftali, zerdali, kayısı, elma, armut, nar, erik, ayva, kavun, karpuz, incir gibi yaş meyveler bol miktarda olmakla birlikte ceviz, badem fıstık gibi kuru yemiş de yetişmektedir. Bundan başka Kerkük Merkez, Şaklava ile Süleymaniye'nin merkez ve bağlılarında, Kerkük'e bağlı Salahiye kazasında ve daha bazı yerlerde ekşi ve tatlı limon, turunç, güzel elma ve armutlar yetiştirilir.

Bağ – Vilayetin ve özellikle merkeze bağlı birçok köy ile Duhok kazası ve ona bağlı birçok köyün önemli tarımsal kazanç kaynaklarından biri de üzümdür. Bunların bir kısmı içeride ve dışarıda üzüm olarak sarf edilmekte, diğer bir kısmı da pekmez, şarap, rakı imaline ayrılmaktadır. Sincar taraflarında incirden de bir çeşit pekmez yapılmakta olup, bu pekmez buralarda pek meşhur ve makbuldür.

Sanayi Bitkileri

Lifli Bitkiler- Buralarda lifli bitkiler olan keten ve kenevirin yetiştirilmesi pek yaygınlaşmamış ise de, yine de az çok mevcuttur. Çoğunlukla bunlar civar illerden getirilmekte, yetiştirilmelerine önem verilmemektedir.

Bununla beraber keten, kenevir gibi gerekli şeylerin dışarıdan getirilmesi külfetinden kurtulmak için bu tip bitkilerin yetiştirilmesinin yaygınlaştırılması arzu edilen hususlardandır.

Zeytincilik – Vilayette zeytin sadece Akra kazası ile merkeze bağlı Başika, Behzani, Elkoş ve daha bazı köylerde yetişmekte ise de, 1324 yılında fevkalade bastıran kar ve yağmurdan dolayı pek çok ağaç kurumuştur. Bundan dolayı şu sıralarda zeytinyağı çok az miktarda bulunmaktadır. Susam ve yağı, gerek merkezde ve gerekse de bağlıların çoğunda pek fazladır. Susamdan buralarda tahin helvası ve bunun gibi bazı şeyler yapılmakta olduğu gibi yağ yerine de kullandıkları olmaktadır.

Boya Bitkileri – Kumaşların boyanmasında kullanılmak üzere kök boya ziraatı mevcut ise de, bu vilayetin kendisine yetmeyecek derecede azdır.

Uyuşturucu Bitkiler – Bunlar haşhaş ve tütünden ibaret olup, haşhaş burada pek ender yetişmekte ise de, tütün mahsulü vilayetin pek çok yerinde özellikle Süleymaniye sancağında fevkalade çoktur. Süleymaniye'de yetiştirilmekte olan tütün çok verimli olup, mahalli reji dairesinin senelik geliri elli altmış bin liraya ulaşmaktadır.

Kokulu Bitkiler – Bu sınıf bitkilerden gülfidanı burada bol olup, bundan yalnız gül suyu çıkarılmakta ve bilgisizlik sebebiyle başka şekilde kullanılamamaktadır.

Hayvansal Ürünler

Koyun ve Keçi – Vilayetin her tarafında, en çok Musul ve Kerkük sancaklarında çokça bulunan koyunlardan her sene önemli miktarda yün ve yapağı¹³² alındığı gibi Zaho, Akra, Erbil ve Süleymaniye’de de memnuniyet verici miktarda yetişen tiftik keçilerinden de oldukça bol derecede tiftik sağlanmaktadır. Gerek merkez ve gerek bağlılarda pek nefis kaymak ve tereyağı yapıldığı gibi, Zaho ve Erbil kazalarında da gayet leziz ve mükemmel peynir imal edilmektedir. Koyun ve keçilerin derilerinden buralarda yemeni, papuç, çizme yapılmakta ve bu suretle önemli bir gelir elde edilmektedir. Koyun besleme ve bunların sayısını arttırma arzusu daha çok Araplarda vardır. Bu da Arap kavminin hala korudukları geleneklerindendir. Araplar vakitli vakitsiz bir misafir geldiğinde, bir koyun veya kuzu keserek ona ikram ederler. Keçi koyuna oranla daha az yetiştirilmektedir. Ahali daha çok koyun eti tüketmektedir. Ancak Aşiret ve kabilelerde koyun veya keçi eti ayırt edilmemektedir.

İnek – Buralarda inek ve öküz diğerlerine nispeten çok değilse de, yine de az çok bir surette sütlerinden ve çift sürmelerinden yararlanılmaktadır. Daha çok merkez kaza ve köylerinde bulunur. Öküz ve dana eti, kışın koyun eti azaldığı zaman tüketilir.

Manda – Vilayetimizde manda çok bol miktarda yetişmekte ve buralarda mevcut kaymakların ekserisi ve yoğurdun bir kısmı manda sütünden nefis bir şekilde yapılmaktadır. Vilayet içerisinde nehir sahilleri olan yerlerde manda pek çok ise de, çoğunlukla Musul merkezde mevcuttur. Gerek mandadan ve gerek koyun ve tiftik keçilerinden dışarıya yıllık pek çok ihracat gerçekleştirilmektedir.

Deve - Vilayet dâhilinde iki çeşit deve olup, bir çeşidi göçer aşiret ve kabilelerde adeta koyun ve diğer besi hayvanları gibi beslenir ve sütünden istifade edilir. Diğer çeşidi de yük taşımacılığında kullanılır. Nakliyyede kullanılan develer diğer çeşidinden daha çoktur. Yününden meşlah¹³³, aba ve ikal tabir olunan baş sargısı ve daha birçok şeyler imal edilir. Musul merkezde ve Kerkük’de tiftik ve yünden mürüz gibi şeyler imal ediliyorsa da en âlâsı deve yününden olanlardır. Çünkü bu tüyden yapılan aba ve diğerleri gayet sıcak tuttuğu gibi aynı zamanda da gayet yumuşaktır.

Merkep – Merkep de buralarda iki çeşittir. Birisi bineğe, diğeri yük taşımaya mahsus ve oldukça çoktur. Binek merkepleri beş liradan, on beş, yirmi, otuz liraya kadar satılırlar. Çemender denilen ve Necid, Hille ve Bağdat taraflarından getirilen binek merkeplerinin gidişleri ve süratleri çok iyi olup açık renklidirler. Beş-altı saatlik bir mesafeyi üç bazen iki buçuk saatte alabildikleri görülmüştür. Diğer yük taşımaya mahsus olanları genellikle koyu renkli olurlar ve köylerde fakir çiftçiler tarafından çift sürmede kullanılır.

¹³² Bu yapağların çoğu Avrupa’ya ihraç ediliyor, H. 1312 Salnamesi s.270.

¹³³ Altı üstü bir olan ve kol yerine yarıkları bulunan Araplara mahsus bir çeşit giyecek.

Ester¹³⁴ – Buralarda ester cinsi de az değildir. Katırlar çoğunlukla nakliye işinde ve çift sürmede kullanılıyorlar. Bazen de beyaz merkepler gibi özel suretlerde binek olarak beslenir. Burada iyi cins atlar bulunur ise de, katır cinsinin de iyi ve güzelleri bulunur. Özellikle Süleymaniye'deki Caf aşireti içinde pek güzel ve boylu ester yetişir.

At ve Kısarak – Dünya üzerinde yetişen at ve kısarakların en cinsi ve makbulü Irak'ta olduğu gibi, bu cinsin en asil ve soylusu da vilayetimizin Şammar, Es-Sayih, El-Ubeyd, Tay, Senbes gibi aşiretlerinde yetiştirilen hayvanlardır. Bu hayvanlar vücutça güzel ve uygun, fiilen devamlı ve metanetli oldukları gibi, Araplar bu hayvanların neslini şimdiye kadar muhafaza edegelmişlerdir. Söz konusu at ve kısaraklar buralarda pek pahalı bir kıymette satılmakta oldukları gibi, her yıl yaklaşık iki üç bin kadar dışarıya ve çoğunlukla Hindistan'a sevk edilmekte ve oralarda, buralarda satılan kıymetin birkaç misli fazlasıyla satılmaktadırlar. Söz konusu cinsin buralarca eğitimi ve koşu düzenlenmesiyle bir kat daha artan rağbet ile valilikçe bu konuda bilgisi olan kişilerden oluşan bir komisyon teşkil edilmiştir.

Evcil Kuşlar ve Diğerleri – Musul merkez ile bütün bağlılarında ördek, güvercin, keklik, bildirgin, dürrac¹³⁵, leylek, turna vb. birçok kuş bulunduğu gibi şahin, doğan, bâz¹³⁶ gibi avcı kuşlar da mevcuttur.

Vahşi Hayvanlar – Vilayet dâhilindeki bazı ormanlı ve ağaçlı yerlerde kurt, domuz, ayı, tilki, çakal bulunur. Bunlar çok değilse de nadir denilecek kadar da az değildir. Geyik, ceylan, tavşan da çöllerde pek çoktur. Bazen bunları evlerde de beslerler. İmadiye, Zaho, Zibar ve Ravanduz'un bazı bölgelerinde kaplan da bulunur. Çölde bedevi olarak yaşayan aşiretlerden Salib aşiretinin halkı, geçimini genellikle ceylandan temin eder. Etini yerler ve derisinden de elbise yaparlar.

Sürüngenler – Vilayetin her tarafında, gerek şehirlerde ve gerek çöllerde yılan, akrep ve kırkayak gibi zehirli hayvan çoktur. Bazı yerlerin akrep ve yılanındaki zehir gayet zararlı ve tehlikeli olup, bazılarınıninki ise onlar kadar tehlikeli değildir. Susuz yerlerdeki yılanların sokması ise ölümcüldür. Erbil taraflarında ve özellikle Dicle, Zap, Altıncöprü nehirlerinde balığın her çeşidi avlanılmakta ve hatta o bölge ahalisi balıkçılıkla geçimlerinin sağlamaktadırlar.

Haşereler – Musul'un tüm bölgelerinde haşerelerin çok çeşidi bulunur. Özellikle pire ve sivrisinek pek çoktur. Sivrisinek bazı yerlerde insanın rahatını kaçıır. Çekirge de bazı yıllar ortaya çıkıp, bütün ürünleri yok ettiği için fevkalade zararlıdır.

Bal – Arı yetiştirmek buralarca yaygınlaşmamış ise de az çok Musul, Erbil, İmadiye, Zaho, Ravanduz, Akra ve diğer bazı yerlerde yetiştirilmekte ve bundan bir hayli gelir elde edilmektedir. Faydası pek çok ve yetiştirilmesi bir hayli kolay olan söz konusu ürünün yaygınlaştırılması buralarca ciddi derecede istenilecek hususlardandır.

¹³⁴ Katır.

¹³⁵ Eti gevrek, keklik cinsinden bir kuş, çil kuşu, turaç kuşu.

¹³⁶ Doğan, şehbaz, şahin.

IV. MUSUL VİLAYETİNİN SİHHİ DURUMU

Vilayetin Sıhhi Durumu¹³⁷

Bir memleketin sağlık durumu hakkında doğrudan doğruya söz etmeden, fikir bildirmeden önce o memleketin yeri, eğitim konusundaki gelişmişliği, gelirleri vs. gibi konular hakkında genel bilgilere sahip olmak zaruridir. Zira ortaya çıkan genel sağlık durumu çeşitli etkilerin sonucudur. Dayanağı olmayan her şeyin sona ermesi nasıl ki çok eski bir kanunsa; sağlık durumunun da dengeye kavuşması için kendisini idare edecek, iyi bir şekilde sürdürülmesini sağlayacak tedbirlerin alınması gereklidir. Sıhhat olmadığı durumlarda eğitim ve sanayinin ilerlemesi, yükselmesi mümkün olmayacağı gibi, esasen doğal durumu usul ve kaideye uygun olmayan, eğitimden nasibi az olan ve genel serveti düşük olan ülkelerin ahalisinin de sağlık durumu uygun düzeyde ve gerekli ölçüde görmemek doğaldır. Nitekim bulaşıcı hastalıkların, örneğin koleranın salgın olmaya başladığı medenî ülkelerde kısa bir sürede istikrarın bozulduğunu görüyoruz. Alınması gereken sıhhi tedbirlerin ve çıkış nedeninin ne olduğunu bilmeyen yerel idareler çıkmaza girmektedir. Ayrıca diğer hastalıkların da engellenmesi hususundaki bütün yapılması gerekenleri idrak edemeyen idare, koleranın ve diğer bulaşıcı hastalıkların aylar ve bazı ülkelerde, Hindistan'da olduğu gibi, asırlarca etkili olarak yüz binlerce ev yıkıp, milyonlarca haneyi de söndürmekte olduğunu görüp iştiriyoruz.

Musul; El-Cezire bölgesinin bir yönünü sınırlayan Dicle nehrinin sağ tarafında, Ninova Harabeleri önünde kurulmuş oldukça eski bir şehirdir. Vaktiyle savunma amaçlı inşa edilen hisarın hemen hemen içerisinde bulunduğu için genel sağlık durumu açısından memnun edici bir düzeyde değildir. Gerçekte beş-on seneden beri hükümet konağı yolu üzerinde ve hisarın dışında birtakım binalar inşa edilmekte ise de, söz konusu binaların birçoğu yabancıların ve memurların ikametina ayrıldığından, bu binalar şehrin sıhhati üzerinde faydalı bir etki gösterememiştir. Bugün Dicle'nin o güzel sahili üzerinde birçok ev bulunduğu görülmekte ise de, dışarıdan bakıldığında bunların fakirliği, perişanlığı yansıtan birer kulübe ve harabelerden ibaret olduğu görülecektir! Musul'un hisar içinde olmasının bir kusur olması yanında, binalarının inşaat tarzının hıfzısıhha kurallarına katiyen uygun olmaması sebebiyle de bir kusura sahiptir. Fakirlik ve yoksulluk mazeret olarak gösterilmek isteniyorsa da, az masrafla ve istenilene uygun, iskâna elverişli, dört mevsim için uygun evler inşa etmenin mümkün olduğu inkâr edilemez. Binalar genellikle kaya, kireç ve mermerden inşa ediliyor. Sıcak bölgelerden kabul edilen Musul, yaz mevsiminde evin içerisinde oturmak mümkün olmadığı gibi rutubetli doğa yapısından dolayı, kışın bir defa soğudu mu artık taş çatlasa ısınmak mümkün olmuyor. Özellikle binaların yapıldığı zaman dört mevsimin havası arasındaki farklılıklar düşünülmediğinden, çeşitli hastalıklar kendi kendine davet edilmiş oluyor.

¹³⁷ Vilayetin sağlık durumunu anlatan bu bölüm sadece H. 1325 salnamesinde mevcuttur ve Musul Belediye Tabibi Eyüp Necmeddin tarafından hazırlanmıştır.

Musul'da eğitim, bu son yirmi beş senede padişahımız sayesinde ilerleme göstermiş ve günden güne de ilerlemekte ise de, Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerine oranla geride sayılır. Çünkü eğitime rağbet pek fazla değildir. Bununla herkesin ilim tahsili ve eğitimle zamanın birincisi olmasını kastetmiyorsak da, Allah tarafından ihsan olunan sıhhat gibi bir nimeti korumak için gereken sağlık tedbirlerinin, bilimsel bilgilerin öğrenilmesi lazımdır. Bu, insanlığın en önde gelen görevlerinden ve dinimizin de şartlarındandır. Çünkü sağlıklı bir bedene sahip olmayan kişi Yaratıcıya karşı görevlerini yerine getiremeyeceği gibi, sayılı günlerden ibaret hayatını da maddî ve manevî sıkıntılardan kurtaramaz. İnsana düzenli bir gelir elde etmeyi, mutluluğu ve dünyadaki maddî ve manevî şahsî mevcudiyetini nasıl idare etmesi gerektiğini ancak eğitim öğretir. Eğitim sayesinde insanlık bunca geçim kaynağına, refaha, sanayi ilerlemesine, keşiflere muvaffak olmaktadır.

Gelelim genel servet meselesine: Servet sıhhat ile çok alakalıdır. Fakirlik ve yoksulluk hastalık için önemli bir sebep olduğu gibi, fakir ve yoksulun bir hastalık kaptıktan sonra sağlığına ve selamete kavuşması çok zordur. Bu sebeptendir ki, her yerde fakir hastaların tedavilerine, geçim açısından çekmekte oldukları ızdıraplar ve sıkıntılara çoğu zaman hastalık gibi büyük musibetler de eklendiği takdirde, bu insanların imdadına ve sıkıntılarının azaltılmasında acele ediliyor. Bu zamanlarda yardım eli gereği gibi uzatılıyor ve insanların sıkıntılarını azaltmaya gayret ediliyor. Bu sebeple memleketin en küçük birimine kadar padişahımızca doktorlar görevlendirilmiş, vilayet ve illerde gariban ve kimsesizleri tedavi için hastahaneler açılmıştır. Hasta ve kimsesizlere yardımı özellikle biz doktorlar önemli bir görev olarak kabul etmeliyiz. Bu konudaki yardımlarını vali beyefendiden istirham etmeyi görev kabul ederim.

Sağlıkla ilgili genel bir değerlendirme yaptıktan sonra, sağlık üzerinde etkileri olan ve hastalıkların ortaya çıkması için başlıca sebepleri oluşturan hava ve su gibi doğal etkilere bahsedelim:

Musul; havasının letafetiyle meşhur olmakla beraber, hava muhalefetinin sıklıkla görüldüğü bir yerdir. Yazın 42⁰C'ye kadar yükselen bunaltıcı sıcaklığın, kışın sıfırın altına ve özellikle birkaç seneden beri -14, -16⁰C'ye kadar indiği şiddetli kışlar hüküm sürmektedir. İlk ve sonbahardaki hava durumunu değerlendirecek olursak; Musul'un havasının düzensiz ve tutarsız olduğunu anlarız. Yaz mevsimin bunaltıcı sıcakları ile eriyen, doğal direncini kaybeden vücutlar, kış günlerinin ölçsüz soğukları ile dengesini kaybeder. Bu sebeple çeşitli nezleler "Nezle-i Enfiye (Burun Nezlesi), Nezle-i Sadri'ye (Göğüs Nezlesi), Zatürree ve Zatülcenp (Göğüs zarı iltihabı), Enflüanza ve diğer akciğer hastalıkları" ortaya çıkar. Daha önce bahsedildiği gibi binaların, rutubet ve soğuğa karşı yetersizliğini de ilave edecek olursak, söz konusu hastalıkların nasıl kolayca ortaya çıktığını anlayabiliriz. Sıcak ülkelerin hastalığı olan dizanteri, humma (sıtma), şibh tifo (kara sıtma) ve çeşitli bulaşıcı hastalıklar Musul'da çoklukla görülmektedir. Buralar titremeli ve nöbetli sıtmanın memleketi sayılır. Bunun başlıca sebebi ise, Dicle nehrinin sahilinde bulunan ağaçların zamanla büyüyerek orman halini alması ve yaz mevsiminde suların çekilmesiyle bu ormanların adeta birer bataklığa dönüşmesi, bu bataklıklarda

çoğalan sivrisineklerin de yaz günleri damlarda rahat uykularına dalan ahaliyi birer birer ısırmalarıdır.

Günümüzde tıptaki ilerlemeler ile ortaya çıkan gerçekler göstermiştir ki; bulaşıcı ve diğer hastalıkların sebebi birtakım mikroplardır. Bununla beraber hastalığa yakalanmada ve hastalığın ortaya çıkmasında dış etmenlerin, özellikle hava değişimlerinin çok etkili olduğu inkâr edilemez. Musul'un çeşitli mevsimlerdeki artan hava değişimleri, yukarıda saydığımız nezle çeşitlerinin sıklıkla ortaya çıkarak uzum müddet etkili olmasına sebebiyet vermektedir. Bu hava değişimleri zayıf yapıdaki insanlarda büyük tahribata sebep olmakta hatta ölümler meydana getirmektedir. Havanın bu elverişsizliğine binaların kötü durumunu ve halkın sağlık kurallarından habersizliğini ilave edecek olursak, hastalıkların kolaylıkla ortaya çıkmasına hayret etmemek gerekir! Söz edilen hastalık sebeplerine karşı koyabilmek için tavsiye edilebilecek en önemli şey; binaların yapılış tarzının değiştirilmesidir. Binaların temelini rutubet geçirmeyecek bir madde ile yapmak gerektiği gibi; temelin üzerine yapılacak duvarları da, taş ve çamur ile yapmak, her halde taş ve kireç ile yapmaktan daha iyidir. Musul'un civar köylerinin, kışın daha sıcak ve yazın daha serin olmalarının sebebi de budur. Bir de bina yapılırken odalarda geniş ve büyük pencereler yapmak, kışın güneye ve yazın da kuzeye bakacak odalar yapmayı hatırdan çıkartmamalıdır.

Odaların duvarlarını alçı ile her sene, hiç olmazsa her iki senede bir defa sıvamak gerekir. Gerek buralarda, gerek yukarılarda halk arasında dilden düşürülmeyen “*bu ev uğursuz ev*” cümlesi herkesin bildiği veya duyduğu bir cümledir. Sebebini sorsak, bunun manevi bir hal olduğu cevabını alırız. Halbuki durum böyle değil; bizzat yaptığım fennî tetkikler sonucunda ulaştığım sonuç şudur: Uğursuz diye nitelendirdikleri evler; güneş yüzü görmeyen, havasız ve iç kısımları katiyen sağlık kurallarına uygun olmayan evler olmasından başka; bu gibi evlerde ölüm gerçekleştiğinde hastanın odası ve eşyaları gerektiği gibi temizlenip dezenfekte edilmediğinden, hastalığın izleri devamlı kalmakta ve hastalığı bulaştırmaya devam etmektedir. Bu konuda yapılması gerekenlere kesinlikle önem verilmeyerek, hastalık yatağı haline gelen söz konusu yerlerde pervasızca başka aileler veya hastalar iskân edilmektedir. İşte bu açıklamalar uğursuzluğun nereden kaynaklandığını sanırım ortaya koymaya yeterlidir.

Şimdi de diğer bilimsel keşiflere göre sağlık üzerinde hava kadar, belki de havadan daha çok etkili olan su hakkında birkaç söz söyleyelim: Musul, içme ve diğer ihtiyaçlar için gerekli olan suyu Dicle nehrinden almaktadır. Dicle'nin suyu örneğine az rastlanacak bir sudur. Güzel, hafif, gerekli fennî şartları taşıyan bir su olsa da, ne yazık ki insanlar suiistimalini bu suya da uygulamıştır. Şehre su taşıyan sakalar suyu, nehrin memlekete doğru oluşturduğu girinti, buraların tabirince şeri'elerden (koylardan) almaktadırlar. Bu girintiler başlıca üç tanedir ve özellikle yazları nehir sakin bir şekilde aktığından adeta durgun su şeklini almaktadır. Sakalar hayvanlarıyla suyun içine girip, hayvanların ve kendi ayaklarının pislikleri, yıkanan çamaşırların kalıntıları ile görünümü gri bir renk alan suyu deriden yapılmış, “raviye” denilen tulumlara doldurarak Musul'a dağıtmaktadırlar. Bu konuda şehrin

Sıhhiye Müfettişi çeşitli defalar açıklama ve uyarılarda bulunmuş olmasına rağmen, daha önce de bahsettiğimiz eğitimsizlik yüzünden arzu edilen sonuç alınamamaktadır. Suyun nöbetli hastalıkların, bulaşıcı ve diğer tehlikeli hastalıkların ortaya çıkmasında doğrudan doğruya etkisi olduğu bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Şöyle ki: Yabancı maddeler ve hastalık saçan cisimleri ihtiva etmese dahi, kimyasal özelliği değişmiş olan bir su, yine zarar vermekten öte hiç olmazsa sindirimi zorlaştırıcı bir etken olmaktadır. Kaldı ki, hastalık nedeni olan sular çeşitli hastalıklara örneğin, mide iltihabı, şiddetli bağırsak iltihabı, dizanteri ve humma-i şibh tifo (kara sıtma) gibi tehlikeli hastalıklara neden olmaktadır. Bunun yanı sıra son bilimsel araştırmalar, verem hastalığının bağırsaklar kanalı ile ciğerlere ve vücudun diğer noktalarına dağıldığını ispat etmiştir. Böyle bir hastalığın yayılmasında tek etken sudur. Hayatın kaynağı olan kutsal bir varlığın, bu şekilde kirletilmesi ve cehalet sebebiyle çeşitli ve tehlikeli hastalıklara neden olunması esef vericidir.

Yıllardan beri Dicle nehri kenarında inşa edilmiş, çirkin manzarasıyla nehre boşalttığı kirli ve kokuşmuş atıkları genel halk sağlığına gözle görülmeyen müthiş zararlar açmakta olan debbağhâne ve kasaphane hakkında söz söylemeyeceğiz. Çünkü söz konusu zararlı yerlerin sıhhiye müfettişlerinin birçok teşebbüsleri ve mükerrer raporları vali hazretlerinin dikkatlerini çekmiş ve yakında halkı bu gibi tehlikeli ve büyük problemlerden kurtarmak için teşebbüse geçeceği ümit edilmektedir.

Cezire bölgesinin geniş arazilerini sulamak ve yemyeşil hale getirmek için yeterince su bulunmaktadır. Memleketin su ihtiyacını karşılayabilecek kadar büyük bir nehir olan Dicle nehrinden yeterince istifade edemeden ve bu koca suyun boşu boşuna akıp gitmesini seyretmek kadar esef ve hayret verici bir şey tasavvur olunamaz. Biliyoruz ki, az bir masrafla şehrin yukarı tarafında ki nehir yatağından istenildiği kadar su alınarak memlekete dağıtmak mümkündür. Bu konu aynı zamanda genel halk sağlığını ilgilendirdiği ve sözden uygulamaya geçirilmesi için önemli bir görev olarak üzerimize aldık.

Musul, yaklaşık yüz binden fazla nüfusa sahip bir şehirdir. Bu kadar büyük bir yerleşim yerinde sanayinin yokluğu ve ulaşım araçlarının azlığı ticareti yavaşlatmış ve işsizliği artırmıştır. Halkın üçte biri fakirlikten ve yokluktan zayıf ve kuvvetsiz düşmüştür. Dolayısıyla yaşam şartları açısından bu konuyu incelemeye alırsak, düzensizlik ve yemek kaidesinin hıfzıssıhhaya aykırı olduğunu göreceğiz. Fukaranın farklı mevsimlerde yaşam şekli değişir. Örneğin; yazın kavun, karpuz, salatalık ve acur gibi meyveler temel gıda maddeleri gibi kullanılmaktadır. Bu nedenle kolaylıkla mide ve bağırsak bozukluğu, ishal ve çeşitli sindirim sistemi hastalığına kapılmaktadırlar. Diğer mevsimlerde de başlıca yemekleri bulgur, mercimek ve tedariki kolay olan sebzeler (bamya, patlıcan, pancar vs.) gibi gıdalar oluşturmaktadır. Temel gıda kapsamında dikkatlerimizi çeken ve sağlık memurlarının takdirini toplayan bir konu da, yoğurdun son yıllarda tüketiminin artmasıdır. Zira bu bölgede yoğurt tüketimi azdı. Hâlbuki Anadolu'nun diğer bölgelerinde ve Arabistan'da yıllardan beri yoğurt, temel yiyecek maddelerinden biri sayılır.

Okuyucularımız yoğurt hakkında, şimdiye kadar pek çok sözler işitmişler ve uzun uzun araştırmalar ve makaleler okumuşlardır. Bu yüzden yoğurdun özelliği, içeriği, hazırlanışı ve etkisinden bahsetmeyi fazla gördük, yalnız şu kadar diyebiliriz ki; Musul fukarası ve özellikle köylerindeki insanların, bir arpa ekmeği ile bir tas ayranı güzelce yedikten sonra on ve on iki saat ağır günlük işlerde çalıştıklarını görmekteyiz. Avrupalı doktorlar bu konu hakkında hayrete düşmektedirler. Yoğurdun özelliklerini takdir etmekte çok geç kalmışlardır.

Mercimeğin güçlü bir gıda maddesi olduğunu anlatmaya gerek yok, zira ihtiva ettiği azot ve demir unsurları bakımından fukaranın suni olarak eczanelerde hazırlanmış olan ilaçlardan uzak kalması gayet doğaldır.

Buralarda diğer gıda maddeleri olarak pekmez, peynir ve hurma gibi doğal gıdalar kullanılmaktadır. Pilav, en fazla rağbet edilen yemektir ve önemli bir yemek gibi itibar edildiği için mide şişkinliği (göbek) buralarda fazla gözlemlenir.

Yemeklerde, limon azlığı nedeniyle onun yerine daha fazla sumak kullanılır. Sumak, ihtiva ettiği “tanen” maddesinden dolayı kabızlık meydana getirir ve hemoroit hastalığı artar. Halkın genelinde, yorucu işlerde çalıştıklarından, fıtık hastalığı yaygın olarak görülmektedir.

Yemeklere şöylece yüzeysel bir bakıştan sonra, içeceklere de bir göz atalım. Musul için bizi iyi neticelere sevk eden ve umutlandıran bir şey varsa o da, insanlığın düşmanı olan ve Avrupa’da bile hakkında söylenmedik söz ve alınmadık tedbir kalmayan sarhoş edici maddeler (Alkol) meselesidir. Diğer memleketlere nazaran Musul’da kullanımı azdır. Gerçekte bazı ferdî ve yeni başlayan bazı hareketler görünse de, yerel yetkililerin basit tedbirleri ile bunların faaliyetlerinin temel tutmayacağı inancındayız.

Alkoller hakkında meslek gereği doğal olarak çok şeyler söylenebilir, ancak zeminin uygun olmayacağı ve bir de uzun süreceğinden, ileride ayrıca bir makale halinde fikirlerimizi siz okuyucularımıza aktarmayı vaat ederek, burada bu kadarla yetineceğiz. Musul’da yaşam tarzı sade ve her türlü alafrangalıktan -birkaç istisna hariç- uzak bulunduğundan dolayı alkol buralarda yerleşmemiştir.

Yaz günleri sıcakta ayran gibi bir içeceği, mevcut ise buz ile soğutularak içmek, hem sağlıklı ve hem de besleyicidir. Bir Bedevinin sağlık durumu ile içki müptelası olmuş bir şahsın sağlık durumunu karşılaştırdığımız zaman, Bedevinin sağlığı, bünyesi ve doğal şeklinin diğerine oranla hayret verici şekilde farklı olduğunu görürüz.

Halkın Mizacı: Musul halkı sıcak bölge insanı olmasından dolayı, genel olarak asabi ve safravi¹³⁸ bir mizaca sahiptir. Bu nedenle bu bölgenin insanları çoğunlukla zekâsı ile meşhur olmasına rağmen -eğitim ve bilgiye olan arzusuzlukları nedeniyle- bu özelliklerinden istifade olunmaz. Mizaçları gereği karaciğer organı çok yıpranmaktadır. Yemek konusunda söylendiği gibi, sindirimi zor olan yemekler tüketildiği için, karaciğer daha çok yorulmakta ve bir de buna ani hava değişimi koşullarından dolayı meydana gelen dizanteri hastalığını ilave edecek olursak, karaciğer hastalığının burada neden bu kadar sık sık görüldüğünü anlarız.

Hastalıkların meydana çıkmasındaki -sırası geldikçe- nedenleri ve aksaklıkların etkisini izah ve açıklamaktan geri kalmadık. Doğal nedenlerle meydana gelecek hastalıklara karşı bazı sağlık tedbirleri alınarak direnç gösterebilir. Çünkü söz konusu doğal etkenler; soğuk, sıcak ve rutubet gibi önlem alınabilecek unsurlardır. Fakat anlatılması bile insanoğlunu korkutan, titreten ve dünya medeniyetine dahi dakika-be-dakika yıkıntılar, hem de derin yıkıntılar açmakta olan bir hastalıktan bahsedeceğiz. Bu hastalığın etkileri ve acı sonuçları evlat ve torunlarında ve daha sonraki insan neslinde bile tahribata neden olmaktadır. Evet, zührevi hastalıklar; bu hastalıkların yayılma nedenlerine maruz kalan bir ferdin doğal olarak mutlaka aşılması gerekmektedir. Bu hastalıklar, tehlike bakımından diğer hastalıklarla mukayese bile edilemez.

Musul’u alkol meselesinde takdirlerle anlatmıştık, ancak zührevi hastalıkların ana kaynağı olan, “fahişhanelerin”¹³⁹ korkutucu bir şekilde yayılması ve çoğalması sebebiyle, buraya üzüntü ve eziklik içinde yazmaya mecbur olduk.

Kendini ve vücudunun kıymetini bilemeyen bazı gençler, pervazsızca bu gibi tehlikeli yerlere atılarak üzüntü verici durumlara düşmektedirler. Frengi (sifilis) hastalığının ne kadar tehlikeli bir hastalık olduğunu söylemek gereksizdir. Geçici bir lezzet ve şehvet uğruna kendi vücudunu tahrip eden, maddî ve manevî yönlerden hayatını zehirleyen bu tehlikeli hastalığı, kendi çocuklarına ve torunlarına kadar nakletmek kadar çirkin bir şey düşünülemez. Onun için memleketin gençlerine bu hastalığın pek fazla ilerlememesi için, fıkren ve vicdanen rahat, düzenli bir yaşamı tavsiye ve ihtar ederiz. Polis dairesinin bu husustaki çabalarına bütün halk müteşekkirdir, daha hızlı ve şiddetli icraatların yapılmasını beklemektedir.

Musul’da deri hastalığı pek nadir görülür. Bunun nedeni olarak, halkın içmekte olduğu Dicle nehri suyuna memleketin bir az yukarısında bulunan “Aynü’l-kibrit” adıyla bilinen ve kükürt ihtiva eden bir maden suyunun karışmasını gösterebiliriz.

Aynü’l-kibrit pınarı, adından da anlaşılacağı üzere çok miktarda kükürt ihtiva eden bir maden suyudur. Soğuk kaplıcalardan biri olan bu pınarın üzerinde, güzel bir

¹³⁸ Manevi vasıfların tümüne mizaç denir. İnsan bedeninde dört temel maddenin (kan, balgam, safra ve sevdâ) bir oran dâhilinde karışmasından meydana geldiğine inanılan bir sağlık durumu.

¹³⁹ Metindeki tabir olduğu gibi alınmıştır. Burada kastedilen fahişhaneler, genelevlerdir.

hamam inşa edilirse halkın bugünkünden daha fazla istifade edeceği doğaldır. Musul'dan beş saat mesafede ve Dicle nehrinin yarım saat uzağında bulunan ve “Hamamü'l-âlil” adıyla meşhur olan bir kaplıca var ki; suyunda çok fazla kükürt ihtiva ettiği gibi, bunun dışında bazı kimyasal maddeler de ihtiva etmektedir. Yaz aylarında şehrin her tarafından ve şehir dışından binlerce insan buraya akın etmektedir. Bu suyun şifalı olması sebebiyle herkes bundan yararlanmak istemektedir.

Hamamü'l-âlil kaplıcasının suyu yaklaşık 60–70°C olan sıcak bir kaplıcadır. Bu kaplıca düzenli değil, ancak bir dereceye kadar istifade olunabilecek bir hamam tarzına getirilmiştir. Fakat daha mükemmel daha düzenli bir şekle dönüşmesi için sorumlu makamların ilgisini beklemekteyiz.

Söz konusu hamamın suyu daha fazla cilt ve romatizma hastalıklarına iyi gelmektedir. Ancak kendisini cilt hastası sanan bazı frengi hastalığına kapılmış kişiler, bu sulara yıkanarak sağlam olan insanlarla birlikte olmalarından dolayı, bu çirkin hastalığı diğer insanlara da nakletmektedir. Frengi hastası olan insanların, kesinlikle bu hamamlarda yıkanmaması gerekir ve diğer insanlarla bir arada olmaları da kesinlikle yasaklanmalıdır.

Sırası gelmişken biraz da Musul'un diğer sıradan hamamlarından da bahsedelim: Musul hamamları, diğer Osmanlı bölgelerindeki hamamlardan pek farklı değildir. Yapılış şekli Şark usulü tarzında ve yıkanmada kullandıkları su çoğunlukla kuyu suyu yani, acı su olduğu için ve ihtiva ettiği kireçten dolayı sabunlar köpürmemektedir. Bu yüzden halk “kil” diye tabir edilen bir çeşit toprak ile yıkanmaktadır. Demek ki yıkanmaktan beklenen maksat hâsıl olmuyor. Kuyu suyunun bu haline razı olup da hamamlara gidenler, hamam takımları elden ele ve sırttan sırta gezdiği için zararlı olacağı uyarılarına uymamaktadırlar. Ayrıca hamam içerisinde temizlik işlerine hiç önem verilmediği için küf ve rutubet kokmaktadır. Temizlik kurallarına uyulmadığı gibi, söylemeden geçemeyeceğimiz bir konu da şudur. Berberler pis ve kirli usturalarla, cilt ve zührevi hastalıkları bir şahıstan diğer bir şahsa nakletmektedirler. Bu da yetmezmiş gibi, aynı zamanda doktorluk ve cerrahlık mesleğini de yapmaktadırlar. Doktorluk mesleği gibi çok hassas ve nazik bir meseleye de cesaret ettikleri için, bir an önce bunun yasaklanması gereklidir.

Her yerde olduğu gibi Musul ve Bağdat'ta da eski tıp mensupları, insanlık yıkıcıları pek çoktur. Başında keşide, arkasında aba ile meydana çıkan bu sözde tabipler, doktorluk mesleğini istediği kalıba sokmaktadırlar. Zaten doktorluk mesleği kadar suiistimale maruz kalan ve küçümşenen diğer bir meslek tasavvur edemiyorum. Bir ev yapımı için, bir ayakkabıcı veya bir berber çağırılır mı? Tabiki ehli olan bir mimara müracaat olunur. Evin güzel ve zevke hitap etmesi için pek çok insanla görüşülür, derin araştırmalar ve mücadeleler yapılır. Peki, bu binadan daha önemli olan insan vücudu yapısı, nasıl olur da ehil olmayan insanların eline teslim ediliyor? Hayret!

Bu sözde tabiplerden birisi, bir hastaya çağırıldıkları zaman, ağır başlı bir hekim tavrıyla ve hastalık ne derece tehlikeli olursa olsun, nabzını ele alarak ve bazıları da gerçek doktorları taklit eder gibi hastanın göğsüne ve sırtına kulağını koyarak derin ve geniş muayene yaparlar! Muayene sonucunda; anladım der, sizde “*mayasıl yayılı*” var veya “*Safran galip başına örmüş*” gibi anlamsız ve eflatunî teşhisler koyarak, birkaç tuz ve beş-on taneden oluşan köhne ilaçları ile hastamızı tedavi eder ve kendini beğenmiş bir tavırla meşhur cümlesini söyler: “*Allah şifa ihsan etsin*”.

Yüzlerce lira sarf ederek, senelerce emek vererek ve büyük zorlukları aşarak yetişen tabipleri bu tip sözde doktorlar küçük düşürmektedir. Her devlet, milyonlarca para sarf ederek mektepler açar, çeşitli hastahaneler ve diğer sağlık kurumları tesis eder. Millet ve memleket faydası için ve tıp biliminin gelişmesi için insanoğluna hizmet edecek tabipler yetiştirir, ama bu sözde doktorlar halk tarafından tercih edilir. Tıp eğitimi bir deniz kadar geniştir. Hal böyle iken, sermayesi, ilim ve irfanı bir-iki köhne kitap okumaktan ve bir-iki tuz ile beş-on tane fitil kullanmadan ibaret olan bu gözü dönmüşlere, huzur içinde başvurmak akıl kârı değildir.

Osmanlı Devleti’nin her yerinde olduğu gibi Musul’da da, mülkî ve askerî olmak üzere pek çok tabip mevcuttur. Bu tabiplerin memleketin ihtiyacını karşılayabilecek kadar yeterli olmasına rağmen, yerel halk hâlâ eski usul insanları tercih etmektedir. Yeteri kadar tabibin bulunduğu Musul’da, bir de İstanbul’dan diploma almış dört eczacı bulunmaktadır. Bu yolla sağlık ihtiyaçları karşılanmaktadır. Yalnız bunlardan bir kısmının şahsi çıkarları için, eczanelerinde yeni icat edilmiş ilaçlar yerine eski ilaçların satılmasını tercih etmeleri, genel sağlık dengesini temin eden eczaneler için büyük bir noksanlık sayılır.

Biraz da memleketin normal yaşamından, kahvehaneler ve çayhanelerden bahsedelim. Musul’da yukarıda da arz ettiğimiz üzere, insan hayatını perişan ve yok eden olaylar arasında tiyatrolar (edebî ve ibret verici tiyatrolar hariç), kafeşantanlar¹⁴⁰ ve diğer eğlence ve sefahat yerleri yok denecek kadar azdır (senede birkaç defa orta oyun şeklinde oyuncular buraları ziyaret etmektedir.).

Bu yüzden zührevi hastalıklar, akli dengesizlik, uykusuzluk, mecnun âşıklar ve intiharlar gibi kötü sonuçlar hiç yok gibidir. Yalnız kötü alışkanlıklardan biri olan tütün kullanımı olayına değinmemek yanlış olur. Tütün içmek artık normal ve genel bir alışkanlık hâli aldığı için burada bundan bahsetmeyeceğiz. Esas bahsedeceğimiz tütünün çocuklara kadar sirayet etmesidir. Ama nasıl sirayet ediyor? Şöyle; gerek Musul’da ve gerekse doktorluk görevimi yerine getirdiğim Musul’un diğer kaza ve köylerinde, bizzat veliler tarafından çocuklarına sevgi göstereceğim diyerek, sigara kutusundan bir sigara verildiğini ve çocuğun da masumiyet duygularıyla sigaranın dumanını babasının yüzüne doğru savurmakta olduğunu gözlerimle gördüm. Bunun için bu davranış, çocuk terbiyesi bakımından çok çirkin olduğu gibi, henüz bu genç

¹⁴⁰ Taverna benzeri eğlence yeri.

yaştaki çocukların temiz ve taze beyinlerini ve nazik sinirlerini zehirleyerek büyümelerini ve gelişmelerini engellemektedir.

Musul ve bağlı sancaklarında, kahvehaneler ve çayhaneler aynı tarz üzerine kurulmuştur. Kahvehanelerin o kapalı ortam havasını, sıradan ve kirli örtülerini söylemeye bilmem gerek var mı? Buralarda kahvenin hazırlanışı da gariptir. Kahve cezvelerinin ağır bir manzarası var ve her biri yaklaşık üç İstanbul okkası¹⁴¹ kadar büyük ve o kadar da su alır. Kahveler bu cezveler içinde yüzlerce defa kaynatılır. Elde edilen ve şerbet diye adlandırılan sıvının çok kötü kokusu ve ağır bir tadı vardır. Daha sonra bu kahveler daha küçük cezvelere konulur ve servis yapılır. Şerbet diye adlandırılan sıvı bu cezvelerde günlerce bekler ve bu acayip surette hazırlanan kahveler bildiğimiz Sulfata'dan daha acı ve rahatsız edici olduğundan, mideye kurşun gibi iner ve alışkın olmayanlar zorla içebilirler. İçilen bu madde normal zamanlarda hazım edilecek şeylerden olmadığı gibi, bir de kahve dağıtıcının arkasında yürüyen şagirdin (çırak) elinin ve yüzünün temizliği bir tarafa bırakılırsa, elinde gezdirdiği bir küme paçavranın, siyah çirkin görünümü bile midenin istifra etmesi için kâfidir. Asla temizlik yüzü görmemiş bu paçavraya bilmem ne demeli? Kahve fincanları temizlik yüzü görmeksizin ağızdan ağza gezdiği gibi, birçok kahvehaneler ve çayhanelerde oturur oturmaz müşterinin eline dayatılan uzun çubuklar ayrıca bir manzara teşkil eder. Çeşitli hastalıkların bu şekilde şahıstan şahısa geçmekte olduğunu bilmeyen ahali, çubuğun dumanını savurarak ve özelliklerini anlattığımız kahveyi de içmeye başladığı zaman gel keyfim gel diyor!

Kahvehanelerden Bir Görünüm (XIX. yy sonları)

Çayhaneler, özellikle Kerkük çayhaneleri yukarıda anlatmaya çalıştığımız durumlardan çok daha müstesna bir yere sahiptir ve bir dereceye kadar az zararlıdır.

¹⁴¹ Bir okka 400 dirhem veya 1,282 gramdır.

Aşçı ve kebabçı dükkânları kahvehanelere rahmet okutturuyor. Dükkânların dış cephe manzarasının sahibinin karakteristik özelliği ile birleşmesi, içeriye girmemek için yeterli bir nedendir. Kirli elleriyle hazırladığı kebab ve yemekler ile bunları koydukları tabakları anlatmak imkânsızdır. Özetle, tüm durumları tabiata ve sağlık koşullarına tamamen aykırı bulunan adı geçen esnafın davranışlarına müdahale etme zamanı gelmiştir.

Musul çevresinde yaşayan halkın büyük bir bölümü, çadırlarda yaşamlarını sürdüren birtakım Bedevi Araplardan oluşmaktadır. Aşiret adı verilen ve içlerine birçok defa gidip geldiğim bu insanlar, çok misafirperver ve hatırşinas özelliklere sahip ve insanî meziyetlerinin en güzellerini taşımaktadırlar. Bunlara hayran kaldım. Özellikle yaşam tarzlarına ve geleneklerine tam bağlılar. Bu konudan bahsetmek tabi ki uzun sürer. Ancak, bir noktayı anlatmadan geçemem. O da mesleğimle ilgili olduğu için, Bedevi Araplarda meydana gelen hastalıklar ve çeşitli yaraların tedavisi hakkında uyguladıkları yöntem ve tatbik ettikleri tedavi tarzıdır. Garip olduğu kadar, doğruduğu sonuç bakımından da bir nebze anlatmak uygun olur.

Bedevi Araplar; ilaç ve tedavi yöntemlerine pek ilgi göstermezler. Onların tek itimat ettikleri şey key¹⁴² yöntemidir. Bu yöntem her ne kadar görünüşte vahşice bir usul olarak görünürse de, bu insanların yapı, bünye ve mizaçları bakımından çok münasip bir uygulama tarzıdır. Bu kızgın demirle yakma usulü, bugün çağdaş tıp dalında da medenî bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Bu bölgelerde kesik yaralar, apseli yaralar, ağız yaraları, çeşitli kronik iltihaplar, burun nezlesi, ağız ve gırtlak iltihabı vs. gibi hastalıkları tedavi etmek için key yöntemi kullanılmaktadır. Fakat çok nazik bir şekilde tatbik edilmektedir.

Bedevi Araplarda gerekli olan sterilize maddeleri ve bakterisit gibi ilaçlar bulunamaz. Ancak diyebilirim ki; hastalığın seçiminde ve tedavinin şiddet ve hızlı etkileri nedeniyle, bugün her zaman elde edemediğimiz sonuçları, kolayca yakalamışlardır.

Bizde bir yara, özellikle irinleşmiş bir yara, günlerce belki de aylarca bakterisit tedavisine tabi tutulur. Düzeler veya düzelmez. Araplarda ise, kızgın demir cız diye yaranın üzerinde gezdirilince, irine ve yaranın kokmasına neden olan hayvancıklar (mikrop) derhal anında ölüverirler. Yaradaki taze etler kısa bir zamanda kendini gösterir ve birkaç gün içinde yara kapanmaya başlar. Ülser gibi iç yaralarda demir yerine kaynar bal kullanıyorlar. Sancılarda ise, ağrının nereden geldiği bilinmediği zaman, yüzük ve serçe parmağının arasını kızgın demir ile yakarak ağrıyı bir daha gelmemek üzere gideriyorlar. Korkuyu atmak için de, vücudun herhangi bir noktasına uzaktan ateş gösteriliyor. Bunların mantıklı birer açıklaması vardır. Amaç

¹⁴² Key, kelimesinin aslı kevi yani, yarayı veya bedenin malûl bulunan bir yerini kızgın demirle yakma usulüdür ki, Araplarda eskiden beri kullanılmaktadır. Bu işte kullanılan demire Araplar “ Kaviye” derler.

sinirleri uyarmak ve tüm organların fizyolojik faaliyete geçmesini sağlamaktır. Bu şekilde sindirim sistemi de çalışmaya başlar hasta yemeye ve içmeye başlayarak şifa ve afiyete kavuşmaya başlar.

Bedevi tababeti hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra, memleketin hastalığı hakkında anlatılması unutulmuş ve Diyarbakır, Halep ve Bağdat'ta olduğu gibi Musul'da da yaygın olan Musul çıbanlarından¹⁴³ bahsedelim. Musul çıbanı, Bağdat ve Halep çıbanları kadar tahripkâr değildir ve tesirleri hafiftir. Bu çıbanlar buralarda denildiği gibi hurma ve diğer yemeklerden kaynaklanmamaktadır. Belki de sırf sivrisinekler yolu ile yayılmaktadır. Bunlar bilimsel bir gerçek olup, itiraz kabul etmez. Hepimiz biliyoruz ki, bu çıbanlar genel olarak yüz, el ve ayak gibi açık bölgelerde görülmektedir. Yani zararlı haşerelerden sivrisineklerin sokabilecekleri yerlerde çıkmaktadır. Süresi altı ay veyahut bir senedir. Çıbanlar iyileştiği zaman hafif bir iz bırakmaktadır.

Yaptığım özel araştırmalar, Dicle suyuna yakın yerleşim yerlerinde ve özellikle ormanlık alanda hayatlarını idame ettiren ailelerde ve özellikle çocuklarda daha fazla görülmektedir. Sivrisinek bu bölgelerde çok fazla bulunmaktadır. İleriki incelememizde elde edilecek sonuçlar detaylı bir rapor halinde arz edilecektir.

Sonuç olarak, Musul'da genel halk sağlığını tehdit eden maddeleri arz ettik. Bu maddelerin yasaklanması için çalışacağımı ve bundan böyle çalışmaktan da geri durulmayacağımı özür dileyerek arz ederim. İleriki günlerde fırsat buldukça genel halk sağlığına hizmet edecek makaleleri yazmaya ve yaymaya gayret edeceğiz.

¹⁴³ Musul çıbanına, aynı zamanda Halep çıbanı, Bağdat çıbanı ve Delhi veya Hindistan çıbanı da denir. Bilim literatüründe “Şark çıbanı” diye bilinir. Tatarcık adlı bir böceğin sokmasıyla olur. Hastalık, elbise dışında kalan yerlerde genellikle yüzde kırmızı ve sert bir ya da birkaç kabarcıkla başlar, bunlar önce kabuklanır, sonra yaraya dönüşür. Yara birkaç ayda iyileşir, ama yerinde bir daha kaybolmayan bir iz kalır. bkz. **Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi**, İstanbul, 1986, s.2669.

**V. MUSUL VİLAYETİNE BAĞLI
KAZA VE NAHİYELER**

MUSUL SANCAĞI

MUSUL SANCAĞI

Musul Sancağının Yeri ve Mülki Taksimatı

Musul sancağı vilayetin kuzey ve batısında, Dicle nehri havzasındadır ve nehir Musul sancağının ortasından akmaktadır. Dicle nehrinin bağlılarından olan Büyük Zap nehrinin bir kolu ile Hoyber, Huser, Hazer ve diğer muhtelif nehirler de liva arazisi dâhilinde akarlar.

Arazisinin kuzeyi genel olarak dağlık ise de düzlük yerler, güzel ve verimli vadiler ile bol mahsullü bayırlar da pek çoktur. Dağların büyük kısmı meşelikler ve geniş meralar ile kaplıdır. Batı kısmı, Sincar sahrası yani El-Cezire'ye bitişik düzlük arazi olup, yalnız Sincar dağı ile Botma, Nemce, Mekhul gibi tepeler vardır. Batı yönünde merkez kazasına bağlı bazı köyler ile Sincar kazası ve Telafer nahiyesi bulunmaktadır.

Liva arazisi genel olarak verimli olmakla beraber, Dicle'nin sol tarafındaki, yani livanın kuzey ve kuzeydoğu kısımlarındaki yerler tamamen imarlı ve meskûn; Dicle'nin sağ kısmı yani batı ve güney taraflarında bulunan Sincar sahrasının büyük bölümü de boştur. Liva halkı Arap, Kürt, Türk, Keldani, Süryani ve Musevi ırklarına mensupdurlar. Sancak, altı kaza ile on beş nahiye'den oluşur.

Musul Sancağının Kaza, Nahiye ve Köyleri¹⁴⁴

ADI	KAZA	NAHİYE	KÖY
Musul Kazası	1	4	602
Akra Kazası	1	2	214
Duhok Kazası	1	1	215
İmadiye Kazası	1	5	366
Zaho Kazası	1	2	181
Sincar Kazası	1	1	49
TOPLAM	6	15	1.627

Musul Kazası

Musul Kazasına Dair Özel Bilgiler

Dicle nehri kazanın ortasından geçerek, kazayı batı ve doğu olmak üzere iki kısma ayırır. Doğuya ayrılan kısım genellikle dağlık olup, batıya ayrılan kısım genel olarak düzlüktür. Dağlık olan doğuda Elkoş, Başika, Maklub, Aynü's-safra gibi yüksek ve orta yükseklikte dağlar bulunmaktadır.

¹⁴⁴ H. 1330 Salnamesi, s.226.

Maklub dağının batısının ortalarında yani, Sadr-ı Cebel’de tabii bir mağara ve bu mağaranın bitişiğinde Şeyh Metti adında çok eski bir manastır mevcuttur. Bu manastırda Süryani-i Kadim cemaatine mensup papazlar ile inzivaya çekilen insanlar yaşamaktadır. Manastırın içerisinde birçok hücre ve sarnıç bulunduğu gibi, mağaranın yakınından da devamlı su akmaktadır. Manastır ve mağaranın tırmanılan çetin bir yolu olmakla beraber, bulunduğu yerin havasının ve manzarasının güzelliği sebebiyle, yaz mevsiminde birçok insan gelerek burada ibadet ederler.

Musul Şehri

Kazanın doğu kısmındaki arazisi dağlık olmakla beraber, ova olarak adlandırılabilir yerler de yok değildir. Özellikle çoğu yerde verimli, bol mahsul veren bayırlar ve güzel vadiler bulunduğu için, her köy yeri, yapılı olma derecesi oranında bu tip yeterli araziye sahiptir.

Köylerin bazılarında su kaynakları ve bir kısmında da akarsu bulunmaktadır. Çoğu köy, muntazam ve büyük olup, özellikle Elkoş, Telkif, Teleskef, Başika, Behzani, Ninova, Bartalla ve Karakuş gibi kasabaya benzer köyler vardır. Kазanın bu kısmında Huser, Hazer ve Büyük Zap’ın aşağı kısımları akmaktadır. Bunların dışında daha birçok dere de vardır. Bundan dolayı bağ ve bahçeli köyler de mevcut olup, bunların mahsullerinden istifade edilir.

Batı kısmındaki köylerin büyük kısmı düzlük ve Dicle nehri kenarındadır. Nehre yakın olmayanlar kuyu suları ile idare ederler. Söz konusu köylerde ziraat genellikle taşıma su ile yapılır. Yağmur çok yağdığı zamanlar mahsulün bereketi fevkalade ve doğudaki köylerin mahsullerinden kat kat fazla olur. Bundan dolayı bu kısımdaki köyler de yapılı ve meskun olmakla beraber, doğudaki köyler kadar değildir. Batı kısmının söz konusu köylerinin halkı genellikle Arap aşiretlerinin çeşitli fırkalarına mensup oldukları gibi bazı köylerde Kürtler de vardır. Doğu kısmı köylerinin halkları da Arap, Türk, Kürt, Keldani, Yezidi taifelerinden oluşurlar. Her

taife kendi lisanları ile konuşmakla beraber, genellikle Arapça bilir ve konuşurlar. Her iki kısımda da yaşayan halk tamamen ziraatle uğraşırlar. Ancak büyük köylerde sanat ve ticaretle, suyun bol olduğu köylerde de bağ ve bahçe mahsulü yetiştirmekle uğraşanlar da vardır.

Kazada genellikle buğday, arpa, mercimek, pirinç, darı, tütün, susam, pamuk, zeytin, badem, fıstık gibi ürünler yetiştirilir.

Meşhur Hamamü'l-âlil kaplıcasıyla, Geyyare petrol madeni Musul kazası dâhilinde olup; kaplıca Musul'a dört saat mesafede ve Dicle nehrinin sağ sahili üzerinde, petrol de Musul'a on saat mesafede ve yine Dicle nehri sahilindedir.

Musul Kazasının Nahiye ve Köyleri¹⁴⁵

BULUNDUĞU KISIM	NAHİYE SAYISI	KÖY SAYISI
Doğu Kısmı Köyleri	-	290
Şeyhan Nahiyesi	1	68
Aşair-i Seb'a Nahiyesi	1	78
Batı Kısmı Köyleri	-	70
Şirkat Emlâk-ı Emiriye Şubesi	1	56
Zemar Emlâk-ı Emiriye Şubesi	1	40
TOPLAM	4	602

Musul Şehrindeki Resmi Müessese ve Mekanlar ile Diğer Özel ve Kamu Binaları¹⁴⁶

Musul şehri basitçe bir saha üzerinde kurulu ve etrafı takriben uzunluğu on bin, yüksekliği on, eni bir buçuk metre ve muntazam olmayan üçgen şeklinde bir sur ile çevrilidir. Surun on kapısı olup¹⁴⁷, bunlardan bazıları yıkılmış bazıları da sağlam durumdadır. Bu surda on sekiz adet büyük kule olup, her birisinin genişliği on, yüksekliği dokuz zira'dır¹⁴⁸ ve bir hendekle çevrilidirler. Bunların bazı yerleri zaman içerisinde harap olmuş ise de diğer yerleri halen metin ve müstahkemdir. İç kalesi Dicle kenarında, şehirden bir hendekle ayrılmış ve ada şekline konmuş bir mevkidedir. Belde bugün sadece sur içinde kalmayıp, dışarıya da yeni mahalleler

¹⁴⁵ H. 1330 Salnamesi, s.188.

¹⁴⁶ Bu bölüm şehrin en son halini anlatan H. 1330 salnamesine göre oluşturulmuştur.

¹⁴⁷ H. 1325 salnamesine göre bu on kapının isimleri ve yerleri şunlardır: Babü'l-cisr (Köprü Kapısı), Babü'l-kale (Kale Kapısı), Babü's-şat (Şat Kapısı), Bab-ı Ayn Kibrît (Kükürt Kaplıca Kapısı) Dicle nehri üzerinde ve Bab-ı Sincar (Sincar Kapısı), Babü'l-beyz (Beyaz Kapı) Dicle nehri tarafında ve batıda Babü'l-cedid (Yeni Kapı), Babü'l-keş (Keş Kapısı), Babü's-saray (Saray Kapısı), Babü't-top (Top Kapısı) da doğu'da bulunmaktadır. H. 1308 salnamesinde ise şehrin 12, H. 1310 salnamesinde de 15 kapısı olduğu kayıtlıdır.

¹⁴⁸ Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsü. 75-90 cm arasında değişik şekilleri vardır.

kurulmakta ve bu mahallelerde muntazam binalar inşa edilmektedir. Sur içindeki binalar birbirine bitişik ve sokaklar dar ise de, dışarıdaki mahallelerin sokak ve caddeleri oldukça düz ve geniştir.

Şehirdeki binaların tamamı kargir olup, ahşap çatılı bina yok gibidir. Ancak bazı evlerin yukarı kısımlarında tavanlı odalar bulunduğu gibi, resmî dairelerden bazılarının üst kısımları da çatılıdır. Mevcut binaların en iyi yönü ahşap olmamaları dolayısıyla yangından korunaklı olmalarıdır.

Tulumbacılar ve Yangına Müdahale Şekli

Şehir içerisindeki binaların dış görünüşleri pek güzel değilse de, çoğunun içi muntazam olduğu gibi; sur dışında inşa edilen yeni binalar ve özellikle Hükümet Caddesi ile bu caddeye bağlı sokaklardaki binaların içi ve dışı yeni bir tarz meydana getirmektedir.

Sur içerisinde karakollar, hapishane, Jandarma Ester Süvari Kışlası, belediye ve polis daireleri, sanayi ve rüstiye mektebi bulunup; hükümet konağı, piyade ve süvari kışlaları, askeri hastahane¹⁴⁹, emlâk-ı emiriye dairesi, mülkiye idadi mektebi, şer'îye mahkemesi ve telgrafhane de sur dışında bulunmaktadır.

Şehrin aşağı tarafında birçok bahçe ve bu bahçelerde ferahlık verici kasırlar ve çeşit çeşit ağaçlar mevcut ise de, meyveleri sınırlıdır. Fakat bostanların mahsulü nefis ve boldur. Musul şehri (sur içinde ve dışında) otuz sekiz mahalleden¹⁵⁰, büyüklü küçüklü yirmi beş çarşıdan müteşekkil olup, şehrin sahip olduğu tüm genel ve özel müesseselerin çeşit ve miktarı aşağıda yıllarına göre çıkartılmıştır.

¹⁴⁹ Bu hastahane Vali İnce Bayraktarzade Mehmed Paşa tarafından 1251 senesinde yaptırılmıştır (H. 1310 salnamesi).

¹⁵⁰ Musul'da H. 1308 salnamesine göre 30 mahalle; H. 1310 ve H. 1325 salnamelerine göre de 34 mahalle bulunmaktadır.

H. 1308

7.714 hane, 2.677 dükkân ve mağaza, 23 han, 36 hamam, 129 cami ve mescit, 45 kahvehane, 12 medrese, 6 eczahane, 15 lokanta, 30-40 boyahane, 1 rüştiye mektebi, Keldani-Süryani ve Musevi Milli Mektepleri, gayri muntazam sıbyan mektebi, 20 fırın, 135 değirmen, 3 matbaa, 72 anbar, 39 bahçe, 1.903 tarla, 3 orman, 283 arsa, 18 mektep, 4 tekke ve zaviye, 13 kilise ve manastır, 3 kışla, 9 karakolhane, 1 patrikhane, 1 hükümet konağı, 1 telgrafhane, 1 hastahane, Emlak-ı seniyye komisyonu idarehanesi vardır.

H. 1310

Musul şehrinde 7.714 hane, 2.677 dükkân ve mağaza, 36 hamam, çifti iki hesabı ile 32 cami ve mescit, 45 kahvehane, medrese¹⁵¹, 6 eczahane, 15 lokanta, 30-40 boyahane, 1 rüştiye mektebi, Keldani-Süryani ve Musevi Milli Mektepleri, gayri muntazam sıbyan mektebi, 5 fırın, 135 değirmen, 3 matbaa, 72 anbar, 39 bahçe, 1.903 tarla, 3 orman, 383 arsa, 18 mektep, 4 tekke ve zaviye, 13 kilise ve manastır, 3 kışla, 9 karakolhane, 1 patrikhane, 1 hükümet konağı, 1 telgrafhane, 1 hastahane, Emlak-ı seniyye komisyonu idarehanesi mevcuttur. Sancakta ise toplam 500-600 köy ve 35.982 hane mevcuttur.

H. 1312

7.714 hane, 23 han, 2.677 dükkân ve mağaza, 36 hamam, 129 cami ve mescit, 45 kahvehane, 6 eczahane, 1 tanesi muntazam 15 adet lokanta, 30 boyahane, 5 fırın, 135 değirmen, 2 matbaa, 18 mektep, 4 tekke ve zaviye, 12 medrese, 17 kilise, 1 patrikhane, 1 debbağhane, 1 selhane¹⁵², 2 köprü, 1 çayhane.

H. 1325

9.106 ev, 2852 dükkân, 28 boyahane, 17 hamam, 34 han, 110 ticarethane, 62 kahvehane, 266 değirmen, 52 dinek olarak adlandırılan diğer bir değirmen, 9 ma'sara¹⁵³, 208 arsa, 1 sabunhane, 56 cami, 74 mescit, 17 medrese, 11 tekke, 18 kabristan, 5 eczahane, 5 fırın, 250 çulhacılık ve diğerlerine mahsus serdâb¹⁵⁴, 29 kasır, 5 iskele, 2 matbaa, 9 karakol, 11 bahçe, 20 bostan, 20 kilise, 1 patrikhane, 97 küre¹⁵⁵, 25 mermer madeni, 10 sebilhane¹⁵⁶, 20 mektep, 8 manastır. Arazinin tamamı 138.425 dönüm ve 2.077 parçadır.

¹⁵¹ Metinde "camiler dışında medresesi" (?) olarak yazılıdır. Sayı belirtilmemiştir.

¹⁵² Kasaplar için kesilen koyun ve diğer hayvanların boğazlanıp, yüzülmelerine mahsus yer, mezbaha.

KT Sy:732

¹⁵³ Yağ çıkarılan yer, yağ imalathanesi.

¹⁵⁴ Sıcak memleketlerde çok sıcak günlerde barınılan derin yer altı odası.

¹⁵⁵ Madenci ocağı, toprak ocağı.

¹⁵⁶ Sebil, hayrat olarak gelip geçenlerin su içmesine mahsus yer.

H. 1330

9.126 ev, 3.062 dükkân , 130 cami ve mescit, 11 tekke ve zaviye, 17 medrese, 20 kilise, 8 manastır, 25 özel mektep, 1 sinagog, 10 sebilhane, 3 matbaa, 1 hükümet konağı, 2 kışla, 1 hastahane, 1 idadi mektebi, 1 sanayi mektebi, 9 karakol, 1 şer'i mahkeme, 1 belediye dairesi, 1 hapishane, 1 polis dairesi, 1 telgraphane, 40 han, 17 hamam, 65 kahve, 1 sabunhane, 28 boyahane, 327 medar ve ma'sara, 250 çulha serdâbı, 5 fırın, 7 eczahane, 1 debbağhane, 12 bahçe, 20 bostan, 19 kasır, 18 su dolabı, 87 küre, 208 arsa, 2.077 tarladır.

Musul Şehrini Nüfus Miktarı ve Ahalisi

H. 1308-1310-1312¹⁵⁷: Musul şehri Müslim ve Gayrimüslim olarak 16.106 erkek nüfustan oluşmaktadır. Sancak ise Müslim ve Gayrimüslim olarak 67.061 erkek nüfustan ibarettir. Kayıtlı nüfusun 57.587'si Müslüman ve 9.474'ü Gayrimüslümdür. Bunun dışında kadın nüfusu ise erkek nüfustan daha çoktur. Dışarıdan gelen gurebanın miktarı, şehrin beyan olunan yerli nüfusunun bir mislinden fazla olduğu tahmin edilmektedir. Müslümanların büyük kısmı Hanefi mezhebine, az bir kısmı da Şâfi mezhebine göre ibadet ederler. Şehrin ahalisi umumiyetle Arapça konuşur, az bir kısmı da Osmanlıca'ya aşinadır. Şehrin dışındaki halk genellikle Arap ve Kürt taifeleri olduklarından Arapça ile ve ***Musul'a komşu bazı köylerin ahalisi de Türkçe ile konuşmaktadırlar.***

H. 1325: Musul şehri, Müslim ve Gayrimüslim 68.883 erkek nüfustan oluşmaktadır. Genel olarak sancak yine Müslim ve Gayrimüslim toplam 193.848 adet erkek nüfustan ibarettir. Kayıtlı nüfusun 182.967'si Müslim ve 10.881'i Gayrimüslimdir. Bundan başka; kadın nüfusu da erkek nüfusunun bir misli veya daha fazlası olabiliyor. Beyan edilen nüfus, şehrin yerlileri olup, dışarıdan gelip giden yabancılar ile devamlı kalanların, nüfusun bir misline yakın olacağı tahmin edilmektedir. Halkın büyük bir kısmı Arapça konuşmakta ve az bir kısmı Osmanlıca'ya aşinadır. Musullular zeki ve akıllı bir kavimdirler. Şehrin dışındaki halk genellikle Arap ve Kürt taifeleri olduklarından Arapça ile ve ***Musul'a komşu bazı köylerin ahalisi de Çağatayca'ya yakın bir Türkçe ile konuşmaktadırlar.***

H. 1330¹⁵⁸: Şehir halkı genellikle Arap, Keldani, Süryani ve Musevi ırklarına mensup olup, halkın kalan kısmı da Türk, Kürt ve Ermenilerden oluşmaktadır. Yerel dil Arapça olup, ahali genellikle Arapça konuşur. Bununla birlikte eşraf, ekâbir¹⁵⁹ ve mütehayyizin¹⁶⁰ Türkçe dahi konuşur ve yazarlar. Tüccar ve esnaftan bazıları da hem Türkçe ve hem de Kürtçe bilirler.

¹⁵⁷ Bu bölüm üç salnamede de aynıdır (H. 1308-1310-1312).

¹⁵⁸ Şehrin nüfusu H. 1330 yılına ait Musul vilayeti nüfus tablosunda gösterildiğinden, bu bölümde yeniden verilmemiştir.

¹⁵⁹ Rütbece, görgü ve faziletçe büyük olanlar, devlet ricali.

¹⁶⁰ Makam sahibi, itibarlı, önemli ve ileri gelenler.

Musul'da Maarif

Musul ahalisi zeki ve fatin¹⁶¹ yaratılışlı olup, zamanında Musul'dan pek çok ulema ve büyük insanlar yetiştiği gibi, bugün de ilim erbabı çoktur. Özellikle yeni ilim ve bilimlerin eğitim ve öğretiminde tüm eğitim elemanlarının ortaya koydukları çaba takdire şayan bir derecededir. Resmi ve özel mektep ve medreselerden, özellikle mülkiye idadi mektebi ve darülmuallimin gibi eğitimin kaynağı olan eğitim yuvalarından, vatana ve millete faydalı hizmetlerde bulunacak her türlü meslek ve ilime sahip insanlar yetişmiş ve yetişmeye de devam etmektedir.

Şeyhan nahiyesi ahalisinden dinî inaçlarında bozukluk meydana gelmiş olan Yezidilerin batıl inançlarını düzeltmek için uygun yerlerde okullar açılmıştır. Bunların altı adedi Şebek ve beş adedi de Sarılı aşiretlerinde olmak üzere on bir mektep mevcuttur. Bu ve diğer mekteplere muallim yetiştirmek üzere Şeyh Adî' Medresesi kurulmuştur. Bu medresede yüksek tahsil yaptırılmaktadır ve eğitimin yaygınlaştırılabilmesi için yeni mekteplerin inşası düşünülmektedir.

Musul'da Bulunan Eski ve Meşhur Camiler

Camiü'l-Ahmer¹⁶²: Bu cami Atabey Zengi'den Erbil Meliki Muzaffereddin'in biraderi tarafından biri Musul'da, diğeri Erbil'de inşa edilmiş olan iki kırmızı camiden birisidir. Mevcut binası eski ise de, ara sıra bakımı yapıldığından iyi durumdadır. Özellikle H. 1319 senesinde masrafları hazineden karşılanarak binasının tamir ve bakımı, içerisine de taklar ve revaklar yaptırılmıştır.

Sultan Nurettin Zengi Büyük Camii

Dicle nehri üzerinde ve hükümet dairesi ile telgrafhanenin ortasında bulunan camide beş vakit, cuma ve bayram namazları kılınmaktadır. Cami güzel ve geniş bir yerde bulunduğundan gayet mübarek ve ruhaniyetli kutsal bir mabettir. Bu cami bölgede "Makam-ı Hızır" olarak da meşhurdur.

Cami-i Kebir¹⁶³: Rivayete göre Sultan Said Nureddin (Zengi), Musul şehrine sahip olduğu zaman bu caminin yapımına katılarak Ömer Molla adlı âlimi bina emini tayin etmiştir.

¹⁶¹ Zeki, akıllı, uyanık, anlayışlı ve kavrayışlı.

¹⁶² Kırmızı (Kızıl) Cami.

¹⁶³ Ulucami.

Camide çalıştırılan amelelerin tamamı abdest alarak çalışırlarmış. Bölgedeki en güzel İslamî eserlerden olan cami, halen diğer camilere oranla iyi durumda olup eğitim yapılan tekke ve medreseleri bulunduğu gibi, Molla Ömer'in ziyaretgah haline getirilen ve sur haricinde bulunan türbesi de buradadır.

Musul'da Bulunan Eski Eserler

Musul'un karşı yakasında ve doğusunda eski zamanlardaki meliklerin idare merkezleri olmuş ve şimdi köy olan Ninova karşısında bulunan Koyuncak tepesinde dörtgen şeklinde ve taştan yapılmış büyük fil resimleri ve eski medeniyetlerin eserleri mevcut olduğu gibi, yine Asurîlerin başkentlerinden olan Ninova'dan sekiz saat mesafede bulunan Nemrud ve kuzeyindeki Hasta Abad köyleri ile batıda bulunan Şirkat Kalesi'nde ara sıra eski eser çıkmakta ve bu sayede Asurîlerin gerçek tarihleri keşfedilebilmektedir.

MUSUL MERKEZE BAĞLI KAZALAR

İmadiye Kazasına Dair Genel Bilgiler

Birinci sınıf bir kaza olan İmadiye, vilayetin kuzeyinde ve yirmi dört saat mesafededir. Doğuda Zibar nahiyesi, batıda Zaho, kuzeyde Duhok kazaları, güneyde Van vilayetine bağlı Hakkâri sancağı ile sınırlıdır.

İmadiye'nin daha önceden çok nüfusa sahip, zengin bir yer olduğu mevcut eski eserlerden anlaşılmaktadır. Güzel ve verimli bir vadinin ortasında müstahkem bir tepe üzerinde bulunan İmadiye kazası, biri Musul ve diğeri Zibar adındaki iki kapısı olan bir sur ile çevrilidir.

Çok eski olan kalesi Hicri VI. asırda Atabey Devleti'nin Kurucusu Alaeddin Zengî tarafından yaptırılmış ve adını ondan almıştır. Birkaç cami ve mescidi olduğu gibi, kırk-elli dükkân ı olan bir çarşısı, meşhur bağ ve bahçeleri vardır. İmadiye'de bir hükümet konağı ve diğer memurlar için bazı hizmet binaları da bulunmaktadır¹⁶⁴.

Yazı gayet sıcak, kışı ılık ve güzeldir. İnsanlar, Temmuzda bile ince elbise ile oturmak mümkün olmadığından ve adeta oraların sayfiye yeri olduğundan, Ser İmadiye denilen yüksek bir yere giderek yazı geçirirler¹⁶⁵. Mezargah mahallesinde üç değirmenlik su olup, bu su hem civardaki bahçeleri sulamakta, hem de evlerdeki çeşmelerde kullanılmaktadır.

Kaza arazisi genellikle dağlık olmakla beraber ara yerlerde verimli araziler ve güzel vadiler mevcuttur. Özellikle Davudiye nahiyesinin bulunduğu mevki kısmen düzlük sayılır. Bundan dolayı köylerin çoğu dağların, ziraat yapmanın mümkün olduğu yerleri ile vadilerde kuruludur. Bir kısmı da düzlük arazidedir. Kazada

¹⁶⁴ H. 1330 salnamesinde, kasabada bulunan bina ve mekanlarla ilgili bilgi alınamadığı yazılıdır.

¹⁶⁵ H. 1330 salnamesinde ise insanların yazı kuzeyde bulunan Mezargah ve Rubar mevkiinde geçirdikleri yazılıdır.

bulunan büyük dağlar, Hakkâri dağlarının uzantılarından olan ve yörece Kare, Ser İmadiye ve Tebeş adlarıyla anılan dağlar olduğu gibi, meşhur Şirin dağı da Nirve ve Reydan nahiyeleri içlerine bir kol uzatmıştır. Bu dağların en yükseği Kare olup, Musul manzarasına yükseklik kazandırmaktadır. Dağların çoğu yeri meşeliklerle kaplıdır. Civar köylerin ahalisi de bu meşelerden bir hayli istifade etmektedirler.

Hakkâri yönünden gelen Büyük Zap nehri ile Zaho'nun Habur nehri kaza arazisini ayırarak, birincisi güneye ve ikincisi de batıya doğru akar. İmadiye kasabasının üst tarafından doğan ve civarda bulunan bağ ve bahçeleri sulayan Rubar suyu, Zap nehrine aktığı gibi diğer birçok dere de Dicle ve Zap nehrine karışır.

Halkının büyük bölümü geçimini ziraat, çiftçilik ve bağcılık ile sağlamaktadır. Topraklarının verimliliği çok iyi derecededir. Ancak, kuzeydeki bazı yerlerin verimli olmaması sebebiyle ahalisinin gelirleri biraz düşüktür. Dağlarının çoğu ormanlarla kaplı olduğu gibi, vadileri ile ovaları da bir hayli verimli olup buğday, arpa, darı, pirinç, nohut, mercimek, mısır ve diğer hububat ürünleri yetişmektedir. Zeytin, dut, badem, ceviz, şeftali, zerdali, nar, erik, armut, elma, incir, üzüm ve diğer meyveleri ile pamuk, kuru üzüm, tütün ve balı İran'da çok makbuldür. Bu ürünler Hakkâri yolu ile İran ve Rusya taraflarına ihraç edilir. Çok miktarda olan dut ağacından, birkaç sene önce ipek kozası yetiştirilmekte olduğu halde, bu iş gerekli olduğu şekilde yapılamadığından aksamış, H. 1325'de tahminen otuz, otuz beş bin kuruşluk¹⁶⁶ ürün yetiştirilebilmiştir.

Mazı mahsulü de İmadiye de oldukça bol denilebilecek kadar çok olup, halk bundan bir hayli yarar sağlamaktadır. Kaza, ticaretini genellikle İran ve Hakkâri tarafları ile gerçekleştirir. Ticaret ve sanat erbabları genelde yerel ihtiyacı karşılamaya çalışırlar.

İmadiye'nin Davudiye, Birvari-i Bala, Birvari-i Zir, Nirve ve Reygan adlarında beş nahiyesi vardır. Buralar çoğunlukla taşlık olup, muntazam yol ve şoseleri olmadığından gelip geçenler oldukça sıkıntı çekmektedir. Yalnızca Davudiye nahiyesinin yolu düzgündür. H. 1330 senesi salnamesine göre İmadiye ve nahiyelerinin köy sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

ADI	NAHİYE	KÖY
İmadiye Merkez Köyleri	-	43
Birvari-i Bala Nahiyesi	1	61
Birvari-i Zir Nahiyesi	1	35
Reygan Nahiyesi	1	57
Nirve Nahiyesi	1	35
Davudiye Nahiyesi	1	135
TOPLAM	5	366

¹⁶⁶ Bu gelir H. 1310 ve 1312 salnamelerinde beş, on bin kuruştur.

İmadiye merkez ile nahiyelerinde ve özellikle Birvari-i Bala nahiyesinde demir, kurşun, bakır, kükürt, gümüş, altın ve kömür madenleri varsa da, bunlardan gerekli şekilde istifade edilememektedir. Çünkü bu madenler daha önce işletilmiş, ancak gelirleri giderlerini karşılamamıştır.

İmadiye kazasının nüfusu yıllara göre aşağıda gösterilmiştir

H. 1312: Kazada 12.822 İslam, 1.007 Katolik, 221 Yahudi, 28 Protestan meskun kayıtlıdır. Kazada henüz tahrir yapılamadığından, tahminen kasaba merkezinde iki yüz hane bulunmaktadır. Halkı Kürt aşiret ve kabilelerinden ibaret olup, Şâfi mezhebındendirler.

H. 1325: Merkez kasaba nüfusu tahminen dört-beş yüz haneden ibarettir, yani toplam nüfus 3.863 Müslüman, 656 Keldani ve 87 Musevi'dir.

H. 1330¹⁶⁷: Kaza ahalisinin büyük kısmı Kürt ve Şâfi mezhebından olup, diğer kısmı Keldani, Nasturi, Musevi ve Yezidilerden oluşmaktadır. Mahalli dil Kürtçe olup, kasaba ve kazanın ileri gelenleri Türkçe bilirler.

Zaho Kazasına Dair Genel Bilgiler

Zaho Kazası kuzeyde Van ve Bitlis, batıda Diyarbakır vilayetleri, güneyde Duhok ve İmadiye kazaları ile sınırlıdır ve vilayet merkezine yirmi bir saat mesafededir. Beytüşşebap kazasına bağlı Elge köyü yakınında Senkvir dağından doğan su, kazanın Diyarbakır vilayetiyle ayrılma hattı olan Hizel nehri ile Dernak adlı köyde birleşerek, Pişabur köyü önünde Dicle nehrine bağlanır. Zaho kasabası Habur nehri ortalarında oluşan bir ada üzerinde olup, bu nehirle çevrili olduğundan bir ada şeklindedir. Kasabaya, güneyinde bulunan bir köprüden girilir. Yazları sular kurduğundan şehrin her tarafından girilebilmektedir. Ancak kışın sular yükseldiğinden köprüden geçmek bile oldukça zor olmaktadır.

Kasabanın Musul-İstanbul posta yolu üzerinde ve Bitlis, Diyarbakır, Erzurum taraflarıyla yapılan ticaret güzergahı yolu üzerinde olması sebebiyle mevkiisi önem taşımaktadır.

Zaho'nun Sindigeli ve Silifani adında iki nahiyesi vardır. Bunların yerlerinin sarp dağlık, taşlık ve halkının da vahşi olması sebebiyle henüz gereği gibi medenileşememiş ve düzenlenememişlerdir. Zaho kasabasında herkes bundan birkaç sene öncesine kadar yaz mevsiminin vehametinden dolayı şikayetçi idiyse de, son senelerde bu durum tamamıyla düzeltilmiştir. Nahiyeler ise hava ve sularının güzelliğinden yararlandıklarından, halkın çoğunun sağlık durumları iyidir. H. 1330 salnamesine göre Silifani nahiyesiyle beraber Zaho köyleri 109 ve Sindigeli köyleri 72 olmak üzere; Zaho kazasının toplam 181 köyü mevcuttur.

H. 1308 ve H. 1310 salnamelerinde 500 hane, 80 dükkân , 3 han, 1 hamam, 1 kahve, 1 cami, 1 mescid, 6 kilise (5 tanesi köylerde), 2 havra (1 tanesi köyde) vardır.

¹⁶⁷ Kasabanın nüfusu H. 1330 yılına ait Musul vilayeti nüfus tablosunda gösterildiğinden, bu bölümde yeniden verilmemiştir.

H. 1312 salnamesinde Zaho kazasında: 1.830 hane, 145 dükkân ve mağaza, 4 han, 1 hamam, 28 değirmen, 15 oda, 138 anbar ve samanlık, 532 bağ, 308 bahçe, 7397 tarla, 73 çayır ve otlaklık, 69 mera, 208 arsa, 16 cami ve mescit, 2 medrese ve kütüphane, 5 manastır ve kilise, 2 kışla ve devlet dairesi, 1 telgrafhane ve 1 kahvehane mevcuttur.

H. 1325 senesinde Zaho kazasında; 1.900 hane, 150 dükkân ve mağaza, 4 han, 1 hamam, 16 cami ve mescit, 2 medrese ve kütüphane, 5 manastır ve kilise, 2 kışla, 1 telgrafhane ve 1 kahvehane mevcuttur.

H. 1330 senesinde ise; 2 cami ve mescit, 1 medrese, 1 mektep, 1 kilise, 1 hükümet konağı, 1 telgrafhane, 621 hane, 5 han, 155 dükkân , 1 hamam, 1 menzilhane, 4 değirmen ve dinek mevcuttur.

Zaho ile Silifani arasında uzanan dağın posta yolu üzerinde bulunan meşhur Zaho Boğazı'nın geçilmesi güç olup, düzeltilmektedir. Dağlarda bulunan köylerin halkı, dağlarda çok miktarda bulunan meşelerden –odun ve kömür yapımı, mazı ve palamut sağlanması, hayvan beslenmesi gibi – oldukça istifade etmektedirler. Ayrıca müsait olan yerlerde ziraat da yapılmaktadır. Düzlük olan yerlerde bulunan köylerin ahalisi ise genel olarak ziraat ve çiftçilik ile uğraşmaktadır. Bundan dolayı da kazanın genel üretimi civarda bulunan kazalardan aşağı değildir. Ürünleri buğday, arpa, mercimek, nohut, darı, tütün, pamuk, mazı, kitle, yün gibi şeyler olup, söz konusu hububat ürünleri dışındaki diğer maddelerden de oldukça çok miktarda ihracat gerçekleştirilmektedir. Bunların dışında bağ ve bahçelerde elma, nar, şeftali, incir, ceviz, badem, ayva, zerdali ve dut yetiştirilmektedir.

Kasabanın verimli arazisi, geniş ormanları, heybetli dağları çok olduğundan yerli halk hayvancılığı da sürdürmektedir. Bunun için çok çeşit koyun ve diğer hayvanlar burada pek fazla bulunmaktadır. Kazada bulunan vahşi hayvanlar ise kurt, ayı ve domuzdur.

Zaho'nun sanayi üretiminden sayılan mürüz şalları çok nefis bir şey olup, çok fazla üretilmekte ve vilayetten başka diğer civar vilayetlerde de rağbet gördüğünden çok miktarda ihracatı yapılmaktadır.

Kaza içersinde iki kömür, bir petrol madeni mevcuttur. Petrol madeni devlet adına kullanılmakta ise de, kömür madenlerinin gelirleri giderlerini karşılamadığı için terkedilmişlerdir.

Kasabanın doğusunda ve yarım saat mesafede, Habur nehrinin üzerinde eski eserlerden, altmış metre uzunluğunda ve yirmi beş metre yüksekliğinde görülmeye değer kargir bir köprü vardır. Gevaşe ve Zaferan köylerinde Hicret'ten önce olması sebebiyle kimin yaptırdığı bilinmeyen birer eski kalenin kalıntıları mevcuttur. Kasabanın dışarısında Şeyh Ali El-Hakkâri ve Güzaf köyünde Şeyh Yusuf Hazretlerinin kabirleri, Balkuz köyünde Said b. Ebu Vakkas Hazretlerinin makamları mevcut, kubbeleri bakımlı ve insanların ziyaretgahıdır.

Kasabanın üst tarafında bulunan bir tepelik üzerinde vaktiyle inşa edilmiş olan eski bir kalenin kısımları halen durmakla beraber, içerisinde bulunan harap bir

dairenin kalan kısımları hükümet konağı, redif dairesi ve telgrafhane olarak kullanılmaktadır.

Zaho kazasının nüfusu yıllara göre aşağıda gösterilmiştir:

H. 1308 ve H. 1310 : Kaza 5.000 nüfustan ibarettir. Bunun 500 kadarı Musevi, 700 kadarı Hristiyan, geri kalanı da Müslümandır.

H. 1312: 1.786 İslam, 25 Ermeni, 31 Katolik, 324 Keldani ve 542 Yahudi erkek nüfusa sahiptir. Müslüman ahalinin büyük kısmı Şâfi mezhebinden olup, Kürt ve aşiretlerden ibarettir.

H. 1325: Nasranî ve Yahudiler dâhil 3.000'den çok nüfusu vardır.

H. 1330¹⁶⁸: Kasaba ve kazanın büyük kısmı Kürt kabilelerinden ve bir kısmı da Keldani ve İsraililerden oluşmakta olup, tamamı meskundurlar. Mahalli dil Kürtçe ise de, beldenin ileri gelenleri ile esnafın çoğu Türkçe bilirler.

Sincar Kazasına Dair Genel Bilgiler

Musul vilayetinin batı ucunda, Fırat ve Dicle nehirleri arasında oluşmuş olan büyük bir adanın – ki Avrupalılarca ona “Mezopotamya” adı veriliyor – ortasındaki meşhur Sincar dağının¹⁶⁹ güneydoğusunda bulunan Beled kasabası, bugün Sincar kazasının idare merkezi ve yıkılan Atabey Devleti'nin hükümet merkezi olup¹⁷⁰; yerinin güzelliği, su ve havasının hoşluğunun hiçbir yerle kıyası mümkün değildir.

H. 1312 salnamesinde Sincar kazasında Telafer nahiyesi ile birlikte 2.048 hane, 80 dükkân , 9 cami ve mescit, 5 han, 1 kahve, 7 kışla ve resmi daire, 26 değirmen, 2.300 bahçe, 22.821 tarla, 11 mera, 2 tekke ve zaviye, 6 ziyaretgah, 400 çeşme ve sebil bulunduğu kayıtlıdır.

Kasaba H. 1325 salnamesine göre, beş yüz kadar hane, bir büyük çarşı, dört han, bir hamam, bir kahvehane, biri mülki biri askeri iki büyük kışla, iki cami, bir sıbyan mektebi¹⁷¹ ve diğer başka sağlam ve güzel binaya sahip olsa da, kalıntı haldeki eski eserlere bakıldığında buranın daha önceleri yirmi beş-otuz bin hanelik¹⁷² büyük bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı gerek söz konusu kasaba için

¹⁶⁸ Kasabanın nüfusu H. 1330 yılına ait Musul vilayeti nüfus tablosunda gösterildiğinden, bu bölümde yeniden verilmemiştir.

¹⁶⁹ Bu dağ Musul'a yirmi dört, Dir sancağına otuz, Diyarbakır hududuna otuz ve Bağdat vilayeti hududuna da kırk saat mesafededir. H. 1312 Salnamesi, s.294.

¹⁷⁰ H. 1312 salnamesinde bu kasabasının önceki dönemleri hakkında şu bilgiler verilmektedir: “Atabeyler zamanında Melik Şerafeddin'in hükümet merkezi olarak otuz beş bin hanelik büyük bir saltanat merkezi şehir olduğu tarihi bilgilerden ve bugüne ulaşan harabelerden anlaşılmaktadır. Hatta Musul'da Nureddin Şehid'in yaptırdığı büyük caminin halen mevcut olan minaresi gibi, Beled köyünde harap bir minare olup, Kuft yazı ile “Abdullah” lafzı kalmıştır. Beldeye iki saat mesafede olan harabe bir hanın kapısı hayret verici bir halde durmaktadır. Bunun iki tarafında ağız açık birer yılan vardır. Her yılının ağzına elindeki mızrağı sokan iki zenci Arap sureti mevcuttur. Kapının üzerinde “Melik Rikab-ı Ümem-i Şeyhinşah-ı Azam” kelimelerine kadar Arapça yazı ile taştan kazınmış bir satır yazı da okunmaktadır”, bkz. H. 1312 Salnamesi, s.291-292.

¹⁷¹ Bu sayılar H. 1330 salnamesinde de aynıdır.

¹⁷² Bu hane sayısı H. 1330 salnamesinde yirmi bin olarak verilmiştir.

ve gerek civardaki diğer harabeler için geçerli olan tarihi olaylara uygun bir merkez olduğu ortadadır.

H. 1330 salnamesine göre Sincar kazasına bağlı 42 ve Telafer nahiyesine bağlı 7 köyle birlikte; Sincar kazasının toplam 49 köyü bulunmaktadır.

Sincar dağı, kazanın kuzey kısmında, güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanmakta olup, yüksek dağlardandır. Dağın ekseri taraflarında mevcut olan kaynak suları ile bu havalice kehriz tabir edilen suni mecralardan meydana gelen sular Sincar, Selvak, Tartar, Vadiü'l-Ahmer gibi küçük nehirleri teşkil ederler. Bunlardan ilk ikisi Fırat nehrinin kollarından olan Habur nehrine aktığı gibi, Tartar suyu – ovanın ortasında- oluşturduğu tuz gölüne ve Vadiü'l-Ahmer de Dicle nehrine dökülürler. Dağın eteklerinin çoğu yerinde bahçeler ve meyve ağaçları olup, çok çeşit ürün ve meyve yetiştirilmektedir.

Sincar kazasının bir kısmı her türlü doğal sıkıntılardan uzak, latif ve verimli ovalardan; bir kısmı da takriben uzunluğu 12, genişliği 6-7, yüksekliği yarım saat olup yamuk şekilli, ulaşımına uygun olmayan haldeki bir dağdan ibarettir ve buranın halkı tamamen Yezidi'dir¹⁷³.

Dağın güneydoğu tarafında bulunan yerlerin halkı kısmen Yezidi olup, geri kalanı Müslüman'dır. Dağın kuzey tarafında ise dokuz, güney yani kible tarafında sekiz olmak üzere toplam on yedi köy bulunmaktadır. Bunların içerisinde iki-üç yüz haneye sahip köyler vardır. Kuzeyde Bekran, Yufsan, Kendekli, Âlîdina, Fukra, Ümran, Mahrese, Gölkar, Derice ve Semuka; güney tarafında Beled kasaba merkezi ile Kızılkent, Kabare, Cidale, Kıran, Semuka, Hatuniye, Narnemyuk, Mendegan, Aynü'l-gazal, Mehrgan, Tepe, Muhammed Sayiğ Mezrası, Hacı Bey ve Kabus köyleridir ki; Beled kasabası ile Kabare ve Mendegan köylerinin Rabi, Hedale, Hatuniye, Narnemyuk ve Aynü'l-gazal köylerinin tamamı Müslüman'dır. Diğer köyler de genellikle Yezidi'dir. Kıran, Semuka, Mendegan ve Aynü'l-gazal köylerinin Müslüman ve Yezidi ahalisi hayvancılıkla uğraştıklarından ilkbahardan sonbahara kadar çadırlarda yaşarlar, diğer mevsimlerde de köylerinde otururlar. Burada Atabey meliklerinden Şerafeddin'in türbesi ile evliyadan Rumi adlı azizin de türbesi mevcut olup, Yezidilerin ziyaretgahıdır.

Bu kazanın sınırları içerisinde olan büyük arazinin verimliliği öteden beri bilinmekte olup¹⁷⁴, ziraattan elde edilen mahsul yerli halkın ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra El-Cezire'de bulunan nice büyük aşiretin de kısmen idarelerini temin etmektedir. Özellikle kaynak sularının bolluğu tarımı olumlu yönde etkilemektedir. Eski bayındır zamanların süslü izleri olan temel eserleri olarak

¹⁷³ H. 1330 salnamesinde ise bu yerleşim durumu daha genel hatları ile şu şekilde verilmektedir: Dağın doğusundaki köylerde özellikle Yezidiler ve güneyi ile sahra tarafındaki mamur köylerde de bir miktar Yezidi ile Türkmenler ve Kürtler, kazanın Habur tarafında bulunan Hatuniye köyünde de Araplar meskundurlar.

¹⁷⁴ H. 1330 salnamesinde Sincar için yapılan şu değerlendirme dikkat çekicidir: “*Sincar El-Cezire'nin en güzel ve güzide yerlerinden birisi olup, suyu ve havasının güzelliği, arazisinin verimliliği ile beraber yerinin önemi dolayısıyla yapılanmaya ve gelişmeye açık ise de, mevcut nüfusunun sınırlı olması ve ahalisinin vahşi mizacı ile civarında bulunan bedevi aşiretlerin taarruzları gibi sebeplerden dolayı şimdilik gelişmemektedir*”.

kehrizler ise iyi durumda olup, onlardan pek iyi surette istifade edilmektedir. Kaza ve bağlılarında genel olarak, buğday, arpa, mercimek, nohut, sumak, susam ürünleri yetiştirilmektedir. Kazada ceviz, dut ve elma ağaçları da vardır. Sincar dağının Osmanlı Devleti'nde nadir yetiştirilen nefis ve leziz inciri bereketli ve boldur. Yıllık çok fazla miktarda ihracata da elverişlidir. Sincar'ın pamuk üretimi de önemlidir.

H. 1312 salnamesine göre Sincar nüfusu; 4.271 Müslüman, 4 Katolik ve 2.352 Yezidi erkek nüfustan ibarettir.

Sincar'ın, mevkii öneminin nispetinde, tarihi olarak da özel önemi vardır. Bazı tarihi rivayetlere göre Sincar sahrası, Asurîlerin hüküm sürdükleri dönemde ve özellikle İkinci Asuri Hükümetinin dördüncü hükümdarı olan Sincarîf zamanında gayet önem kazanmış, bundan dolayı da o hükümdara nispetle Sincar adını aldığı ve Kamusu'l-alam'ın tarifinden de Sincar'ın asıl adının Sinfare olduğu anlaşılmakta olup, Sincar'ın gerek Asurîler zamanında ve gerekse de Romalılar ve İranlılar arasında yani, Hicretten önce meydana gelen birçok muharebenin yapıldığı yer olduğu gibi, hicretten sonra kurulan Halep ve Musul Hükümetlerinin arasında bulunmaktan ve bazı meliklerin yönetim merkezi olmasından dolayı bir hayli tarihi olaya sahne olmuştur.

Telafer Nahiyesi

Sincar kazasına bağlı bir nahiyedir. Nahiye, kazanın doğusunda olup, Musul ile Sincar'ın ortasında yer almaktadır. Telafer kasabası epey geniştir ve evleri diğer yerlere oranla yerleşime elverişlidir.

Telafer Musul'dan 13, Sincar'dan 12 saat mesafede olup, işlek bir güzergah üzerindedir. El-Cezire'nin Beled'den sonra en düzgün yerleşim yeri olduğundan, oradan gelip geçen kervanlarla, El-Cezire'de bulunan aşiretlerle münasebetleri iyidir ve öneme sahiptir.

H. 1325 salnamesine göre 9 mahalleye ayrılmış olan nahiyenin, kasabaya adını veren yüksek bir tepelik üzerinde kurulmuş bir kale ve içerisinde güzel, muntazam bir hükümet dairesi, iki büyük hanı, bir hamamı, sekiz-on cami ve mescidi, bir sıbyan mektebi ile diğer bazı düzgün binaları vardır.

Meşhur Tarihi Telafer Kalesi

H. 1330 salnamesine göre ise de; nahiye merkezi olan Telafer kasabası takriben bin beş yüz kadar haneye sahip, dokuz mahalleden oluşmaktadır. Nahiyeye adını veren büyük bir tepenin üzerinde harap bir kalesi ve kale içerisinde mevki olarak önemli bir hükümet konağı ile dört-beş kadar ahali hanesi mevcuttur. Mahallelerin büyük kısmı kalenin önlerinde, yalnız birisi kuzeyinde ve diğeri de doğusundadır. Yetmiş-seksen kadar dükkânı olan bir çarşısı, güzel bir hamam ile kargir bir hanı ve bir camisi vardır. Kalenin etrafında vaktiyle metin ve müstahkem bir sur ile içerisinde birçok bina bulunduğu halde zaman aşımıyla bunların yıkılarak harap olduğu, bugün mevcut olan kalıntılardan anlaşılmaktadır. Kasabaya yetecek şekilde kuzeyden güneye doğru akan bir suyu var ise de, bu su biraz acı ve ağırdır.

Halkı yerleşik, ziraat ve hayvancılığa fazlasıyla yatkındır. Bu insanlar cesaret ve yiğitlikte hiçbir kavim ile mukayese edilemeyecek derecededir. Komşu aşiretlerle birlik ve beraberlikleri sebebiyle daima aşiretlik özelliklerini muhafaza ediyorlar. ***Genellikle Hanefî mezhebindendirler ve Çağatayca'ya yakın bir Türkçe lisan ile konuşurlar.***

H. 1330 salnamesinde de belde ahalisinin tamamen Türk olduğu ve Çağatayca'ya yakın bir dille konuştukları; sağlam yapılı, cesur ve çalışkan adamlar olmakla beraber tabiatlarının biraz haşin olduğu belirtilmektedir. Nahiyenin mamur köylerinde meskun ahalinin önemli bir kısmı Arap Cubur aşiretine mensup, bir kısmı da meşhur Gergeri aşiretindendir.

Akra Kazasına Dair Genel Bilgiler

Akra kazası Musul vilayeti merkezinin doğusunda, on sekiz saat mesafede, yüksek bir kalenin eteğinde kurulu olup, kasabanın uzunluğu ve genişliği bir buçuk saat mesafeden ibarettir. Kasaba vilayetin kuzeydoğusunda bulunan İmadiye, Ravanduz ve Duhok merkez kazaları ile sınırlıdır. Kasabanın bir tarafı, yani doğusu yüksek dağlar ile, batısı Zibar ile, güneyi de Sürçi ile çevrilidir ve bir tarafı da şehirdir. Kasabanın içinde olduğu kalenin etrafı duvarla çevrilidir ve üç kapısı vardır. Evler – mevkileri gereğince – birbirlerini takip eden merdiven basamakları şeklinde ve çarşı da kasabanın eteğinde kuruludur. Kalenin arkasında Mir Bahçesi adıyla bilinen bir bahçesi vardır. Vaktiyle bu bahçeden kaleye su taşınırmış.

Bununla birlikte Akra kasabası bin bir çeşit latif bahçe ve eşsiz zerafette manzaralar ile süslü olup, sonsuz derecede kıskançlık uyandırmaktadır. Sularının bolluğu, çeşitli leziz meyvelerinin çokluğu sebebiyle Musul vilayetinin zenginleri için sayfiye yeridir. Ancak yerli halktan başka kimse bundan istifade etmemektedir. Kasaba ahalisi kış kasaba merkezinde, bahar, yaz ve sonbahar mevsimlerini de kasabanın biraz ilerisindeki bahçelerde geçirerek, bölgelerinin bu güzel doğasından en iyi şekilde istifade ederler.

Akra, eski zamanlarda gerek mimarî eserlerde ve gerek diğer süslemelerde mükemmeliyete erişmiştir. Halen mevcut olan eski eserler de bunun delilidir. Akra'da Halife Hz. Ömer zamanında inşa edilmiş bir cami, yedi mescit, bir hamam,

bir medrese, iki tekke ve o dönemin Naiblerine mahsus bir mahkeme dairesi bulunmaktadır. Caminin eski usul inşa tarzıyla bir kubbesi, kubbesinin sağ ve sol taraflarında birer minare ve cami içerisinde dört mevsim için ayrı ayrı mihrap vardır. Her vakitte mevsimin gereklerine ve yerel adetlere göre bir mihrapta namaz kılınır. Halk dini vazifeleri yerine getirmekte gereği gibi mutaassıptır. Birisi Keldani, diğeri Süryani ve bir diğeri de Musevi cemaatine mahsus üç kilise mevcuttur.

Şeyh Abdulkadir Geylanî Hazretlerinin oğullarından Şeyh Abdülaziz Hazretlerinin türbesi kasabaya çeyrek saat uzaklıkta, iki dağın arasındaki bakımlı bir kubbededir. Söz konusu kubbenin idaresi Bağdat Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamına¹⁷⁵ aittir ve burası insanların ziyaretgahıdır. Türbe yanında bir tekke mevcuttur ve içerisinde ibadet edilmektedir.

Akrahılar yaratılışları ve konumları gereği, diğer bölgelerin halklarına göre daha fazla ticarete yatkındırlar. Bu yüzden dışarıdaki köy, kasabalar ve Musul ile olan münasebetleri daimi ve kesintisiz bir haldedir. Kasaba merkezindeki çarşı ise kasabanın alt tarafında, caminin yukarisındadır ve çarşıda iki yüzden fazla dükkân vardır.

Akra kazası halkından olan Herki aşireti tamamen ve Sürçiler de kısmen göçerdiler. Kasaba ahalisi kısmen ticaret ve zanaat ile, kısmen de bağcılık ve ziraatle; köy halkı da çoğunlukla ziraat, çiftçilik ve bazıları hayvancılıkla uğraşırlar.

Kazada; buğday, arpa, pirinç, susam, darı, nohut, mercimek gibi hububat ile pamuk, tütün, soğan gibi ziraat mahsulleri ve üzüm, nar, şeftali, elma, armut, ayva, badem, ceviz gibi bahçe mahsulleri yetiştirilmektedir. Pirinç ve nar hem çoktur, hem de oldukça rağbet görmektedir. Bundan dolayı da bu gibi mahsuller ile mazı, palamut, kenger¹⁷⁶ tohumu, yapılan ihracat sebebiyle öneme sahiptirler. Kaza içerisinde kullanılan ürünlerin haricindekiler, Musul'a gönderilerek satılır ve oradan ihrac edilir. Akra'nın benefşe¹⁷⁷ çiçeği de hatırlanmaya değer olup, kurutulularak bazı yerlerde kullanılır.

Akra kasabasında H. 1330 senesinde 8 cami ve mescit, 3 medrese, 2 tekke, 1 resmi mektep, 4 sıbyan mektebi, 2 kilise, 1 havra, 1 hükümet konağı, 1.228 ev, 1 han, 134 dükkân , 1 hamam, 5 fırın, 97 oda-anbar-saire, 14 değirmen, 491 bağ ve bahçe, 128 tarla-arsa-saire bulunmaktadır. Köy miktarı ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

ADI	NAHİYE	KÖY
Akra Köyleri	-	87
Sürçi Nahiyesi	1	45
Zibar Nahiyesi	1	72
Toplam	2	204

¹⁷⁵ Nakîbü'l-eşrâf: Peygamber soyundan olanların işlerini görmek üzere içlerinden hükümetçe tayin edilen görevli. Taşralarda bu işle görevli olan kimseler de Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamıdır.

¹⁷⁶ Yaban enginarı, eşek diken.

¹⁷⁷ Menekşe denilen, güzel kokulu küçük çiçek.

Akra kazasının nüfusu yıllara göre aşağıda gösterilmiştir:

H. 1308 ve H. 1310: Kasabada 1.000 hanede yaklaşık iki-üç bin nüfus vardır.

H. 1312: Kasaba merkezi bin kadar haneyi, 4.921 İslam, 1.747 Katolik, 494 Yahudi'yi içermektedir. Müslüman ahalinin ekserisi Şâfi mezhebinden olup, az bir kısmı da Hanefi mezhebindendir.

H. 1325: Kasaba merkezi bin kadar haneyi; 4.686 İslam, 120 Keldani, 107 Süryani-i Kadim ve 314 Yahudi'yi içermektedir. Müslümanlar genellikle Kürt ve Şâfi mezhebindendirler.

H. 1330¹⁷⁸: Kasaba ahalisinin az bir kısmı Keldani, Süryani ve Musevi olup, kalan kısmı tamamen Kürt ve Şâfi mezhebindendir. Mahalli dil Kürtçe ise de, kasabanın ileri gelenleri Türkçe konuşup yazdıkları gibi; gerek kasabada ve gerek köylerde bulunan ahaliden bazıları da Türkçe bilir ve Keldani, Süryani ve Musevi olanlar mensup oldukları kavmin lisanı ile konuşurlar.

Zibar Nahiyesi

Daha önceleri bir kaza olarak idare edilmekte iken¹⁷⁹, sonradan görülen lüzum üzerine nahiyeye dönüştürülen Şirvan, Mizuri-i Bala nahiyeleri, komşusu bulunan Ravanduz kazasına bağlanmış olan Zibar nahiyesi, halen Akra kazasının bir parçası olup, idare merkezi olan Pirekepre kasabası, Akra'dan altı saat mesafede bulunmaktadır.

Zibar nahiyesi genellikle geçilmesi zor dağlarla çevrili olmasından dolayı, ahalisi vahşi ve bedevi olarak kalmış, medenileşememiş, başka yerlerdeki ilerlemeye meyletmemiştir.

¹⁷⁸ Kasabanın nüfusu H. 1330 yılına ait Musul vilayeti nüfus tablosunda gösterildiğinden, bu bölümde yeniden verilmemiştir.

¹⁷⁹ Zibar'ın kaza olduğu dönemle ilgili H. 1312 salnamesindeki bilgiler şöyledir: “Zibar kazası vilayet merkezine yirmi dört saat mesafede, yüksek dağlar arasındadır. Doğusunda Ravanduz, bitişiğinde Beradust, batısında İmadiye'ye bağlı Birvari-i Zir, güneyinde Akra, kuzeyinde Van vilayetine bağlı Şemdinli ile sınırlıdır. Merkezi Şirin, Vise adlarında iki büyük ve diğer ikisi orta büyüklükte dört dağ arasında bulunan Pirekepre köyüdür. Burası Redif 103. Alayın 2. Taburunun merkezidir. Şirin dağı tahminen 350 metre yüksekliğindedir ve Mayıs ayına kadar güneyinde kar eksik olmaz. Dağın eteğinde bağlık, bahçelik ve sulak köyler vardır. Nadiren kaplan ve diğer vahşi hayvanlar görülmektedir. Kazanın toplam 180 adet köyü vardır. Kazaya bağlı Şirvan nahiyesi doğuda, Birvari-i Bala nahiyesi de kuzeydedir. Kaza ve nahiyelerin ahalisi Kürt ve meskun aşiretlerden ibaret ise de, bir kısmı göçbedir. Nüfus 3.253 İslam, 113 Katolik, 76 Musevi erkektir. Müslüman Kürt ahalisi Şâfi mezhebindendir. Vahşi mizaçlarından dolayı köyleri bakımlı ve imarlı değildir. Arazinin müsait olduğu yerlerde ziraat yapılır. Arazisi taşlık ve dağlık olan arazide ahalisi üzüm bağları yetiştirerek geçimlerini sağlamaktadır. Dağlık bölgelerde mazi, sumak, palamut ve diğer ağaçlar ile kenger tohumu denilen bitki o kadar boldur ki, kantarlarca Musul ve diğer yerlere çok fazla miktarda satılır, ahalisi önemli miktarda fayda sağlar. Yetişen diğer ürünler arpa, buğday, nohut, mercimek, pirinç, pamuk, susam, maş, lobya, ak ve kızıl darı olduğu gibi; armut, nar, incir, üzüm, ceviz, bademdir. Pekmez ve bal da üretilmektedir. Kazadan geçen nehirlerin en büyüğü Zap olup, diğer nahiyelerden gelen ufak tefek nehirler ile birleşince muazzam bir büyüklük kazanmaktadır”.

Bu nahiyenin suları da dağları gibidir, hatta Zap nehri bu nahiyeden geçmektedir. Çeşitli vahşi hayvanlar nahiyenin her tarafında çok miktarda bulunmaktadır. Zibar halkı tamamen Şafi Kürtlerden oluşmaktadır.

Duhok Kazasına Dair Genel Bilgiler

Duhok kazası, Musul vilayetinin merkez kazalarının birisidir. Merkez kasaba Musul'un kuzeyinde, on iki saat mesafededir ve diğer kazalara oranla oldukça güzel bir yerde bulunmaktadır. Duhok doğuda Akra, batıda Zaho, kuzeyde İmadiye, güneyde Şeyhan ile sınırlıdır. Kasabanın konumu itibarıyla, ticari işler kesintisiz olarak devam etmekte ve bu sebeple de günden güne gelişmektedir¹⁸⁰.

H. 1308 salnamesinde kazada 144 dükkân , 3 han, 2 kahvehane bulunmaktadır.

H. 1310 salnamesinde kazada 1 cami, 2 mescit, Hristiyanlar ile Musevilere mahsus 1 kilise vardır.

Duhok kazasında H. 1312 senesi salnamesine göre 3.929 hane, 140 mağaza ve dükkân , 7 han, 61 değirmen, 365 anbar ve samanlık, 4.630 bağ, 451 bahçe, 19.696 tarla, 200 mera, 58 arsa, 45 cami ve mescit, 2 kahvehane, 11 hususi mektep, 4 tekke ve zaviye, 20 kilise ve manastır, 2 kışla, 1 hastahane ile buğday satışının yapıldığı büyük ve mükemmel bir çarşısı mevcuttur.

H. 1330 salnamesinde Duhok kasabasında ise 5 cami ve mescit, 1 tekke, 2 ibtidai ve sıbyan mektebi, 2 kilise, 1 hükümet konağı, 399 hane, 4 han, 52 dükkân ve mağaza, 6 değirmen, 358 bağ ve bahçe, 324 tarla mevcut olduğu görülmektedir. Aynı yılda Duhok'a bağlı 99 ve Mizuri nahiyesine bağlı 116¹⁸¹, toplam 215 köy bulunmaktadır.

Duhok'da resmi mektep olmayıp, on bir sıbyan mektebi vardır. Bunun yedisi Müslümanlara, ikisi Hristiyan ve Keldani milletin ayin ve lisanlarına, kalan ikisi de Musevi çocuklarına mahsustur. Bu mekteplerde iki yüz elli Müslüman, yetmiş beş Hristiyan ve kırk üç Musevi çocuğu öğrenim görmektedir. Müslüman çocuklardan öğrenimini tamamlayanlar, kazanın rüşdiyesi olmadığından sıbyan mekteplerinde Arapça, Farsça ve Türkçe; Hristiyanlar Keldani lisanı ve ayinleri; Museviler de kendi mezhep ve lisanları tahsili ile uğraşırlar.

Topraklarının verimliliği orta derecededir ve bir kısmı dağlık, bir kısmı da ova olduğundan elde edilen ürünler çeşitlidir. Kazada arpa, buğday, pirinç, darı, susam, nohut, lobiye, bakla, siyah ve beyaz üzüm, elma, zerdali, şeftali, ayva, armut, erik, incir, nar, badem, sumak, tütün, pamuk, soğan, ceviz mahsulleri yetiştirilmektedir. Bunlara ilaveten doğal olarak yetişen bir bitki olan ve gec (geji) adı verilen, ipekten farkı olmayan birçok ağaçlar vardır. Yerel ahali bundan yıllık

¹⁸⁰ H. 1308 ve H. 1310 salnamelerinde kazanın toplam ticaret ve ziraat geliri yıllık 6.000.000 kuruştur.

¹⁸¹ H. 1325 salnamesinde bu nahiyenin 130 köyü vardır.

dört bin okkayı¹⁸² geçen ipek üretmektedir. Kaza dışarıya tütün, pirinç, yapağı, tiftik ve keçi kılı, susam, kuru üzüm, incir, ceviz, sumak, pekmez, nar, zerdali, elma ve soğan ihraç eder; dışarıdan da sade yağ, bazen de buğday, arpa ve manifatura eşyası satın alır. Nakliye hayvanlarla yapılmaktadır, başka nakliye vasıtası yoktur. Mahsullerin bölgede kullanılanların dışında kalanları ve özellikle geji ipeği tamamen Musul'a gönderilerek satılır.

Kazanın nehri olmayıp iki adet çayı vardır. Birincisi Duhok'dan iki saat yukarıdaki çeşmelerden akan ve Şencan nahiyesinin köylerinden Dicle nehrine karışan çaydır. Diğer de İmadiye'nin Bervari nahiyesinden doğar ve Aşair-i Seb'a nahiyesinden geçer. Hazer nehrinin karşısında birtakım ufak tefek çeşmeler vardır. Ancak bunlar bulunduğu köyün su ve sulama ihtiyacını karşılamaktadır. Kazada Elkoş, Senduhe, Kaşafer ve Kemek adlarında dört adet dağ vardır. Bu dağlarda kaplan, ayı, geyik, kurt, tilki ve benzeri hayvanlar bulunur. Çöl taraflarında da ceylan, tavşan, domuz vardır.

Kasabanın üç tarafını çevreleyen, bir buçuk saat kadar uzanan Rubar denilen ufak bir çay üzerinde mevcut bağ ve bahçelerin haddi hesabı olmayıp, bunlardan elde edilen sebze ve meyveler bütün kasaba ahalisini ve kısmen Musul'u idare etmektedir. Rubar bunca maddi faydasından başka bütün hükümet memurları ve yerel halk için; yaz ve sonbahar mevsimlerinde güneşin doğuşu ve batışlarında ruhu okşayıcı bir mesire yeridir. Burası insanı kendinden geçiren ve gönülleri ferahlatan etkileri dolayısıyla bahse değerdir.

Duhok'un bu bereketli doğası ve güzel yeri ile beraber, yazın Rubar'ın yaydığı vehametler ve suyun asıl kaynağı olan Birvari-i Bala nahiyesinden buraya kadarki güzergahından aldığı muhtelif ve çeşitli sulardan dolayı ortaya çıkan ağırlık, yaz mevsiminde birtakım geçici hastalıkların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bu suyun takriben bir saat yukarı tarafında Sıcak Su adıyla anılan kükürtlü bir kaplıca bulunuyor. Bu kaplıca cilt hastalıklarına ve özellikle romatizmaya iyi gelmektedir. Yazın kaplıcaya girmek için oraya gidenler eksik olmamaktadır.

Duhok'u teşkil eden aşiretler¹⁸³ genellikle ona bağlı bulunan Mizuri nahiyesinde meskundur. Bunlar da Ertuşi ve Şerfan'dan ibarettir. Bu kazada Doski, Küfeyi, Şemkan aşiretlerinden bir kısım var ise de, onlardan Doski ve Küfeyi aşiretleri esasen İmadiye kazası sakinlerinden sayılırlar.

¹⁸² 1.283 gramlık eski ağırlık ölçüsü.

¹⁸³ H. 1312 salnamesinde; kaza ahalisi içerisinde Doski, Varguş, Şerfan, Şemkan, Benani aşiretleri olup, meskundurlar. Ertuşi ve diğer aşiretlerden üç yüz hane kadar göçer ve göçebe vardır. Mezhepleri Şâfi, lisanları da Kürtçe'dir. Bunlar hayvancılıkla uğraşır yapağı, tiftik, sade yağ gibi şeyler üreterek satarlar. Meskun ahali ise ziraat ve çiftçilikle uğraşır. H. 1330 salnamesinde ise; bunların kasabada sakin ticaret ve sanatla meşgul bulunanlarının dışında kalanları, ziraat ve bahçecilik ile uğraşırlar. Tamamı meskundur fakat, Ertuş ve Doski aşiretleri göçerdir. Bu aşiretler yazın Hakkari taraflarındaki yaylalara gider, kışın kazaya geri dönerler.

Kaza merkezine beş saat mesafede bulunan Elkoş köyünde Beni Nahum b. Hayfa Hazretlerinin kabri olduğu gibi bir de, Abdulkadir Geylanî Hazretlerinin çağdaşı vardır. Mizuri nahiyesine bağlı Eşkeft Hendevan köyüne on dakika mesafedeki özel bir yerde defnedilmiş olan Şeyh Âdî b. Misafir Hazretlerinin kubbeli türbesi mevcuttur. Bu türbe Yezidiler tarafından kutsal bir ziyaretgah kabul edilmiştir. Zaten bu türbenin civarında da Yezidiler oturmaktadır. Her yıl nisan ayında pek çok Yezidi, diğer bölgelerden bu türbeyi ziyarete gelirler ve kendilerince bu da farz sayılır. Kaza merkezine beş saat mesafede Birifgan köyünde Tahir Sülalesinden Şeyh Nureddin Hazretlerinin ve Duhok merkez kasabasında da aynı sülaleden Şeyh Muhammed Efendi Hazretlerinin dergah ve kabirleri vardır.

Duhok'a bağlı bulunan Mizuri nahiyesi söz edilmeye değerdir. Bu nahiye imar ve ziraat konusundaki kabiliyeti ve ahalisinin sükun ve rahatıyla kazanılan gayretleri, nahiye bugün en muntazam ve ileri nahiyeler sırasına geçirmiştir. Nahiye merkezi Etruş köyüdür ki, yüzden fazla hanesi, birkaç cami, tekke ve medresesi vardır. Nahiye mahsulleri çok çeşitli ve özellikle tütün çok bereketli olup, ihracatı da o nispette çeşitli ve çoktur.

Mizuri de eklendiğinde Duhok kazasının ağnam¹⁸⁴ ve hayvan mevcudu, yerel servetin başlıca kaynağını oluşturur. Bütün mevsimlerde hayvan otlatmaya uygun çayırar çok fazla olduğundan, halk bunlardan gerektiği gibi yararlanmaktadır.

Mizuri nahiyesiyle etrafında kırk beş mescit vardır. Elkoş köyünde iki kilise ve civarında yarım saat mesafede bir, sağ tarafındaki dağda da büyük bir mabet olduğu gibi; diğer köylerde Hristiyanlara mahsus on iki adet kilise ve Musevilere ait bir ufak havra vardır. Kazada yabancı devlet vatandaşlarından yalnız Kaşafar adlı dağda Cizvitlere mahsus bir manastır, bir misafirhane ve eczahanesi ile birkaç papaz vardır. Bunlar müracaat eden fakirleri ücretsiz olarak tedavi ederler.

Duhok kazasının nüfusu yıllara göre aşağıda gösterilmiştir:

H. 1308 ve H. 1310: Kazanın toplam nüfusu H. 1308'de 6.618, H. 1310'da 6.628'dir. Bunlardan H. 1308'de 4.560'ı, H. 1310'da 4570'i Müslim, 1.558'i Hristiyan, 425'i Musevi ve 75'i de Yezididir.

H. 1312: Kaza merkezi 4.921 İslam, 1.747 Katolik, 494 Yahudi erkek nüfusu içermektedir.

H. 1325: Meskun halkı Hristiyan ve Yahudi dâhil toplam sekiz bin kadar olduğu tahmin edilmektedir.

H. 1330¹⁸⁵: Kaza halkının geneli Kürt kabilelerinden olup, bir miktar Keldani ve Musevi de vardır.

¹⁸⁴ Koyunlar, küçük baş hayvanlar.

¹⁸⁵ Kasabanın nüfusu H. 1330 yılına ait Musul vilayeti nüfus tablosunda gösterildiğinden, bu bölümde yeniden verilmemiştir.

KERKÜK SANCAĞI

KERKÜK SANCAĞINA DAİR GENEL BİLGİLER

Kerkük sancağı vilayet arazisinin orta kısmında, yani Musul ve Süleymaniye sancakları arasında; güney ve güneybatıda Bağdat hududundan kuzeydoğuda İran hududuna kadar uzanan bir daire içerisinde olup; doğu ve kuzey tarafları dağlık, güney ve batı tarafları düzlüktür. Merkez kazasından başka Ravanduz, Erbil, Salahiye, Köysancak ve Raniye kazalarına sahiptir. Sancağın uzunluğu güneyde Deliabbas'dan kuzeyde İran hududu civarındaki Kaşka dağından Zap nehrine kadar mesafesi yetmiş iki saat, eni ise otuz beş saattir”.

Kerkük sancağı ve bağlı kazaların köy miktarı H. 1330 salnamesine göre aşağıdaki tablodaki gibidir.

ADI	KAZA	NAHİYE	KÖY
Kerkük Kazası	1	5	363
Ravanduz Kazası	1	5	391
Köysancak Kazası	1	2	252
Raniye Kazası	1	-	250
Salahiye Kazası	1	2	156
Erbil Kazası	1	3	300
TOPLAM	6	17	1712

Sancak ahalisi Türk, Kürt, Arap, Keldani ve Musevi ırklarına mensuptur. Kürtler ve Araplar birçok aşiret ve kabilelere ayrılmış haldedirler.

Liva arazisinin kuzeybatı tarafı Musul sancağının sınırı olan Büyük Zap ve güneydoğu tarafı Diyale nehirleri havzalarına bağlı olup, orta kısmı tamamen Küçük Zap ve Edhem nehri havzaları içerisinde. Arazisinin ekseri tarafları kaynak suları ile suni-tabii kehriz ve cedveller ve nehir suları ile sulanmakla birlikte Kendinave, Karaçuk, El-Havike gibi ovalar susuzdur. Bundan dolayı söz konusu ovalar da vaktiyle Küçük ve Büyük Zap ile Dicle nehirlerinden kaldırılmış olan büyük cedveller ile sulandıkları, bugün geriye kalan eserler vasıtasıyla bilinmektedir. Liva arazisi genel surette bol ürün veren, verimli arazi olup, hatta doğunun susuz olan ovaları toprağının verimlilik derecesi sulu olan araziye kat kat yüksektir. Şu kadar ki susuz olan arazi layık olduğu derecede mamur olmayıp, Karaçuk, El-Havike, Zerge, Çançal gibi yerler bayağı boştur.

Kerkük sancağı hudutları içerisinde üç adet büyük nehir bulunmaktadır.

Birincisi: Bir kısmı İran'dan ve diğer kısmı Hakkâri dağlarından gelen Büyük Zap nehridir ki, Ravanduz kasaba ve kazasının ortasından geçtikten sonra Dicle'ye karışır. Musul caddesi üzerinde ve Erbil kazasındaki geçitten kayıklar ile geçilir.

İkincisi: Bir kısmı İran'ın Bâne yönünden ve diğer kısmı da Köysancak, Raniye ve Merge dağlarından gelen Küçük Zap nehridir ki, Altinköprü kasabası önlerinden geçerek Mahlat adlı yerde Dicle'ye karışır.

Üçüncüsü: Diyale nehridir ki, İran'dan gelip Salahiye kazası hududunu geçtikten sonra Bağdat vilayetine girer. Kerkük kazasında bir de Dakuk çayı var ise de, yazın ancak iki değirmeni idare edecek kadar suyu kalır. Kaynağı Süleymaniye sancağındadır.

Dağları¹⁸⁶ ise: Birincisi Ravanduz kazasında Serdaryan, ikincisi Köysancak kazasındaki Eyüp Sultan, üçüncüsü Raniye kazasındaki Lahican, Vezne, Mirgan, Şavur ve Kandil silsilesi, dördüncüsü Erbil ovasındaki Karaçuk dağıdır. Bu dağlardan mazi, kitre, menni's-sema denilen kudret helvası ve odun elde edilir.

Kerkük'ün arazisi gayet verimli ise de ürünlerinden yeterli derecede istifade edilememektedir. Bu da tarımda kullanılan aletlerin eski usul aletler olmasıyla birlikte nakliye vasıtalarının yetersiz ve düzensiz olmasından dolayıdır. Bu yüzden insanlar ihtiyaçlarının tedariğine itina ederek, ziraatın ıslahına ve bundan dolayı da üretime önem vermektedirler. Ne zaman tren Kerkük önünden geçerse, o zaman Kerkük bir kat daha büyür, gelişir ve her alanda ilerleme kaydeder¹⁸⁷.

Kerkük'ün kuzeyinden ve altı saat mesafeden sonra doğan Korya, Tisin, Zaviye, Bilava adlarıyla memleketin bazı yönlerinden akan dört ufak su, hem latif, hem de arazi ve ağaçların sulamasında çok faydalıdır. Ancak önceki yıllarda bunların sularının kesilmesi dolayısıyla ziraattaki etkisi azalmıştır. Kerkük ve civarında hurma, limon, portakal, narınc, kebbad¹⁸⁸, zeytin ağaçları, bir müddetten beri çok fazla yetiştirilmiş olması sebebiyle, bunların her mevsim yeşil olan güzel görünümüne doyum olmaz. H. 1324 ve önceki senelerde, kışların şiddeti bu güzel ağaçları tahrip etmiştir. Kerkük'te yetişen çok çeşit meyve ve sebzeden başka, kaza içerisinde patates, pirinç, nohut, buğday, arpa, darı, bakla, fasulye, pamuk, susam, mercimek ve maş yetiştirilir.

¹⁸⁶ H. 1330 salnamesinde sancağın dağları hakkında şu bilgiler verilmektedir: "Arazinin dağlık olan kısmında Serdaryan, Eyüp Sultan, Mirgan, Kandil, Lahican gibi yüksek dağlar bulunmakla beraber, bunların ara yerlerinde Betovin, Şaver, Deyreharir gibi verimli arazi ve güzel vadiler mevcut ve düzlük olan kısmında Erbil, Şemamek, Kendinave, Karaçuk, El-havike ovaları bulunmakta olduğu gibi; bu ovalarda da Çaluk, Zevrek Zirav, Karaçuk, Hamrin gibi sıra tepeler ve büyük dağlar vardır".

¹⁸⁷ Bu ifade H. 1312 salnamesinde geçmektedir.

¹⁸⁸ Ağaç kavununa benzeyen bir çeşit büyük ve yumuşak limon olup, dilim dilim kesilerek tatlısı yapılır.

Liva dâhilinde evcil hayvanlardan koyun, keçi, inek, öküz, manda, at, kısırak, merkep ve deve vardır. Çok iyi atlar bulunur. Vahşi hayvanlardan ceylan, tavşan, domuz, yaban keçisi, arslan, pars, kurt, ok karpisi, tilki, çakal ve kuşlardan ördek, hindi, kaz, tavuk, güvercin, draç ve turna bulunur.

Kerkük sancağının ihracatı her türlü hububat, koyun, keçi, yapağı, tiftik, mazı, kitre ve tütündür. Köysancak ve Raniye’de yetiştirilen ve şaver adı verilen en iyi cins tütünün nefasetine söz yoktur. Nakliye vasıtaları da deve, at, katır ve eşektir.

Kerkük’ün binaları kargir ve kireçten olup birincisi zenginlere, ikincisi fakirlere mahsustur.

Kerkük Evleri

Kerkük’te at takımı, a‘lâ ihram¹⁸⁹, alaca elbiselik, renkli bez ve meşlah¹⁹⁰, sahtiyân¹⁹¹, cevizden masa ve yazıhane ile topraktan nefis kap kacaklar yapılır.

Kerkük civarında çok zengin üç adet petrol kuyusu vardır ki, halk gaz ihtiyacını bunların çıkartılmasıyla temin eder. Yerel halk bir şirket kurup, gerekli teknik alet ve edevatı getirerek kuyulardan petrol çıkarmaya başlayacak olursa, büyük bir servet kazanabilir. Bu kuyuların yanı başında kükürtlü ve ılık bir su çıkmakta olup, cilt hastalıklarına iyi gelmektedir. Yine kuyuların kuzeyinde ve bir tepelik üzerinde Baba Gürgür adında birtakım tepelikler vardır ki, buralar yaz kış dolup taşmaktadır. Kerkük civarında nefis beyaz kireç taşları vardır. Bunlar Musul’da olduğu gibi mermer yerine binalarda kullanılmaktadır. Kerkük kazasının güneyinde bulunan Hamrin dağı eteğinde ve koruma altında büyük ve zengin bir tuz

¹⁸⁹ Arapların büründükleri büyük yün çarşaf. Sedire veya yere serilen yün yaygı.

¹⁹⁰ Altı üstü bir ve kol yerine yukarıdaki iki ucunda yarıkları olan bir çeşit üstlük elbise. Özellikle Araplara mahsus olup, “yeldirme” yerine kadınlar tarafından da kullanılır.

¹⁹¹ Sepilenilerek boyanmış ve cilalanmış deri ve bu deriden yapılmış olan.

madeni vardır. Bu madenin doğusunda 5-10 kuyudan yıllık olarak yüz bin okka¹⁹² petrol çıkartılmaktadır. Kil nahiyesinde birkaç kuyuluk petrol bulunmakta ve devlet tarafından işletilmektedir. Yine Tuzhurmatı nahiyesinde de Emlâk-ı Hümayun'a ait petrol madeni vardır.

Kerkük merkezde İran devletinin şehbender vekili bulunmaktadır.

Kerkük Kazası ve Kasabası

Liva merkezi olan Kerkük kasabası 35 derece 28 dakika doğu enleminde; 41 derece 45 dakika doğu boylamında ve Hassa Çayı üzerinde olup, vilayet merkezine 36 saat mesafededir. Arka tarafları birtakım tepe silsilesi ile çevrili ve ön tarafı geniş bir ovaya nazırdır. Kaza Küçük Zap nehrinden Salahiye kazası hududuna ve Süleymaniye sancağı hududundan Hamrin dağına kadar uzanan büyük bir daireyi işgal eder. Kerkük kasabası Kale, Karşıyaka ve Korya adlarıyla üç kısma ayrılmış olup, bu her üç kısımda toplam 14 mahalle vardır. Bu mahallelerin adları: Kale kısmında; Hamam, Ağalık ve Meydan; Karşıyaka kısmında Çay, Çukur, Musalla, Bulak, Avcı, Ahi Hüseyin, İmam Kasım, Piryadi; Korya'da Begler (Beyler), Şaturlu ve Sarıkâhyadır.

Kale kısmı suni bir tepe üzerinde bulunduğundan akarsulardan mahrum ise de, diğer iki kısmın suyu bol ve bahçeleri çoktur. Bahçelerin en önemli mahsulü ekşi ve tatlı limon, portakal, narenc, kebbat ve hurma olup, diğer meyveler de bulunur. Bostan mahsulünün her çeşidi mevcut ve boldur.

Hassa Çayı Üzerinde, Muşir Nafiz Paşa'nın On Altı Gözlü Taşköprüsü

Kerkük'ün suyu ve havası pek latif ve sağlamdır. Her ne kadar yazın temmuzda sıcaklık nadiren kırk beş dereceye kadar çıkarsa da, hane damlarının gece sefası pek tatlıdır. Kalenin ve diğer mahallelerin sokakları çoğunlukla geniş ve özellikle çarşıları – diğer memlektlerde emsali nadir bulunan bir surette – düzenli ve muntazamdır. Kale ile Korya arasında yazın kuruyan, kışın büyük bir nehir halini alan Hassa Çayı üzerinde Müşir Nafiz Paşa'nın eseri olan 16 gözlü, büyük ve güzel bir kargir köprü vardır.

¹⁹² Bu rakam H. 1308 salnamesine göredir.

Kerkük merkez kazasının Altinköprü, Melha, Kil, Şivan ve Dakuk adında beş nahiyesi vardır. Bunlara ait köy miktarları H. 1330 salnamesine göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

ADI	NAHIYE	KÖY
Merkez Köyleri	-	133
Melha Köyleri	1	37
Altinköprü Köyleri	1	27
Kil Köyleri	1	67
Şivan Köyleri	1	66
Dakuk Köyleri	1	33
TOPLAM	5	363

H. 1308 salnamesine göre Kerkük şehrinde: 4.630 hane, 12 han, 1.183 dükkân ve mağaza, 8 hamam, 36 cami ve mescit, 5 medrese, 12 mektep, 3 fırın, 64 değirmen, 98 bağ, 98 bahçe, 1.284 tarla, 305 arsa, 10 tekke ve zaviye, 5 kilise ve manastır, 2 kışla, 10 karakolhane, ekili ve ekili olmayan 87.425 arazi bulunmaktadır.

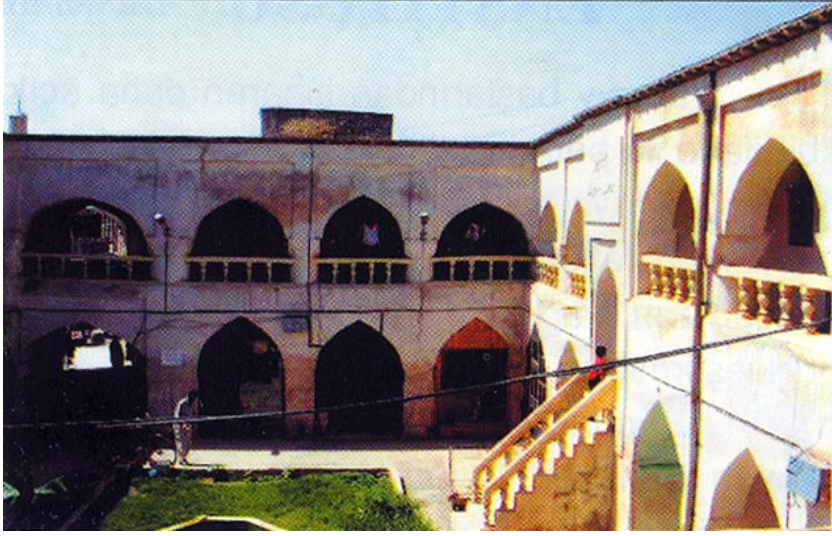

Kerkük'ün Tarihi Kapalı Çarşısı (Kayseriye Çarşısı)

Bu yerlerin sayısı H. 1312 salnamesinde şu şekildedir: 1 hükümet konağı, 1 redif deposu, 11 karakol, 1 kale, 36 cami ve mescit, 7 medrese, 15 tekke ve zaviye, 12 han, 1.282 dükkân ve mağaza, 5.000 hane, 8 hamam, 15 sıbyan mektebi, 1 rüşdiye mektebi, 12 fırın, 15 su değirmeni, 3 kilise, 1 havra, 1 eczahane, 1 bedesten, 1 hastahane, 20 kumaş ve bez atölyesi, 1 ip atölyesi.

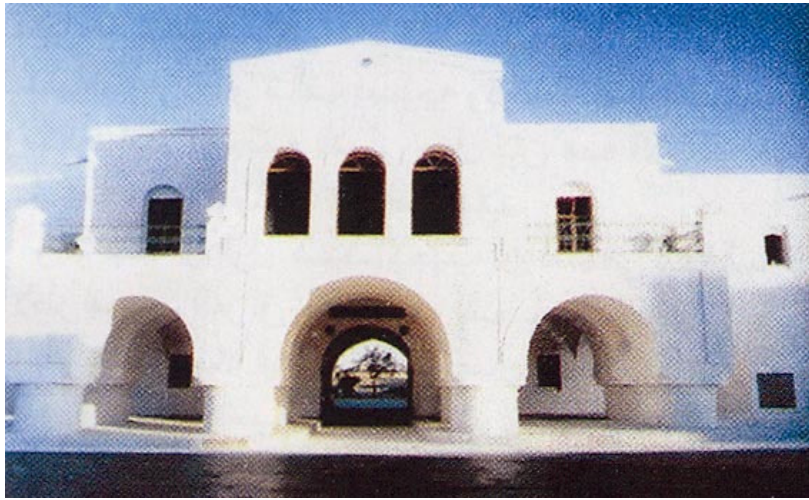
H. 1325 salnamesine göre Kerkük şehrinde; bir hükümet konağı, 1 redif deposu, 11 karakol, 1 telgrafhane, 1 kale, 36 cami ve mescit, 7 medrese, 15 tekke ve zaviye, 12 han, 8 hamam, 1.282 dükkân ve mağaza, 5.000 hane, 15 sıbyan mektebi, 1 ibtidai mektebi, 1 rüşdiye mektebi, 12 fırın, 15 su değirmeni, gayet geniş ve emsalsiz bir kayseriye, 3 kilise, 1 sinagog, 2 eczahane, 1 bedesten¹⁹³, 1 hastahane, 20 kumaş ve bez atölyesi vardır.

¹⁹³ Değerli eşya ve mücevherlerin alınıp satıldığı çarşı.

Kale Hanı - Kerkük

En son yayınlanan H. 1330 salnamesine göre ise Kerkük kasabasında; 36 cami ve mescit, 15 tekke ve zaviye, 7 medrese, 5 kilise ve manastır, 1 havra, 1 idadi mektebi, 1 sanayi mektebi, 15 sıbyan mektebi, 1 hükümet konağı, 1 kışla, 1 redif deposu, 1 hastahane, 1 telgrafhane, 11 karakol, 5.100 ev, 1.382 dükkân ve mağaza, 14 hamam, 12 fırın, 15 değirmen, 1 ip atölyesi, 20 bez ve kumaş imalathanesi, 148 bağ ve bahçe, 1.384 tarla bulunmaktadır.

Kerkük'ün Tarihi Askeri Kışlası

Yukarıda çeşitleri belirtilen binaların büyük kısmı kargir ve bir kısmı da kireçdendir. Bunların dışında ahşap binalar da bulunmaktadır. Kale içerisindeki bina ve meskenlerin dış görünüşleri pek fazla dikkate değer değil ise de, aşağı mahallelerde bulunan binaların görünüşü oldukça iyi olduğu gibi, çoğu hanenin iç süslemeleri muntazam ve güzeldir. Özellikle yeni yapılan binalarda eski usuller uygulanmayıp, güzel bir tarzda inşa edilmektedirler.

Kerkük'te Eski Türk Evleri

Kerkük şehrinin nüfusu yıllara göre aşağıda gösterilmiştir;

H. 1308 ve H. 1310: Kerkük ahalisi Müslim ve Gayrimüslimlerden ibarettir. **Lisanları Türkçe, Kürtçe ve Arapçadır.**

H. 1312: Kerkük şehrinde 12.461 Müslüman, 229 Keldani, 381 Musevi olmak üzere 13.071 erkek nüfus vardır. Buna bir misli kadın, üç binden az olmayan yabancı ilave olunursa şehrin toplam nüfusu 29.140'a ulaşmış olur.

H. 1325: Kerkük şehrinde 26.510 Müslüman, 432 Keldani ve 463 Musevi olmak üzere 27.405 erkek nüfus var ise de, buna bir misli kadın, üç binden az olmayan yabancı ilave olunursa şehrin toplam nüfusu 57.810'a ulaşmış olur. **Şehir halkı umumiyetle Türk'tür ve Türkçe konuşurlar, gurebâ¹⁹⁴ olarak bir miktar Arap ve Kürt ile az miktarda İranlı bulunur.**

H. 1330¹⁹⁵: Belde halkının büyük kısmı Türk ve bir kısmı da Arap, Kürt, Keldani ve Musevi olup; Türkler çoğunlukla Arapça ve Kürtçe bildikleri gibi, diğerleri de genellikle Türkçe konuşurlar.

Kerkük'ün ahalisi zeki ve fatin yaratılışlı olup, içlerinden pek çok âlim, edip ve şair yetişmiş ve yetismekte olduğu gibi mekteplerden mezun olan ve olmakta olan maarif ve fen erbabları da takdire şayan bir mertebeye erişmektedirler.

¹⁹⁴ Garip, kimsesiz anlamları olsa da burada; gurbette kendi memleketinin dışında bulunan, yabancı anlamındadır.

¹⁹⁵ Kasabanın nüfusu H. 1330 yılına ait Musul vilayeti nüfus tablosunda gösterildiğinden, bu bölümde yeniden verilmemiştir.

Kerkük'te Türk Kızları Milli Kıyafetleriyle

Kerkük civarında pek çok Türk köyü olup, en büyükleri Tisin, Beşir, Tazehurmatı köyleridir. Her biri ikişer yüz haneden oluşur.

Kerkük'ün Tarihi Tisin Köyü

Kerkük kazasında El-Ubeyd, Es-Sayih ve Beni Na'im adlarında üç büyük Arap aşireti olup, bunlar genellikle çadırlarda yaşarlar. Kaza içerisinde Kürt aşiretlerinden Şivan, Şeyh Bezini gibi kabileler ile büyük Cubur aşiretine mensup olanlar varsa da, bunların hemem hemen hepsi çiftçi ve yerleşiktirler. Az bir kısım ahali de bağ ve bahçeleri ile meşgul olurlar.

Kerkük'ün ticareti Musul ve Süleymaniye kadar geniş olmayıp, adeta kaza içerisine hasır ve dış ticaret sınırlıdır.

Kerkük'de sarrac, culha, kazzaz¹⁹⁶, terzi, yemenici, kunduracı, kuyumcu, saatçi, bakırcı, dökümcü, demirci, çakmakçı, mimar, neccar gibi sanat ve sanayi

¹⁹⁶ İpek işleyen, ipekçi.

erbabı mevcuttur ve bunlardan culhalık, sarracılık, neccarlık sanatlarında diğerlerinden çok ilerleme kaydedilmiştir. Bundan dolayıda umumi mensucat üretimi mahalli ihtiyacı karşılayacak derecede olduğu gibi, yeni kurulan sanayi mektebinin yakın zamanda eksiklikleri gidereceği görülmektedir.

Kerkük kazasında yetişen ürünler: Buğday, arpa, pirinç, darı, susam, nohut, mercimek gibi çeşitli hububat; pamuk, kendir, patates, bakla, fasulye gibi ürünlerle bostan ve bahçe ürünlerinden ibarettir. Buğday çok miktarda yetişmekte, özellikle Davude ve Kil taraflarının buğdayı makbul olup, kısmen kervanlar vasıtası ile, önemli bir kısmı da Altinköprü kasabasından nehir yolu ile keleklerle Bağdat'a nakledilir. Kara Hasan taraflarında yetiştirilen pirinç nefaseti dolayısıyla bahsedilmeye değerdir.

Kerkük'te Eski Eserler

Kerkük merkezinde eski eser olarak; nefis ve büyük bir kale ile kiliseden dönüştürülmüş Cami-i Kebir¹⁹⁷, kale içerisinde terkedilmiş bir bostan ve Danyal Peygamber Camisi, Meydan Camii, Numan Camii, Tekke Camii, Emir Mehmed Paşa Camii, Arslan Paşa Camii ve bir Mevlevihane vardır. Kerkük Kalesi'nde eşraftan Kemalzade Ahmed Bey konağı yanbaşıda bulunan sekizgen şekilli ve on metre yüksekliğinde Gök Künbed isminde rengarenk taşlarla süslü, ancak kısmen yıkık bir türbe olup, kapısı üzerindeki tarihi kitabeye göre bunun Selçuklu hanedanına mensup bir kadının türbesi olduğu ve H. 400 senesinden sonra yapıldığı anlaşılmaktadır.

Danyal Peygamber Camii

Şehrin doğusunda bulunan ve Kırmızı Kilise adıyla bilinen Keldani kilisesi de şehirdeki eski eserlerden sayılmaktadır. Bu kilise kare şeklinde olup, 50 metre uzunluğunda, 50 metre eninde ve 15 metre yüksekliğinde ham topraktan yapılmış bir duvarı bulunmaktadır. Kilisenin odaları kargirden inşa edilmiştir. Bu kilisenin ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Hristiyanlara göre bu kilisenin içinde bazı peygamberlerin mezarları bulunmaktadır. Kiliseyi kendileri için mezarlık olarak kullanmaktadırlar.

Nakışlı Minare Camii (H.1233)
Yılında Yapılmıştır

Kerkük'ün güneybatısında ve on iki saat mesafede bulunan geniş bir kubbe altına defnedilen İmam İsmail Hazretlerinin türbesi mevcut olup, bunun

¹⁹⁷ Ulucami.

civarında büyük bir şehir harabesi vardır. Bu şehirde, yirmi beş metre yüksekliğinde ve üç ayak üzerinde inşa edilmiş bir minaresi ile 220 tarihinde yapılmış bir cami yeri vardır. Yalnız kubbesinin ortası biraz yıkılmıştır.

Kerkük'e dokuz saat mesafede Mahuz denilen tepelerde tabyaları mevcut olan eski bir kale olup, kimin tarafından ve hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir.

Kerkük Kalesindeki "Gökkünbed" Türbesi
(Sekizgen şeklinde ve on metre yüksekliğinde)

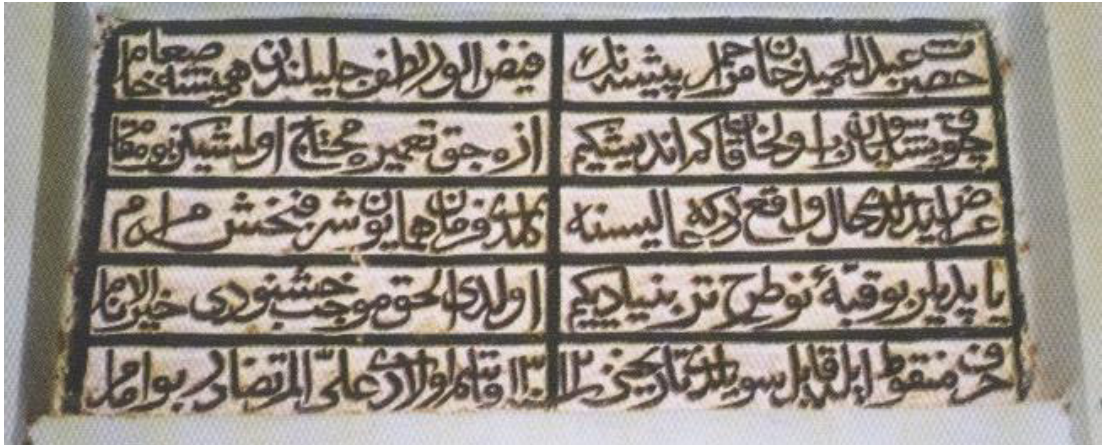
"Gökkünbed" Türbesinin üzerindeki Kitabe

Ulu Cami - Kerkük

Peygamber ve Evliyalar

Kerkük merkezde; Danyal, Üzeyir ve Hüneyn Peygamberler; Evliyalardan Kanber Ali ve Pençe Ali ile Allahdostu Mazlume Kız; Ehl-i Beyt'ten İmam Kasım, İmam Muhammed Hazretleri; Şeyhlerden Ahi¹⁹⁸ Hüseyin, Şeyh Muhyiddin Berzenci, Ebu Ülük, Molla Muhammed, Şeyh Ahmed, Şeyh Abdurrahman Talabanî, Şeyh Şemseddin ve Nadir Şah vakasında şehit olan Topal Osman Paşa, İmam Zeynelabidin, İmam İsmail, Sultan Sakı, Sultan Mevcud, Köse Baba, Şeyh Bahri, Ömer Mendan, Şeyh Abdulkadir Berzenci'nin kabirleri mevcuttur.

İmam Kasım Camisinin Kitabesi - Kerkük

¹⁹⁸ Kerkük'te halk arasında "Ahir Hüseyin" olarak bilinir.

Köysancak kazasında; Sahabe-i Kirâm'dan Esved ile on yedi arkadaşının kabirleri vardır. Evliyadan Molla Abdullah, Molla Abdurrahman, Seyyid Şeyh Camî, Üstad Kerim, Şeyh İsa, Şeyh Musa, Şeyh Abdullah, Hacı Resul, Ömer Gebne, Şeyh Sübhân, Diğer Şeyh Abdullah'ın kabirleri mevcuttur.

Ravanduz kazasında; Hasan El-Basrî, Seyyid Molla Yusuf Şeyhanî, Molla Şeyh, Şeyh Gerani, Molla Hattî ve Şeyh Otmanlı Ali'nin kabirleri mevcuttur.

Kerkük'ün Tarihi

Kerkük şehri Asurî hükümdarlarından, Milattan sekiz yüz sene önce Çalis Kesri hükümrani olan Sartnabal adlı hükümdar tarafından kurulmuştur. Kuruluş sebebi ise Mari askeri olan Aryak'ın Sartnabal'a karşı isyan ederek Cermay (Küçük Zap'tan Süleymaniye hududuna kadar olan bölge) havalisini istila etmesi üzerine, Sartnabal Cermay ahalisinin valisini değiştirerek, o bölgede kendi adına dayanıklı bir kale yapılmasını emretmiştir. Böylece Kerkük kalesi inşa edilerek etrafı surlarla güçlendirildi. Bundan sonra Asurî beldelerinden halk getirilerek kalede iskan edildiler.

Tarihi Kerkük Kalesi Surları ve Kapısı (Topkapı)

İşte o zamanlar bu kale ve beldeye Kerh Suluh adı verildi. Çünkü “kerh” kelimesi Keldanice olup, “şehir” manasındadır. Suluh da Sartnabal'ın gerçek adıdır. Asurî Devleti'nin birinci ve ikinci saltanatı yıkılıp, Babil Devleti de ortadan kalktıktan sonra, Kerh Suluh Fars hükümetinin eline geçti. Fars hükümdarı meşhur Dara, buraya geldiğinde şehri bir hayli düzenleyip güzelleştirerek insanların buraya rağbet ederek yerleşmesini sağladığı gibi, bir de ateşgede¹⁹⁹ yaptı. Meşhur Büyük İskender'in ölümüyle ülkesi vekilleri arasında bölüşüldüğü sırada bu havali de

¹⁹⁹ Ateşe tapanların ibadet ettiği mabet.

Seluki'nin hissesine düşmüş idi. Seluki, Kerkük'ü düzenleyip güzelleştirmekle beraber, etrafındaki suru yıktı ve tepe halinde kalan enkazı üzerine altmış bir cebelli yüksek bir kale yaptı. Kalenin güneyinden Babü'l-Melik ve kuzeyinden Babü't-Tuti kapılarını açtı. Bundan sonra şehri yetmiş iki sokağa böldü. Hristiyanlığın ortaya çıkışından az bir zaman sonra, havariler vasıtasıyla Hristiyanlık bu şehirde de yayılmaya başladı.

H. 20 yılında Abbas b. Ganem maiyetindeki Asakir-i Mansure-i Ömeriyye²⁰⁰ ile bütün Irak ile birlikte bu bölgeyi de fethetti. 534'de Musul Meliki Atabey İmadeddin Zengi, Türkmen emirlerden Kıfcak b. Arslan'ın elinde bulunan Şehr-i Zor'u zapt etti. Şehr-i Zor eyaleti diğer Irak eyaletleri gibi Hülagû ve Timur belalarından payını aldıktan sonra, H. 941 başlarında Osmanlı topraklarına katıldı.

Feridun Bey Mecmuası'nda bulunan *Irak Menzili Zabıtnamesi*'ne göre, Hamedan ve Kirmanşah üzerinden Bağdat'a girmiş olan Kanuni Sultan Süleyman Han, Tebriz'e gitmek üzere Cebel-i Hamrin, Şeyh Macid, Osmanlı, Sülukan Çayırı ve Leylan menzillerinde birer gece kaldıktan sonra, H. 948 senesi Şevval ayının on sekizinci Perşembe günü Kerkük şehrine geldiler. Söz konusu zabıtnamede Kerkük, "Kök Purut" resmî adıyla kayıtlıdır. Bu isim, eski Türkmenlerin vermiş olduğu bir isim olmalıdır. Zira Kerkük'ün Osmanlı Devleti'ne katılışı bu tarihten sonradır. Kanuni Kerkük'te yirmi sekiz gün kalarak, Zap suyu üzerinde bir köprü yapılmasını emretti. Sonra 16 Zilkade H. 941'de Kerkük'ten hareket ederek Hassa Çayı istikametiyle kuzeye doğru yöneldi.

H. 974'de Basra'da isyan eden İbni Aliyan ve diğer Arapları etkisiz hale getirmek üzere görevlendirilen askeri kuvvete, Şehr-i Zor Valisi Muzaffer Paşa da eyalet askeriyle katıldı.

H. 1015'de Bağdat valiliğini zorbalıkla zapt eden Uzun Ahmed oğlu Mehmed'in kovulması ve Vali Nasuh Paşa'nın kurtarılması için Bağdat'a giden Şehr-i Zor Beylerbeyi Veli Paşa muharebe esnasında şehit olmuştur.

H. 1032'de Bağdat'ta isyan eden Bekir Sübaşı'nın yakalanması için görevlendirilen Serdâr-ı Ekrem²⁰¹ Hafız Ahmed Paşa maiyetine, Kerkük Beylerbeyi Bostan Paşa eyaleti askeri ile görevlendirildi. Bostan Paşa, Hafız Paşa'nın öncü birliği gibiydi. Hafız Paşa Kerkük'te bir gün kalıp, Bağdat'a gitti. H. 1033'de Şah Abbas'ın hileyle Bağdat'ı istilasına sebebiyle, İranlılar Kerkük üzerine de asker sevk ettiklerinden, mukavemete kudreti olmayan Bostan Paşa, Diyarbakır'a çekildi. Zaten Kerkük Kalesi köhne bir toprak hisardan ibaret olduğundan, İranlılar geldiğinde burayı boş buldular ve zapt ettiler. Demek ki o vakit Kerkük beldesi hisar ile sınırlı olup onun dışında yerleşim yokmuş. H. 1034'te sipahilerden olan ve Musul'u zorla İranlılardan alan Arnavut Küçük Ahmed, düşmanın kovulmasına görevlendirilerek, Karaman Valisi Vezir Hasan Paşa maiyetinde olduğu halde Köprü civarında

²⁰⁰ Ömer'in (Halife Hz. Ömer) zafer kazanmış askerleri.

²⁰¹ Başkomutan, başbuğ.

gerçekleşen muharebede - Osmanlıların bin ve İranlıların on bin askeri varken – İranlılar fena halde bozguna uğrayarak, kendilerini Kerkük Kalesi'ne zor attılar ise de orada da tutunamayarak kaçtılar. Bunun üzerine Bostan Paşa gelerek kaleyi zapt etti. H. 1034 Zilhiccesinde Hafız Paşa, Bağdat'ı İranlılardan almak için ikinci defa serdar olarak Kerkük'ten geçti. Bu defa da Bostan Paşa beraberinde idi. Hafız Paşa'nın ümitsizce geri dönmesinden sonra, İranlılar Kerkük'ü yine kuşattılar. Bu saldırının etkisiz hale getirilmesi için görevlendirilen Hasan Paşa, muharebe esnasında şehit oldu. H. 1039'da İran seferiyle görevlendirilen Serdâr-ı Ekrem Hüsrev Paşa, Recep ayında ordusu ile beraber Küçük Zap nehri kenarına geldi. Nehrin en çöşkun, suyu en bol dönemi olduğundan, asker tulumlardan kelek yaparak karşıya geçmeye başladı. Fakat çok sayıda insan ve hayvan zayıtı verildi. Bu sırada yeniçeriler, dağlardan kesilen kerestelerden bir kayık yaptılar ve bu kayığın dışına sığır derisi çektiler. Serdâr bu kayıkla karşıya geçti ve kayığı imal edenlere iki yüz kuruş ödül verdi.

Ordu su kenarında konmuş idi. Gece bastıran yağmur sonucunda hapishaneyi su bastığından, böyle hatalı bir yere hapishane kuran Cebecibaşı Hamza Ağa derhal idam edildi. Serdâr Kerkük'e uğramaksızın, Serçınar yoluyla Şehr-i Zor'a gitti. Erbil ile Hamedan arasındaki geniş bölgeye Şehr-i Zor denildiği Tarih-i İbni Ankar'da kayıtlıdır. Serdâr Gülanber Kalesi'ni yeniden yaptırdı. Zaten Gülanber'de Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretlerinin bir kalesi vardı ve Şehr-i Zor paşaları orada otururlardı. İşte öteden beri Kerkük eyalet ve livasına Şehr-i Zor adı verilmesi bundan ileri gelmiştir. Ancak söz konusu kaleyi H. 1018 tarihine doğru Şah Abbas tahrip etmişti. Bu defa yapılan tamirde içine muhafazası için gerekli miktarda asker konulup, içerisinde ikamet ve kaleyi muhafaza etmek şartıyla Şehr-i Zor eyaleti de Arnavutoğlu Mustafa Paşa'ya verildi. H. 1040'da Hüsrev Paşa'nın başarılı olamadan Bağdat'tan Musul'a dönmesi üzerine İranlılar, Gülanber Kalesi'ne saldırdıklarında, Mustafa Paşa topları Kerkük'e göndererek, arkadan da kendisi gelmekte iken Serçınar'da yetişen İran ordusuyla dövüşe dövüşe şehit oldu.

H. 1048'de Bağdat'ın fethi için bizzat sefere çıkan Sultan IV. Murat Han, Küçük Zap, Şemamek, Pir Davut İnce Su, Altıncöprü ve Göktepe menzillerinde kalarak Kerkük'e geldi ve kale civarına yerleşti. Daha sonra Bağdat'a hareketle amaçlarına ulaştılar. Bu sırada Şehr-i Zor eyaleti Kastamonu'daki görevinden ayrılan Kayış Mehmed Paşa'ya verildi. 1049'da Şehr-i Zor eyaleti Gürcü Cafer Paşa'ya verildi. Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Cafer Paşa ile beraber Kerkük'e gelirken, eski vali Kayış Mehmed Paşa aleyhinde büyük şikayetler olması sebebiyle, Mehmed Paşa kaleye hapsedildi. Daha sonra Kayış Mehmed Paşa'nın İran seferinde şehit olduğu Naima Tarihi'nde belirtilmektedir. Kayış Mehmed Paşa'nın Kerkük'e dört saat mesafede Leylan köyünde harap mevlevihanesi vardır. Cafer Paşa da Kerkük Kalesi'nde Danyal Peygamberin makamı bitişiğinde bulunan camiye yeniden yaptırmıştır.

Aynı yılın Rebiülahir ayının ikinci günü Diyarbakır'da olan Sadrazam, kendisine Maraş zeameti²⁰² verilen Veli Bey'i yüz askerle Diyarbakır koluyla Kerkük muhafazasına gönderdi. H. 1061'de Şehr-i Zor valiliğine Sivas Valisi Çavuşzade Mehmed Paşa tayin edildi. H. 1067'de Şehr-i Zor valisi olan Şehsuvaroğlu Şah Gazi Paşa, Kerkük Kalesi'nde bulunan cami tarafına bir medrese yaptı.

H. 1090 tarihinde Irak'ın mülki taksimi Feridun Bey Mecmuası'nda aşağıdaki şekildedir:

Bağdat Eyaleti: İmadiye, Hille Livası, Cevarer Livası, Kabail-i Urban-ı Beriyye Livası, Dertenek Livası, Kasr-ı Şirin Livası, Zaho Livası, Semave Livası, Tikrit Livası, Bacvan Livası, Zengabad Livası, Cessan Livası, Ater Ocaklık Livası, Harirdömek Livası, Arca Livası, Kızılarrabat Livası, Altıncöprü Livası, Hamrin Livası, Hükümet-i Mühürban Ocaklık.

Şehr-i Zor Eyaleti: Kızılca Livası, Erbil Livası, Sehran Livası, Zengene Livası Ocaklık, Karadağ Livası, Şemamek Livası, Dölkıran Livası.

Musul Eyaleti: Eski Musul Livası, Keşan Livası, Herven Livası.

Basra Eyaleti: Remle Livası tâbi-i Cezair-i Hadis, Hafar Livası.

El-Ahsa Eyaleti: Katif Livası, San'a Livası, Haş'a Livası.

Bu taksimata göre o zamanki Irak'ın eyaletleri içerisinde önem ve büyüklük açısından Şehr-i Zor ikinci sırada idi.

Kerkük (Şehr-i Zor) Kalesi

²⁰² Osmanlı Devleti'nde sipahilere verilen en büyük timar.

H. 1145’de İranlıların Bağdat’ı almak için asker göndermeye kalkışmaları üzerine, Osmanlı Devleti harp ilanına mecbur kaldı. Seraskerlikle²⁰³ görevlendirilen Moralı Topal Osman Paşa²⁰⁴ komutası altında sevk edilen ordunun mevcudu Zap geçidinde yapılan yoklamaya göre 170.000 piyade ve süvari askerinden ibaret idi. Bu sırada İranlılar Erbil ve Kerkük’e birer askerî müfreze göndermişler ise de, Kerkük’e gelen müfreze Kerkük Kalesi’ndeki Osmanlı askeri tarafından üç saat içerisinde mağlup edilerek, geri çekilmişler ve Diyale Vadisi’ne doğru kaçmışlardır. Gelen ordu maiyetine beş yüz kapıkulu ile Şehr-i Zor Mutasarrıfı Mirmiran

Ali Paşa, Köysancak Mutasarrıfı Babanlı Ahmed Paşa ve Savcıbulak Mutasarrıfı Rıza Paşa da görevlendirilmişti. H. 1146’da Serasker Osman Paşa, Dicle sahili yoluyla Bağdat’a giderek, birinci muharebede İranlılara karşı büyük bir galibiyet elde etti. Nadir Şah yaralı olarak kaçmaya mecbur kaldı. Lakin Bağdat Valisi Ahmed Paşa, Serasker Osman Paşa’dan emin olamadığından, cephane azlığı bahanesiyle Osman Paşa’yı uzaklaştırmaya başladı. Osman Paşa maiyetindeki asker ve ümeraya ayrılmalari için izin vererek, kendisi de az bir askerle geri döndü. Nadir Şah bundan haberdar olduğunda, çok miktarda süvari ile takibe çıktı ve Kerkük civarında yetişti. Seraskerin hasta olarak tahtırevanında bulunması ve askerin azlığıyla beraber, harp düzeni almaya imkan kalmaması sebepleriyle, Osmanlı askeri perişan ve Osman Paşa da şehit edildi. Osman Paşa’nın cenazesi Kerkük şehrine getirilerek İmam Kasım Hazretlerinin yanına yapılan türbeye defnedildi.

Topal Osman Paşa’nın Türbesi – Üzerindeki Kitabede “Mağfur Şehit Serasker Osman Paşa 1146” Yazılıdır.

²⁰³ Asker ve ordu komutanı. Tanzimat’tan sonra Harbiye Nazırı.

²⁰⁴ Osman Paşa Mora eyaletinde bulunan (Şimdi Yunanistan’da) Anapoli şehri halkındandır. İstanbul’a geldiğinde sarayda Kozbekçisi, çok geçmeden Pandol Baş, 1128’de Mirmiran ve sonra vezirlikle birçok eyalete vali, 1143’de Sadrazam olmuştur. Altı ay sonra Tebriz, Erzurum ve Tiflis eyaletlerine sırasıyla vali ve sonrasında Irak Seraskeri olmuştur. Kendisi gayet cesur ve kahraman bir vezir idi .

Yine H. 1146 senesinde, Turnacıbaşı Ömer Bey mirmiranlık rütbesi ile Şehr-i Zor valisi, selefi Süleyman Paşa da Maraş valisi oldu. H. 1156'da Nadir Şah on bin İran askerini Kerkük kalesini almakla görevlendirdi. Askerler Kerkük kalesi önlerinde yerleştiler ve ahaliyi itaat etmeye davet ettiler. Kaleden ve ahaliden gelen direniş karşısında fazlasıyla müteessir olan Nadir Şah, beraberindeki birkaç yüz top ve humbara²⁰⁵ ile askerinin yardımına koşarak şiddetle kaleye saldırdı. Kerküklüler sıkça kaleden dışarıya hücum ederek kuşatma yapan İran birliklerine fazlasıyla zayıf verdiriyorlardı. Ancak kuşatmanın devam ettiği dört gün zarfında düşmanın aralıksız yağdırdığı gülle ve humbaralardan, kale duvarlarında büyük gedikler oluşmuş ve içerideki binalar yanmış, harap olmuştu. Ahali çaresiz can ve mallarının bağışlanması şartı ile kaleyi teslim ettiler. İranlılar kaleye girdiler ve ahalinin ellerindeki silahları topladılar. Bundan sonra teslim şartlarına uymayarak yağmaya girişmeleri üzerine, ahali eline geçirdiği taş ve sopalarla İranlılara saldırıp, birkaç misli düşmanı öldürüp şehit oldular. Bunun üzerine İranlılar da kaleyi tamamen ele geçirdiler. Kerküklülerin göstermiş oldukları Osmanlılığı yakışır bu gayret ve cesaret dünya durdukça unutulmayacaktır.

Önceki dönemlerde Kerkük Kalesi'nde 144 mevcutlu bir Yeniçeri Ortası²⁰⁶ bulunurdu. H. 1159 senesinde Osmanlı Devleti ile Nadir Şah arasında yapılan barış gereğince, Kerkük yine Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır.

H. 1190'da İran tahtına oturan Zend Kerim Han'ın sevgiyle İranlılar her taraftan Irak'a hücum etmiş, Mehmed Şefi' Han adındaki bir Acem Serdârı da Şehr-i Zor Ovasına kadar inmişti. Fakat Şehr-i Zor valisi Abdulcelilzade Süleyman Paşa'nın gayreti sayesinde, Kerkük'e yanaşamamış idi. Bu sırada Süleyman Paşa'nın vefat etmesiyle, kethüdası olan Hasan Ağa vezir rütbesi ile Şehr-i Zor valisi oldu ve İran muharebesine görevlendirildi. H. 1191 tarihinde iki koldan İran'a hücum edildi ve çok büyük başarılar kazanıldığından, padişah tarafından mücevherli kılıç, sıra sıra incili samur ve on bin altın ile ödüllendirildi.

H. 1233'de Bağdat valisi Davut Paşa, İranlılarla anlaşarak kendisine muhalefet eden Babanlı Mahmut Paşa'yı yakalaması için Kerkük'e Babanlı Abdullah Paşa komutasında asker sevk etti. Mahmut Paşa on dört bin kadar İran ve Kürt aşiretleri askeri ile Kerkük civarına kadar gelmiş ise de, Davut Paşa'nın Kerkük'e gelmek üzere olduğu haberi topladığı birliğin dağılmasına yetmiştir. Daha önce bahsedilen Hasan Paşa'dan başlayarak, Davut Paşa valiliğine kadar, Şehr-i Zor eyaleti Bağdat valilerine ek olarak verilirdi.

H. 1271'de Şehr-i Zor valisi Kütahyalı Hacı Paşa, Kerkük hükümet konağı civarındaki Emir Mehmed Paşa Camisini mükemmel bir şekilde tamir ettirdi. H. 1279 tarihinde Şehr-i Zor eyaleti lağvedilerek, sancak haline getirildi ve Bağdat eyaletine bağlandı. Kerkük livası Rumî 1309 yılı ortalarına kadar Şehr-i Zor adı ile anılmakta, resmi yazışmalarda o şekilde yazılmakta iken; Şehr-i Zor ile Zor

²⁰⁵ Demirden içi boş ve veya dolu büyük mermi ki, muharebede havan topuyla atılır.

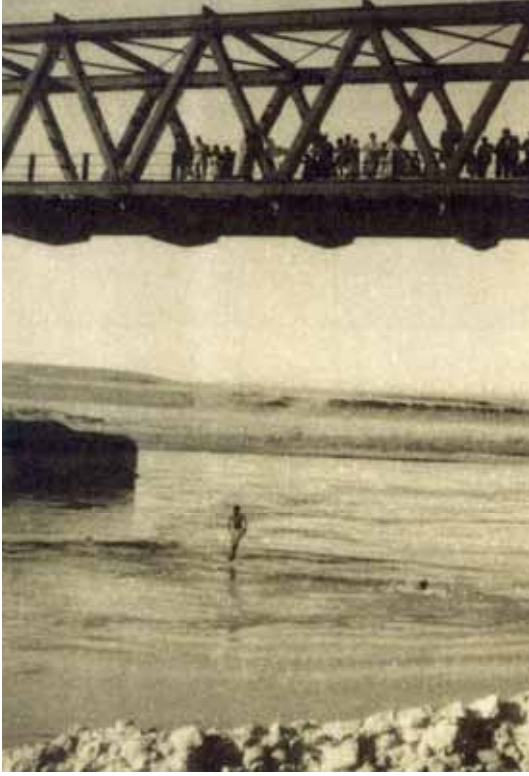
²⁰⁶ Yeniçeri teşkilatında tabur yerinde kullanılan bir tabirdir.

sancaklarının yazılışlarındaki benzerlikten dolayı ortaya çıkan yanlışlıkları sona erdirmek maksadıyla, Padişah iradesiyle Kerkük sancağı adıyla anılmaya ve resmi yazışmalarda da bu adla zikredilmeye başlanmıştır.

Kerkük Kışlasının İç Görünüşü

KERKÜK MERKEZE BAĞLI NAHİYELER

Tarihi Altınköprü Yerine İnşa Edilen
Demirköprü (Üzerinden Çocukların Suyu
Atlavışları Halen Devam Etmektedir)

Altınköprü Nahiyesi²⁰⁷: Altınköprü nahiyesi Kerkük'ün batısında ve liva merkezine dokuz saat mesafede olup, 27 köyü vardır. Köprü kasabası Bağdat'tan Musul'a giden cadde üzerinde ve Küçük Zap nehrinin oluşturduğu bir adada bulunmakta olup, fevkalade önemi vardır. Kerkük'ten dokuz, Musul'dan yirmi yedi saat mesafede bulunmaktadır. Kasabanın doğusundan akan Zap nehri kolu üstünde gayet ustalıklı yapılmış üç kemerli bir köprüsü vardır. Köprü'nün orta kemerinin su kesiminden sonuna kadar yüksekliği otuz metredir. Çocuklar buradan geçen yolculardan bahşiş almak için bu kemerin korkulukları üzerinden nehre atlarlar. Batı kolu üzerinde de dört gözlü bir köprü daha var ise de bunun kadar yüksek değildir. Bu köprü'nün üç ufak gözü yüz sene önce yıkılmıştır. Bu köprüler IV. Murad tarafından yaptırılmış ve halen aynı şekilde gücünü ve sağlamlığını muhafaza etmektedir. Kasaba esasen ada şeklinde ise de, aynı padişah zamanında

²⁰⁷ Altınköprü'nün adı hakkında birçok rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilki, buradaki köprü yapıldığı zaman buna bir altın halka takıldığı biçimindedir. İkinci bir rivayete göre, maliyeti yüksek olan köprü yapımı için kasaba halkı aralarında altın toplama kampanyası açmış ve toplanan altınları devlete bağış olarak vermişlerdir. Başka bir rivayete göre, zengin ve verimli topraklara sahip olan Altınköprü bölgesi, bir altın ocağı gibi halka büyük gelir sağladığı için kasabaya bu ad verilmiştir. Diğer bir rivayete göre de, Zap suyu kış mevsimlerinde taşarak, yolculara geçit vermediği için, devlet sonunda iki köprü yaptırarak ada konumundaki kasabayı karaya bağlamıştır. Köprülerin yapımı da pek çok altına mal olduğu için, halk buraya Altınköprü adını uygun görmüştür. Başka bir rivayet de şöyledir: Eski zamanlarda kasabada yaşayan varlıklı bir kadının köprü'nün yakınında güzel bir konağı varmış. Zengin ve cömert olan bu kadın, fakir ve yoksullara altın para dağıtmış. Köprü'nün yanı başında fakirlere altın para dağıtılırken, bir kısmının suya düşmesi sonucu, kimileri suya atlanmış. Bu yüzden buraya Altınköprü adı verilmiş. Bazı kaynaklarda ise, Sultan IV. Murad'ın Küçük Zap üzerinde bir köprü yapılmasını emrettiği, harcanan altın miktarının da köprü'nün ağırlığı kadar olmasını istemesi üzerine, buraya bu adın verildiği geçmektedir. Halk arasında Sultan IV. Murad'ı Altınköprü ile ilişkilendiren bir başka rivayet daha vardır. Sultan Murad, Şah Abbas'a karşı giriştiği meşhur Bağdat Seferi'nden önce, Kerkük'e bir kumandan gönderir. Altınköprü'ye gelen kumandan, Zap suyu üzerinde köprü olmadığını görünce, buraya bir köprü yapmaya başlar. Sultan Murad ordu ile birlikte Altınköprü'ye varınca, daha önce Kerkük'e gönderdiği kumandanın, zamanını köprü yapmakla geçirdiğini görür. Buna çok öfkelenen padişah, savaşmamak ve zaman kazanmak gayesiyle vaktini köprü yapmakla harcayan kumandanı azarlar ve köprü üzerinden geçmez. Altınköprü'nün adı ve köprüsü üzerine daha bunlar gibi birçok rivayet bulunmaktadır. Bkz. Suphi Saatçi, **Altınköprü Dergisi**, İstanbul 2004, s.14-16.

doğu tarafında iki ve batı tarafında bir mahalle kurulmuştur ve ahalisi Türk'tür.

Altınköprü gayet güzel ve ferahlık verici bir kasabadır. Altınköprü Kerkük sancağının en önemli iskelesidir. H. 1308 ve H. 1310 salnamelerine göre nahiyede; 1.704 nüfus, 798 hane, 2 han (H: 1310'da 3 han), 81 dükkân ve mağaza, 2 cami ve mescit, 6 kahvehane, 4 bağ, 1 bahçe, 4 boyahane, 15 değirmen, 2.741 tarla, ekili ve ekili olmayan 163.527 arazi vardır. H. 1325 salnamesine göre ise de; 798 hanesi ve 4.000 erkek ve kadın nüfusu vardır. Kasabada 4 han, 100 dükkân, 2 cami, 6 kahvehane, 4 boyahane, 10 değirmen, 1 hamam, 1 mirî ambar ve doğudaki köprü üzerinde yeni ve zarif bir hükümet konağı ile bir telgrafhane vardır. Nahiye ahalisi Türkçe, Kürtçe ve Arapça konuşur.

Matrakçı Nasuh'un "Beyan-ı Menzil-i Sefer-i Irakeyn" Adlı Eserinde Altınköprü Minyatürü (1534)

Melha Nahiyesi: Melha nahiyesi livanın güneybatısında bulunmaktadır. Nahiye merkezi olan Melha köyü, Küçük Zap nehri üzerinde bulunmaktadır. Nahiye 37 köyden ibaret olup, arazisi genellikle verimli ve mahsulü boldur. Bu verimli arazide arpa, buğday ve darı yetiştirilir. Nahiye ahalisi Türk, Kürt ve Arap'tan ibarettir. Nahiye içerisinde İmam İsmail Hazretlerinin türbesi civarında bir şehir harabesi olup, üç kaide üzerine kurulu olan ve yirmi beş metre yüksekliğinde olan bir minare ile H. 220 tarihinde yapılmış cami sağlam bir haldedir.

Kil Nahiyesi: Livanın kuzeydoğusunda 67 köyden ibaret olup, merkezi Köşk köyüdür. Davude, Zengene, Kil, Cebbari aşiretleri bu nahiyede meskundurlar. Kil nahiyesinde gayet büyük bir petrol madeni mevcut olup, Padişah hazinesi tarafından idare edilmektedir. Nahiye halkı umumiyetle Kürt ve Şâfi mezhebındendir.

Şivan Nahiyesi: Kerkük'ün kuzeybatısında olan bu nahiye 66 köyden oluşmaktadır. Merkezi Hacı Bihan köyüdür. Bu nahiyede çok kaliteli pirinç üretilir. Halkı umumiyetle Kürt'tür.

Dakuk (Tavuk) Nahiyesi: Kerkük'ün güneyinde ve 9 saat mesafededir. Kasaba merkezi düz bir ovada olup, yer yer görülen hurma ağaçları kasabanın manzarasını güzelleştirmektedir. Kasaba merkezi ile civarındaki beş altı köyün halkı Türk, kalanı Arap ve Kürt'tür. Kasabada 2 cami, 40 dükkân , 2 han, 2 fırın, 1 boyahane, 2 kahvehane, 4 değirmen, 200 hane, 1.000 erkek ve kadın nüfus vardır. Dakuk nahiyesi 33 köyden oluşmuştur. Kasaba ve civarında birçok çay ve yanı başında meşhur Dakuk çayı olduğundan, arazisi verimli ve mahsulü boldur. Dakuk pek eski bir yerleşim yeri olup, kasaba dışında Abbasi devrinden kalmış otuz metre yüksekliğinde, eski minareli bir cami vardır. Bu nahiyedeki İmam köyü çok güzeldir. Bu köyde tepe üzerindeki türbede İmam Zeynelabidin Hazretleri yatmaktadır. Nahiye merkezi Bağdat güzergahı üzerinde olduğu için oldukça öneme sahiptir.

Tavuk Kasabasında Osmanlı Döneminden Kalma Tarihi Köprü

KERKÜK SANCAĞINA BAĞLI KAZALAR

Ravanduz Kazasına Dair Bilgiler

Ravanduz kazası²⁰⁸, livanın kuzeyinde ve İran hududu üzerinde bulunmaktadır ve liva merkezine 42 saat mesafededir. Merkez kaza Redif Kırk Sekizinci Liva'nın merkezi, hudut üzerinde ve adeta İran'dan geleceklere karşı bir iskele gibi olmasından dolayı kazanın geneli çoğunlukla imarlı ve bakımlıdır.

Kaza merkezi olan Ravanduz kasabası liva merkezine 26 saat mesafede, kendi adını taşıyan bir çayın aktığı vadinin yamacında kurulu ve haneleri derece derece bir diğerinin üstünde yapılmış olup, basitçe bir saha üzerinde tertip edilmiştir. Yeni bir çarşısı vardır. Kazanın dışında pek çok güzel bağ ve bahçeleri olup, ancak mevkiinin arızalı olmasından dolayı, ekseri ayrı ve birbirlerine uzaktırlar.

Kasabanın yeri gereğince havası güzel ve sağlam, ancak kışı biraz uzun sürmektedir. Hudutta olması sebebiyle İran ile bir hayli ticari münasebeti olup, İran ve Musul mallarının değişiminin yapıldığı yer hükmündedir. Özellikle tütün ve enfiye ticareti bahsedilmeye değer bir derecededir. Kazada mahalli ihtiyaçları karşılayacak oranda sanat ve sanayi erbabı mevcuttur.

Kazanın geneli dağlık ve arızalı arazi üzerindedir. Fakat, Deyr-i Harir nahiyesi gibi ova şeklinde olan arazi de vardır. Kazanın çoğu taraflarının suları bol olup, Büyük Zap'ın büyük bir kolu ile birçok kaynak, bu kaza içerisinde doğar ve akar. Arazinin her tarafı doğal yapısı gereği aynı şekilde olmayıp, meşelerle kaplıdır. Çeşitli ağaçların olduğu dağlar, tarıma uygun tepeler, verimli vadi ve ovacıklardan oluştuğundan; ahali de bulunduğu yerin doğal yapısına göre araziden faydalanmaktadırlar. Kaza ahali tamamen meskun olup, ziraat, çiftçilik, hayvancılıkla uğraşmaktadır ve durumları iyidir.

Kaza dâhilinde Heylani, Malsal ve Bolu gibi göçer bazı aşiretler görülür ise de, bunlar doğrudan doğruya Ravanduz'e bağlı aşiretler olmayıp, Hakkârî'den başlayarak Ravanduz ve Erbil taraflarına kadar yayılırlar ve her mevsimi bir yerde çadırlarda kalarak geçirirler.

Kazanın Şirvan ve Mizuri-i Bala, Balık, Bradust, Deyr-i Harir adlarında beş nahiyesi²⁰⁹ vardır. H. 1330 salnamesine göre merkez kaza ve nahiyelerin köy miktarları aşağıdaki tablodadır.

²⁰⁸ H. 1330 salnamesinde Ravanduz kazasının daha önceleri liva merkezi olduğu halde, daha sonraları kazaya dönüştürüldüğü belirtilmektedir.

²⁰⁹ H. 1312 salnamesinde; kazanın üç nahiyesi (Şirvan ve Mizuri-i Bala dışındakiler) 282 köyü vardır. İran hududundaki Rayin mevkiinde hem bir karantina yeri, hem de gümrük dairesi vardır.

ADI	NAHİYE	KÖY
Merkez Köyleri	-	119
Deyr-i Harir Nahiyesi	1	40
Balik Nahiyesi	1	60
Bradust Nahiyesi	1	64
Şirvan ve Mizuri-i Bala Nahiyeleri	2	108
TOPLAM	5	391

H. 1310 salnamesinde kazanın; 800 hanesi, 2 camisi, 2 mescidi, 1 Rüştîye Mektebi, 2 sıbyan mektebi, 2 kahvehanesi, 170 dükkân ı, 4 fırını, 1 hamamı, 2 hanı vardır. 1330 salnamesinde ise kazada; 5 cami ve mescit, 3 tekke, 1 medrese, 1 rüşdiye mektebi, 2 sıbyan mektebi, 1 havra, 1 hükümet konağı, 1 kışla, 1 telgrafhane, 831 hane, 170 dükkân , 3 han, 1 hamam, 2 kahvehane, 4 fırın, 8 değirmen, 392 bağ ve bahçe, 421 tarla mevcuttur.

H. 1312: salnamesine göre kasabanın erkek ve kadın nüfusu 3.550'dir.

H. 1325: Ahalisi genellikle Kürt'tür. Bradust nahiyesinin bir iki köyünde az sayıda Keldani ve kasaba ile bazı köylerde Yahudi vardır.

H. 1330²¹⁰: Kasabanın ahalisi Kürt ve Şâfi mezhebinden olup, bir iki köyde Keldani ve bazı köylerde de az miktarda Musevi de vardır. Mahalli lisan Kürtçe ise de belde ileri gelenleri ve büyükleri Türkçe de konuşur ve yazarlar.

Kazada yetişen ürünler: Buğday, arpa, pirinç, susam, nohut, mercimek ve maş gibi hububat ve tütün, pamuk, mazı, kitre, palamut gibi ürünler ile her türlü bağ ve bahçe mahsulünden ibaret olup; kısmen dışarıya ihraç olunur. Özellikle tütün hem çok, hem de makbuldür. Hele Şitne ve Zirari tütünüyle, Zirari pirinci gayet muteberdir.

Erbil Kazasına Dair Bilgiler

Liva merkezinin batısında bulunan Erbil kazası, uzunluğu 40 saat ve eni 20 saati bulan bir alanı kapsamaktadır. Kaza; güneydoğusunda Köysancak ve Raniye kazaları, batısında Musul ile Büyük Zap nehri, kuzeydoğusunda Altıncöprü nahiyesi ve doğusunda Ravanduz kazası ile sınırlıdır. Beldenin akarsuyu olmayıp, suni kehriz suları ile idare olunur. Yazın sıcaklık 40 dereceye kadar çıkar ise de, havası gayet güzel, sağlam ve sağlıklıdır.

²¹⁰ Kasabanın nüfusu H. 1330 yılına ait Musul vilayeti nüfus tablosunda gösterildiğinden, bu bölümde yeniden verilmemiştir.

Erbil kazasının bulunduğu arazi üzerinde iki dağ silsilesi mevcut olup, bunların birincisi Büyük Zap'dan Küçük Zap'a kadar uzanmakta olan Çaluk, Zuruk ve Zerav olarak bilinen tepeler silsilesi ve ikincisi de Dicle'den başlayarak Küçük Zap'a uzanan meşhur Karaçuk dağıdır ki; bunların doğal vaziyeti kaza arazisini üç önemli ovaya ayırmıştır.

Ovaların birincisi Ravanduz ve Köysancak dağları ile Zuruk ve Zerav arasında, Büyük Zap'dan Küçük Zap'a kadar genişleyen, Erbil ovası; ikincisi yukarıda bahsedilen üç tepe ile Karaçuk dağı arasında, yine Büyük Zap'dan küçüğüne kadar uzayıp giden Şemamek ve Kendinave ovaları; üçüncüsü de Karaçuk dağı ile Dicle ve Küçük Zap nehirlerinin sınırlandırdığı Karaçuk ovasıdır.

Zikredilen ovalar birkaç ufak kaynak suları istisna, akarsudan mahrumdur. Fakat, Erbil ovasındaki köylerin çoğunda kehriz tabir olunan suni su mecraları vardır. Bundan başka arazi genel olarak verimli olup, hele Karaçuk ovasının verimliliği fevkaladedir. Dağlar meşelik değil ise de, güzel meraları olduğundan küçükbaş hayvancılık için son derece mühimdir.

Erbil Şehri

Yukarıda beyan edilen mahallerden Erbil ovası, Berani ve Dizeyi dairelerini ve Şemamek merkezi Zap ve Kendivane ile Karaçuk ovası da Şemamek Emlâk-ı Emiriye İdarelerini kapsamaktadır. Söz konusu dairelerin tamamı mamur köyleri ihtiva etmekte olup, Karaçuk ovasının bir kısmı boştur.

Kaza merkezi olan Erbil kasabası geniş bir ovanın ortasında ve suni bir tepenin üzeri ile ön tarafında kurulu olup, liva merkezine yirmi ve vilayet merkezine de on altı saat mesafede, İstanbul-Bağdat posta yolu üzerindedir. Kasaba yedi mahalleden oluşmakta olup, üç mahallesi kalede, yani daha önce bahsedilen tepe üzerinde ve dört mahallesi de aşağı kısımdadır.

Hükümet konağı ile Cami-i Kebir ve özel mekanların en güzideleri kale içerisinde, çarşılar, hanlar, telgrafhane, mülkiye ve rüşdiye mektepleri ile diğer bina ve meskenler de aşağı mahallelerdedir. Erbil kazasında H. 1330 salnamesine göre, merkeze bağlı 70, Sultaniye nahiyesine bağlı 48, Dizeyi nahiyesine bağlı 60 ve Şemamek Emlâk-ı Emiriye Şubesine bağlı 122 olmak üzere; toplam 300 köy bulunmaktadır.

H. 1308 ve H. 1310 salnamelerine göre 1.822 hane, 637 dükkân ve mağaza, 3 hamam, 2 cami, 1 mescit, 11 kahvehane, 11 medrese, 5 mektep, 1 kışla, 1 karakolhane, 5 bağ, 3 bahçe, 1.546 tarla, 50.443 ekili ve ekili olamayan arazi mevcuttur.

H. 1325 salnamesine göre kasabada; 1 eski kale, 1 hükümet konağı, 1 depo, 3 hamam, 1.820 hane, 637 dükkân, 6 cami, 2 mescit, 11 medrese, 6 sıbyan mektebi, 1 rüşdiye mektebi, 1 karakol vardır. Erbil kasabası iki kısımdan ibaret olup, bir kısmı kale ve diğer kısmı aşağıda olan mahalleler ile çarşıdır.

H. 1330 salnamesine göre de kasabada; 12 cami ve mescit, 4 hangah ve tekke, 5 medrese, 1 rüşdiye mektebi, 5 sıbyan mektebi, 1 havra, 1 hükümet konağı, 1 kışla, 1 karakol, 1.822 hane, 637 dükkân ve mağaza, 6 han, 3 hamam, 23 anbar, 8 bağ ve bahçe, 1.546 bostan ve tarla bulunmaktadır.

H. 1310 salnamesine göre nüfus; 3260 Müslim, 497 Gayrimüslim'dir.

H. 1325 salnamesine göre kasaba merkezinde; erkek ve kadın 7.590 nüfus vardır. Erbil merkez kasabası halkı Türk'tür ve zekidir. Bağlıları halkı Arap ve Kürt'tür. Kaza sınırları içerisinde göçebe ve yerleşik birçok Arap ve Kürt aşiretleri vardır. Erbil kasabasında yalnız bir miktarı Musevi olup, geneli Müslüman'dır. Kasaba içerisinde İnkava köyü halkı Keldani'dir.

H. 1330 salnamesine göre ise: Belde halkının büyük kısmı Türk ve bir kısmı da Arap, Kürt ve Musevidir. Mahalli lisanı Türkçe olup, Türkler Arapça ve Kürtçe bildikleri gibi; Araplar ve Kürtler de Türkçe konuşurlar. Erbil ahalisi genel olarak zeki ve fatin olmakla beraber, kerem sahibi ve konuksever yaratılıştadırlar. Belde ileri gelenleri tamamen okuryazar oldukları halde, ağalık sıfatını muhafaza ederler. Kaza aşiretlerinin büyük kısmı ise Kürt aşiretlerinden ve bir kısmı da Arap aşiretlerinden olup, Erbil'e yakın İnkava köyü ahalisi Keldanidir.

Erbil'de Eski Türk Evi

Erbil Kalesinde Eski Türk Evi

Yukarıda beyan edilen Berani ve Durdebar daireleri Kürt, Na'nekli, Şeyhan, Bezunlu, Mamund gibi ayrı ve muhtelif Kürt firkaları; Sultaniye nahiyesinde yani Zap Emlâk-ı Emiriye Şubesinin Erbil'e bağlı köylerinde yine muhtelif Kürt firkalarıyla, Tay, Sadat, Filite, Harb, Lehib gibi Arap aşiretleri; Dizeyi nahiyesinde tamamen Dizeyi aşireti; Şemamek Şubesi olarak adlandırılan

Kendinave ve Karaçuk dairelerinde de yine Dizeyi firkalarıyla Senbes, Lehib; nehir sahilinde Cubur gibi Arap aşiretleri meskundur ve tamamı ziraat ve çiftçilikle uğraşmaktadırlar. Erbil kazası ziraat hususunda diğer kazalara üstünlük sağlamış ve bu suretle Musul ile Bağdat'ın zahire anbarı hükmünü almıştır. Kazada yetişen mahsuller: Buğday, arpa, pirinç, darı, dıhın, mercimek, maş, hortman, susam gibi hububat ile pamuk ve kendir gibi ürünlerden ibarettir. Buğday mahsulü hem bol ve hem de rağbetli olduğundan, Musul ve Bağdat için yıllık çok fazla sevkiyat ve ihracat gerçekleşir.

Erbil çok eski bir şehir olup²¹¹, birçok edib ve aydının ortaya çıktığı yerdir. İtibarlı Arapça kitaplarından Vefayâtü'l-A'yân'ın yazarı meşhur İslam alimlerinden Ahmed b. Mehmed b. İbrahim b. Ebubekir b. Hallikanü'l-Bermeki 608 senesinde Erbil'de doğmuştur. Kasabanın bir çeyrek (on beş dakika) ilerisinde 80 metre yüksekliğinde eski bir minare olup, yaptıran Atabey Devleti'nden Melik Muzaffereddin'dir ki, türbesi de kasaba dışındadır.

Erbil Kalesi dışında Peygamber Aziz Aleyhisselam Hazretlerinin makamı bulunmaktadır. Kasabada bundan başka Şeyh Muhammed El-Vasıtı, Şeyh Muhammed El- Ma'sum, Şeyh Muhammed El-Horasani, Şeyh Abdullah, Şeyh Haydar, Şeyh Ömer, Şeyh Mahmud Şina, Şeyh Pir Davud, Şeyh Muhammed Genze, Şeyh Muhammed Tennuri, Şeyh Muhammed Şirvan, Şeyh Halid, Şeyh Cami, Şeyh

²¹¹ Erbil'in eskiliği H.1312 salnamesinde, İran Şahı Dara'nın Büyük İskender'i yendiği zamanla eşleştirilmektedir. H.1330 salnamesinde konu ile ilgili verilen bilgiler ise şöyledir: "Bazı tarihçilere göre Asurilerin hüküm sürdüğü zamanlarda Erbilla adında bir kız tarafından bir tepe yaptırılmış ve üzerine de bir mabed inşa ettirilmiş. Daha sonra burasının düzeltilerek şehir şeklini aldığı anlaşılmaktadır. Bundan başka Büyük İskender'in İran hükümdarı Dara ile gerçekleştirdiği son muharebenin merkezi olmuş ve birçok inkılabı duçar olarak nihayet, Emir Muzaffereddin tarafından imar edilerek düzenlenmiş iken, Hülagü ve Timurlenk gibi uğursuz belalar ve bunlardan sonra İranlıların taarruz ve tecavüzlerinden dolayı harap olup, daha sonra da şimdiki halini almıştır".

Muhammed, Şeyh Muhammed Azban, Şeyh Abdulazir ve Sultan Abdullah Hazretlerinin türbeleri vardır.

Salahiye Kazasına Dair Bilgiler

Liva merkezinin güneydoğusunda Bağdat ve Süleymaniye ile sınırlıdır. Doğusundan Diyale'ye kadar ve kuzeyden Tuzhurmatı dağına kadar uzunluğu 23, eni de 14 saattir. Merkezi olan Salahiye kasabası Kerkük'e 25 saat mesafede, Şehsuvar dağı eteğinde, sulu ve bahçeli bir ovada bulunmaktadır. Yazın sıcaklık en fazla 44 dereceye çıksa da, havası sağlam ve güzeldir. Kasabanın eski adı Kifri ve kazanın eski adı Zengabad'dır.

Salahiye kazası mevki olarak Edhem ve Diyale nehirleri havzaları dâhilinde ve genel olarak düz bir arazi üzerinde bulunur. Fakat, ara yerlerde olan bazı dağ ve ufak tepelerin vaziyeti ile nehirlerin mecrası, kaza arazisini birtakım bölümlere ayırmıştır. Bundan dolayı Karatepe ve Tuzhurmatı²¹² nahiyeleri müstakilen birer geniş daire içerisinde bulundukları gibi, kazaya bağlı olan arazi de Bayat, Eski Kifri, Serkale, Şakil, Şervane, Kemar, Karabulaklar, Zengabad, Mihnetabad gibi çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Söz konusu nahiye ve mahallerin büyük kısmı suni ve tabi su cedvelleri ve nehirler ile, bir kısmı da kuyu suları ile idare ederler. Arazi genel olarak verimli ve her çeşit mahsulü yetiştirmeye kabiliyetli olup, ancak hala eski usul ziraat yapılmasından ve nüfusun yeterli miktarda olmamasından dolayı araziden yeteri kadar istifade edilememektedir.

Kasaba, içinde ve dışında birçok bahçe ve bostana sahip olup, Serkale ve Köşçapan mevkilerindeki kaynaklardan çıkan ve biraz yukarıda birleşerek kasabanın doğusundan akan Kifri çayından kaldırılmış olan cedvel suları, söz konusu bahçe ve bostanları sular. Bahçelerde her çeşit meyve ağacı mevcut ise de, en çok olanları hurma, ekşi ve tatlı limon, portokal ve narençtir. Bostan mahsulünden ise her çeşidi mevcut ve gayet nefistir.

Kasaba İstanbul-Bağdat posta yolu üzerinde bulunduğu ve bundan başka Kerkük ve Süleymaniye'nin Bağdat yolu üzerinde olduğu için ticareti oldukça iyidir. Sanayisi sınırlı olup, çulha, demirci, neccar, mimar gibi mahalli ihtiyaçları temin ve tedarik edecek sanat erbabı bulunur. Bundan dolayı ahalinin bir kısmı ziraat ve az bir kısmı da sanatla uğraşırlar. Kasabaya yakın bir mevkide yıllık yüz bin kıyye²¹³ kadar ihracat gerçekleştirilen ve devlet tarafından idare edilen bir kömür madeni vardır. Tuzhurmatı nahiyesinde birer zengin tuz ve petrol madeni vardır. Kaza içerisinde birçok mübarek kabir mevcuttur. Bu kazanın doğusu İran ile sınırdır.

²¹² Tuzhurmatı nahiyesi H. 1308 ve H. 1310 salnamelerinde Kerkük merkeze bağlıdır. Bu nahiye hakkında verilen bilgiler şunlardır: Liva merkezine on altı saat mesafede olup; 756 hanesi, 1.749 nüfus, 3 han, 96 dükkân ve mağaza, 21 cami, 3 kahvehane, 7 bağ, 35 bahçe, 7 boyahane, 25 değirmen, 2.006 tarla ve 1 sıbyan mektebi bulunmaktadır. **Nahiyenin ahalisi Türkçe, Kürtçe ve Arapça konuşurlar.**

²¹³ Okka, dört yüz dirhem.

Kasabanın binaları kısmen tam ve kısmen yarı kargir olup, bazı kireç binaları da vardır. Çarşıları tamamen kargir, üzerleri kemerler ile kapalı ve muntazamdır.

Tuzhurmatı Nahiyesinde Petrol Kuyu ve Rafineleri (II. Abdülhamit Albümü)

H 1308 ve H. 1310 salnamelerine göre kasabada 1.088 hane, 9 han, 4 kahvehane, 2 çarşı, 175 dükkân , 6 boyahane, 2 hamam, 2 cami, 2 medrese, 4 tekke, 1 rüştiye mektebi, 35 değirmen, 1 kışla ve hükümet konağı, 1 telgrafhane, 8 bağ, 22 bahçe, 292 tarla, 7.800 arazi bulunmaktadır.

H. 1325 salnamesine göre kasabada 1.088 hane, 1 hükümet konağı, 1 kışla, 2 cami, 2 medrese, 2 tekke, 1 rüştiye mektebi, 2 sıbyan mektebi, 9 kahvehane, 675 dükkân , 2 hamam, 35 değirmen, 1 telgrafhane vardır²¹⁴.

H. 1330 salnamesine göre de kasabada 3 cami ve mescit, 2 tekke, 2 medrese, 1 havra, 1 rüştiye mektebi, 1 sıbyan mektebi, 1 hükümet konağı, 1 kışla, 1 emlâk-ı emiriye idare hanesi, 1.088 hane, 4 han, 9 kahvehane, 675 dükkân , 6 boyahane, 2 hamam, 35 değirmen, 32 bahçe²¹⁵, 275 tarla bulunmaktadır. Yine aynı salnameye göre Salahiye’de; Merkezin 91, Karatepe nahiyesinin 53 ve Tuzhurmatı nahiyesinin de 12 olmak üzere toplam 156 köyü bulunmaktadır.

H. 1308 ve H. 1310 : Kasabanın 1.190 nüfusu vardır.

H. 1325: Kasaba da erkek ve kadın 2.500 nüfus vardır. Kasaba halkı Türk olup, kaza halkı Arap ve Kürt’tür. Salahiye kazasına bağlı Tuzhurmatı ve Karatepe nahiye halkı da Türk’tür.

²¹⁴ H. 1312 salnamesinde de bu nüfus ve mekan sayıları aynıdır. Bunların dışında 6 boyahane de bulunmaktadır.

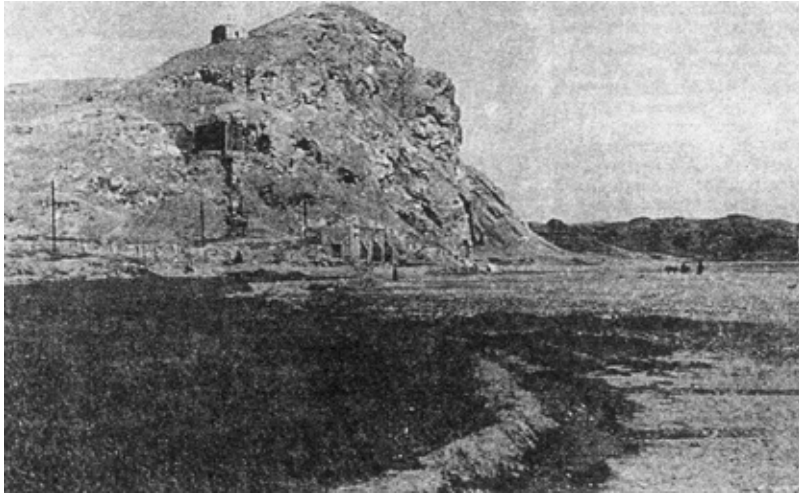
²¹⁵ Salnamede bahçelerin bir kısmının haneler dahilinde olduğu belirtilmektedir.

Bayat aşireti hem Arapça ve hem de Türkçe konuştukları gibi, diğer aşiretlerin çoğu ve özellikle ileri gelenleri Türkçe bilirler.

H. 1330²¹⁶: Kasaba halkının büyük kısmı Türk, bir kısmı da Arap ve Kürt olup, bir miktar da Musevi vardır. Mahalli lisan Türkçe ise de ahalinin çoğu Kürtçe ve Arapça da bilirler. Kaza halkının tamamı ise Arap ve Kürt aşiretlerinden oluşmakta olup, hepsi de ziraat ve çiftçilikle uğraşmaktadırlar. Yalnız Karatepe ve Tuzhurmatı kasabaları ahalisi hem ziraat ve hem de ticaret ile uğraşırlar. Bu iki kasaba oldukça büyük olup, güzel bağ, bahçe ve çarşıları vardır. Halkı genel olarak Türk ise de, bazı Arap ve Kürtler ile Tuzhurmatı'da bir miktar Musevi vardır.

Kazada yetişen ürünler: Buğday, arpa, pirinç, susam, darı, nohut, mercimek, maş, mısır, pamuk, kendir gibi ürünler ve bahçeleri bulunan mahallerde çeşitli meyve ve sebzeden ibarettir. Buğday, pirinç ve pamuk mahsulü hem çok ve hem de kaliteli olup; Bağdat'a çok miktarda ihracat gerçekleştirilmektedir. Karatepe bağlarında yetiştirilen üzüm gayet nefis ve makbul olduğundan, Bağdat'a nakledilerek satılır. Kazanın her tarafında iyi cins atlar olup, hele Kervi aşiretinin kısırak ve atları gayet meşhurdur. Bayat ve diğer mahallerde güzel katırlar da yetiştirilir. Ahalinin bu tür hayvanlardan sağladığı fayda mühimcedir. Kaza ahalisi tamamen meskun olup, yalnız Araplar'dan Beni Na'im ve Semidi gibi, bir-iki küçük fırka göçebedirler.

Kasaba merkezine bir buçuk saat mesafede bulunan Eski Kifri tepesiyle, Köşk Zengi, Viranşehir, Berdan ve Şervane kaleleri ve Karatepe nahiyesinde büyük imamlardan İbrahim Edhem Hazretleri ve Zengabad'da Musa El-Kazım Hazretlerinin evlatlarından İbrahim Semin Hazretleri, Ashab-ı Kirâmdan on iki imam ve şühedadan Baba Şehsuvar türbeleri vardır.

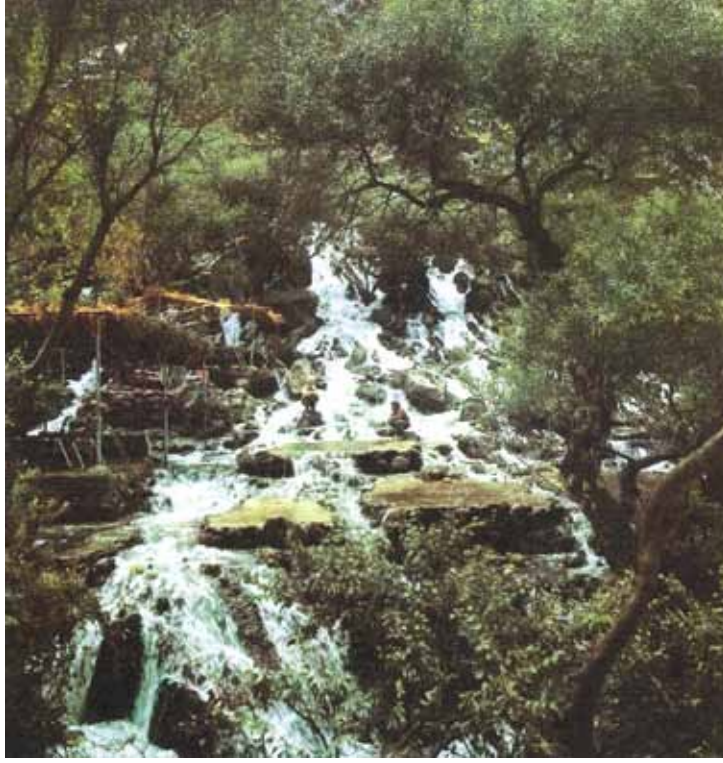

Kifri'de Baba Şehsuvar Dağı

²¹⁶ Kasabanın nüfusu H. 1330 yılına ait Musul vilayeti nüfus tablosunda gösterildiğinden, bu bölümde yeniden verilmemiştir.

Köysancak Kazasına Dair Bilgiler

Livanın kuzeydoğusunda ve dağlık bir arazide kuruludur. Köysancak merkez kasabası Kerkük'e 18 saat mesafede ve Eyüp Sultan dağının eteklerinde, oldukça geniş bir belde olup suyu, kır ve bahçeleri çoktur. Kazanın havası hoş, fakat suyu ağırcağıdır. Şaklava ve Balisan adında iki nahiyesi vardır. H. 1330 salnamesine göre bu nahiyelerin toplam 252 adet köyü bulunmaktadır.

Şaklava Nahiyesinde Akarsular

Kazanın geneli dağlık arazide ise de düz mahalleri, güzel vadileri de mevcuttur. Arazisi verimlidir ve çoğu taraflarında kaynak ve akarsular vardır. Köyleri kısmen bağlık ve bahçeli olup, hele Şaklava nahiyesinin bağ ve bahçeleri meşhurdur. Dağlarının çoğu tarafları kuvvetli ve tabii meşeler ile kaplı olduğundan, bunlardan ahali bir hayli faydalanmaktadır.

Arazinin verimli olmasıyla beraber, ahali genellikle ziraat ve çiftçilikle meşgul olmayıp, çoğu bağ ve bahçelerle özellikle de tütün yetiştirmekle uğraştıklarından, buğday ve arpa gibi zirai mahsuller ancak mahalli ihtiyaçları karşılayacak miktardadır. Meyve mahsulü gayet çok ve nefis olup, özellikle Şaklava bahçelerinde üretilenler bahsedilmeye değerdir. Üretilen meyveler civar mahallere nakledilerek satıldığı gibi, çok miktarda olan tütün mahsulü de Küçük Zap ve Süleymaniye yolu ile Bağdat'a sevk ve ihraç olunur. Bunların dışında kazada pirinç,

pamuk, bakla gibi ürünler de yetiştirilmektedir. Kazada mahalli ihtiyaçlarını temin ve redarik edecek sanayi ve sanat erbabı da bulunur.

H. 1325: Kaza halkı umumiyetle Kürt'tür. Yalnız Köysancak kasabasına yarım saat mesafede bulunan Armuda köyünde 10 hane Keldani bulunur.

H. 1330²¹⁷: Kaza halkı umumiyetle Kürt ve Şâfi mezhebinden olup, mahalli lisan Kürtçedir. Fakat, kazanın ileri gelenlerinin çoğu Türkçe de konuşurlar. Kazada az miktarda Keldani ve Musevi de bulunmaktadır. Ahali genellikle meskun olmakla birlikte; Balbas ve Sürçi gibi bazı aşiretler göçerdir.

H. 1325 salnamesine göre kasabada; 1.420 hane, erkek ve kadın 4.200 nüfus, 1 hükümet konağı, 1 kışla, 1 redif deposu, 1 cami, 10 mescit, 6 sıbyan mektebi, 3 medrese, 3 tekke, 340 dükkân , 5 kahvehane, 8 değirmen, 3 hamam, 1 fırın, 1 reji dairesi vardır²¹⁸. Küçük Zap üzerindeki Taktak İskeleyi, Köysancak kazasının en işlek ticaret yoludur.

Raniye Kazasına Dair Bilgiler

Livanın kuzeydoğusunda olup, kaza merkezi olan Raniye kasabası Kerkük'e 15 saat mesafededir. H. 1325 salnamesinde kazanın 250'ye yakın köy ve mezrası vardır. Kaza merkezinde 1 mescit, 1 hükümet konağı, 15 dükkân , 80 hane vardır²¹⁹. Bu kazanın havası ve suyu kötü olduğundan halkı diğer kazalara oranla azdır.

H. 1325: Kaza halkı umumiyetle Kürt olup Menkur, Balbas, Eker, Mam Seni adlarında çeşitli büyüklüklerde aşiretler de vardır. Bu kazada Zap nehrinde eski bir köprü harabesi bulunmaktadır.

H. 1330²²⁰: Kaza ahalisi umumiyetle Kürt ve Şâfi mezhebinden olup, büyük kısmı köylerde meskundur. Bununla birlikte Menkur ve Mameş gibi çeşitli kuvvetli aşiretleri de mevcuttur.

Kazada Nazniş köyünde üstü açık kükürtlü bir kaplıca olduğundan, mevsiminde pek çok insan oraya gidip kaplıcaya girmekte ve bu kaplıcanın birçok cilt hastalığına faydası görülmektedir.

²¹⁷ Kasabanın nüfusu H. 1330 yılına ait Musul vilayeti nüfus tablosunda gösterildiğinden, bu bölümde yeniden verilmemiştir.

²¹⁸ H. 1330 salnamesinde bunlara ek olarak 2 han bulunmaktadır.

²¹⁹ H. 1330 salnamesinde de bu rakamlar aynıdır. H. 1312 salnamesine göre ise (s.322) Raniye kazası; H. 16 Cemaziyelevvel 1263 tarihli Erzurum Antlaşması ve ona tabi Derviş Paşa hudut antlaşması hükmünce belirlenen İran hududunun kuzeyinde olup, Vezine, Köhne, Lahican, Mirgan, Navdeşt, Şaver, Betbin, Nazin, Helkan, Çetaran nahiyelerine ve iki yüz elli civarında köy ve mezraya sahiptir. 80 hanesi olup, nüfusu da 150 civarındadır.

²²⁰ Kasabanın nüfusu H. 1330 yılına ait Musul vilayeti nüfus tablosunda gösterildiğinden, bu bölümde yeniden verilmemiştir.

Kazanın bulunduğu arazinin doğal yapısı gereği meşeli dağlar, Şaver ve Betevin gibi ovalar, verimli vadiler ve çoğu taraflarda akarsu ve kaynaklar mevcuttur. Yani arazisi her çeşit mahsulü yetiştirmeye müsait bir tabiatla olup, ahalisi de genellikle ziraatle uğraşırlar. Bundan başka buğday, arpa gibi mahsullerin nakledilmesi zor ve sarfı mahallinde gerçekleştiğinden, çoğu köylerde ziraatin büyük kısmını dışarıya nakledilip ihraç edilebilen tütün, pirinç ve pamuk mahsulü teşkil etmektedir.

SÜLEYMANİYE SANCAĞI

SÜLEYMANİYE SANCAĞINA DAİR BİLGİLER

Süleymaniye sancağı, vilayetin doğusunda ve dağlık bir arazide, on bir nahiye ile beş kazadan ibarettir. Kuzeyde İran bağlı Serdeşt, doğuda Bane ve Merivan, güneyde Kerkük'e bağlı Zengene adıyla bilinen Han ve Salahiye, batıda Kerkük kazasıyla sınırlıdır. Liva merkezi Darmazile, Kevije ve Jajile sıra dağlarının, Kevije eteğinde bulunan Süleymaniye şehri güzel ve imarlı bir kasabadır. Bu dağ silsilesi Anadolu'dan gelen dağların uzantısı olup, Süleymaniye'den dört, beş saat kuzeydoğuda Şehr-i Zor adıyla meşhur, uzunluk olarak dokuz ve en olarak yedi saat mesafesi olan ovayı da teşkil ettikten sonra İran tarafına doğru uzanıp gider²²¹.

Süleymaniye'nin Dağlık Bölgeleri

Dağların vaziyeti birtakım ufak ve büyük çay ve ırmaklar ortaya çıkarmıştır ki en meşhurları, Zulm, Tancero, Tinal, Divane ve Tabin sularıdır. Zulm suyu İran hududu civarında Mirsur köyüne yakın Zulm köyünden doğar ve güneye doğru Şehr-i Zor ovasından geçerek Mevan, Çekan, Duman ve Serav gibi ufak birçok suları da alarak, Tancero çayı ile Devavan adlı mevkide birleştikten sonra, akış yönü batıya döner ve Derbend Handa Diyale ile birleşir. Tacero da Gendeguh ve Henaran civarında iki yerden çıkarak, Serçınar'ın batısından geçerken Çakçak, Alışa ve diğer suları alarak batıya doğru Şehr-i Zor ovasının ortasından geçer ve Devavan'da Zulm suyu ile birleşir. Divane çayı Karadağ'da Sekerme dağından çıkar ve Derbend Hanından ileride Diyale ile birleşir. Tabin suyu da Surtaş dağlarından doğar ve Surtaş ortasından akarak Pence Ali köyü civarında Küçük Zap'a birleşir. Tinsal çayı Bazyan içlerinde Dölveren yönünden geçerek Basra suyu ile birleşir.

²²¹ Bu sıra dağlar Şehr-i Pazar ve Serçınar'ın batı taraflarında Ezmir, Kuyan ve Perge; Bazyan ve Surtaş taraflarında Taşlıca, Dökme, Küredi, Biyirnikleber, Haytan, Giveçerme, Halhalan, Kızlar ve Mirkepan, Ömer Gedrun ve Daban tepeleri mevkileriyle anılırlar.

Bu sular Süleymaniye kazası ile bağlılarını bolluk ve bereketle doldurmuş, hatta bazı yerlerini cennet adıyla adlandırılabilir seviyeye getirmiştir. Zira, o verimli, geniş, baştan sona kaplamış olan nehirler, çayırklar, her türlü hububat ve meyvenin çok fazla üretimine imkan vermektedir. Ancak bu livadaki nakliye vasıtalarının yetersizliği sebebiyle yerli halktan başka hiç kimse bu ürünlerden istifade edememektedir. Tütün mahsulünün fevkalade bereketli olmasından başka, nakliyeden kaynaklanan sıkıntılara rağmen, Bağdat taraflarına yapılan tütün ihracatından yalnız Reji İdaresi yıllık altmış bin liradan²²² fazla gelir elde etmektedir. Süleymaniye livasından mazı, kitre, sahtiyân, yün ve ondan elde edilen önemli maddelerden oluşmakta olan ihracata gelince bu da önemli olup, adeta yerel servetin diğer engellerden korunmasına ve belki de çoğalmasına yardım etmektedir denilebilir. Hele bölgenin doğasının uygunluğu sebebiyle meskun aşiretler ile diğer ahali tarafından beslenmekte olan küçükbaş ve diğer evcil hayvanların bereketi, insanları memnun edecek derecede olup, sahipleri bu vasıta ile gelirlerini arttırmakta, yün ve mürüz hasılatından birtakım kilim, halı ve diğer mefruşatı imal ederek bu vesile ile de ayrıca fayda görmektedirler.

Süleymaniye merkez kasabası otuz beş derece, otuz dakika kuzey enlemi ve kırk iki derece boylamında, Kevije sıra dağları eteğinde geniş bir saha üzerinde kurulu, doğudan batıya doğru genişleyerek uzanan güzel bir ovaya nazırdır. Kasabanın bulunduğu yerde çay ve nehir gibi başlıca akarsu yok ise de, havalice “kehriz” tabir olunan suni mecralardan akıtılan sular, kasaba için baştan sona yeterli derecede olup hanelerin büyük kısmında, hayır kurumlarında, devlet dairelerinin tamamında, hamamlarda ve hatta bazı kahvelerde çeşme ve şadırvanlar vardır. Binalar genel olarak ham tuğla ve ahşaptan inşa edilmiş olup, bunların dışında yeni yapılan bina ve çarşılar kısmen yarı kargir olarak inşa edilmektedir.

H. 1308 ve H. 1310 salnamelerine göre Süleymaniye kasabasında; 3.000 hane, 400 dükkân , 30 cami ve medrese, 1 rüştiye mektebi, 5 Nakşî ve 3 Kadirî tekkesi, 8 han, 9 kahvehane, 8 hamam ve takriben erkek olarak 15.000 nüfus bulunmaktadır.

H. 1325 salnamesine göre Süleymaniye; 25 kahvehane, 15 çayhane, 6 fırın, 11 aydınlatma fırını, 2.982 hane, 44 cami ve medrese, 1 mülkiye rüştiye mektebi, 1 askeri rüştiye mektebi, 13 han, 1.155 dükkân , 1 hastahane, 2 kilise, 10 tabakhane, 34 değirmen, 1 hükümet konağı, 1 kışla, 1 redif deposu, 10 hamam ile yaklaşık olarak 8.703 Müslim ve 260 Gayrimüslim erkek nüfusa sahiptir. Kadın nüfusunun da erkeklerden yüzde beş oranında fazla olduğu tahmin edilmektedir²²³.

H. 1330 salnamesine göre de Süleymaniye kasabasında; 36 cami ve mescit, 7 hangah ve tekke, 2 medrese, 2 rüştiye mektebi, 5 mektep-i adiyeye, 1 havra, 21 çeşme ve sebil, 1 hükümet konağı, 1 kışla, 1 redif deposu, 1 hastahane, 1 telgrafhane, 2.982

²²² Bu miktar H. 1312 salnamesinde otuz bir bin liradır.

²²³ Nüfus miktarı H. 1312 salnamesinde de aynıdır. Farklı olan mekanlar ve sayıları ise şöyledir. 15 çayhane, 2 fırın, 952 dükkân, 5 tabakhane ve 8 hamam (s.325).

hane, 13 han, 1.155 dükkân , 25 kahvehane, 15 çayhane, 6 fırın, 11 tenvir, 10 hamam, 10 debbağhane, 34 değirmen, 24 bahçe vb bulunmaktadır. Yine aynı salnameye göre Süleymaniye merkeze bağlı nahiyeler ve köy miktarları da aşağıdaki gösterilmiştir.

ADI	NAHİYE	KÖY
Serçınar Nahiyesi	2	139
Karadağ Nahiyesi	1	173
Surtaş Nahiyesi	1	69
İlgovara Müdürlüğü	1	-
TOPLAM	5	381

H. 1330 salnamesine göre liva ahalisi genel olarak Kürt kabilelerinden olup, sancakta Arap taifesinden Şemiran fırkası ile bir miktar Musevi ve Keldani de vardır. Ahali genel olarak meskun olup, ziraat, ticaret ve hayvancılıkla meşguldür. Yalnız Caf aşiretinin büyük kısmı ile İlgovara denilen İsmail Aziri fırkaları ve zikredilen Şemiran tairesi göçerdiler. Yine aynı salnameye göre merkez kasaba ahalisi tamamen Kürt ve Şâfi mezhebinden olup, bir miktar Musevi ve çok az miktarda da Keldani vardır. Mahalli dil Kürtçe ise de, eşraf ve kasaba ileri gelenleri güzel Türkçe konuşup, yazdıkları gibi, tüccar ve esnaftan da Türkçe bilip konuşanlar çoktur. Ahali genel olarak zeki, fatin ve tahsile müsait olup, içlerinden pek çok büyük alim ve meşayih ile resmî ve askerî mekteplerden birçok insan yetişmiş ve yetişmeye devam etmektedir.

Süleymaniye halkının çoğu ticaret, terzilik, demircilik, yemenicilik, marangozluk, halıcılık, mimarlık, bakkallık, kasaplık, hamamcılık gibi sosyal hayatın gerektirdiği, günlük ihtiyaçları karşılamaya yönelik işlerle uğraşmakta olup, ziraat ve çiftçilikle uğraşmaları da aynı seviyededir. Kazanın ithalatı kendi başlısı bulunan kazaların mahsullerinden olan mazi, kitre, sakız, tütün ve yapağı gibi eşya ile buğday, arpa, pirinç, darı, susam, nohut, mercimek gibi zahire ve hububat, üzüm, armut, elma, incaz (erik), kavun, karpuz gibi meyvelerden ibarettir. Bağdat, Kerkük ve Musul'dan elbiselik eşya ile İran'dan da kumaş, kilim, şal ve bazı mefruşat eşyaları gelir. İhracatı ise zikredilen eşyalardan mazi, kitre, sakız, tütün, yapağı, sığır, koyun ve diğerleri ile mahalli üretimden de câcim²²⁴ namazlık ve keçe gibi şeylerdir. Bunlar Bağdat, Kerkük ve Musul taraflarına gönderilerek ihraç edilir. Süleymaniye kasabası İran'ın geçişine karşı önemli bir yerde kurulmuş olmasından dolayı, çarşısında İran malları satılmak üzere bulunmaktadır.

²²⁴ Aba, kebe gibi kaba bir yün dokuma. Çeşitli renkteki ipliklerden dokunan bir çeşit döşeme, cicim.

Kasaba merkezinde Şeyh Kaka Ahmed Efendi ve muhterem pederi Şeyh Maruf Efendi, Pir Mansur, Seyyid Cafer, Şeyh Abdulkadir, Şeyh Abdurrahman Efendilerin kabirleri vardır. Bunlardan Şeyh Kaka Ahmed Efendi Hazretlerinin türbeleri yapılıdır ve önemli ziyaretgahtır.

Sancak Merkezine Bağlı Karadağ Nahiyesi:

Süleymaniye'nin güneyinde olup, güzel dağ ve ormanlarla çevrilidir. Merkezi, önceleri Zerdabad adıyla anılan Karadağ köyüdür. Bu nahiye H. 296 tarihlerine kadar bir kaza ve güzel bir şehir halinde iken, sonradan kıtlık ve pahalılığın o bölgede hüküm sürmesi yüzünden, halkı ayrılarak civardaki yerlere dağılmıştır. Bunun neticesinde nahiyeye dönüştürülmüştür. Karadağ etrafı ufak tepelerle çevrili, geniş bir ovada çukur bir yerdedir. Nahiyenin yerleşik halkı kendi geçimlerine yetecek kadar hububat, sebze ve meyve yetiştirir, genellikle de tütün ziraatıyla²²⁵ meşgul olurlar. Bağdat'a her yıl gönderilen tütünün büyük bölümü bu nahiyeden ihraç edilir.

Sancakda bulunan Caf aşiretinin her taifesinin bir reisi olup, aşiretin genel reisi ise hükümet tarafından atanan Mehmed Paşazade Osman Bey'dir. Caf aşireti son derece vahşi olup, birbirlerinin mallarını çalmaya meyillidirler. En cesur ve savaşçı taifesi Roğzadî taifesidir. Aşiret ahalisinin yüz elli'de biri okuma bilir, okuma bilenlerin de beşte biri Farsça yazabilirler. Çoğu Caflılar "Veys" mahlasını²²⁶ takarlar. Yemekleri buğday ve arpadan yapılan ekmek, buğdaydan yarma ve keşkek, hayvan sütünden peynir ve yoğurttur. Reisleri dışında kalanların elbiseleri, Süleymaniye ve Kerkük'ün yerli bezlerinden imal edilen don, gömlek ve entari, üzerine de kendilerinin yünden yaptıkları feracedir. Caf aşiretini teşkil eden taifeler ve bunlarla ilgili istatistik bilgiler aşağıdadır.²²⁷

²²⁵ H. 1312 senesi salnamesinde Eski Süleymaniye Reji Müdürü Agah Efendi tarafından getirtilen Samsun tütününün tecrübe edilmek üzere nahiyenin bazı yerlerine dikildiği ayrıntı olarak belirtiliyor

²²⁶ Herkesin ismine ilave edilen ikinci isimdir ki, bir sıfattan ibarettir.

²²⁷ Bu rakamlar H. 1310 salnamesine göredir.

TAİFE ADI	HANE SAYISI	BÜYÜKBAŞ ²²⁸ HAYVAN SAYISI	KÜÇÜKBAŞ ²²⁹ HAYVAN SAYISI
	ADET	ADET	ADET
Mikailî	1.400	14.000	72.000
Şatırî	1.100	10.000	42.000
Roğzadî	500	5.000	30.000
Gelalî	500	3.700	18.000
Harunî	250	2.200	12.000
Nuruli	300	3.000	14.000
Sadânî	400	5.000	18.000
Yezdanbahşî	700	2.700	23.000
Amele	400	4.000	20.000
Peştimal ²³⁰	1.300	8.000	30.000
Toplam	6.850	57.600	279.000

İlgovara Müdürlüğü: Caf aşireti kollarından olan İsmail Aziri genel adı altında bilinen kırka yakın muhtelif aşireti²³¹ en iyi şekilde kontrol altına alma maksadıyla bir müdürlük şeklinde idare olunmaktadır. Bu aşiretler kışı Kerkük ve Köysancak içlerindeki bölgelerde, yazı Süleymaniye’de İran sınırında ve bahar aylarını da yollarda geçirirler. Söz konusu aşiretlerin genellikle konar-göçer olmaları, yerleşik olmamalarından dolayı, müdürleri de beraberlerinde seyyar bir halde bulunmaktadır. Bu aşiretler hayvancılık konusunda oldukça iyi olduklarından dolayı, çok miktarda ağnam ve mevaşileri²³² vardır. Hatta bu hayvanları kendileri için ticaret vesilesi kabul ederek alışverişle de uğraşmaktadırlar. Bu aşiretler Müslüman ve Şâfi mezhebinden olup, diğer aşiretlere oranla daha vahşi, cahil ve bedevi tabiatlıdırlar.

Serçınar-ı Şarki ve Garbi Nahiyeleri: Biri Süleymaniye’nin doğusu ve diğeri de batısında olan bu iki nahiye pek imarlı olsalar da, bunların kuruluşlarından beri idareleri için merkez tahsis edilmediğinden müdür ve kâtipleri Süleymaniye merkezde ikamet etmektedir. Bununla birlikte diğer önemli hususlar için sık sık nahiyeye giderek görevlerini yerine getirmeye çalışmaktadırlar.

²²⁸ İnek, at, katır, manda vb.

²²⁹ Koyun, keçi, tiftik keçisi.

²³⁰ Bu taife, Caf aşireti reislerinin haneleri ile beraber yaylaya gidip gelmekte ve reislerin her türlü hizmetlerini bir köle gibi yerine getirmektedirler.

²³¹ Bu aşiretlerin başlıcaları: İsmail Aziri Fırkası, Gavani Taifesi, Şeniki, Kermedri, Mendemi, Kelevi, Çengenî, Ağasuri, Kemli, Kökjuri, Birsî, Çoçani, Mezden, Dom, Harat, Avdi ve Mamdis taifeleridir.

²³² Davar (koyun,keçi), ve mal (öküz, inek) gibi hayvanlar.

Süleymaniye sancağına bağlı kaza, nahiye ve köy miktarları H. 1330 yılı salnamesine göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

ADI	KAZA	NAHİYE	KÖY
Süleymaniye Kazası	1	5	312
Gülanber Kazası	1	2	309
Şehr-i Pazar Kazası	1	1	125
Mamure Kazası	1	1	177
Bazyan Kazası	1	2	159
TOPLAM	5	11	1.082

SÜLEYMANİYE SANCAĞINA BAĞLI KAZALAR

Gülanber²³³ Kazasına Dair Bilgiler

Gülanber kazası Süleymaniye'nin doğu ve güneydoğusunu çevrelemiş büyük bir kazadır. Merkezi "Elebce"²³⁴ kasabasıdır. Bu kasaba oldukça büyüktür²³⁵, göze çarpan bazı binalar var ise de yazın çok fazla sıcak olduğundan, suları kuruma seviyesine geldiğinden halkı genellikle köylere çekilmeye mecbur kalmaktadır. Asıl Gülanber köyü Elebce'den üç saat mesafede bulunmaktadır. Hamamü'l-âlil kaplıcasına benzer bir sıcak suyu vardır.

Caf aşiretinin büyük kısmı bu kazada olup, üç mevsimi burada geçirirler. Caf aşireti birçok kısım ve kabilelere ayrılmıştır²³⁶. Her bir kabilenin reisliği Kûha adıyla ileri gelenlerden birisine verilmektedir. Aşiretin bir kısmı meskun ise de, büyük kısmı konar-göçerdir ve hayvancılıkla uğraşırlar. Bu aşiret kış mevsiminde Salahiye'ye yakın Şirvan, Surhalil, Gölecü mevkiilerinde yerleşirler. İlkbaharda hareket ederek bir müddet Gülanber içerisinde olan Şehr-i Zor Ovası olarak bilinen büyük sahrada kaldıktan sonra, yaz mevsiminde huduttaki yaylalara gider, üç ay kadar orada kalırlar ve daha sonra geri dönerler. Caf aşiretinin tamamı Şâfi

²³³ Bu kazaya Gülanber adı Kanuni Sultan Süleyman tarafından verilmiştir (H. 1330 salnamesi).

²³⁴ Bugünkü meşhur Halepce şehri.

²³⁵ H. 1312 salnamesinde kasaba içerisinde 1 kayseriyye, dükkan ve kahvehaneler, 1 hamam, birkaç mescit ve medrese olduğu belirtilmektedir.

²³⁶ H. 1312 salnamesinde bu aşiretin başlıcaları: Mikaili, Şatırı, Roğzadi, Gelali, Haruni, Nuruli, Sadani, Yezdanbahş, Amele, Peştimal ve diğerleri olarak belirtilmiştir.

mezhebinden olup, Kürtçe konuşurlar. Toplam nüfusundan yüz ellide biri okumayı, binde biri de Farsça yazı yazmayı bilirler.

Gülanber kazasında Kızılca ve Seruçek adlarında iki nahiye vardır. H. 1330 senesinde Gülanber merkeze bağlı 113, Kızılca nahiyesine bağlı 90 ve Seruçek nahiyesine bağlı 106 olmak üzere; kazanın toplam 309 köyü bulunmaktadır.

Kızılca nahiyesinin idare merkezi Pencivin kasabasıdır. Bu kasabanın dört yüz kadar hanesi olup, bağ ve bahçeleri, mükemmel çarşısı, bir hamamı, iki çayhanesi, iki hanı, beş-altı cami ve mescidi vardır. Seruçek nahiyesi Kızılca nispetinde değil ise de, 30-40 parça köyü vardır. Halkı ziraat ve çiftçilikle uğraşırlar.

Bazyan Kazasına Dair Bilgiler

İdare merkezi Kerkük’le Süleymaniye arasında olan cadde üzerinde geniş, latif bir ovada bulunan Çemçemâl köyüdür. Yanındaki yüksekçe bir tepe üzerinde korunaklı bir askeri kışlası olmakla beraber, köy içerisinde bir telgrafhane, bir hükümet konağı, bir-iki dükkân ve kahvehane bulunmaktadır. Kazanın H. 1330 salnamesine göre merkeze bağlı 70, Kale-i Sivike nahiyesine bağlı 53 ve Senkav nahiyesine bağlı 36 olmak üzere, toplam 159 köyü mevcuttur. Çemçemâl köyü fazla geniş olmayıp, yüz-yüz elli hanesi²³⁷ vardır.

Bazyan kazasının halkı büyük çoğunlukla Hemavend²³⁸ aşiretinden olup, bu aşiret yüz elli yıl kadar önce İran’dan buraya göç etmiş ve halen elli-altmış kadar köyde yaşamaktadırlar. Hemavend aşireti cesur, kahraman ve savaş koşullarına dayanıklıdır.

Mamure (Mamuretü’l-Hamit) Kazasına Dair Bilgiler

H.1314 yılına kadar, kaza Merge olarak adlandırılırken, daha sonradan “Mamuretü’l-Hamit” adı verilerek, merkezi Kaledize kasabası yapılmıştır. Bu kaza büyüklüğü, aşiret ve kabilelerinin çokluğuyla beraber, hudut üzerinde olması sebebiyle çok fazla önem ve itibara sahiptir. Halkının büyük kısmı büyük Nureddin aşiretinden olup, cesaret ve kahramanlıkları ile meşhurdurlar. Kaza merkezi olan Kaledize kasabası ise yeni merkez olduğu için pek fazla imar edilmemiştir. Bununla beraber birkaç hanesi, çayhaneleri, cami ve mescitleri, hükümet konağı, telgrafhanesi, redif ve nizamiye taburları, subayların ikametine mahsus birkaç konağı bulunmaktadır. Mamuretü’l-Hamit’in Peşder adlı bir nahiyesi vardır. H. 1330’da

²³⁷ Hane sayısı H. 1312 salnamesinde 60-70 olarak verilmektedir.

²³⁸ Bu aşiretin meşhurları Beyzade, Safravend, Reşevend, Remavend, Hilesuri, Timavend, Hemail-i Fatmavend taifeleridir. Bunların Kerkük ve Köysancak’da olanların dışında kalanlarının toplamı, yüz hane ve iki yüz elli kişiden ibarettir. Rahatsız bir topluluk oldukları herkes tarafından bilinmektedir. H. 1307 senesinde fenalıklarına son verdiklerinden, altı reisine özel maaş ve diğerlerine de arazi verilmiştir (H. 1312 Salnamesi, s.329-330).

kazanın Merge'ye bağlı 45 ve Peşder'e bağlı 63 olmak üzere, toplam 108 köyü mevcuttur.

Şehr-i Pazar Kazasına Dair Bilgiler

Bu kaza da Süleymaniye'nin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Latif yeri ile meşhur olup, merkezi Süleymaniye'den üç saat mesafede bulunan “Seng” köyüdür. Süleymaniye'nin oldukça şöhretli olan meyveleri çoğunlukla bu kazadan ihraç olunur. Seng köyü oldukça imarlı, redif subayları ile hükümet memurlarının ikametine ayrılmış konakları ve bir hükümet dairesiyle bir telgrafhanesi vardır.

Kaza içerisinde ve hududa yakın bir yerde meşhur Şivegel köyü vardır. Şivegelliler diye bilinen aşiret reisleri bu köyde ikamet ederler.

Şehr-i Pazar kazasının “Mavet” adında bir nahiyesi mevcuttur. H. 1330 senesinde bu nahiyeye bağlı 36 ve merkeze bağlı 89 olmak üzere, kazasının toplam 125 köyü mevcuttur.

VI. MUSUL VİLAYETİNİN HALKI VE NÜFUSU

VİLAYET HALKI VE NÜFUSU

Vilayetin halkı çok karışık ve çeşitlidir. Havanın ve suyun güzelliğinden dolayı bu insanlar sakin yaratılışlı, şehir ve kasabalarda yaşayanlar ne çokça beyaz, ne de çokça esmerdirler. Ancak aşiret ve kabilelerin halkı çeşitli derecelerde esmerdirler. Genellikle kabiliyetli, zeki, istidat sahibi ve iyi ahlaklıdırlar. Halk medeniyet ve bedeviyet açısından bakıldığında başlıca üç kısma ayrılır.

Birinci kısım şehir ve kasabaların halkıdır. Buralar vilayet, liva ve kaza merkezleri olan; Musul, Kerkük, Süleymaniye, Akra, Duhok, Zaho, Sincar, İmadiye, Zibar, Ravanduz, Erbil, Köysancak, Salahiye, Merge, Gülanber, Şehr-i Pazar ve Bazyan adlı şehir ve kasabalardır. Bu şehir ve kasabalarda oturan halkın tahminen yüzde ikisi okur-yazardır. Bazı ileri gelenleri memuriyetle ve çoğu da ziraat ve çiftçilikle, orta hallileri ise ticaret ve yine ziraat ile, geneli ise amelelik, kiracılık, bakkallık ve bunun gibi işlerle uğraşırlar.

İkinci kısım aşiret ve kabile halindedirler. Başlıcaları Akra, Zaho ve Kerkük taraflarında bulunan Tay, Senbes, Es-Sayih, El-Ubeyd, Cubur ile Göçer ve bazı Kürt taifelerinden ibaret olan ve çadırlarda yaşayan göçebe takımlarıdır. Bunların ekserisi deve, koyun besleyerek; bazıları da çobanlıkla ve kendisi ile ailesinin geçimini sağlayacak miktarda ziraatla uğraşırlar.

Üçüncü kısım Şammar, Salib, Hemavend vahşi aşiretleridir. Bunlardan Salib aşiretine mensup olanların hiçbir işi gücü yoktur. Sadece avladıkları ceylanların etlerini yiyerek ve derisinden de elbise yaparak yaşarlar. Hemavend aşireti ise bir müddet eşkıyalık yapmış oldukları halde, daha sonra toprakla uğraşarak geçinmenin lezzetini almışlar, ziraate ve çiftçiliğe başlamışlardır. İleri gelenlerinin bazıları da devlet hizmetinde istihdam edilmişlerdir. Şammar aşireti de birtakım kabile ve kısımlara ayrılmıştır. Bir kısmı çobanlıkla yani koyun, deve, güzel at ve kısrak besleyerek geçinirler. Bazıları da hırsızlık yaparlar.

H. 1312 salnamesine göre; Vilayet Nüfus İdaresinden alınan Vilayetin toplam nüfusu aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir. Birinci tabloda, kayıtlı olan nüfus; ikinci tabloda da kayıtlı olmayanların tahmini nüfusu verilmiştir.

MİLLET	MUSUL SANCAĞI	KERKÜK SANCAĞI	SÜLEYMANİYE SANCAĞI	TOPLAM
İslam	63.962	73.909	10.267	178.138
Keldani	1.322	---	---	1.322
Süryani Kadim	1.159	---	---	1.159
Katolik	4.482	1.117	54	5.653
Ermeni	83	---	---	83
Protestan	135	---	---	135
Rum	13	---	---	13
Yahudi	2.388	1.854	433	4.675
Yezidi	5.358	---	---	---
TOPLAM	78.892	76.880	40.754	196.526

**H. 1312 (1894) Tarihli Salnameye Göre Kayıtlı Olmayan
Nüfusun Tahmini Miktarı**

MİLLET	MUSUL SANCAĞI	KERKÜK SANCAĞI	SÜLEYMANİYE SANCAĞI	TOPLAM
İslam	18.800	17.320	14.770	50.890
Hristiyan	5.000	---	---	5.000
TOPLAM	23.800	17.320	14.770	55.890

H. 1330 (1912) Tarihli Salnameye Göre Vilayetin Kayıtlı Nüfusu

SANCAK	LİVA VE KAZA ADI		MÜSLÜMAN		KATOLİK KELDANI		KATOLİK SÜRYANI		KADİM SÜRYANI		PROTESTAN		ERMENİ		RUM		MUSEVİ		TOPLAM	
			K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
MUSUL SANCAĞI	Musul Şehri		2.661	29.165	0	2.185	0	1.848	0	1.877	0	142	0	93	0	42	0	1.303	2.661	36.655
	Musul Kazası		7.042	19.934	0	4.796	0	2.489	0	970	0	0	0	0	0	0	0	0	7.042	28.189
	Akra Kazası		41	6.393	4	167	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	456	48	7.016
	Duhok Kazası		0	4.592	100	433	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	238	100	5.263
	İmadiye Kazası		0	3.583	0	0	0	554	0	0	0	0	0	0	0	0	0	120	0	4.257
	Zaho Kazası		2.988	3.216	209	355	71	77	0	0	0	0	37	31	0	0	575	978	3.880	4.657
	Telafer ve Sincar		2.829	4.767	0	0	0	16	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2.829	4.784	
	TOPLAM		15.561	71.650	313	7.936	71	4.984	0	2.847	0	142	37	124	0	42	578	3.096	16.560	90.821
KERKÜK SANCAĞI	Kerkük Kazası		4.000	35.168	450	435	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	102	982	4.552	36.585
	Ravanduz Kazası		189	15.317	106	112	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	509	295	15.938
	Köysancak Kazası		30	10.390	0	402	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	163	30	10.955
	Raniye Kazası		0	6.361	0	53	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	17	18	17	6.432
	Salahiye Kazası		7	5.119	0	0	6	13	0	0	0	0	0	0	0	0	34	350	47	5.482
	Erbil Kazası		0	12.579	67	553	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	1.049	74	14.181
	TOPLAM		4.226	84.934	623	1.555	6	13	0	0	0	0	0	0	0	0	160	3.071	5.015	89.573
SÜLEYMANİYE SANCAĞI	Süleymaniye Kazası		609	14.483	0	69	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	598	612	15.150
	Gülanber Kazası		0	7.782	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	129	0	7.911
	Şehr-i Pazar Kazası		0	6.254	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6.254
	Mamure Kazası		0	9.060	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	39	0	9.099
	Bazyan Kazası		0	5.905	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	13	0	5.918
	TOPLAM		609	43.484	0	69	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	779	612	44.232
	GENEL TOPLAM		20.396	200.068	936	9.560	77	4.997	0	2.847	0	142	37	124	0	42	741	6.946	22.187	224.626

H. 1330 Tarihli Salnameye Göre Vilayetin Kayıtlı ve Kayıt Dışı Tahmini Nüfusu

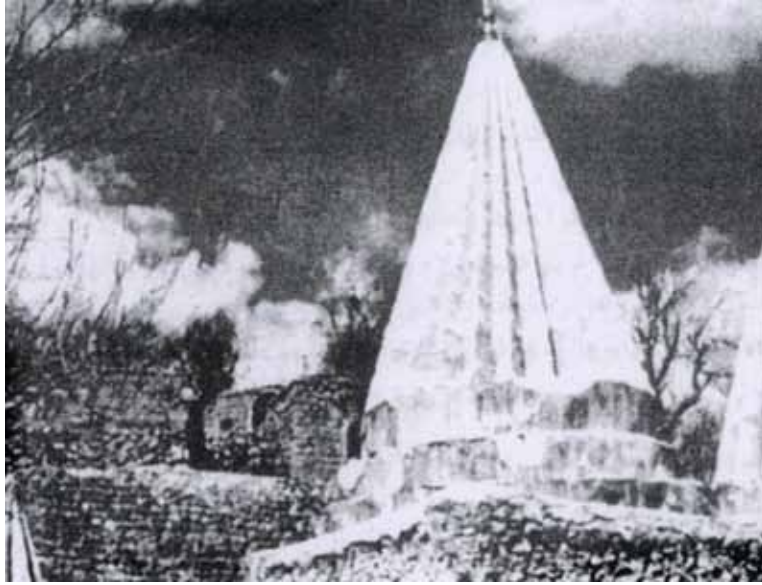
	KADIN	ERKEK	TOPLAM
Nüfus Dairesince Verilen Kayıtlı Nüfus	22.187	224.726	246.913
Kayıt Dışı Olan Yerleşik Nüfus	256.813	54.374	311.187
TOPLAM	279.000	279.000	558.000
Seyyar Aşiretlerin Kayıtlı Olmayan Tahmini Nüfusu	135.000	135.000	270.000
GENEL TOPLAM	414.000	414.000	828.100

Farklı Milletler

Ferhan Paşa'nın idaresi altında dört-beş bin hanesi olduğu tahmin edilen Şammar aşireti göçebe ve vahşi mizaçlı olup, mevsime göre bazen Musul'da, bazen Diyarbakır'da ve bazen de Bağdat taraflarına yerleşirler.

Yezidi taifesi, Sincar kazası ile Şeyhan nahiyesinde ikamet ederler. Aslen Müslümandırlar. Yedi asır önce Kâdiri tarikatı şeyhlerinden Şeyh Adî Hazretleri Şeyhan'a gelmiş ve bunların ataları da onun müridi olmuşlardır. Şeyh Adî'in vefatından sonra yoldan çıkmışlar; Şeytan'ı Melik Tavus adıyla yad ederek herşeyin onun elinde olduğu ve Şeyh Adî'in de onun vekili olduğuna inanmışlardır. Böylece hak dinlerini terk ederek yeni bir inanca girmiştir. Yezidilerin bir reisleri ve bir şeyhleri vardır. Şeyhin halifesi ve muavini sayılan "Küçük", "Pir", "Fakir" olarak isimlendirdikleri dervişleri vardır. Hiçbirisi okur yazar değildir. Zira okuyup yazmayı günah kabul ederler. Yalnız Kelam-ı Kadimleri öğrenme hizmeti bir haneye, yani bir

ailenin erkeklerine mahsustur. Kelam-ı Kadim’de bulunan dili, yani Şeytan’ın Kelimelerini bal mumu ile örterler. Melik Tavus’un Horoz şeklinde yedi-sekiz adet tunçtan yapılmış kabartmalı resimleri vardır. Kutsal emanet olarak kabul edilen bu resimler, reislerinin yanında muhafaza edilir. Rusya’da ve Diyarbakır civarında bu taifeye mensup olanlar vardır. Onlar da ayinlerinde Şeyh Adî ve reislerine bağlı olduklarından, her sene özel mevsiminde her bir “Küçük”, bu resimlerden birisini alır ve nerede Yezidi varsa oraya götürerek para toplar. Her sene Ramazanda üç gün oruç tutarlar. Muharrem ayında toplanarak, Şeyh Adî’nin mezarını ziyaret ederler. Ziyaret edilen yer dağlıktır ve bir de su kaynağı vardır. Bu kaynağı kutsal, dağlardan birisini de Arafat kabul ederler. Bu yüzden bu ziyareti gerçekleştirenleri de “hacı” olarak adlandırırlar. Namazları yoktur, sadece gün doğuşunda güneşe secde ederler. Nikahlarını şeyhleri kıyar. Berat ve Kadir gecelerine riayet ederler. Her sene nüfuslarına göre Müslümanlar ile beraber askerlik kuraları çekilir, ancak ayinleri farklı olduğundan bedel-i nakdî verirler. Bu sebepten bunlar yoldan çıkmış fırkalardan sayılırlar. H. 1330 salnamesinde de Yezidiler hakkında şu değerlendirme yapılmaktadır: Yezidi taifesi kavim olarak Kürt ve milliyet olarak Müslümanlar arasında bulunurlar ise de, bağlı oldukları garip mezhepleri gereğince gayet büyük bir taasuba ve giderilmesi mümkün olmayan bir cehalete tutulmuşlardır. Bundan dolayı mizac ve mevkileri gereği olmak üzere vahşet ve asabiyetle vakit geçirmektedirler.

Şeyh Adî’nin Mezarı

VII. MUSUL VİLAYETİNİN OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ VALİLERİ

**Gazi Sultan III. Mehmed Han Hazretlerinin Döneminden Beri Musul Vilayeti
Valiliğine Tayin Edilen Valiler ve Mutasarrıflar**

VALİNİN İSMİ	TAYİN TARİHİ (H.)	GÖREV SÜRESİ		
		Yıl	Ay	Gün
Emir Hüseyin Paşa	1000	1	8	
Piyale Paşa	1002		6	
Sinan Paşa	1002		2	
Hasan Paşa	1003	2	10	
Mahmut Paşa	1005		9	
Abdullah Paşa	1006	1	7	
Ali Paşa	1008		8	
Amadin Hakimi Hasan Paşa	1009	3	7	
Mehmed Paşa	1013	2		
Ahmed Paşa	1015	1	8	
Mehmed Paşa	1016	1	8	
Ahmed Paşa	1017	1	4	
Diğer Ahmed Paşa	1018	3	5	
Mehmed Paşa	1021		7	
Ali Paşa	1022	1		
Diğer Ali Paşa	1023		11	
Mehmed Paşa	1023		1	
Mehmed Paşa	1023		6	
Hacı Ahmed Paşa	1024		6	
Ahmed Paşa	1025		5	
Sabık Musul Valisi Mehmed Paşa	1025		7	
Sabık Basra Valisi Mehmed Paşa	1026	1		
Mümin Paşa	1027	1		
Bostan Paşa	1029	2		
Musullu Bekir Paşa	1030	1		
Yunus Paşa	1031	1		
Defterdar Mustafa Paşa	1032		6	
Hasan Paşa	1032		2	
Hille Zabitanın Biraderi Ahmed Paşa	1033		4	
Sipahi Ahmed Paşa	1034	1		
Süleyman Paşa	1035		11	
İkinci Defa Musul ve Harput Valisi Musullu Bekir Paşa	1035		6	
Irak Serdarı Vezir Mehmed Paşa	1045	10		
Bekir Paşazade Musullu Emir Mehmed Paşa	1046		6	
Kale Muhafızı Şam Valisi Ahmed Paşa	1046		6	
Kerkük Muhafızı Sabık Mehmed Paşa	1050	4		

VALİNİN İSMİ	TAYİN TARİHİ	GÖREV SÜRESİ		
Kerkük ve Musul Muhafızı Mehmed Paşa	1052		1	
Vezir Mustafa Paşa	1052		11	
Mehmed Paşa	1056	4	1	
İbrahim Paşa	1056		11	
Nişancı Vezir Mustafa Paşa	1057	1		
Musullu Zeyni Paşa	1058	1	2	
Derviş Mehmed Paşa	1059	1		
Mirza Paşa	1060	1	1	
Mustafa Paşa	1061	1		
Mehmed Paşa	1062	1		
Ahmed Paşa	1063		7	
Dilaver Paşa	1063		5	
Tayyar Paşazade Ahmed Paşa	1064		3	
Şah Gazi Paşa	1064		5	
Emir Osman Paşa	1064		4	
Şahbaz Paşa	1066		7	
Van Valisi Sabık Vezir İbrahim Paşa	1066		5	
Kudüs Valisi Kaplan Paşa	1067	1		
Vezir Hüseyin Paşa	1067	1		
İbrahim Paşa	1071	1	1	2
Arslan Paşa	1071		5	1
Mehmed Paşa	1071		5	
Urfa Valisi Sabık Ahmed Paşa	1072	1		
İbrahim Paşa	1075	2	7	1
Vezir Ahmed Paşa	1076		6	
Ali Paşa	1076		6	
Musa Paşa	1077	1		
Hermuş Mehmed Paşa	1081	4		
Hasan Paşa	1083	1	10	
Mustafa Paşa	1084	1		
Dilaver Paşa	1085	1		
Çavuşzade Vezir Mehmed Paşa	1086	1	1	2
Vezir Ali Paşa	1090	3	1	
Çerkes Ahmed Paşa	1093	2	7	
Ali Kuddüm Paşa	1095	2		
Emir Dilaver Paşa	1097	2		
Tekrar Ali Paşa	1098	1		
Ömer Paşa	1099	1		
Karamanlı Ali Paşa	1101	2		
Hasan Muhassıl Paşa	1102	1	1	
Süleyman Paşa	1106	3	5	

VALİNİN İSMİ	TAYİN TARİHİ	GÖREV SÜRESİ		
Vezir Mustafa Paşa	1106		10	
Karaman Valisi Sabık Vezir Mehmed Paşa	1107	1	2	
Basra Valisi Sabık Hasan Paşa	1108	1		
Sabık Bağdat Valisi Ali Paşa	1109	1		
Diyarbakır Valisi Halebî Vezir Yusuf Paşa	1110	1		
Yeniçeri Reisi Sabık Vezir İbrahim Paşa	1112	1	5	3
Van Muhafızı Sabık Mustafa Paşa	1114	2	7	
Vezir Topal Yusuf Paşa	1115	1	1	
İkinci Defa Halebî Yusuf Paşa	1115		5	
Çerkes Vezir Mehmed Paşa	1118	2	8	
Şehvarzade Mehmed Paşa	1119	1		
Üçüncü Defa Halebî Yusuf Paşa	1121	2		
Vezir Silahtar İbrahim Paşa	1123	2		
Hacı Ahmed Paşa	1125	2		
Kuşçu Mustafa Paşa	1126	1		
Köprülüzade Vezir Abdullah Paşa	1126		3	
İkinci Defa Kuşçu Mustafa Paşa	1126		5	
Sabık Basra Valisi Osman Paşa	1127	1		
Vezir Hasan Paşa	1128	1	3	
Kara (Y)ılanzade Mehmed Paşa	1129	1		
Serke Osman Paşa	1130	1		2
Van Muhafızı Moralı Ali Paşa	1133	2		3
Hacı Mustafa Paşa	1133		8	
Darendeli Hüseyin Paşa	1136	2	3	
Bağdat Valisi Hüseyin Paşa'nın Biraderi Ali Paşa	1138	2		
Musullu Celilî İsmail Paşa	1139	1		
Tekrar Darendeli Hüseyin Paşa	1140	1		
Riştanzade Mehmed Paşa	1141	1		
Musullu Celilî Hacı Hüseyin Paşa	1143	2	2	
Ali Paşa	1143			10
İkinci Defa Celilî Hacı Hüseyin Paşa	1144	1		
Memiş Paşa	1146	1	1	
Üçüncü Defa Celilî Hacı Hüseyin Paşa	1146			11
Tekrar Memiş Paşa	1148	1	3	
Arslan Mehmed Paşa	1148		9	
Elçi Mustafa Paşa	1149	1		
Dördüncü Defa Celilî Hacı Hüseyin Paşa	1151	2		
Muhassıl Ahmed Paşa	1153	2		
Maktul Osman Paşa	1154		7	
Beşinci Defa Celilî Hacı Hüseyin Paşa	1154		4	
Sabık Sivas Valisi Selim Paşa	1159	5		

VALİNİN İSMİ	TAYİN TARİHİ	GÖREV SÜRESİ		
Altıncı Defa Celilî Hacı Hüseyin Paşa	1160	1		2
Tiryaki Mehmed Paşa	1161		10	
Bağdat Muhafızı İbrahim Paşa	1161		6	
Maraş Valisi Mehmed Paşa	1162	1		
Yedinci Defa Celilî Hacı Hüseyin Paşa	1163	1		1
Şehsuvarzade Mustafa Paşa	1164	1		
Recep Paşa	1165	1		
Kerkük Valisi Mehmed Paşa	1166		1	
Celilî Hüseyin Paşa'nın Oğlu Gazi Mehmed Emin Paşa	1166		8	
Tekrar Mustafa Paşa	1169	3	4	
İkinci Defa Celilî Mehmed Emin Paşa	1169		8	
Mustafa Paşa	1170	1		
İkinci Defa Recep Paşa	1171		5	
Sekizinci Defa Celilî Hacı Hüseyin Paşa	1171		7	
Üçüncü Defa Celilî Mehmed Emin Paşa	1172		11	
Celilî Numan Paşa	1172		7	
Mustafa Paşa	1173		3	
Halebî Mustafa Paşa	1173	1		
Dördüncü Defa Celilî Mehmed Emin Paşa	1173	1		
Beşinci Defa Celilî Mehmed Emin Paşa	1173		6	
İkinci Defa Şehsuvarzade Mustafa Paşa	1174		8	
Altıncı Defa Celilî Mehmed Emin Paşa	1175		9	
Sadr Ragıp Paşa Damadı Hüseyin Paşa	1182	7		
Celilî Abdulfettah Paşa	1183	1		
Celilî Abdulfettah Paşa	1185	1	11	
Yedinci Defa Celilî Mehmed Emin Paşa	1189	3	3	
İkinci Defa Celilî Süleyman Paşa	1189		8	
Bağdat Musul Kerkük Valisi Hasan Paşa	1191	2	1	
Üçüncü Defa Celilî Süleyman Paşa	1191		8	
Yazıcızade Mustafa Paşa	1197	6		
Vanlı Timur Paşa	1198	1		
Celilî Hacı Abdalbaki Paşa	1199		5	
Dördüncü Defa Celilî Süleyman Paşa	1199		7	
Celilî Mehmed Emin Paşazade Mehmed Paşa	1204	4	5	
Celilî Numan Paşa	1222	18	1	12
Numan Paşa Kethüdası Bekir Efendizade Ahmed Paşa	1224		5	
Celilî Mahmud Paşa	1224		10	
Musul Surunu inşa eden Celilî Ahmed Paşa	1227	2		
Celilî Vezir Hasan Paşa	1231	4		
Celilî Ahmed Paşa	1233	2	8	21
Celilî Abdurrahman Paşa	1237	3	4	

VALİNİN İSMİ	TAYİN TARİHİ	GÖREV SÜRESİ		
Celilî Yahya Paşa	1238	1		
Celilî Mahmud Paşazade Abdurrahman Paşa	1242	4		
Celilî Mehmed Emin Paşa	1244	2		
Musullu Ammarizade Kasım Paşa	1245	1		
Musullu Mehmed Sait Paşa	1248	2		
Tekrar Celilî Vezir Yahya Paşa	1249	2		
Tekrar Celilî Mehmed Sait Paşa	1250	1		
İnce Bayraktarzade Vezir Mehmed Paşa	1251	8	10	2
Vezir Mehmed Şerif Paşa	1260	1	10	
Vezir Giritli Mehmed Paşa	1261	1		
Vezir Tayyar Paşa	1262		7	
Vezir Esat Paşa	1263		8	2
Vezir Vecihi Paşa	1264	1		5
Vezir Ali Eşkar Paşa	1265	1		2
Vezir Mehmed Kamil Paşa	1266	1		
Vezir Mustafa Mazhar Paşa ²³⁹	1267		7	
Mutasarrıf Hilmi Paşa	1267		5	
Mutasarrıf Satırcı Mustafa Paşa	1274	6	9	
Mutasarrıf Veysi Paşa	1275	1		
Mutasarrıf Süleymaniyeli Baban Abdullah Paşa	1276		11	22
Mutasarrıf Halepli Hacı Yusuf Paşa	1277	1	7	
Mutasarrıf Kaymakam Ataullah Bey	1278		7	
Mutasarrıf Kenan Paşa	1278		8	2
Mutasarrıf Asaf Efendi	1284	7	10	
Mutasarrıf Ziya Paşa	1285	1		27
Mutasarrıf Tekrar Asaf Efendi	1286	6	6	1
Mutasarrıf Şebli Paşa	1288	6		4
Mutasarrıf Hacı Ali Paşa	1289	8		2
Mutasarrıf Tekrar Şebli Paşa	1289	5	2	7
Mutasarrıf Abdi Efendi	1289	1	10	25
Mutasarrıf Halepli Üveys Paşa	1291	1	4	2
Mutasarrıf Vekil Ferik ²⁴⁰ Nafiz Paşa	1292		2	
Mutasarrıf Mustafa Necip Paşa	1292	1	11	
Mutasarrıf Ahmed Nazım Paşa	1294	4	1	25
Vali Feyzi Paşa ²⁴¹	1295		8	20
Vali Abdulnafi Efendi	1295		10	
Vali Vekili Ferik Mehmed Münir Paşa	1296	1	8	24
Vali Tahsin Paşa	1298	6	6	15

²³⁹ Musul bu tarihten sonra Mutasarrıflığa dönüştürülmüştür.

²⁴⁰ Askeri kolordu komutanı, Tümgeneral, Korgeneral.

²⁴¹ Musul bu tarihten itibaren tekrar vilayete dönüştürülmüştür.

VALİNİN İSMİ	TAYİN TARİHİ	GÖREV SÜRESİ		
Faik Paşa	1303		11	14
Reşit Paşa	1304		2	14
Tahir Paşa	1305	1	1	12
Abdulkadir Kemal Paşa	1307		10	20
Osman Paşa	1308	1	1	16
Vezir Aziz Paşa	1309	1	9	24
Salih Paşa	1311		8	6
Ferik Abdullah Paşa	1312		6	10
Vekil Mirliya ²⁴² Refik Paşa	1312		1	14
Vali Zühdü Bey	1312		11	26
Abdulvahab Paşa	1313		8	19
Müşir ²⁴³ Arif Paşa	1314		2	28
Vekil Vali Muavini Hamdi Bey	1314		3	29
Vali Haşim Bey	1315	2	4	10
Vali Nazım Bey ²⁴⁴	1317		1	28
Vekil Mirliya Faik Paşa	1317		1	18
Vali Hacı Reşit Paşa	1317		8	20
Vali Nuri Paşa	1318		3	3
Mustafa Yemenî Bey	1321			
Ferik Zeki Paşa	1324			
Reşid Paşa	1324			
Birinci Ferik Mehmed Fazıl Paşa	1325			
Vali Tahir Paşa ²⁴⁵	1326			

²⁴² Tuğgeneral.

²⁴³ Mareşal.

²⁴⁴ Nazım Bey daha sonra Adliye Nazırı olmuştur. H. 31 Mart 1325 Vakasında şehit düşen Nazım Paşa'dır.

²⁴⁵ Vali Tahir Paşa H. 1330 salnamesinde hâlâ validir.

**VIII. PADİŞAH TARAFINDAN
MÜLKİYE, İLMİYE VE
ASKERİYE RÜTBELERİ
VERİLEN MUSULLULAR**

ADI	MEMLEKETİ	RÜTBESİ
Adliye Nezareti Hukuk İşleri Müdürü Sami Efendi	Musul	Bâlâ
Evkaf Müfettişi Hasan Hüsnü Efendi	Musul	Haremeyn
Yabancı Okullar Müfettişi Ömerîzâde Hasip Efendi	Musul	Evveli Üla
Bitlis Valilerinden Mehmed Paşa	Süleymaniye	Beylerbeyi
Zor Mutasarrıfı Salih Paşa	Kerkük	Beylerbeyi
Isparta Mutasarrıfı Mustafa Zihni Paşa	Süleymaniye	Mirmiran
Hakkâri Mutasarrıfı Mustafa Paşa	Süleymaniye	Mirmiran
Müntefik ²⁴⁶ Mutasarrıfı Salih Paşa	Kerkük	Mirmiran
Hudeyde Mutasarrıflarından Abdulkadir Paşa	Kerkük	Mirmiran
Mustafa Bey	Süleymaniye	Miralay
Bağdat Mektupçusu Şakir Efendi	Kerkük	Evveli Salisi
Kastamonu İstinaf ²⁴⁷ Müddei-i Umûmisi Mehmed Hamdi Bey	Süleymaniye	Evveli Salisi
Kerbela Mutasarrıfı Yahya Nuzhet Bey	Süleymaniye	Mütemayiz
Hariciye Nezareti Dairesinde Emin Bey	Süleymaniye	Mütemayiz
Bitlis İstinaf Müddei-i Umûmisi Ahmed Hamdi Efendi	Musul	Mütemayiz
Bağdat Defter-i Hakânî Müdürü Emin Efendi	Kerkük	Mütemayiz
Hanekin Kaymakamı Tahir Efendi	Zibar	Mütemayiz
Şemdinan ²⁴⁸ Kaymakamı Tahir Bey	Amadiye	Mütemayiz
Eşraftan Süleyman Bey	Musul	Mütemayiz

²⁴⁶ Basra vilayetine bağlı bir sancak. Bugünkü adı Nasiriye'dir.

²⁴⁷ İstinaf Mahkemesi Savcısı, İstinaf: yeniden başlama, bidayet mahkemesinden verilen hükmün bir üst mahkemeye başvurarak feshini isteme.

²⁴⁸ Şemdinli.

Adı	Memleketi	Rütbesi
Eşraftan Sabunîzâde Hacı Mehmed Efendi	Musul	Mütemayiz
Bağdat Hukuk Dairesi Reisi Ahmed Naci Efendi	Kerkük	Bursa
Kudüs Muhasebecisi Ömerîzâde Abdurrahman Efendi	Musul	Mütemayiz
Beyrut Ceza Dairesi Reisi Hamit Efendi	Musul	Mütemayiz
Edirne Ticaret Reisi Ömerîzâde Sami Efendi	Musul	Sâniye
Eşraftan Ömerîzâde Hasan Efendi	Musul	Sâniye
İtibarlı Tüccarlardan Hacı Halid Çelebi	Musul	Sâniye
Ulemadan Ömerîzâde Emin Efendi	Musul	Müderriş
Ulemadan Şa'arzâde Mehmed Efendi	Musul	Müderriş
Ulemadan Feyzizâde Ahmed Efendi	Musul	Müderriş
Ulemadan Mahmut Efendizâde İsmail Efendi	Musul	Müderriş
Adana Defter-i Hakânî Müdürü Ali Saip Bey	Süleymaniye	Salise
Cidde Ceza Reisi İbrahim Efendi	Erbil	Salise
İstanbul'da Basra Müstantiklerinden Fuat Efendi	Musul	Salise
Yusuf Yusufânî Efendi	Musul	Salise
Abdullah Sersem Efendi	Musul	Salise
Davut Yusufânî Efendi	Musul	Salise
Hanna Sersem Efendi	Musul	Salise

**IX. MUSUL VİLAYETİNDE
BULUNAN YABANCI DEVLET
KONSOLOSLUKLARI**

Fransa Devleti

Konsolos Mösyö Nikola Siyofi (H. 1308-1310)
Konsolos Mösyö Elrik (H. 1312)
Konsolos Vekili Mösyö Dikran (H. 1325)
Vis Konsolos Vekili Mösyö Sodro (H. 1330)
Tercüman Betros Nebi Efendi (H. 1308-1310-1312-1325)
Tercüman Abdulaziz Efendi (H. 1312-1325-1330)
İkinci Tercüman Cercis Efendi (H. 1310)
Yasakçı-yı Evvel Necim b. Abdullah Ağa (H. 1325)
Yasakçı-yı Sani Abdullah Sabbağ Ağa (H. 1325)

Papa Hazretlerinin Irak Bölge Vekili ve Bağdat Serpiskoposu

Monsenyör Hanri Altmayer Efendi (H. 1310-1312)
Monsenyör Jan Deror Efendi (H. 1325)
Naib Batri Hanri Bernard Efendi (H. 1310-1312)
Naib Piravokost Lakrova Efendi (H. 1325)

İngiltere Devleti

Konsolos Vekili Mr. Nemrud Ressam (H. 1312-1325)
Vis Konsolos Mösyö Hane (H. 1330)
Fahri Tercüman Nemrud Ressam Efendi (H. 1330)
Tercüman Nasır Efendi
Kavas²⁴⁹ İlyas Ağa (H. 1325)

İtalya Devleti

Konsolos Vekili Mösyö Andreas Edcar (H. 1325)
Kançılar²⁵⁰ Davud Debbağ Çelebi (H. 1325)
Kâtip Muavini Vartan Hempekyan (H. 1325)
Birinci Kavas Salih b. Ahmed Ağa (H. 1325)
İkinci Kavas Mehmed Salih b. Abdulkadir Ağa (H. 1325)

Almanya Devleti

Vis Konsolos Vekili Mösyö Edberet (H. 1330)
Tercüman Davud Çelebi (H. 1330)

Rusya Devleti

Vis Konsolos Mösyö Kirsanof (H. 1330)

²⁴⁹ Elçilik ve konsolosluklarda çalışan ve özel kıyafeti olan koruma memuru.

²⁵⁰ Elçilik ve konsolosluklarda kayıt ve tescil gibi idari işleri yürüten görevli.

**X. MUSUL VİLAYETİ RUHANİ
REİSLERİ**

H. 1308 SALNAMESİ**Keldani Milleti**

Keldani Patriği İlya Efendi

Naibi Matran²⁵¹ Mihail Efendi, Diğer Matran İlya Efendi

Şehr-i Zor Serpiskoposu Cebrail Efendi

Zaho Keldani Matranı Bolis Şemyana Efendi

Keldani Patrikhanesine Ait Elkoş Manastırı Reisi Samuel Efendi

Katolik Süryani Milleti

Musul ve Bağlıları Serpiskoposu Behnam Nebi Efendi

Urfa Matranı ve Musul Serpiskopos Muavini Afram Rahmani Efendi

Naibi Huri Bolis Efendi

Süryani-i Kadim Milleti

Dersaadet'te bulunan Musul Serpiskoposu Behnam Efendi

Şeyh Muti ve Tevabii Matranı İlyas Efendi

Musul Serpiskoposu Vekili Kes²⁵² Abdulahad Efendi

Musevi Milleti

Hahambaşı Harun Efendi

H. 1310 SALNAMESİ**Keldani Milleti**

Umum Keldani Milleti Patriği Retebetlo İlya Batras Efendi

Basra Serpiskoposu ve Patrik Naibi Mihail Efendi

Şehr-i Zor Serpiskoposu Cebrail Efendi

Zaho Matranı Timasavas Efendi

İmadiye Murahhası Kiyorkis Efendi

Akra ve Zibar Murahhaslığına müntehib olan Hurri Yakob Efendi

Keldani Manastırları

Elkoş dağında Rubanhermez Manastırı ve Umum Keldani Manastırları Reisi Elkoş Şemoil Efendi

Elkoş Yakınında Meryem Ana Manastırı Reisi Rahib Batras Efendi

Bavire civarında Mar Kiyorkis Manastırı Reisi Rahib Afraim Efendi

Süryani-i Kadim Milleti

Musul ve Şeyh Muti Manastırı Serpiskoposu İlyas Efendi

Muavini Kes Abdulahad Efendi

Katolik Süryani Milleti

Patrik Vekili ve Musul Serpiskoposu Behnam Nebi Efendi

Muavini Matran Afram Rahmani Efendi

²⁵¹ Matran: Taç giymiş piskopos.

²⁵² Kes: Papaz, keşiş. Mevlüt Sarı, El-Mevarid Arapça-Türkçe Lûgat, İstanbul 1980,s.1226

Naibi Huri Bolis Efendi

Musevi Milleti Hahambaşı Harun Efendi

H. 1312 SALNAMESİ

Keldani Milleti

Patrik Vekili Diyarbakır Serpiskoposu Abd Besoğ Efendi

Kerkük Serpiskoposu Cebail Efendi

Zaho Matranı Timasavos Efendi

Akra ve Zibar Matranı Hanna Efendi

Katolik Süryani Milleti

Dersaadet'te bulunan Patrik Behnam Nebi Efendi

Naibi Matran Afram Rahmani Efendi

Muavini Havriopolis Efendi

Süryani-i Kadim Milleti

Musul Serpiskoposu Behnam Efendi

Şeyh Muti ve Tevabii Matran İlyas Efendi

Musul Serpiskoposu Muavini Kes Abdulahad Efendi

Musevi Milleti

Hahambaşı Harun Efendi

H. 1325 SALNAMESİ

Musul ve Bağlılarında Bulunan Keldani Patrikliği

Genel Keldani Patriği; Emanuel Toma Efendi

Genel Patrik Vekili ve Nusaybin Serpiskoposu; Matran Estifan Cebri Efendi

Kerkük ve Süleymaniye ve Tabiileri Serpiskoposu; Matran Teodor Mesih Efendi

İmadiye ve Akra ve Tabiileri Serpiskoposu; Matran Yohanna Sehar Efendi

Zaho ve Duhok ve Tabiileri Serpiskoposu; Matran Tamşaves Mukdesi Efendi

Pirvari-i Bâlâ ve Tabiileri Metropolit; Matran Yeşo'yab Efendi

Keldani Manastırlarının Genel Reisi Serrahip; Şemoil Cemil Efendi

Musul Başkeşişi; Abdulahad Efendi

Keldani Patriği Başkâtibi; Kes Davut Remo Efendi

Keldani Patriği İkinci Kâtibi; Kes Toma Bacari Efendi

Akra Matran Vekili; Horibolis Efendi

Musul ve Bağlıları Süryani Katolik Serpiskoposluğu

Serpiskopos; Gregorius Batras Hebra Efendi

Dara Süryani Katolik Piskoposu; Korlesbolis Danyal Efendi

Musul Serpiskoposhanesi Erkanından Rahip; Yusuf Hayyat Efendi

Mülhakat Piskoposları

Karakuş Köyü Keşişi; Cebail Habeş Efendi

Bartılla Köyü Keşişi; Metti Abdal Efendi
 Başika Köyü Keşişi; Yusuf Toma Efendi
 Zaho Kazası Keşişi; Yusuf Sekerya Efendi

Musul ve Bağlıları Süryani-i Kadim Serpiskoposluğu

Serpiskopos; Behnam Efendi
 Mar Metti Manastırı Matranı; İlyas Efendi
 Akra Kazası Matran Vekili; Kes Yakup Efendi

Rum Ruhani Lideri; Erşimendrit Kirellis Efendi
Ermeni Ruhani Lideri; Davud Tavit Efendi

H. 1330 SALNAMEŚİ

Musul ve Bağlıları Keldani Patrikliği

Umum Keldani Patriği İmanuel Efendi
 Patrik Naib-i Umumisi Matran İstifan Cebri Efendi
 Patriklik Serkâtibi Kes David Efendi
 Patrik Vekili Havri Cebrail Efendi
 Manastırlar Reisi Monsenyör Şemoil Cemil Efendi
 İmadiye ve Bağlıları Piskoposu Matran Fransis David Efendi
 Akra Piskopos Vekili Serrahip Havri Polis Efendi
 Zaho ve Duhok Piskoposu Matran Tamnavas Mukaddesi Efendi
 Süleymaniye ve Kerkük Serpiskoposu Matran Teodor Mesih Efendi

Musul ve Bağlıları Süryani Katolik Serpiskoposluğu

Serpiskopos Matran Patris Hebra Efendi
 Piskopos Matran Polis Danyal Efendi
 Serpiskopos Vekili Havri Fiskopos Behnam Bedrebe Efendi
 Serpiskopos Vekili Yusuf Hayat Efendi

Bağlılar Pikoposları

Mar Toma Vekili Kes Cercis Reyhani Efendi
 Karakuş Köyü Vekili Kes Cebrail Habeş Efendi
 Bartala Köyü Vekili Kes Metti Şemuil Efendi
 Başika Köyü Vekili Kes Yusuf Meroki Efendi
 Zaho Kazası Vekili Kes Mansur Fars Efendi

Süryani-i Kadim Serpiskoposluğu

Serpiskopos (Münhâl)
 Mar Metti Manastırı Matranı İlyas Efendi
 Akra Matran Vekili Kes Yakup Efendi

Rum Ruhani Reisi Erşimendrit Kirilles Efendi
Ermeni Ruhani Reisi David Tavit Efendi

XI. MUSUL VİLAYETİNİN MÜLKÎ VE ASKERÎ TEŞKİLATI

Valiler

- H. 1308 Salnamesi: Vali Tahir Paşa (Rütbe: Beylerbeyi)
 H. 1310 Salnamesi: Vali Osman Paşa (Rütbe: Beylerbeyi)
 H. 1312 Salnamesi: Vali Aziz Paşa (Rütbe: Vezir)
 H. 1325 Salnamesi: Vali Mustafa Yemeni Bey (Rütbe: Bala)
 H. 1330 Salnamesi: Vali Tahir Paşa (Rütbe: Vezir)

Vilayet Erkânı

- H. 1308 Salnamesi: Naîb²⁵³ Maruf Arif Efendi
 H. 1310 Salnamesi: Naîb Es-seyyid Yusuf Sıdkı Efendi
 H. 1312 Salnamesi: Naîb Emin Beyefendi
 H. 1325 Salnamesi: Naîb Ömer Hulusi Efendi
 H. 1330 Salnamesi: Naibü'ş-şer' Mehmed Ragıb Efendi

- H. 1308 Salnamesi: Mektubî²⁵⁴ Hasan Tevfik Efendi
 H. 1310 Salnamesi: Mektubî Hasan Tevfik Efendi
 H. 1312 Salnamesi: Mektubî Fikret Beyefendi
 H. 1325 Salnamesi: Mektubî Vekili Safvet Bey
 H. 1330 Salnamesi: Tahrirat Müdürü Ahmed Cevdet Bey

- H. 1308 Salnamesi: Defterdar²⁵⁵ Tevfik Efendi
 H. 1310 Salnamesi: Defterdar Necib Efendi
 H. 1312 Salnamesi: Defterdar Mehmed Ali Cemal Bey
 H. 1325 Salnamesi: Defterdar Süleyman Hasbi Efendi
 H. 1330 Salnamesi: Defterdar Mehmed Muhtar Bey

H. 1308, 1310, 1312, 1325, 1330 Salnameleri: Müftü Mehmed Efendi²⁵⁶

Vilayet İdare Meclisi

Reis: Vilayet Valisi

Doğal Üyeler: Naib, Defterdar, Mektubî (H. 1330 Salnamesinde Tahrirat Müdürü), Müftü.

Seçilmiş Üyeler: H. 1308 ve 1310'da 8 Kişi; 1312'de 6 Kişi; 1325 ve 1330'da 4 Kişi

[Vilayetin geri kalan daire ve kalemlerini içeren teşkilatları yıllara göre çok farklılıklar gösterdiğinden; bunlar aşağıda her salname için ayrı ayrı verilmiştir]

²⁵³ Vekil, birinin yerine geçen. Kadı vekili. Kadı, şeriat hükümlerine göre hüküm veren hakim.

²⁵⁴ Mektupçu, nezaret, vilayet veya diğer resmi dairelerde yazı işlerini idare etmekle görevli olan en büyük memur.

²⁵⁵ Bir vilayetin para işlerini idare eden kimse.

²⁵⁶ H. 1308 ve H. 1310 salnamelerinde Müftü vilayet erkânına dahil değildir.

H. 1308 SALNAMESİ

Vilayet Memurları

Zaptiye Alay Beyi, Nüfus Nazırı, Vergi Müdürü, Maarif Müdürü, Evkaf Muhasebecisi, Evrak Müdürü, Posta ve Telgraf Müdürü.

Vilayet Kalemleri²⁵⁷

Mektubî Kalemi

Mümeyyiz²⁵⁸, Müsevvid²⁵⁹ (3 Adet), Mübeyyiz²⁶⁰ (8 Adet), Mülazımlar²⁶¹ (3 Adet)

Vilayet İdare Meclisi Kalemi

Başkâtip, Müsevvid (2 Adet), Mübeyyiz, Mülazım (2 Adet)

Vilayet Evrak Kalemi

Evrak Müdürü, Muavini, Mukayyid²⁶² (4 Adet), Mülazım (2 Adet)

Vilayet Muhasebe Kalemi

Mümeyyiz, Mesalih-i Cariye²⁶³ Kâtibi, Evrak Memuru, Muavini, Varidat Kâtibi, Mesarifat Kâtibi, Mesarifat Refiki, Mesalih-i Cariye Refiki

Vilayet Muhasebesi Merkez Şubesi

Başkâtip, Varidat Kâtibi, Mesarifat Refiki, Varidat Refiki (2 Adet), Yevmiye Mukayyidi, Vilayet Sandık Emni²⁶⁴, Anbar Memuru

Evkaf Dairesi

Evkaf Muhasebecisi
Başkâtip

Nüfus Nezaret Dairesi

Nüfus Nazırı
Birinci âtip K
Üçüncü Kâtip

Defter-i Hakani²⁶⁵ **Kalemi**

Defter-i Hakani Memuru, Başkâtip, Merkez Tapu Kâtibi

Vilayet İdare Meclisi İstintak²⁶⁶ **Dairesi**

Müddei-i Umumi²⁶⁷, Müstantik²⁶⁸, Kâtip

²⁵⁷ Kalem: Daire, dairelerde yazı işlerinin görüldüğü yer, büro.

²⁵⁸ Bir dairede yazıcıların yazdıkları yazıları düzelden kâtip.

²⁵⁹ Müsvedde, karalama taslak yapan.

²⁶⁰ Müsveddeleri temize çeken kalem katibi.

²⁶¹ Stajyer.

²⁶² Kayıt Memuru.

²⁶³ Yürürlükteki gündelik işler.

²⁶⁴ Veznedar.

²⁶⁵ Devletin mal, mülk ve arazi işleriyle uğraşan dairesi, tapu ve kadastro.

²⁶⁶ Sorguya çekme, sorgulama.

Tahrir ve Vergi Kalemi

Tahrir Vergi Müdürü, Mizan²⁶⁹ Başkâtibi, Vergi Kâtibi, Refiki, Mukayyîd (2 Adet), Messah²⁷⁰ (2 Adet), Beşinci Seyyar Fırka Muharriri, Sanisi, Altıncı Seyyar Fırka Muharriri, Sanisi

Beşinci Seyyar Fırka Heyeti

Muharrir-i Evvel, Muharrir-i Sani, Mukayyîd (2 Adet), Messah (2 Adet)

Muvakkat Fırkalar Tahrir Heyeti

Mukayyîd (3 Adet), Messah (2 Adet)

Vilayet Maarif Meclisi

Reis: Müdür, Müftü, Ulemeden 5 Üye, Nüfus Nazırı, Maarif Muhasibi

Vilayet Maarif Dairesi

Müdür, Sandık Emîni, Rüştîye Mektebi Muallim-i Evveli, Muallim-i Sani, Muallim-i Salis, Hatt Muallimi

Ticaret ve Ziraat Odası

Reis-i Evvel, Reis-i Sani, Üye (7 Adet)

Banka Şube Dairesi

İdare Meclisi Heyeti: Reis, Memur, Üye (4 Adet)

Muhasebe Dairesi

Muhasebe Kâtibi, Tahsildar (3 Adet)

EMLÂK-I HÜMAYUN-I²⁷¹ HAZRET-İ PADİŞAHİ İDARESİ

Komisyon Başkanı ve İdare Müdürü Erkân-ı Harp Mirliva Mehmed Nazif Paşa

Komisyon Üyeleri: Sermüfettiş ve Sermühendis, Muhasebeci, Tahrirat Başkâtibi, Orman Müfettişi

Muhasebe Kalemi

Muhasebeci, Başkâtip, Kâtip-i Sani²⁷², Kâtip-i Salis²⁷³, Mukayyîd, Mübeyyiz, Sandık Emîni

²⁶⁷ Savcı, umumi haklar adına dava açan hakim.

²⁶⁸ Sorgu hakimi.

²⁶⁹ Yapılan hesapların doğru olup olmadığını ölçmeye yarayan bir başka hesap.

²⁷⁰ Arazi ölçen mühendis.

²⁷¹ Padişah malları.

²⁷² İkinci Kâtip

²⁷³ Üçüncü Kâtip

Tahrirat Kalemi

Başkâtip, Müsevvid-i Evvel, Müsevvid-i Sani, Mübeyyiz-i Evvel, Mübeyyiz-i Sani, Evrak Mukayyıd, Evrak Mukayyid Refiki

Hendese Heyeti

Mühendis (Erkân-ı Harp Binbaşı), Muvakkat Mühendisler (2 Adet Yüzbaşı, 4 Adet Mülazım-ı Evvel), Daimi Mühendis (Mülazım-ı Evvel)

Orman Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani, Zap Kâtibi, Merkez Anbar Memuru, Korucubaşı

Şemamek Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Sandık Emni, Tercil Muavini, Tercil Kâtibi

Salahiye Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani, Tuzhurmatı Muavini, Tuzhurmatı Kâtibi, Karatepe Muavini

Serçınar Şubesi

Memur (Miralay), Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani, Merge Muavini, Merge Kâtibi, Gülanber Muavini, Kâtip

Şirkat Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel

Zemar Şubesi

Memur, Kâtip

ADLIYE DAİRELERİ**Merkez Bidayet Mahkemesi²⁷⁴ Hukuk Dairesi**

Reis: Naib, Üye (2 Adet), Üye Mülazımı

Ceza Dairesi

Reis, Müddei-i Umumi Muavini, Üye (2 Adet), Üye Mülazımı

Bidayet Mahkemesi Ticaret Kısmı

4 Adet Üye

Bidayet Mahkemesi Kalemi

Başkâtip, Zabıt Kâtibi (3 Adet)

İcra Dairesi

İcra Memuru, Mübaşir²⁷⁵ (2 Adet)

²⁷⁴ Eskiden asliye mahkemelerine verilen ad.

Mukavelat Odası²⁷⁶

Mukavelat Muharriri²⁷⁷, Muavini, Mübaşir (2 Adet)

İstintak Dairesi

Birinci Müstantik, İkinci Müstantik

Şer'iyye Mahkemesi Kâtipleri

Başkâtip, İlamat-ı Şer'iyye Müsevvidi, Müsevvid (2 Adet), Mübeyyiz (2 Adet), Mukayyid, Muavini

Polis Dairesi

Komiser, Polis (6 Adet)

Vilayet Matbaası²⁷⁸

Gazete Muharrir ve Müdürü, Hesap Kâtibi, Sermürettip ve Makinist, Mürettip (2 Adet)

Evkaf Komisyonu

Reis: Müftü, Tabi Üye Evkaf Muhasebecisi, Üye (3 Adet), Komisyon Kâtibi

Tahsil İdaresi

Reis: Redif Miralay, Üye (2 Adet), Süvari Tahsildarı (5 Adet), Piyade Tahsildarı (13 Adet)

Posta ve Telgraf İdaresi

Müdür, Sermuhabere Memuru, İkinci Muhabere Memuru, Üçüncü Muhabere Memuru, Fransızca Muhabere Memuru, Posta Kâtibi, Basteke Kantar Sehane Memuru, Müvezzi (2 Adet)

Belediye Dairesi

Reis, Üye (5 Adet), Kâtip, Kontrato Kâtibi, Sandık Emni

Reji İdaresi

Müdür, Başkâtip, Kâtip-i Sani, Vezn²⁷⁹ Kâtibi

Osmanlı Düyûn-ı Umûmiye İdaresi

Müdür, Başkâtip, Kâtip (2 Adet), Sandık Emni

²⁷⁵ Mahkemeden evrakı getirip götürmek, mahkemeye girecekleri ve şahitleri yüksek sesle çağırmakla görevli adliye memuru. Geçici bir görev olarak merkezden bazı emirleri götüren ve icra salahiyeti de olan kimse.

²⁷⁶ Noterlik.

²⁷⁷ Noter.

²⁷⁸ Bu (H. 1308) salnameye göre, Musul matbaasının mükemmel ve muntazam bir huruf ve bir de taş makinesi vardır. Türkçe, Arapça her çeşit kitap ve risaleler ile dairelerce gerekli görülecek cetvel, koçan, mizad kaimesi, ağnam tezkeresi ve diğer şeyler beğenilecek surette tab eder.

²⁷⁹ Tartma, tartı.

MUSUL ZABTİYE²⁸⁰ ALAYI VE TABUR HEYETİ, GÖREV YERLERİ

Zaptiye Alay Beyi (Musul)
Tabur Ağası (Musul)
Alay Emni (Musul)
Hesap Emni (Musul)
Birinci Piyade Bölük Ağası (Musul)
İkinci Piyade Bölük Ağası (Duhok)
Üçüncü Piyade Bölük Ağası (Musul)
Dördüncü Piyade Bölük Ağası (Akra)

Süvari Bölük Ağaları

Birinci Süvari Bölük Ağası (Musul)
İkinci Süvari Bölük Ağası (Musul)
Üçüncü Süvari Bölük Ağası (Musul)
Dördüncü Süvari Bölük Ağası (Musul)
Beşinci Süvari Bölük Ağası (Musul)

Piyade Bölük Muavinleri

Birinci Piyade Bölük Muavini (Musul)
İkinci Piyade Bölük Muavini (Musul)
Üçüncü Piyade Bölük Muavini (Musul)
Dördüncü Piyade Bölük Muavini (Musul)

Süvari Bölük Muavinleri

Birinci Süvari Bölük Muavini (Musul)
İkinci Süvari Bölük Muavini (Sincar)
Üçüncü Süvari Bölük Muavini (Musul)
Dördüncü Süvari Bölük Muavini (Musul)
Beşinci Süvari Bölük Muavini (Duhok)

Piyade Jurnal Eminleri

Birinci Piyade Jurnal Emni (Musul)
Üçüncü Piyade Jurnal Emni (Duhok)
Dördüncü Piyade Jurnal Emni (Musul)

Süvari Jurnal Eminleri

Birinci Süvari Jurnal Emni (Musul)
İkinci Süvari Jurnal Emni (Musul)
Üçüncü Süvari Jurnal Emni (Akra)
Dördüncü Süvari Jurnal Emni (Musul)
Beşinci Süvari Jurnal Emni (Zaho)

²⁸⁰ Tanzimat'tan sonra memleket içi güven ve emniyet işleriyle vazifeli daireye verilen ad. Polis, jandarma.

MUSUL'DA BULUNAN ASKERİ TEŞKİLAT

Merkez Kumandanı Mirliya Said Paşa

Süvari Otuz Beşinci Alayın Ümera ve Zabitanı²⁸¹

Miralay, Kaymakam, Binbaşı , Alay Kâtibi, Kolağası, İkinci Kâtip, Esvab Emîni, Birinci Yüzbaşı, Yüzbaşı Vekili, İkinci Yüzbaşı, Üçüncü Yüzbaşı, Üçüncü Yüzbaşı Vekili, Dördüncü Yüzbaşı, Dördüncü Yüzbaşı Vekili, Beşinci Yüzbaşı Vekili, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Beşinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
Baytar Binbaşı , Tabip Binbaşı, Tabip Kolağası

Piyade Kırk Yedinci Alayın Ümera ve Zabitanı

Miralay, Kaymakam, Tabip Binbaşı

Birinci Tabur Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Alay Müftüsü, Tabur Kâtibi , Yüzbaşı (3 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet, 2 Adet Münhâl), Mülazım-ı Sani (4 Adet), Cerrah

İkinci Tabur Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabip Kolağası, Tabur Kâtibi, Tabur İmamı, Yüzbaşı (4 Adet, 1 Adet Münhâl), Mülazım-ı Evvel (2 Adet), Mülazım-ı Sani (5 Adet), Eczacı, Cerrah

Üçüncü Tabur Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabip Kolağası, Tabur İmamı, Tabur Kâtibi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet, 1 Adet Münhâl), Mülazım-ı Sani (2 Adet Münhâl), Eczacı, Cerrah

Dördüncü Tabur

Binbaşı, Kolağası, Tabip Kolağası, İmam, Yüzbaşı (4 Adet, 1 Adet Münhâl), Mülazım-ı Evvel (3 Adet, 1 Adet Münhâl), Mülazım-ı Sani (3 Adet), Eczacı, Cerrah

Topçu Alayının İkinci Taburunun Musul'daki Dağ Bölüğü

Yüzbaşı, Mülazım

Redif Sınıfı Mukaddem Elli İkinci Liva Ümera ve Zabitanı

Elli İkinci Liva Komutanı Mirliya İsmail Hakkı Paşa

Yüz Üçüncü Alay Komutanı Miralay

Yüz Dördüncü Alay Komutanı Miralay

Yüz Üçüncü Alay Kaymakamı

Yüz Dördüncü Alay Kaymakamı

İmadiye Tabur Komutanı Binbaşı

²⁸¹ Binbaşı, yarbay, albay rütbelerinde bulunan fermanlı subaylara ümera adı verilir. Bu rütbelerin altında bulunanlara zâbitân, üstündekilere de erkân adı verilir.

Zibar Tabur Komutanı Binbaşı
Akra Tabur Komutanı Binbaşı
Duhok Tabur Komutanı Binbaşı
Birinci Musul Taburu Binbaşısı
İkinci Musul Taburu Binbaşısı
Reşidiye Taburu Binbaşısı
Yarımca Binbaşısı
Alay Kâtibi

Birinci Musul Taburu Kolağası, Tabur Kâtibi, Birinci Yüzbaşı, İkinci Yüzbaşı, Üçüncü Yüzbaşı, Dördüncü Yüzbaşı, Birinci Mülazım-ı Evvel , İkinci Mülazım-ı Evvel , Üçüncü Mülazım-ı Evvel, Dördüncü Mülazım-ı Evvel, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi

İdare Merkezinde Müteşekkil Divan-ı Harp Ümerası

Nizamiye Kırk Yedinci Alay Komutanı Miralay
Redif Yüz Dördüncü Alay Komutanı Miralay
Redif Yüz İkinci Alay Komutanı Miralay
Nizamiye Kırk Yedinci Alay Kaymakamı
Redif Yüz Üçüncü Alay Kaymakamı
Reşidiye Taburu Binbaşısı

VİLAYET MERKEZİNE BAĞLI KAZALAR

Zaho Kazası

Kaza Memurları

Kaymakam: Said Bey

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, Sandık Emni, Mal Müdürü Muavini

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdür, Tahrirat Kâtibi

Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, Üye (2 Adet), Başkâtip, Sanisi, Müstantik Muavini, İcra Mübaşiri (2 Adet)

Belediye Meclisi

Belediye Reisi, Üye (4 Adet)

Diğer Memurlar

Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Nüfus Memuru, Tapu Kâtibi, Nüfus Kâtibi, Reji Memuru, Vergi Kâtibi

Zaptiye Memurları

Üçüncü Süvari Yüzbaşısı, Jurnal Emni

Duhok Kazası**Kaza Memurları**

Kaymakam: Mustafa Salim Efendi

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, Sandık Emni

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, Üye (2 Adet), Başkâtip, Sanisi, Müstantik Muavini, İcra Mübaşiri (2 Adet)

Diğer Memurlar

Zaptiye Bölük Ağası²⁸², Vergi Kâtibi, Muavini, Tapu Kâtibi, Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi, Anbar Memuru, Reji Memuru, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Elkoş Düyûn-ı Umûmiye Memuru

Duhok Kazasına Tâbi Mizuri Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Mizuri Reji Memuru

Akra Kazası**Kaza Memurları**

Kaymakam: Tahir Bey

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Müdür Muavini ve Vergi Kâtibi, Tahrirat Kâtibi, Sürçi Vergi Kâtibi

Kaza İdare Meclisi²⁸³

Üye (4 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, Üye (2 Adet), Başkâtip, Müstantik Muavini, İkinci Kâtip, İcra Mübaşiri

²⁸² Bu salnameye göre Dahuk kazasında; iki bölük redif askeri ve 37 piyade askeri ve 18 kişiden oluşan süvari zabtiye bölüğü bulunmaktadır

²⁸³ Salnamede reis ve tabii üyeler yazılı değildir.

Diğer Memurlar

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi, Reji Memuru, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Tapu Kâtibi, Nâfia²⁸⁴ Tahsildarı, Anbar Memuru

Zabıta Memuru

Yüzbaşı, Jurnal Emini

Redif Dairesi

Binbaşı, Yüzbaşı (3 Adet), Tabur Kâtibi, Mülazım (4 Adet)

Sincar Kazası**Kaza Memurları**

Kaymakam: Mustafa Efendi

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavini ve Vergi Kâtibi, Defter-i Hakani Kâtibi

Redif Dairesi

Redif Yüzbaşı, Mülazım

Zabıta Dairesi

Zaptiye Mülazımı

Telafer Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Anbar Memuru

Telafer Nahiyesi Üyeleri: 5 Adet

Zibar Kazası**Kaza Memurları**

Kaymakam: Mustafa Efendi

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Üyeleri

Üye (4 Adet)

²⁸⁴ Bayındırlık işleri.

Nüfus Memuru**Zabıta Memuru****Redif Dairesi**

Binbaşı, Kolağası, Kâtip, Yüzbaşı (3 Adet), Mülazım (4 Adet)

SEHR-İ ZOR SANCAĞI**Liva Memurları**

Mutasarrıf²⁸⁵: Mehdi Paşa (Mirmiran)

Naib, Müftü, Muhasebeci, Tahrirat Müdürü

Liva İdare Meclisi

Reis: Mutasarrıf Paşa

Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Muhasebeci, Tahrirat Müdürü; Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Liva Muhasebe Kalemi

Varidat Kâtibi, Masarifat Kâtibi, Masarifat Refiki (4 Adet), Yevmiye Mukayyadı (2 Adet), Evrak Mukayyadı, Varidat Refiki (3 Adet)

İdare Meclisi Kalemi

Başkâtip, Refiki

Tahrirat Kalemi

Kâtip (4 Adet), Arapça ve Farsça Kâtibi

Evrak Kalemi

Evrak Müdürü, Refiki, Kâtip (3 Adet)

Defter-i Hakani Dairesi

Defter-i Hakani Memuru, Kâtip, Yoklama Kâtibi

Vergi Dairesi

Vergi Kâtibi, Refiki, Defterci

Bidayet Mahkemesi

Ceza Reisi, Müddei-i Umumi Muavini, Müstantik, Üye (4 Adet), Üye Mülazımı (2 Adet)

Bidayet Mahkemesi Kalemi

Başkâtip, Zabıt Kâtibi (4 Adet), İcra Memuru, Mübaşir (2 Adet)

²⁸⁵ Tanzîmat'tan sonra bir sancağın en büyük idare amiri, tasarruf eden, kendinde kullanma hakkı ve yetkisi bulunan.

Belediye Meclisi

Belediye Reisi, Üye (8 Adet), Belediye Hekimi

Başkâtip, Kâtip-i Sani, Refik (2 Adet)

Rüştiye Mektebi

Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani, Yazı ve Hece Muallimi, Bevvab²⁸⁶

Telgraf ve Posta Memurları

Telgraf Müdürü, Muhabere Memuru (3 Adet)

Reji Dairesi

Reji Müdürü, Kâtip, Refiki

Düyûn-ı Umûmiye Dairesi

Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Kâtip, Refiki

Evkaf Dairesi

Evkaf Müdürü, Kâtip

Nüfus Dairesi

Nüfus Memuru, Kâtip

Anbar Memuru; Sandık Emni**Mahpushane Memurları**

Mahpushane Müdürü, Kâtip

(Altın)Köprü Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi, Telgraf Müdürü, Anbar Memuru

Melha Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Şivan Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi

Tuzhurmatı Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi

Kil Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Davude Reisi

²⁸⁶ Kapıcı, çocukları okula getirip götüreren okul hademesi.

Ravanduz Kazası**Kaymakam:** İbrahim Efendi

Naib, Müftü , Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü; Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani, Müstantik Muavini, Üye (2 Adet), Odacı, İcra Mübaşiri (2 Adet)

Rüştiye Mektebi

Rüştiye Mektebi Muallimi, Yazı Hocası, Bevvab

Telgraf ve Posta Memuru; Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi; Vergi Kâtibi; Sandık Emni; Anbar Memuru; Reji Memuru**Karantina Memurları**

Karantina Doktoru, Kâtip, Gardiyan (2 Adet)

Deyre Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Balık Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Bradust Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Askeri Daire

Binbaşı, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet, 1 Adet Münhâl), Mülazım-ı Sani (5 Adet), Eczacı, Cerrah

Salahiye Kazası**Kaymakam:** Abdullah Bey

Naib, Müftü, Mal Müdürü Vekili, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet, 1 Adet Münhâl)

Bidayet Mahkemesi

Kâtip-i Evvel, Müstantik Muavini, Üye (2 Adet), İcra Mübaşiri (2 Adet), Odacı

Duyun-ı Umumi Memuru; Reji Memuru; Evkaf Vekili Telgraf ve Posta Müdürü, Telgraf Müvezzii**Karatepe Nahiyesi**

Müdür, Kâtip, Anbar Memuru

Salahiye Arazi-i Seniyye Memurluğu

Memur, Kâtip, Kaza Sandık Emni, Anbar Memuru

Erbil Kazası

Kaymakam: Abdullah Paşa (Emirü'l-ümera)

Naib , Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Kâtip-i Evvel, Müstantik Muavini, Kâtip-i Sani, Üye (2 Adet), İcra Mübaşiri (2 Adet)

Belediye Meclisi

Belediye Reisi, Üye (3 Adet), Kâtip

Kaza Sandık Emni; Vergi Kâtibi; Nüfus Memuru; Anbar Memuru; Telgraf Memuru**Sultaniye Nahiyesi**

Müdür, Kâtip

Dizeyi Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Rüştiye Mektebi

Rüştiye Mektebi Muallimi, Muallim-i Sani

Köysancak Kazası

Kaymakam: Neşet Efendi

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Kâtip-i Evvel, Müstantik Muavini, Kâtip-i Sani, Üye (2 Adet), İcra Mübaşiri (2 Adet)

Belediye Meclisi

Belediye Reisi, Üye (2 Adet), Kâtip, Sandık Emni

Vergi Kâtibi; Nüfus Memuru**Dakuk Nahiyesi**

Müdür, Kâtip

Raniye Kazası**Kaymakam:** Abdurrahman Bey

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet, 1

Adet Münhâl)

Bidayet Mahkemesi

Kâtip-i Evvel, Müstantik Muavini, Kâtip-i Sani, Üye (2 Adet), İcra Mübaşiri (2 Adet)

Sandık Emni; Anbar Memuru ; Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi**On İkinci Fırka****Komutan:** Edhem Paşa**Nizamiye Kırk Beşinci Alayın Üçüncü Taburu**

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Birinci Bölük Yüzbaşı, İkinci Bölük Yüzbaşı, Üçüncü Bölük Yüzbaşı, Dördüncü Bölük Yüzbaşı, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, İmam, Tabip Kolağası, Eczacı, Cerrah, Çakmakçı

Nizamiye Kırk Beşinci Alayın Dördüncü Ester Süvar Taburu

Kaymakam, Binbaşı , Kolağası, Tabur Kâtibi, Tabip Binbaşı, Birinci Bölük Yüzbaşı, İkinci Bölük Yüzbaşı, Üçüncü Bölük Yüzbaşı, Dördüncü Bölük Yüzbaşı, Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, İmam, Eczacı, Çakmakçı, Cerrah

Kırk Altıncı Alayın Üçüncü Taburu

Miralay, Kaymakam, Binbaşı, Tabip Binbaşı, Alay Emni, Alay Müftüsü, Kolağası, Tabur Kâtibi, İmam, Birinci Bölük Yüzbaşı, Sancakdar (Mülazım-i Sani), Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Yüzbaşı, Üçüncü Bölük Yüzbaşı, Dördüncü Bölük Yüzbaşı, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Cerrah, Eczacı, Çakmakçı

Süvari Otuz Dördüncü Alay

Kaymakam, Binbaşı, Alay Kâtibi, Kâtip-i Sani, Baytar Kolağası, Tabip Kolağası (2 Adet), Birinci Bölük Yüzbaşı Vekili, İkinci Bölük Yüzbaşı Vekili, Üçüncü Bölük Yüzbaşı Vekili, Dördüncü Bölük Yüzbaşı Vekili, Beşinci Bölük Yüzbaşı Vekili, Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli (2 Adet), Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli (2 Adet), İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli (2 Adet), Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli (2 Adet), Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Beşinci Bölük Mülazım-ı Evveli (2 Adet), Beşinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Eczacı, Çakmakçı, Cerrah

Süvari Otuz Altıncı Alay

Miralay, Kaymakam, Binbaşı, Tabip Kaymakam, Alay Kâtibi, Kâtip-i Sani, Tabip Kolağası, İmam-ı Evvel, İmam-ı Sani, Baytar Yüzbaşı, Birinci Bölük Yüzbaşı, İkinci Bölük Yüzbaşı, Üçüncü Bölük Yüzbaşı, Üçüncü Bölük Yüzbaşı Vekili, Dördüncü Bölük Yüzbaşı, Dördüncü Bölük Yüzbaşı Vekili, Beşinci Bölük Yüzbaşı, Beşinci Bölük Yüzbaşı Vekili, Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli (2 Adet), Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Beşinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Eczacı, Cerrah, Tımarcı, Çakmakçı

Elli Birinci Livanın Yüz Birinci Alayının Birinci Redif Taburu**Liva Komutanı:** İbrahim Hakkı Paşa

Miralay, Kaymakam, Binbaşı, Kolağası, Alay Kâtibi, Tabur Kâtibi

Birinci Bölük Yüzbaşı, İkinci Bölük Yüzbaşı, Üçüncü Bölük Yüzbaşı, Dördüncü Bölük Yüzbaşı, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Depo Memuru (Mülazım-ı Evvel), Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, Çakmakçı

Redif Yüz Birinci Alayın Üçüncü Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Birinci Bölük Yüzbaşı, İkinci Bölük Yüzbaşı, Dördüncü Bölük Yüzbaşı, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Depo Memuru (Mülazım-ı Sani), Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi

Yüz Birinci Alayın İkinci Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Birinci Bölük Yüzbaşı, Üçüncü Bölük Yüzbaşı, Dördüncü Bölük Yüzbaşı, Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Depo Memuru (Mülazım-ı Sani), İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi

SÜLEYMANİYE SANCAĞI**Liva Erkânı**

Mutasarrıf: Behram Paşa (Mirmiran)

Naib, Müftü, Muhasebeci, Nakib, Tahrirat Müdürü

İdare Meclisi Üyeleri

Üye (4 Adet)

Liva Memurları

Telgraf Müdürü, Muavini

Reji Müdürü, Başkâtibi

Rüsumat Müdürü, Başkâtip, İkinci Kâtip

Karantina Müdürü, Kâtibi

Tahrirat Kalemi

Refik-i Evvel²⁸⁷, Evrak Memuru, Meclis Kâtibi, Telgraf Mukayyidi, Mübeyyiz (4 Adet)

²⁸⁷ Birinci Yardımcı.

Liva Muhasebe Kalemı

Varidat Kâtibi, Masarifat Kâtibi, Mesalih-i Cariye Kâtibi, Varidat Refiki (2 Adet), Yevmiye Mukayyıdı, Masarif Refiki, Evrak Mukayyıdı, Mübeyyiz, Sandık Emını, Anbar Memuru

Emlâk-ı Hümayun Dairesi

Emlâk-ı Hümayun Memuru (Miralay), Başkâtip, Muavini

Defter-i Hakani Dairesi

Defter-i Hakani Memuru, Başkâtip, Merkez Kâtibi

Nüfus Dairesi

Nüfus Memuru, Kâtip

Vergi Dairesi

Vergi Kâtibi, Refiki

Belediye Dairesi

Belediye Reisi, Başkâtip, Üye (4 Adet)

Rüştiye Mektebi

Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani, Yazı Muallimi; Talebe Adedi: 103

ADLİYE

Hukuk Dairesi: Reis-i Evvel, Üye (2 Adet), Üye Mülazımı

Ceza Dairesi: Reis, Üye (2 Adet), Üye Mülazımı

Müddeilik Dairesi: Müddei-i Umumi Muavini, Tahkik

İstintak Dairesi: Müstantik Muavini

Adliye Kalemı: Başkâtip, Zabıt Kâtibi (4 Adet)

ASAKİR-İ ŞAHANE**Kırk Beşinci Alayın Birinci Taburu**

Binbaşı, Müftü, Tabip Kolağası, Eczacı, Cerrah, Tüfekçi, Kâtip Muavini

Yüzbaşı (3 Adet), Mülazım-ı Evvel (3 Adet), Sancakdar (Mülazım-ı Sani), Mülazım-ı Sani (3 Adet)

Mızıkâ Muallimi (Kolağası), Muavini (Mülazım-ı Sani)

Piyade Kırk Beşinci Alayın İkinci Taburu

Miralay, Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, İmam, Tabip Kolağası, Cerrah

Yüzbaşı (3 Adet), Mülazım-ı Evvel (3 Adet), Mülazım-ı Sani (4 Adet)

Nizamiye Kırk Altıncı Alayın Birinci Taburu

Miralay, Kaymakam, Binbaşı, Tabip Kaymakam, Alay Emını, Alay Kâtibi, Alay Müftüsü, Tabur Kâtibi, Cerrah

Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-1 Evvel (2 Adet), Mülazım-1 Sani (4 Adet), Eczacı
Nizamiye Kırk Altıncı Alayın İkinci Taburu
 Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, İmam, Eczacı, Tımarcı, Tüfekçi
 Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-1 Evvel (4 Adet), Mülazım-1 Sani (6 Adet)

Zaptiye Dairesi

Tabur Ağası, Hesap Emni, Süvari Yüzbaşısı, Süvari Mülazımı, Piyade Yüzbaşısı,
 Piyade Mülazımı, Piyade Mülazım-1 Sanisi,

Mevcut Bulunan Zabitan ve Silahendaz²⁸⁸ Efrad

Zabitan: 13 Süvari: 50 Piyade: 80

Bazyan Kazası

Kaymakam: Seyid Ahmed Efendi
 Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi Üyeleri

Üye (4 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Reis, Üye (2 Adet), Müstantik Muavini, Birinci Kâtip, İkinci Kâtip,

Zabıta: Mülazım-1 Sani

Kazaya Bağlı Nahiyeler

Kale Sivike Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Senkav Nahiyesi

Müdür, Kâtibi, Nüfus Memuru, Kâtibi

Merge Kazası

Kaymakam: Mahmud Bey
 Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi Üyeleri

Üye (4 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Reis, Üye (2 Adet), Müstantik Muavini, Birinci Kâtip, İkinci Kâtip,

Zabıta: Yüzbaşı

²⁸⁸ Tüfekli asker.

Kazaya Bağlı Nahiyeler**Surtaş Nahiyesi**

Müdür, Kâtip

Peşder Nahiyesi

Müdür, Kâtibi, Nüfus Memuru, Kâtibi

Şehr-i Pazar Kazası**Kaymakam:** Kadir Bey

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi Üyeleri

Üye (3 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Reis, Üye (2 Adet), Müstantik Muavini, Birinci Kâtip, İkinci Kâtip,

Zabıta: Mülazım

Kazaya Bağlı Nahiyeler**Mavet Nahiyesi**

Müdür, Kâtip, Nüfus Memuru, Kâtibi

Gülanber Kazası**Kaymakam:** Osman Bey

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi Üyeleri

Üye (4 Adet, 1 Adet Münhâl)

Bidayet Mahkemesi

Reis, Üye (2 Adet), Müstantik Muavini, Birinci Kâtip, İkinci Kâtip,

Zabıta: Mülazım-ı Sani

Kazaya Bağlı Nahiyeler**Seruçek Nahiyesi**

Müdür, Kâtip

Kızılca Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Nüfus Memuru, Kâtibi

H. 1310 SALNAMESİ

Vilayet Memurları

Zaptiye Alay Beyi, Nüfus Nazırı, Vergi Müdürü, Evkaf Muhasebecisi, Evrak Müdürü, Posta ve Telgraf Müdürü.

Vilayet Kalemleri

Mektubî Kalemi

Mümeyyiz, Müsevvid (3 Adet), Mübeyyiz (7 Adet)

Vilayet İdare Meclisi Kalemi

Başkâtip, Müsevvid (2 Adet), Mübeyyiz (2 Adet)

Vilayet Evrak Kalemi

Evrak Müdürü, Müdür Muavini, Mukayyid (4 Adet), Mülazım (2 Adet)

Vilayet Muhasebe Kalemi

Mümeyyiz

Varidat Kâtibi, Muavini

Mesarifat Kâtibi, Muavini, Refiki (2 Adet)

Merkez Varidat Kâtibi, Muavini, Refiki (2 Adet)

Mesarifat Kâtibi, Muavini, Refiki (2 Adet)

Yevmiye Kâtibi, Sandık Emni, Anbar Memuru

Evkaf Dairesi

Evkaf Muhasebecisi

Başkâtip

Nüfus Nezaret Dairesi

Nüfus Nazırı

Birinci âtip K

Üçüncü Kâtip

Defter-i Hakani Kalemi

Defter-i Hakani Memuru, Başkâtip, Merkez Tapu Kâtibi

Vilayet İdare Meclisi İstintak Dairesi

Müddei-i Umumi, Müstantik, Kâtip

Tahrir ve Vergi Dairesi

Tahrir ve Vergi Müdürü, Mizan Başkâtibi, Vergi Kâtibi, Refik-i Evvel, Refik-i Sani,

Batı Tarafı ve Şeyhan Nahiyesi Vergi Kâtibi

Doğu Tarafı Vergi Kâtibi

Telafer Nahiyesi Vergi Kâtibi ve Defterci.

Seyyar Vergi Heyeti

Birinci Fırka Muharrir-i Evveli, Muharrir-i Sani, Mukayyid (2 Adet), Messah (2 Adet)

İkinci Fırka Muharrir-i Evveli, Muharrir-i Sani, Mukayyid (2 Adet), Messah (2 Adet)

Vilayet Maarif İdaresi

Maarif Muhasebecisi, Sandık Emni

Rüştiye Mektebi²⁸⁹ Muallim-i Evveli²⁹⁰, Muallim-i Sani, Muallim-i Salis, Hatt Muallimi²⁹¹

Ticaret ve Ziraat Odası

Reis-i Evvel, Reis-i Sani, Üye (10 Adet), Kâtip

Ziraat Bankası Şubesi

Müdür, Başkâtip, Kâtip, Tahsildar

Şube İdare Meclisi

Reis, Üye (5 Adet)

Duhok Ziraat Bankası Sandığı

Muhasebe Kâtibi

Reis ve 6 Adet Üye

Akra Ziraat Bankası Sandığı

Muhasebe Kâtibi

Reis ve 6 Adet Üye

Sincar Ziraat Bankası Sandığı

Muhasebe Kâtibi

Reis ve 4 Adet Üye

Vilayet Matbaası

Nazırı: Vilayet Mektubisi, Gazete Muharriri²⁹², Hesap Kâtibi, Sermürettip²⁹³ ve Makinist, Mürettip (2 Adet), Makine Döndürücüsü

Evkaf Komisyonu

Reis: Müftü, Tabi Üye Evkaf Muhasebecisi, Üye (3 Adet), Evkaf Kâtibi

Tahsilat İdaresi

Reis Kumandan Vekili: Miralay, Üye Binbaşı (2 Adet), Üye (Zaptiye Tabur Ağası), Üye (Kolağası), Üye (6 Adet), Kâtip

ADLİYE DAİRELERİ

Musul Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi

Reis-i Evvel, Üye (2 Adet), Üye Mülazımı

²⁸⁹ İptidai ile idadi arasında –üçü ilk ve üçü orta olmak üzere– altı sınıflık okul, orta okul.

²⁹⁰ Muallim-i evvel: Birinci Öğretmen, sâni: ikinci, salis: üçüncü.

²⁹¹ Yazı öğretmeni.

²⁹² Gazeteci, Gazete yazarı.

²⁹³ Matbaada yazı dizicisi, Ser Mürettip: Baş dizgici.

Musul Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi

Reis, Müddei-i Umumi, Üye (2 Adet), Üye Mülazımı

Bidayet Mahkemesi Kalemi

Başkâtip, Zabıt Kâtibi (4 Adet)

İstintak Dairesi

Müstantik-i Evvel, Müstantik-i Sani

İcra Dairesi

İcra Memuru, Mübaşir (2 Adet)

Mukavelat Dairesi

Mukavelat Muharriri, Muavini, Mübaşir (2 Adet)

Bidayet Mahkemesi Ticaret Kısmı

Reis-i Evvel: Naib, Bidayet Mahkemesi Üyesi (2 Adet), Seçilmiş Üye (4 Adet), Zabıt Kâtibi

Şer'îye Mahkemesi²⁹⁴ Dairesi

Başkâtip, Müsevvid (2 Adet), Mübeyyiz (2 Adet), Mukayyid-ı Evvel, Mukayyid-ı Sani, Mukayyid Muavini, Muhzır²⁹⁵ Baş, Eytam²⁹⁶ Müdürü

Nâfia Dairesi**Fen Memurları**

Sermühendis, Kondüktör (2 Adet)

Nâfia Komisyonu Heyeti

Komisyon Başkanı Vali Paşa

Komisyon Üyeleri: Sermühendis, Nüfus Nazırı, Belediye Üyesi, Banka Müdürü, Üye (2 Adet), Kâtip

Maarif Meclisi

Müftü, Defter-i Hakani Memuru, Mektubi Mümeyyizi, Nüfus Nazırı, Maarif Muhasibi

Posta ve Telgraf Dairesi

Telgraf ve Posta Müdürü, Sermuhabere Memuru, Muhabere Memuru (2 Adet), Fransızca Muhabere Memuru, Posta Kâtibi

Belediye Dairesi

Reis, Üye (7 Adet)

²⁹⁴ Şer'î mahkeme, şeriat hükümlerine göre davalara bakan mahkeme.

²⁹⁵ Şer'î mahkemelerde mübaşir hizmetini gören kimse.

²⁹⁶ Anası babası ölmüş, yalnız kalmış küçük çocuklar. Yetimler, öksüzler.

Belediye Memurları

Başkâtip, Bina Memuru, Sandık Emmini, Müfettiş, Çavuş (11 Adet)

Reji İdaresi

Müdür, Başkâtip, Kâtip-i Sani, Tezakir Muharriri, Cedvel Mukayyıdı, Anbarcı, Kantarcı

Bağlılar: Zaho Kazası Memuru, İmadiye Kazası Memuru, Mizuri Nahiyesi Memuru, Birvari-i Bala Nahiyesi Memuru, Duhok Kazası Memuru, Akra Kazası Memuru

Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi

Müdür, Başkâtip, Kâtip (2 Adet), Sandık Emmini

EMLÂK-I HÜMAYUN İDARESİ

Komisyon Başkanı ve İdare Müdürü Erkân-ı Harp Mirliya Mehmed Nazif Paşa

Komisyon Üyeleri: Muhasebeci, Tahrirat Başkâtibi, Orman Müfettişi, Müfettiş ve Sermühendis (Binbaşı)

Muhasebe Kalemi

Muhasebeci, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani, Kâtip-i Salis, Mukayyıd, Mübeyyiz, Sandık Emmini

Tahrirat Kalemi

Başkâtip, Müsevvid-i Evvel, Müsevvid-i Sani, Mübeyyiz-i Evvel, Mübeyyiz-i Sani, Evrak Mukayyıdı, Evrak Mukayyıd Refiki

Hendesehane

Mühendis (Binbaşı), Muvakkat Mühendisler (1 Adet Yüzbaşı, 2 Adet Mülazım-ı Sani), Daimi Mühendis (1 Adet Mülazım-ı Evvel, 1 Adet Mülazım-ı Sani)

Orman Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani, Zap Muavinliği Kâtibi

Zemar Şubesi

Memur, Kâtip

Şirket Şubesi

Memur, Kâtip

Şemamek Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani, Sandık Emmini, Tahsildar Tercil Muavini, Tercil Kâtibi

Salahiye Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani
Tuzhurmatı Muavini, Tuzhurmatı Kâtibi
Karatepe Muavini, Kâtibi

Serçınar Şubesi

Memur (Miralay), Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani
 Merge Muavini, Merge Kâtip
 Gülanber Muavini, Kâtip

MUSUL ZABTİYE ALAYI VE TABUR HEYETİ**Birinci Musul Taburu**

Alay Beyi, Tabur Ağası, İdare Emni, Hesap Emni

Birinci Piyade Bölüğü

Bölük Ağası, Bölük Muavini, Jurnal Emni

İkinci Piyade Bölüğü

Bölük Ağası, Bölük Muavini, Jurnal Emni

Üçüncü Piyade Bölüğü

Bölük Ağası, Bölük Muavini , Jurnal Emni

Dördüncü Piyade Bölüğü

Bölük Ağası, Bölük Muavini, Jurnal Emni

Birinci Süvari Bölüğü

Bölük Ağası, Bölük Muavini, Jurnal Emni

İkinci Süvari Bölüğü

Bölük Ağası, Bölük Muavini, Jurnal Emni

Üçüncü Süvari Bölüğü

Bölük Ağası, Bölük Muavini, Jurnal Emni

Dördüncü Süvari Bölüğü

Bölük Ağası, Bölük Muavini , Jurnal Emni

Beşinci Süvari Bölüğü

Bölük Ağası, Bölük Muavini , Jurnal Emni

Irak Bölge İslahat Kumandanı Ferik Ömer Vehbi Paşa

Kumandan Vekili Faik Paşa

Kırk Yedinci Alayın Birinci Taburu

Kaymakam, Binbaşı, Tabip Binbaşı, Eczacı,

Birinci Bölük: Yüzbaşı, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

İkinci Bölük: Yüzbaşı, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Üçüncü Bölük: Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

Dördüncü Bölük: Yüzbaşı, Mülazım-1 Sani, Tüfekçi Ustası

Nizamiye Kırk Yedinci Alayın İkinci Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Tabur İmamı, Tabip Sol Kolağası, Cerrah, Yüzbaşı (3 Adet), Mülazım-1 Evvel (2 Adet), Mülazım-1 Sani (7 Adet), Tüfekçi Ustası

Piyade Kırk Yedinci Alayın Üçüncü Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, İmam, Eczacı, Cerrah, Tüfekçi Ustası, Yüzbaşı (3 Adet), Mülazım-1 Evvel (4 Adet), Mülazım-1 Sani (8 Adet)

Piyade Kırk Yedinci Alayın Üçüncü Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Tabur İmamı, Misafir Tabip Kolağası, Eczacı (2 Adet), Tüfekçi Ustası

Birinci Bölük: Yüzbaşı, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

İkinci Bölük: Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Üçüncü Bölük: Yüzbaşı, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Dördüncü Bölük: Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Musul Vilayeti Dâhilinde Bulunan Redif Zabitanı

Redif Kumandan Vekili Miralay

Miralay

Binbaşı

Alay Kâtibi

Kolağası

Tabur Kâtibi

Tüfekçi Ustası

Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-1 Evvel (4 Adet), Mülazım-1 Sani (4 Adet)

Redif Yüz Dördüncü Alayın İkinci Musul Taburu

Kaymakam, Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Yüzbaşı (2 Adet), Mülazım-1 Evvel (4 Adet), Mülazım-1 Sani (4 Adet), Tüfekçi Ustası

Redif Yüz Dördüncü Alayın Üçüncü Reşidiye Taburu

Binbaşı, Kolağası , Tabur Kâtibi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet, 1 Adet Münhâl), Mülazım-ı Sani (4 Adet), Tüfekçi Ustası
Yüzbaşı (2 Adet), Mülazım-ı Sani

Redif Yüz Dördüncü Alayın Dördüncü Yarımca Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet, 1 Adet Münhâl), Mülazım-ı Sani (4 Adet)

Redif Yüz Üçüncü Alayın Birinci İmadiye Taburu

Binbaşı, Sağ Kolağası, Tabur Kâtibi,

Birinci Bölük: Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel , Mülazım-ı Sani

İkinci Bölük: Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

Üçüncü Bölük: Yüzbaşı , Mülazım-ı Evvel , Mülazım-ı Sani

Dördüncü Bölük: Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

Musul'da Otuz Beşinci Süvari Alayı

Miralay, Kaymakam, Binbaşı (2 Adet), Alay Emni, Alay Kâtibi, Kolağası, Tabip
Kolağası (2 Adet), Kâtip-i Sani, Baytar Kolağası, Esvab Emni, Eczacı Yüzbaşı,
Eczacı, Demirci, İmam (2 Adet), Sarracbaşı Usta, Nalbantbaşı Usta, Tüfekçi Usta

Yüzbaşı (2 Adet), Mülazım-ı Evvel (2 Adet), Mülazım-ı Sani (2 Adet)

Yüzbaşı, Yüzbaşı Vekili, Mülazım-ı Evvel (2 Adet), Mülazım-ı Sani (2 Adet)

Yüzbaşı, Yüzbaşı Vekili, Mülazım-ı Evvel (3 Adet)

Yüzbaşı, Yüzbaşı Vekili, Mülazım-ı Evvel (3 Adet)

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel (2 Adet), Mülazım-ı Sani (3 Adet)

Yirmi Dördüncü Liva Dâhilinde Bulunan Komisyon Reis ve Üyeleri**Hayvanat Mübayaa Komisyonu**

Reis: Kumandan Vekili Miralay

Üyeler: Süvari Miralay, Süvari Yüzbaşı, Topçu Mülazımı, Baytar Müfettişi

Binbaşı, Süvari Baytar Kolağası, Süvari Alay Kâtibi

Ebniye²⁹⁷ Komisyonu

Reis: Miralay

Üyeler: Emlâk-ı Hümayun Sermühendisi Binbaşı, Süvari Kolağası, Redif Yüzbaşı,

Redif Mülazım-ı Evveli, Süvari Yüzbaşı Vekili, Kâtip

İmtihan Komisyonu

Reis: Binbaşı

Üyeler: Kolağası, Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Erkân-ı Harp Mülazımı, Mülazım-ı Sani

²⁹⁷ Binalar.

Divan-ı Harp

Reis: Binbaşı

Üyeler: Süvari Binbaşı, Süvari Alay Emni, Kolağası, Redif Yüzbaşı, Mülazım

VİLAYET MERKEZİNE BAĞLI KAZALAR**Zaho Kazası****Kaza Memurları**

Kaymakam: İshak Hakkı Efendi

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, Sandık Emni, Mal Müdürü Muavini

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet, 1 Adet Münhâl)

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, Üye (2 Adet), Başkâtıp, Kâtıp-i Sani, Müstantik Muavini, İcra Mübaşiri (2 Adet), Odacı

Belediye Meclisi

Reis, Kâtıp

Diğer Memurlar

Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi, Reji Memuru, Sandık Emni

Redif ve Zabıta Memurları

Redif Yüzbaşısı, Redif Mülazımı, Zaptiye Yüzbaşısı, Zaptiye Mülazımı

Duhok Kazası**Kaza Memurları**

Kaymakam: Şakir Efendi

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, Sandık Emni, Mal Müdürü Muavini

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet, 1 Adet Münhâl)

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, Müddei-i Umumi Muavin Vekili, Üye (2 Adet), Başkâtıp, Kâtıp-i Sani, Müstantik Muavini, İcra Mübaşiri (2 Adet)

Maliye Heyeti

Mal Müdürü, Muavini, Refiki, Sandık Emmini, Keyyal²⁹⁸

Nüfus Dairesi

Memur, Kâtip

Diğer Memurlar

Reji Memuru, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Tapu Kâtibi

Ziraat Bankası Memurları

Reis: Müftü, Kâtip, Üye (5 Adet)

Mizuri Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Reji Memuru

Zabıta Memurları

Mülazım, Mülazım-ı Evvel

Redif Yüz Üçüncü Alayın Dördüncü Duhok Taburu

Miralay, Binbaşı, Tabur Kâtibi

Birinci Bölük: Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

İkinci Bölük: Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

Üçüncü Bölük: Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

Dördüncü Bölük: Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

Akra Kazası**Kaza Memurları**

Kaymakam: Yakup Efendi

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Mal Müdürü Muavini, Tahrirat Kâtibi, Sandık Emmini

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, Başkâtip, Kâtip-i Sani, Üye (2 Adet), Müstantik Muavini, İcra Mübaşiri (2 Adet), Odacı

Maliye Heyeti

Mal Müdürü, Muavini, Sürçi Vergi Kâtibi, Sandık Emmini

Nüfus Dairesi

Memur, Kâtip

²⁹⁸ Kileci, kile ile ölçen kimse.

Diğer Memurlar

Reji Memuru, Düyûn-ı Umûmiye Memuru

Ziraat Bankası Memurları

Reis, Muhasebe Kâtibi, Üye (5 Adet)

Belediye Dairesi

Reis, Üye (5 Adet)

Askeriye Heyeti

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (2 Adet), Mülazım-ı Sani (3 Adet), Depo Memuru (Mülazım-ı Sani)

Sincar Kazası**Kaza Memurları**

Kaymakam: Salim Efendi

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, Sandık Emni

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdür, Tapu Kâtibi

Seçilmiş Üyeler: Üye (3 Adet)

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavini, Tapu Kâtibi, Sandık Emni

Nüfus Dairesi

Memur, Kâtip

Ziraat Bankası Memurları

Reis, Üye (4 Adet), Sandık Emni

Zabıta Memuru**Telafer Nahiyesi**

Müdür, Kâtip, Anbar Memuru

İmadiye Kazası

Kaymakam: Osman Nuri Efendi

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Mal Müdürü Muavini, Tahrirat Kâtibi, Sandık Emni

Kaza İdare Meclisi

Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Nüfus Dairesi

Nüfus Mukayyadı, Kâtip

Adliye Heyeti

Üye ve Müstantik, Üye, Başkâtip, Müstantik Müavini, İkinci Kâtip, Mübaşir (2 Adet), Odacı

Belediye Reisi**Zabıta Memurları**

Yüzbaşı, Jurnal Emni

Davudiye Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Birvari-i Bala Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Birvari-i Zir Nahiyesi

Müdür

Nirve Nahiyesi

Müdür

Reygan Nahiyesi

Müdür

Zibar Kazası**Kaza Memurları**

Kaymakam: Hacı Said Efendi
Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Nüfus Dairesi

Nüfus Memuru, Kâtip, Sandık Emni

Askeriye Heyeti**Redif Dairesi**

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (2 Adet), Mülazım-ı Sani (3 Adet), Ser Çavuş (2 Adet)

Zabıta Memurları

Zabıta Memuru Kol Vekili Çavuş (2 Adet), Onbaşı (2 Adet), Nefer (12 Adet)

Şirvan Nahiyesi

Müdür, Kâtip

ŞEHR-İ ZOR SANCAĞI

Liva Memurları

Mutasarrıf: Abdulvahab Paşa

Naib, Müftü, Muhasebeci, Tahrirat Müdürü, İdare Meclisi Başkâtibi, Refiki

Liva İdare Meclisi

Reis: Mutasarrıf Paşa

Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Muhasebeci, Tahrirat Müdürü; Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Liva Muhasebe Kalemi

Varidat Kâtibi, Masarifat Kâtibi, Masarifat Refiki (4 Adet), Yevmiye Mukayyadı (2 Adet), Evrak Mukayyadı, Varidat Refiki (3 Adet)

Hükümet Dava Vekili

İdare Meclisi Müddei ve Müstantik İdaresi

Müddei-i Umumi Vekili, Müstantik

Tahrirat Kalemi

Tahrirat Muavini, Refiki, Arapça Kâtibi, Mübeyyiz (4 Adet)

Evrak Kalemi

Evrak Müdürü, Refiki (4 Adet)

Defter-i Hakani Dairesi

Defter-i Hakani Memuru, Başkâtip, Refiki, Yoklama Kâtibi

Vergi Dairesi

Memur, Kâtip, Refiki, Defterci

Bidayet Mahkemesi

Ceza Reisi, Müddei-i Umumi Muavini, Müstantik, Üye (4 Adet), Üye Mülazımı (2 Adet)

Bidayet Mahkemesi Kalemi

Başkâtip, Zabıt Kâtibi (4 Adet), İcra Memuru, Mübaşir (2 Adet), Mukavelat Muharriri

Belediye Meclisi

Reis, Üye (8 Adet), Müfettiş, Başkâtip, Kâtip-i Sani, Tabip, Sandık Emni

Rüştiye Mektebi

Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani, Yazı Hocası, Bevvab

Telgraf ve Posta Memurları

Müdür, Muhabere Memuru (3 Adet), Müvezzi (2 Adet)

Reji Dairesi

Müdür, Kâtip, Refiki, Rûsumat Memuru

Düyûn-ı Umûmiye Dairesi

Müdür, Başkâtip, Kâtip-i Sani, Sandık Emîni

Evkaf Dairesi

Müdür, Kâtip, Banka Memuru

Nüfus Dairesi

Memur, Kâtip, Anbar Memuru, Sandık Emîni

Mahpushane Memurları

Müdür, Kâtip, Arazi-i Seniyye Şube Muavini, Kâtip

Merkez Sancağa Bağlı Nahiyeler**Köprü Nahiyesi**

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi, Telgraf Müdürü, Anbar Memuru, Reji Memuru, Düyûn-ı Umûmiye Memuru

Melha Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Şivan Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi

Kil Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Dakuk Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Revanduz Kazası**Kaymakam:** Arif Efendi

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, Farsça Kâtibi, Sandık Emîni

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü; Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Başkâtip, Kâtip-i Sani, Müstantik Muavini, Üye (2 Adet), Odacı, İcra Mübaşiri (2 Adet)

Rüştiye Mektebi

Muallim, Yazı Hocası, Bevvab

Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Telgraf ve Posta Memuru; Reji Memuru; Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi; Sandık Emini; Karantina Doktoru, Kâtip, Gardiyan (2 Adet); Anbar Memuru; Vergi Kâtibi; Banka Muhasebe Kâtibi; Rûsumat Memuru; Rûsumat Kâtibi

Deyre Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Balık Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Bradust Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Askeri Daire

Binbaşı, Kâtip, Kolağası, İmam, Tabip Kolağası, Yüzbaşı (4 Adet, 1 Adet Münhâl), Mülazım-ı Evvel (4 Adet, 1 Adet Münhâl), Mülazım-ı Sani (6 Adet), Eczacı, Cerrah

Salahiye Kazası

Kaymakam Vekili: Mustafa Efendi

Naib, Müftü, Mal Müdürü Vekili, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam Vekili

Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Üye (2 Adet), Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani, Müstantik Muavini, İcra Mübaşiri (2 Adet), Odacı

Evkaf Vekili; Vergi Kâtibi; Duyun-ı Umumi Memuru; Telgraf ve Posta Müdürü; Reji Memuru; Banka Muhasebe Kâtibi

Karatepe Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Salahiye Emlâk-ı Seniyye Memuru, Kâtibi, İkinci Kâtip, Anbar Memuru

Tuzhurmatı Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Arazi-i Seniyye Memuru, Kâtibi, Vergi Kâtibi, Telgraf Memuru

Erbil Kazası**Kaymakam:** Abdullah Paşa (Mirü'l-ümera)

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam Paşa

Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Kâtip-i Evvel, Müstantik Muavini, Kâtip-i Sani, Üye (2 Adet), İcra Mübaşiri (2 Adet)

Belediye Meclisi

Reis, Üye, Kâtip ve Sandık Emni

Diğer Memurlar

Kaza Sandık Emni, Vergi Kâtibi, Dizeyi Vergi Kâtibi, Berani Vergi Kâtibi, Telgraf Memuru, Tapu Kâtibi, Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi, Anbar Memuru, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Reji Memuru

Sultaniye Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Dizeyi Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Rüştiye Mektebi Muallimi, Muallim-i Sani

Arazi-i Seniyye Memuru, Kâtibi, Kâtip-i Sani

Köysancak Kazası**Kaymakam:** Abbas Efendi

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet, 1 Adet Münhâl)

Bidayet Mahkemesi

Başkâtip, Müstantik Muavini, Kâtip-i Sani, Üye (2 Adet), İcra Mübaşiri (2 Adet)

Belediye Meclisi

Reis, Üye (3 Adet), Kâtip

Diğer Memurlar

Vergi Kâtibi, Nüfus Memuru, Kâtibi, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Tapu Kâtibi, Sandık Emni

Reji Dairesi

Müdür, Kâtibi, Refiki

Raniye Kazası

Kaymakam: Abdulkadir Paşa (Mirü'l-ümera)

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam Paşa

Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet, 1

Adet Münhâl)

Bidayet Mahkemesi

Başkâtip, Müstantik Muavini, Kâtip-i Sani, Üye (2 Adet), İcra Mübaşiri (2 Adet)

Diğer Memurlar

Sandık Emni, Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi

Zaptive Taburu

Tabur Ağası, Hesap Emni

1. Piyade Bölük Ağası, Muavini, Jurnal Emni
2. Piyade Bölük Ağası, Muavini, Jurnal Emni
3. Piyade Bölük Ağası, Muavini, Jurnal Emni
4. Piyade Bölük Ağası, Muavini, Jurnal Emni
1. Süvari Bölük Ağası, Muavini, Jurnal Emni
2. Süvari Bölük Ağası, Muavini, Jurnal Emni
3. Süvari Bölük Ağası, Muavini, Jurnal Emni
4. Süvari Bölük Ağası, Muavini, Jurnal Emni
5. Süvari Bölük Ağası, Muavini, Jurnal Emni
6. Süvari Bölük Ağası, Muavini, Jurnal Emni
7. Süvari Bölük Ağası, Muavini, Jurnal Emni

On İkinci Fırka

Komutan: Tevfik Paşa

Erkân-ı Harbiye Mülhak Piyade Yüzbaşı, Erkân-ı Harbiye Mülhak Mülazım-ı Sani

Fırka Divan-ı Harbi Ümera ve Zabitanı

Reis: Süvari Miralay

Üyeler: Alaydan Süvari Kaymakam, Alaydan Piyade Kaymakam, Alaydan Süvari Binbaşı, Alaydan Piyade Binbaşı, Alaydan Piyade Kolağası, Mektepten Topçu Yüzbaşı

Fırka İmtihan Komisyonu Ümera ve Zabitanı

Reis: Mektepten Piyade Binbaşı

Üyeler: Mektepten Piyade Yüzbaşı, Mektepten Piyade Mülazım-ı Sani (2 Adet), Alaydan Piyade Mülazım-ı Sani

Fırka İnşaat Komisyonu Ümera ve Zabitanı

Reis: Mektepten Süvari Kaymakam

Üyeler: Mektepten Topçu Yüzbaşı, Mektepten Süvari Mülazım-ı Sani (2 Adet), Alaydan Piyade Mülazım-ı Evvel

Piyade Kırk Beşinci Alayın Birinci Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Alay Müftüsü, Eczacı, Tüfekçi Usta, Birinci Bölük Yüzbaşı, Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Üçüncü Bölük Yüzbaşı, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Dördüncü Bölük Yüzbaşı, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Kolağası, Mızıka Mülazım-ı Sanisi

Piyade Kırk Beşinci Alayın İkinci Taburu

Miralay, Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, İmam, Tüfekçi, Tabip Kolağası, Eczacı, Cerrah, Birinci Bölük Yüzbaşı, Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), İkinci Bölük Yüzbaşı, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Dördüncü Bölük Yüzbaşı, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Piyade Kırk Beşinci Alayın Üçüncü Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabip Kolağası, Tabur Kâtibi, İmam, Eczacı, Cerrah, Tüfekçi, Birinci Bölük Yüzbaşı, İkinci Bölük Yüzbaşı, Üçüncü Bölük Yüzbaşı, Dördüncü Bölük Yüzbaşı, Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi

Nizamiye Kırk Beşinci Alayın Dördüncü Ester Süvar Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Tabur İmamı, Tabip Binbaşı, Eczacı, Cerrah, Tüfekçi Usta, Birinci Bölük Yüzbaşısı , Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), İkinci Bölük Yüzbaşısı, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli , İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, Üçüncü Bölük Yüzbaşısı, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Dördüncü Bölük Yüzbaşısı, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli , Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi

Misafirler

Erkân-ı Harbiye Mülhak Yüzbaşı, Erkân-ı Harbiye Mülhak Topçu Yüzbaşı

Nizamiye Kırk Altıncı Alayın Birinci Taburu

Miralay, Kaymakam, Binbaşı, Tabip Binbaşı, Alay Kâtibi, Alay Müftüsü, Kolağası, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Yüzbaşısı, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Üçüncü Bölük Yüzbaşısı, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Dördüncü Bölük Yüzbaşısı, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Nizamiye Kırk Altıncı Alayın İkinci Taburu

Binbaşı, Tabip Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, İmam, Eczacı, Tımarcı, Tüfekçi Usta, Birinci Bölük Yüzbaşısı, İkinci Bölük Yüzbaşısı, Üçüncü Bölük Yüzbaşısı, Dördüncü Bölük Yüzbaşısı, Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi

Piyade Kırk Altıncı Alayın Üçüncü Taburu

Binbaşı, Kolağası , Tabur Kâtibi, Tabur İmamı, Tabip Binbaşı, Cerrah-ı Evvel, Eczacı, Tüfekçi, Birinci Bölük Yüzbaşısı, Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), İkinci Bölük Yüzbaşısı, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Üçüncü Bölük Yüzbaşısı, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Dördüncü Bölük Yüzbaşısı, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Nizamiye Kırk Altıncı Alayın Köysancak Dördüncü Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, İmam, Tabip, Eczacı, Tımarcı, Tüfekçi, Birinci Bölük Yüzbaşısı, Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Yüzbaşısı, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Üçüncü Bölük Yüzbaşısı, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Dördüncü Bölük Yüzbaşısı, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli , Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi

Piyade Kırk Sekizinci Alayın Birinci Taburu

Miralay, Kaymakam, Binbaşı, Alay Emni , Alay Müftüsü, Alay Kâtibi, Kolağası, Tabip Kolağası, Eczacı, Tımarcı, Tüfekçi Usta, Sancakdar (Mülazım-ı Sani), Birinci

Bölük Yüzbaşısı, Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), İkinci Bölük Yüzbaşısı, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli , İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Üçüncü Bölük Yüzbaşısı, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Dördüncü Bölük Yüzbaşısı, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

48. Alay Mızıka Muallimi (Yüzbaşısı), Muallim-i Sani (Mülazım-ı Sani)

Nizamiye Kırk Sekizinci Alayın İkinci Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Tabur İmamı, Tabip, Eczacı, Tımarcı, Birinci Bölük Yüzbaşısı, Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Yüzbaşısı, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Üçüncü Bölük Yüzbaşısı, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Dördüncü Bölük Yüzbaşısı, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi

Kırk Sekizinci Alayın Ravanduz Üçüncü Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Tabur İmamı, Tabip Kolağası, Eczacı, Cerrah, Tüfekçi Usta, Birinci Bölük Yüzbaşısı, Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), İkinci Bölük Yüzbaşısı, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Üçüncü Bölük Yüzbaşısı, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Dördüncü Bölük Yüzbaşısı, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Kırk Sekizinci Alayın Salahiye Dördüncü Taburu

Binbaşı, Tabip Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, İmam, Tımarcı, Çakmakçı Usta, Birinci Bölük Yüzbaşısı, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), İkinci Bölük Yüzbaşısı, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Üçüncü Bölük Yüzbaşısı, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Dördüncü Bölük Yüzbaşısı, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Süvari Otuz Altıncı Alay

Miralay

Kaymakam , Binbaşı-i Evvel, Binbaşı-i Sani, Tabip Kaymakam, Alay Emni, Kolağası, Tabip Kolağası, Kâtip-i Sani, Esvab Emni, İmam-ı Evvel, İmam-ı Sani, Baytar Yüzbaşısı, Eczacı, Cerrah, Tımarcı, Tüfekçi Usta, Birinci Bölük Yüzbaşısı, Birinci Bölük Yüzbaşı Vekili, Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Yüzbaşısı, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Üçüncü Bölük Yüzbaşısı, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Dördüncü Bölük Yüzbaşısı, Dördüncü Bölük Yüzbaşı Vekili, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Beşinci Bölük Yüzbaşısı, Beşinci Bölük Yüzbaşı Vekili, Beşinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Beşinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

REDİF KOMUTANI: Ferik Mahmud Hamdi Paşa

Elli Birinci Livanın Yüz Birinci Alayının Birinci Taburu

Liva Ahmed Paşa

Miralay, Kaymakam, Kolağası, Alay Kâtibi, Tabur Kâtibi

Birinci Bölük Yüzbaşısı, İkinci Bölük Yüzbaşısı, Üçüncü Bölük Yüzbaşısı, Dördüncü Bölük Yüzbaşısı, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli , Depo Memuru, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, Çakmakçı

Redif Yüz Birinci Alayın Üçüncü Taburu

Binbaşı, Kolağası , Tabur Kâtibi, Birinci Bölük Yüzbaşısı, İkinci Bölük Yüzbaşısı, Üçüncü Bölük Yüzbaşısı, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Depo Memuru (Mülazım-ı Sani), Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi

Yüz Birinci Alayın İkinci Taburu

Binbaşı, Tabur Kâtibi, Kolağası , Birinci Bölük Yüzbaşısı, Üçüncü Bölük Yüzbaşısı, Dördüncü Bölük Yüzbaşısı, Depo Memuru (Mülazım-ı Sani), İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet), Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi

Dördüncü Taburu

Binbaşı, Tabur Kâtibi, Kolağası, Birinci Bölük Yüzbaşısı, Üçüncü Bölük Yüzbaşısı, Dördüncü Bölük Yüzbaşısı, Birinci Bölük Mülazım-ı Evveli, İkinci Bölük Mülazım-ı Evveli, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Evveli, Birinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, İkinci Bölük Mülazım-ı Sanisi, Üçüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Dördüncü Bölük Mülazım-ı Sanisi, Çakmakçı

SÜLEYMANİYE SANCAĞI

Liva Erkânı

Mutasarrıf ve Kumandan Rasim Paşa (Mirliva)

Naib, Müftü Vekili, Muhasebeci, Nakip, Tahrirat Müdürü

Liva İdare Meclisi

Reis: Mutasarrıf Paşa

Tabii Üyeler: Naib, Müftü Vekili, Muhasebeci, Nakip, Tahrirat Müdürü

Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Liva Memurları

Telgraf Müdürü, Muavini, Reji Müdürü, Reji Başkâtibi, Kâtip-i Sani, Tarçı

Liva Merkezine Bağlı Nahiyeler

Karadağ Müdürü, Kâtip; Gavare Müdürü, Kâtip; Şark Müdrürü, Kâtip; Garp Müdürü, Kâtip

Rüsumat Dairesi

Müdür, Başkâtip, Kâtip-i Sani, Kantarcı

Karantina Memurları

Pencivin Müdürü , Kâtip
Avkorta Kordon Memuru
Deyri ve Yezi Kordon Memuru
Bistan Kordon Memuru
Gardiyan (2 Adet)

Düyûn-ı Umûmiye Dairesi

Memur, Kâtip

Tahrirat Kalemi

Refik-i Evvel, Evrak Müdürü, Meclis Kâtibi, Telgraf Mukayyadı, Mübeyyiz (2 Adet)

Liva Muhasebe Kalemi

Varidat Kâtibi	Masarifat Kaitibi
Refiki	Refiki
Refik-i Sanisi	Evrak Mukayyadı
Mesalih-i Cariye Kâtibi	Refiki
Yevmiye Mukayyadı	Sandık Emmini
Anbar Memuru	

Emlâk-ı Hümayun Dairesi

Memur (Miralay), Başkâtip, Kâtip-i Sani, Anbar Memuru
Gülanber Emlâk-ı Hümayun Muavini, Kâtip, Anbar Memuru
Merge ve Bazyan Emlâk-ı Hümayun Muavini, Kâtip

Defter-i Hakani Dairesi

Memur, Başkâtip, Muavini, Merkez Kâtibi, Tapu Tahsildarı

Nüfus Dairesi

Memur, Kâtip

Vergi Dairesi

Memur, Kâtip-i Evvel , Kâtip-i Sani

Fırka-i Cedide-i Tahririye Dairesi

Muharrir-i Evvel, Muharrir-i Sani, Mukayyid (2 Adet), Messah (2 Adet), Mühemmin²⁹⁹ (2 Adet)

Belediye Dairesi

Reis, Kâtip, Üye (3 Adet)

Rüştiye Mektebi Memurları

Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani, Hüsn ü Hat Muallimi, Bevvab, Talebe Adedi: 103

Adliye Hukuk Dairesi

Reis, Üye (2 Adet), Üye Mülazımı

Ceza Dairesi

Reis, Üye (2 Adet), Üye Mülazımı

Müddeilik Dairesi

Müddei-i Umumi Muavini, İcra Memuru, Mübaşir (2 Adet)

Adliye Kalemi

Başkâtip, Zabıt Kâtibi (4 Adet)

Gölanber Kazası

Kaymakam: Osman Bey

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet, 1 Adet Münhâl)

Bidayet Mahkemesi

Reis, Başkâtip, Müstantik, Üye (2 Adet), Kâtip-i Sani, Zabıta Memuru

Kazaya Bağlı Nahiyeler

Kızılca Müdürü, Kâtip

Seruçek Müdürü, Kâtip

Nüfus Memuru, Kâtip, Tapu Kâtibi**Bazyan Kazası**

Kaymakam Vekili: İbrahim Bey

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

²⁹⁹ Resm ve vergiye rabt olunacak emlakın tahminen kıymetini tayin eden memur.

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, Üye (2 Adet)

Bidayet Kalemi

Başkâtip, Müstantik, Kâtip-i Sani, Mübaşir (2 Adet)

Nüfus Memuru, Kâtip, Tapu Kâtibi**Zabıta Memurları**

Yüzbaşı, Mülazım-ı Sani

Kazaya Bağlı Nahiyeler

Senkave Müdürü, Kâtip

Kale Sivegel Müdürü, Kâtip

Merge Kazası**Kaymakam:** Mahmud Paşa (Mirü'l-ümera)

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Seçilmiş Üyeler: Üye (4 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, Üye (2 Adet), Başkâtip, Müstantik, Kâtip-i Sani, Mübaşir (2 Adet)

Diğer Memurlar

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi, Tapu Kâtibi, Zabıta Yüzbaşı

Kazaya Bağlı Nahiyeler

Surtaş Müdürü, Kâtip

Peşder Müdürü, Kâtip

Şehr-i Pazar Kazası**Kaymakam:** Abdullah Efendi

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi Üyeleri

Üye (4 Adet, 1 Adet Münhâl)

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, Üye (2 Adet), Başkâtip, Müstantik, Kâtip-i Sani, Mübaşir (2 Adet)

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi, Tapu Kâtibi, Zabıta Memuru**Mavet Müdürü, Kâtip****Merkez Zabıta Memurları**

Tabur Ağası Vekili (Yüzbaşı), Hesap Emni,
Süvari Yüzbaşı (6 Adet), Süvari Mülazımı (9 Adet)
Piyade Yüzbaşı, Piyade Mülazımı (4 Adet)

Nizamiye Kırk Altıncı Alayının Birinci Taburu

Komutan: Mirliva Mehmed Rasim Paşa
Mirliva Hüseyin Hüsnü Bey (Paşa?)
Kaymakam, Binbaşı, Tabip Kolağası, Kolağası, Tımarcı, Tüfekçi Usta,
Birinci Bölük Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani
İkinci Bölük Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (3 Adet)
Üçüncü Bölük Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)
Dördüncü Bölük Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel

Kırk Beşinci Alayın Birinci Taburu

Binbaşı, Sol Kolağası, Tabur Kâtibi, Eczacı, Tüfekçi Usta
Birinci Bölük Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani
İkinci Bölük Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)
Üçüncü Bölük Yüzbaşı, Mülazım-ı Sani
Dördüncü Bölük Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani
Mızık Kolağası, Mülazım-ı Sani, Topçu Mülazım-ı Sani, Erkân-ı Harp Mülazım-ı
Evvel

Kırk Beşinci Alayın İkinci Taburu

Binbaşı, Kolağası, Kâtip, Tüfekçi Usta, Eczacı, Cerrah, İmam
Birinci Bölük Yüzbaşı, Mülazım-ı Sani (2 Adet)
İkinci Bölük Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)
Üçüncü Bölük Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel
Dördüncü Bölük Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel
Tabip Sağ Kolağası, Mülazım-ı Sani (3 Adet)

Redif Yüzüncü Alayın Birinci Taburu

Kaymakam, Binbaşı, Kolağası, Alay Kâtibi, Tabur Kâtibi
Birinci Yüzbaşı, İkinci Yüzbaşı, Üçüncü Yüzbaşı, Dördüncü Yüzbaşı
Mülazım-ı Evvel (3 Adet), Mülazım-ı Sani (4 Adet), Tüfekçi Usta

Redif Yüzüncü Alayın İkinci Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Tüfekçi Usta

Birinci Yüzbaşı, İkinci Yüzbaşı, Üçüncü Yüzbaşı, Dördüncü Yüzbaşı

Mülazım-ı Evvel (4 Adet), Mülazım-ı Sani (4 Adet), Depo Memuru (Mülazım-ı Sani)

Redif Yüzüncü Alayın Üçüncü Taburu

Binbaşı, Kolağası

Birinci Yüzbaşı, Üçüncü Yüzbaşı, Dördüncü Yüzbaşı

Mülazım-ı Evvel (2 Adet), Mülazım-ı Sani (4 Adet), Serçavuş

Redif Yüzüncü Alayın Dördüncü Karadağ Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Tabur Kâtibi

Birinci Yüzbaşı, İkinci Yüzbaşı, Üçüncü Yüzbaşı, Dördüncü Yüzbaşı

Mülazım-ı Evvel (2 Adet), Mülazım-ı Sani (4 Adet)

H. 1312 SALNAMESİ

Vilayet İdare Meclisi Nezdinde Kurulmuş Olan Hakimler ve Savcılar Heyeti

Hakimler Heyeti

Reis: Vali
Müftü
Nakip
2 Adet Üye

Savcılar Heyeti

Reis: Mektubî
2 Adet Üye

Vilayet İdare Meclisi Müddei-i Umumisi Vilayet İdare Meclisi Müstantiki
Zabıt Kâtibi (2 Adet)

Vilayet Memurları

Vilayet Kapı Kethüdası, Zaptiye Alay Beyi, Mümeyyiz, Nüfus Nazırı, Evkaf Muhasebecisi,
Defter-i Hâkanî Memuru, Ceza Reisi, Müddei-i Umumi Muavini, Vergi Müdürü, Posta ve Telgraf Müdürü, Evrak Müdürü, Maarif Müdürü, Nâfia Sermühendisi

Vilayet Kalemleri

Mektubî Kalemî

Mümeyyiz
Müsevvid (4 Adet), Mübeyyiz (5 Adet)
Mülazımlar (6 Adet)

İdare Meclisi Kalemî

Başkâtip, Kâtip-i Sani, Müsevvid

Evrak Odası

Müdür, Müdür Muavini, Muavin, Mukayyid (2 Adet)

Muhasebe Kalemî

Mümeyyiz, Muhasebe-i Atika Kâtibi³⁰⁰, Muavini

*Varidat Şubesi*³⁰¹

*Mesarifat Şubesi*³⁰²

Kâtip (2 Adet), Refik-i Evvel (2 Adet), Refik (2 Adet)

Mesalih-i Cariye Şubesi

Kaza Kâtibi

Kâtip (2 Adet), Refik (2 Adet), Evrak Mukayyidi, Mübeyyiz, Sandık Emmini, Anbar Memuru

³⁰⁰ Eski hesaplar katibi.

³⁰¹ Gelirler Şubesi

³⁰² Giderler Şubesi

Mahkeme-i Şer'îye

Başkâtip, 4 Üye, Muhzırbaşı, Eytam Müdürü

Adliye Daireleri**Hukuk Dairesi**

Reis, 2 Adet Üye, Üye Mülazımı

Ceza Dairesi

Reis, 2 Adet Üye, Üye Mülazımı

Müddei-i Umumi Muavini**İstintak Dairesi**

Müstantık-ı Evvel

Müstantık-ı Sani

İcra Dairesi

İcra Memuru

İcra Mübaşiri (2 Adet)

Mahkeme Kalemi

Başkâtip, Zabıt Kâtibi (4 Adet)

Mukavelat Dairesi

Mukavelat Muharriri, Muavin, Mübaşir (2 Adet)

Ticaret Odası

Reis: Naib, 4 Adet Üye, Kâtip

Defter-i Hakani Kalemi

Defter-i Hakani Memuru, Başkâtip, Arazi Yoklama Kâtibi, Merkez Tapu Kâtibi,

Emlak Yoklama Kâtibi

Tahrir ve Vergi Dairesi

Müdür, Mizan Başkâtipi, Refik-i Evvel, Vergi Kâtibi, Refik-i Sani

Doğu Bölgesi Vergi Kâtibi

Batı Bölgesi Vergi Kâtibi

Aşair-i Seb'a³⁰³ Vergi Kâtibi

Defterci

Birinci Seyyar Fırka Heyeti

Muharrir-i Evvel

Muharrir-i Sani

Mukayyid (2 Adet)

Messah (2 Adet)

İkinci Seyyar Fırka Heyeti

Muharrir-i Evvel

Muharrir-i Sani

Mukayyid (2 Adet)

Messah (2 Adet)

Nüfus Nezateri

Nüfus Nazırı, Birinci Kâtip, Kâtip

³⁰³ Yedi aşiret.

Vilayet Matbaası

Vilayet Mektubî Nazırı, Gazete Muharriri, Hesap Kâtibi, Sermürettib ve Makinist, Mürettib (2 Adet), Döndürenci

Maarif İdaresi

Maarif Müdürü, Muhasebe Memuru, Sandık Emni

Rüştiye Mektebi

Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani Vekili, Hatt Muallimi, Muallim-i Salis, Bevvab Öğrenci Adedi: 170

Maarif Meclisi

Reis: Müftü, Üye (2 Adet), Maarif Muhasibi

Evkaf Dairesi

Muhasebeci, Kâtip

Evkaf Meclisi

Üye (4 Adet), Evkaf Kâtibi

Sicil-i Ahval³⁰⁴ Komisyonu

Reis: Vilayet Mektubîsi, Üye Mektubî Mümeyyizi, Üye Evrak Müdürü, Üye Nüfus Nazırı, Üye Muhasebe Mümeyyizi, Üye Bidayet Mahkemesi Başkâtibi

Ziraat Bankası**Şube İdare Meclisi**

Reis
4 Üye

Şube Kalemi

Müdür
Müdür Muavini
Baskâtip
Kâtip-i Sani
Mukayyid

Matlubat-ı Atika³⁰⁵ Tahsildarı, Akra Tahsildarı

Nâfia³⁰⁶ Dairesi

Sermühendis

Nâfia Komisyonu Heyeti

Reis: Vali, Nüfus Nazırı, Sermühendis, Belediye Reisi, Banka Müdürü, Üye (2 Adet)

³⁰⁴ Memurların hal tercümelerinin resmi işlerle ilgili olan hususları.

³⁰⁵ Eski alacaklar.

³⁰⁶ Bayındırlık işleri.

Posta ve Telgraf Dairesi

Müdür, Sermemur, Yabancı Dil Memuru, Muhabere Memuru (2 Adet), Posta Kâtibi
Basteke ? (134 sy.) Memuru

Belediye Meclisi

Reis, 5 Üye, Cerrah, Tabip Kolağası³⁰⁷, Eczacı

Belediye Kalemi

Belediye Kâtibi, Mühendis, Kontrato Memuru, Sandık Emni, Jurnal Kâtibi,
Tanzifat³⁰⁸ Memuru, Muavini

Düÿûn-ı Umûmiye³⁰⁹ Dairesi

Müdür, Başkâtip, Kâtip (2 Adet), Sandık Emni

Reji Dairesi ve Bağlıları

Müdür, Başkâtip ve Sandık Emni, Cedavil³¹⁰, İkinci Kâtip, Anbarcı, Tezakir
Muharriri³¹¹, Kantarcı

Bağlılar

Zaho Reji Memuru, Bervari Memuru, İmadiye Reji Memuru, Duhok Memuru,
Mizuri Memuru, Akra Memuru

Polis Dairesi

Polis Komiseri, Polis (5 Adet)

Hapishane Dairesi

Müfettiş, Müdür, Kâtip

EMLÂK-I HÜMÂÿÛN DAİRESİ

İdare Müdürü ve Komisyon Reisi

Komisyon Üyeleri: Muhasebeci, Tahrirat Başkâtipi, Orman Müfettişi, Müfettiş ve
Sermühendis

Muhasebe Kalemi

Muhasebeci, Kâtip-i Evvel, Mübeyyiz, Kâtip-i Sani (2 Adet), Mülazım (2 Adet)

³⁰⁷ Kıdemli Yüzbaşı.

³⁰⁸ Belediyece yaptırılan temizlik işleri.

³⁰⁹ Genel borçlar. Osmanlı İmparatorluğunun XX. asrın ikinci yarısından sonra yabancı devletlerden aldığı borçlara karşı gösterdiği gelirleri toplamaya mahsus yabancı memurların idaresi altında bulunan kurum.

³¹⁰ Cetvel çeken, liste yapan sanat erbabı.

³¹¹ Tezkere yazıcısı.

Tahrirat Kalemi³¹²

Başkâtip, Müsevvid-i Evvel, Mübeyyiz-i Evvel, Müsevvid-i Sani, Mübeyyiz-i Sani, Evrak Mukayyıdı, Mukayyıd Muavini, Sandık Emmini, Anbar Memuru

Orman Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani

Zemar Şubesi

Memur, Kâtip

Şirket Şubesi

Memur, Kâtip

Şemamen Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Sandık Emmini, Kâtip-i Sani, Tahsildar

Salahiye Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani, Sandık Emmini

Tuzhürmatı Muavini, Kâtip

Karatepe Muavini, Kâtip

Serçınar Şubesi

Memur, Kâtip, Kâtip-i Sani, Sandık Emmini,

Surtaş Muavini, Kâtip

Ağcalar Muavini

Gülanber Muavini, Kâtip

Tercil Muavini, Kâtip

Musul Vilayeti Zaptiye Taburlarının Ümera ve Zabıtları ile Görev Yerleri

Alay Beyi Osman Paşa (Mirmiran), Musul'da

İdare Emmini, Musul'da

Tabur Ağası, Musul'da

Hesap Emmini, Musul'da

Birinci Piyade Bölük Ağası, Musul'da

İkinci Piyade Bölük Ağası, Musul'da

Üçüncü Piyade Bölük Ağası, Musul'da

Dördüncü Piyade Bölük Ağası, Zibar'da

Beşinci Piyade Bölük Ağası, Amadiye'de

Birinci Süvari Bölük Ağası, Musul'da

İkinci Süvari Bölük Ağası, Musul'da

Üçüncü Süvari Bölük Ağası, Zaho'da

Dördüncü Süvari Bölük Ağası, Musul'da

Beşinci Süvari Bölük Ağası, Musul'da

³¹² Yazı işleri bölümü.

Birinci Piyade Bölük Ağası Muavini, Boş
 İkinci Piyade Bölük Ağası Muavini, Musul'da
 Üçüncü Piyade Bölük Ağası Muavini, Musul'da
 Dördüncü Piyade Bölük Ağası Muavini, Musul'da
 Beşinci Piyade Bölük Ağası Muavini, Amadiye'de
 Birinci Süvari Bölük Ağası Muavini, Boş
 İkinci Süvari Bölük Ağası Muavini, Musul'da
 Üçüncü Süvari Bölük Ağası Muavini, Duhok'da
 Dördüncü Süvari Bölük Ağası Muavini, Kerkük'te
 Beşinci Süvari Bölük Ağası Muavini, Boş
 Birinci Piyade Jurnal Emni, Musul'da
 İkinci Piyade Jurnal Emni, Duhok'da
 Üçüncü Piyade Jurnal Emni, Musul'da
 Dördüncü Piyade Jurnal Emni, Musul'da
 Beşinci Piyade Jurnal Emni, Amadiye'de
 Birinci Süvari Jurnal Emni, Sincar'da
 İkinci Süvari Jurnal Emni, Akra'da
 Üçüncü Süvari Jurnal Emni, Musul'da
 Dördüncü Süvari Jurnal Emni, Musul'da
 Beşinci Süvari Jurnal Emni, Musul'da

Kerkük Zaptiye Taburunun Ümera ve Zabıtları ile Görev Yerleri

Tabur Ağası, Kerkük
 Hesap Emni, Kerkük
 Birinci Piyade Bölük Ağası, Kerkük
 İkinci Piyade Bölük Ağası, Ravanduz
 Üçüncü Piyade Bölük Ağası, Raniye
 Dördüncü Piyade Bölük Ağası, Musul
 Birinci Süvari Bölük Ağası, Dakuk Nahiyesi
 İkinci Süvari Bölük Ağası, Kerkük
 Üçüncü Süvari Bölük Ağası, Boş
 Dördüncü Süvari Bölük Ağası, Erbil
 Beşinci Süvari Bölük Ağası, Salahiye
 Altıncı Süvari Bölük Ağası, Kerkük
 Yedinci Süvari Bölük Ağası, Kerkük
 Birinci Piyade Bölük Ağası Muavini, Boş
 İkinci Piyade Bölük Ağası Muavini, Kerkük
 Üçüncü Piyade Bölük Ağası Muavini, Köysancak
 Dördüncü Piyade Bölük Ağası Muavini, Boş
 Birinci Süvari Bölük Ağası Muavini, Kerkük
 İkinci Süvari Bölük Ağası Muavini, Kerkük
 Üçüncü Süvari Bölük Ağası Muavini, Kerkük
 Dördüncü Süvari Bölük Ağası Muavini, Köprü Nahiyesi
 Beşinci Süvari Bölük Ağası Muavini, Musul
 Altıncı Süvari Bölük Ağası Muavini, Kerkük

Yedinci Süvari Bölük Ağası Muavini, Kerkük
Birinci Piyade Jurnal Emni, Kerkük
İkinci Piyade Jurnal Emni, Erbil
Üçüncü Piyade Jurnal Emni, Kerkük
Dördüncü Piyade Jurnal Emni, Ravanduz
Birinci Süvari Jurnal Emni, Kerkük
İkinci Süvari Jurnal Emni, Kerkük
Üçüncü Süvari Jurnal Emni, Karatepe
Dördüncü Süvari Jurnal Emni, Kerkük
Beşinci Süvari Jurnal Emni, Tuzhurmatı
Altıncı Süvari Jurnal Emni, Musul'da
Yedinci Süvari Jurnal Emni, Musul'da
Fazla Piyade Bölük Muavini, Salahiye

Süleymaniye Zaptiye Taburu

Tabur Ağası Vekili Yüzbaşı
Hesap Emni
Birinci Piyade Bölük Ağası, Yüzbaşı
Birinci Piyade Jurnal Emni
İkinci Piyade Jurnal Emni
Birinci Süvari Bölük Ağası, Yüzbaşı
Birinci Süvari Muavini, Mülazım-ı Evvel³¹³
Birinci Süvari Jurnal Emni, Mülazım-ı Sâni³¹⁴
İkinci Süvari Bölük Ağası, Yüzbaşı
İkinci Süvari Muavini, Mülazım-ı Evvel
İkinci Süvari Jurnal Emni, Mülazım-ı Sâni
Üçüncü Süvari Bölük Ağası, Yüzbaşı
Üçüncü Süvari Jurnal Emni, Mülazım-ı Sani
Dördüncü Süvari Bölük Ağası, Yüzbaşı
Dördüncü Süvari Muavini, Mülazım-ı Evvel
Dördüncü Süvari Jurnal Emni, Mülazım-ı Sani
Beşinci Süvari Bölük Ağası, Yüzbaşı
Beşinci Süvari Muavini, Mülazım-ı Evvel
Beşinci Süvari Jurnal Emni, Mülazım-ı Sani
Bölük Ağası, Yüzbaşı

³¹³ Üsteğmen.

³¹⁴ Teğmen.

ASKERİ KISIM

On İkinci Nizamiye Kerkük Fırkası Komutanı: Mahmut Paşa

Redif Yirmi Altıncı Fırka Komutanı: Şaban Paşa

Süleymaniye Yirmi Üçüncü Liva Komutanı: Rasim Paşa

Kırk Beşinci Alay Erkânı

Miralay³¹⁵, Kaymakam³¹⁶, Alay Emni, Alay Müftüsü

Kırk Altıncı Alay Erkânı

Miralay, Kaymakam, Alay Emni, Alay Müftüsü

Yirmi Dördüncü Liva Komutan Vekili: Bekir Paşa

Erkân-ı Harbiyesi Mülhak Yüzbaşı

Kırk Yedinci Alay Erkânı

Miralay, Kaymakam, Alay Emni, Alay Müftüsü, Alay Kâtibi

Kırk Sekizinci Alay Erkânı

Miralay, Kaymakam, Alay Emni, Alay Müftüsü, Alay Kâtibi

Redif Elli İkinci Musul Liva Komutanı: Bekir Paşa

Erkân-ı Harbiyesi Mülhak Yüzbaşı

Redif Yüz Üçüncü Alay Erkânı

Miralay, Kaymakam, Alay Emni, Alay Kâtibi

Yüz Dördüncü Alay Erkânı

Miralay, Kaymakam, Alay Emni, Alay Kâtibi

Musul Otuz Beşinci Süvari Alayı Erkânı

Miralay, Kaymakam, Alay Emni, Alay Kâtibi

Nizamiye Kırk Beşinci Alayın Birinci Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Alay Kâtibi, Tabip Kolağası, Eczacı, Kâtip Muavini, Tüfekçi, Yüzbaşı (3 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet), Mülazım-ı Sani (9 Adet), Mızıka Kolağası

³¹⁵ Alay beyi, Albay.

³¹⁶ Yarbey.

Nizamiye Kırk Beşinci Alayın İkinci Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Kâtip Muavini, İmam, Tabip Yüzbaşı, Eczacı, Cerrah, Tüfekçi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet), Mülazım-ı Sani (8 Adet)

Nizamiye Kırk Beşinci Alayın Üçüncü Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, İmam, Kâtip Muavini, Tabip Kolağası, Eczacı, Cerrah, Tüfekçi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (3 Adet), Mülazım-ı Sani (8 Adet)

Nizamiye Kırk Beşinci Alayın Dördüncü Ester Süvari Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Tabur İmamı, Tabip Binbaşı, Eczacı, Cerrah, Tüfekçi Ustası, Sancaktar (Mülazım-ı Sani), Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (3 Adet), Mülazım-ı Sani (8 Adet)

Nizamiye Kırk Altıncı Alayın Birinci Taburu Ümera ve Zabitanı

Tabip Binbaşı, Binbaşı, Kolağası, Alay Kâtibi, Alay Emni, Tabur Kâtip Muavini, Cerrah, Tüfekçi, Eczacı, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet), Mülazım-ı Sani (8 Adet)

Nizamiye Kırk Altıncı Alayın İkinci Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Tabip Binbaşı, Kolağası, Alay Emni, Tabur Kâtibi, Kâtip Muavini, İmam, Eczacı, Tımarcı, Tüfekçi, Yüzbaşı (3 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet), Mülazım-ı Sani (9 Adet), Mızıka Kolağası, Mızıka Yüzbaşısı, Tabur İmamı (2 Adet)

Nizamiye Kırk Altıncı Alayın Üçüncü Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, İmam, Tabip Binbaşı, Cerrah, Eczacı, Tüfekçi, Kâtip Muavini, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (3 Adet), Mülazım-ı Sani (8 Adet)

Nizamiye Kırk Altıncı Alayın Dördüncü Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabip, Eczacı, Tımarcı, Tüfekçi, Kâtip Muavini, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet), Mülazım-ı Sani (7 Adet)

Nizamiye Kırk Yedinci Alayın Birinci Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabip Binbaşı, Alay Kâtibi, Eczacı (2 Adet), Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (3 Adet), Mülazım-ı Sani (6 Adet), Tüfekçi Usta

Nizamiye Kırk Yedinci Alayın İkinci Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, İmam, Cerrah, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (2 Adet), Mülazım-ı Sani (7 Adet), Tüfekçi Usta

Nizamiye Kırk Yedinci Alayın Üçüncü Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, İmam, Kâtip Muavini, Tabip Kolağası, Eczacı, Cerrah, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet), Mülazım-ı Sani (8 Adet)

Nizamiye Kırk Yedinci Alayın Üçüncü Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, İmam, Tabip Kolağası, Kâtip Muavini, Tımarcı, Tüfekçi Usta, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (3 Adet), Mülazım-ı Sani (7 Adet)

Nizamiye Kırk Sekizinci Alayın Birinci Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabip, Eczacı, Tımarcı, Cerrah, Tüfekçi, Kâtip Muavini, Yüzbaşı (4 Adet) Mülazım-ı Evvel (4 Adet), Mülazım-ı Sani (8 Adet), Mızıka Muallimi Yüzbaşı, Sancaktar Mülazım-ı Sani, Mızıka Muallim Muavini

Nizamiye Kırk Sekizinci Alayın İkinci Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Tabip, Eczacı, Tımarcı, Tabur İmamı, Kâtip Muavini, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet), Mülazım-ı Sani (8 Adet), Tüfekçi Usta

Nizamiye Kırk Sekizinci Alayın Üçüncü Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Sağ Kolağası, Tabur Kâtibi, Kâtip Muavini, İmam, Tabip Kolağası, Eczacı, Tımarcı Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (3 Adet), Mülazım-ı Sani (8 Adet)

Nizamiye Kırk Sekizinci Alayın Dördüncü Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabip Binbaşı, Tabur Kâtibi, Kâtip Muavini, İmam, Tüfekçi, Yüzbaşı (3 Adet), Mülazım-ı Evvel (2 Adet), Mülazım-ı Sani (8 Adet)

Süleymaniye Redif Yüzüncü Alayın Ümera ve Zabitanı

Alay Komutanı Kaymakam

Redif Birinci Taburu

Binbaşı, Kolağası, Alay Kâtibi, Tabur Kâtibi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet), Mülazım-ı Sani (4 Adet), Depo Mülazımı, Çakmakçı

Şivegel Redif İkinci Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet), Mülazım-ı Sani (4 Adet), Depo Mülazımı, Çakmakçı

Elice Redif Üçüncü Taburu

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (1 Adet), Mülazım-ı Sani (4 Adet), Depo Mülazımı, Çakmakçı

Karadağ Redif Dördüncü Taburu

Binbaşı, Kolağası, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (5 Adet), Mülazım-ı Sani (3 Adet), Depo Mülazımı, Çakmakçı

Redif Yüz Üçüncü Alayın İmadiye Birinci Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet), Mülazım-ı Sani (5 Adet)

Redif Yüz Üçüncü Alayın Zibar İkinci Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-1 Evvel (3 Adet), Mülazım-1 Sani (4 Adet)

Redif Yüz Üçüncü Alayın Akra Üçüncü Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-1 Evvel (4 Adet), Mülazım-1 Sani (4 Adet)

Redif Yüz Üçüncü Alayın Duhok Dördüncü Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Tüfekçi Usta, Depo Mülazımı, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-1 Evvel (4 Adet), Mülazım-1 Sani (4 Adet)

Redif Yüz Dördüncü Alayın Birinci Musul Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Alay Kâtibi, Tabur Kâtibi, Depo Mülazımı, Tüfekçi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-1 Evvel (4 Adet), Mülazım-1 Sani (4 Adet)

Redif Yüz Dördüncü Alayın İkinci Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Yüzbaşı (2 Adet), Mülazım-1 Evvel (3 Adet), Mülazım-1 Sani (3 Adet), Depo Mülazımı

Redif Yüz Dördüncü Alayın Üçüncü Reşidiye Taburu Ümera ve Zabitanı

Kolağası, Tabur Kâtibi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-1 Evvel (4 Adet), Mülazım-1 Sani (4 Adet), Depo Mülazımı

Redif Yüz Dördüncü Alayın Dördüncü Yarımca Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Depo Mülazımı, Tüfekçi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-1 Evvel (4 Adet), Mülazım-1 Sani (4 Adet)

Redif Yüz Birinci Alayın Erkânı

Elli Yedinci Liva Komutanı Ahmed Rıfat Paşa
Miralay, Alay Kâtibi

Redif Yüz Birinci Alayın Birinci Kerkük Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Tabur Kâtibi, Tüfekçi, Yüzbaşı (3 Adet), Mülazım-1 Evvel (4 Adet), Depo Mülazımı,
Mülazım-1 Sani (4 Adet)

Redif Yüz Birinci Alayın İkinci Dakuk Kerkük Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Depo Memuru Mülazım-1 Sani, Tüfekçi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-1 Evvel (4 Adet), Mülazım-1 Sani (4 Adet)

Redif Yüz Birinci Alayın Üçüncü Tımarkamış Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Tüfekçi, Depo Mülazımı, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-1 Evvel (4 Adet), Mülazım-1 Sani (4 Adet)

Redif Yüz Birinci Alayın Dördüncü Erbil Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Depo Mülazımı, Tüfekçi, Yüzbaşı (1 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet), Mülazım-ı Sani (4 Adet)

Redif Yüz İkinci Alayın Birinci Ravanduz Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet), Mülazım-ı Sani (4 Adet), Depo Mülazımı

Redif Yüz İkinci Alayın İkinci Bradust Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Depo Mülazımı, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (4 Adet), Mülazım-ı Sani (4 Adet)

Redif Yüz İkinci Alayın Üçüncü Köysancak Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tabur Kâtibi, Depo Mülazımı, Tüfekçi Usta, Yüzbaşı (5 Adet), Mülazım-ı Evvel (2 Adet), Mülazım-ı Sani (4 Adet)

Redif Yüz İkinci Alayın Dördüncü Berderşaver Taburu Ümera ve Zabitanı

Binbaşı, Kolağası, Tüfekçi Usta, Yüzbaşı (4 Adet), Mülazım-ı Evvel (2 Adet), Mülazım-ı Sani (4 Adet), Depo Mülazımı

Musul Süvari Otuz Beşinci Alayın Ümera ve Zabitanı

Binbaşı (2 Adet), Kolağası, Kâtip-i Sâni, Esvap Emîni, İmam, Baytar Sağ Kolağası, Tabip Sağ Kolağası, Tabip Sol Kolağası, Eczacı Yüzbaşı, Eczacı, Cerrah, Tımarcı, Nalbant Başî Usta, Sarrac Başî Usta, Tüfekçi Usta, Yüzbaşı (5 Adet), Yüzbaşı Vekili (2 Adet), Mülazım-ı Evvel (8 Adet), Mülazım-ı Sani (12 Adet)

Kerkük Süvari Otuz Altıncı Alayın Ümera ve Zabitanı

Binbaşı (2 Adet), Kolağası, Alay Emîni, Alay Kâtibi, Kâtip-i Sâni, Esvap Emîni, İmam (2 Adet), Baytar Sağ Kolağası, Baytar Sol Kolağası, Tabip Kaymakam, Tabip Sağ Kolağası, Eczacı (2 Adet), Cerrah, Tımarcı, Tüfekçi Usta, Yüzbaşı (4 Adet), Yüzbaşı Vekili (3 Adet), Mülazım-ı Evvel (9 Adet), Mülazım-ı Sani (7 Adet)

VİLAYETİN BAĞLILARI

MUSUL SANCAĞI

AKRA KAZASI

Kaymakam: Kadri Efendi

Naib, Tahrirat Kâtibi, Mal Müdürü, Sandık Emni

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, 4 Üye

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib

Başkâtip, Müstantik Muavini, Üye (2 Adet), İcra Mübaşiri (2 Adet)

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Sürçi Vergi Kâtibi, Muavini, Sandık Emni

Nüfus İdaresi

Nüfus Memuru, Kâtip

Diğer Memurlar

Reji Memuru, Düyûn-ı Umûmiye Memuru

Belediye Dairesi

Reis, 5 Üye

Ziraat Bankası

Tahsildar

Kaza Zaptiyesi

Süvari Zaptiye Mülazımı

ZİBAR KAZASI

Kaymakam Vekili: Mustafa Tefik Efendi

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, Sandık Emni

Kaza İdare Meclisi

Reis Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; 4 Seçilmiş Üye

Nüfus İdaresi

Nüfus Memuru, Kâtip

Zabıta

Yüzbaşı

Şirvan Nahiyesi

Müdür, Kâtip

İMADİYE KAZASI**Kaymakam** :Es-Said Mustafa Salim Efendi

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; 4 Seçilmiş Üye (1 Boş)

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavini, Sandık Emni

Mahkeme-i Bidayet Dairesi

Reis: Naib, Başkâtip, Kâtip, Üye (2 Adet), Müstantik Muavini, İcra Mübaşiri (2 Adet), Odacı

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi

Zabıta Dairesi

Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani, Başçavuş, Bölük Emni

Diğer Memurlar

Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Reji Memuru, Tapu Kâtibi

Kazaya Bağlı Nahiyeler**Birvari-i Bâlâ Nahiyesi**

Müdür, Kâtip, Sandık Emni, Reji Memuru

Davudiye Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Davudiye Sandık Emni

Diğer Nahiyeler

Birvari-i Zir – Nirve – Rikan

ZAHO KAZASI**Kaymakam**: Salih Hulusi Efendi

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, 4 Seçilmiş Üye

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavini, Sandık Emni

Mahkeme-i Bidayet Kalemi

Başkâtip, Kâtip, Müstantik, Müstantik Muavini, Üye, Mübaşir (2 Adet), Odacı

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi

Diğer Memurlar

Telgraf Müdürü, Reji Memuru, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Tapu Kâtibi

Belediye Dairesi

Reis, Kâtip, 4 Üye

Zaptiye Yüzbaşı**Kazaya Bağlı Gili Nahiyesi**

Müdür

DUHOK KAZASI

Kaymakam: Es-Said Mehmed Efendi

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi, Sandık Emni

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, 4 Seçilmiş Üye

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavini, Refiki, Sandık Emni, Anbar Memuru, Elkoş Anbar Memuru

Mahkeme-i Bidayet Dairesi

Reis: Naib, Müddei-i Umûmi Muavini Vekili Mülazım, 2 Üye, Başkâtip, Kâtip-i Sâni, Müstantik Muavini, İcra Mübaşiri (2 Adet)

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi

Diğer Memurlar

Reji Memuru, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Tapu Kâtibi

Ziraat Bankası

Reis, Kâtip, 5 Üye

Zabıta

Süvari Mülazımı, Piyade Mülazımı

Kazaya Bağlı Mizuri Nahiyesi

Müdür, Reji Memuru, Kâtip

SİNCAR KAZASI**Kaymakam:** İbrahim Sıtkı Efendi

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, 4 Seçilmiş Üye

Diğer Memurlar

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi, Tapu Kâtibi, Sandık Emni, Anbar Memuru

Banka Şubesi Meclisi

Reis, 2 Üye, Kâtip

Kaza Zabıta Memuru

Mülazım

Kazaya Bağlı Telafer Nahiyesi

Müdür, Vergi Kâtibi, Kâtip, Anbar Memuru

Merkeze Bağlı Şihan Nahiyesi

Müdür, Vergi Kâtibi, Kâtip, 3 Üye

Aşair-i Seb'a Nahiyesi

Müdür, Kâtip

KERKÜK SANCAĞI

Mutasarrıf: Hacı Arif Paşa (Mirmiran)

Liva Erkânı

Naib, Müftü, Muhasebesi, Tahrirat Müdürü

Liva İdare Meclisi

Reis: Mutasarrıf Paşa

Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Muhasebeci, Tahrirat Müdürü; 4 Seçilmiş Üye

İdare Meclisi Kalemi

Başkâtip, Refiki

İdare Meclisi İstintak Dairesi

Müddei-i Umumi Muavini, Müstantik

Liva Muhasebe Kalemi

Varidat Kâtibi, Refiki (2 Adet), Masarifat Kâtibi Refiki (5 Adet), Yevmiye Kâtibi, Refiki

Evrak Mukayyidi

Sandık Emni

Beytü'l-Mâl³¹⁷ Memuru

Anbar Memuru

Eytam Müdürü

Tahrirat Kalemi

Refik-i Evvel, Refik-i Sâni, Arapça Kâtibi, Mübeyyiz (5 Adet)

Evrak Kalemi

Refik (4 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Hukuk Dairesi Reisi, Ceza Dairesi Reisi, Müddei-i Umumi Muavini, 6 Üye, Başkâtip,

Zabıt Kâtibi (4 Adet)

Adliye Memurları

Müstantik, İcra Memuru, Mukavelât Muharriri, İcra Mübaşiri (2 Adet)

Vergi Dairesi

Vergi Memuru, Refiki, Kâtip, Defterci

Defter-i Hakânî Dairesi

Defter-i Hakânî Memuru, Başkâtip, Tapu Kâtibi, Yoklama Kâtibi

³¹⁷ Maliye (devlet) hazinesi.

Şer'îye Mahkemesi

Başkâtip, Kâtip-i Sâni, Muhzır Başı

Nüfus Dairesi

Nüfus Memuru, Kâtip

Telgraf ve Posta DairesiMüfettiş Muavini, Telgraf ve Posta Müdürü, Muhabere Memuru (3 Adet), Müvezzi³¹⁸**Evkaf Dairesi**

Müdür, Kâtip, Refiki

Evkaf Komisyonu

Reis: Müftü, Üye: Evkaf Müdürü, Üye: Müderris, Üye (3 Adet)

Ziraat Bankası Şube Meclisi

Reis, 4 Üye, Tahsildar

Belediye Dairesi Meclisi

Reis, 12 Üye, Başkâtip, Kâtip-i Sâni, Tabip, Müfettiş, Sandık Emni, Çavuş (8 Adet)

Tercil Arazi-i Seniyye³¹⁹ Şubesi

Muavin, Kâtip

Mülkiye Rüştîye MektebiMuallim-i Evvel, Hüsnü Hatt Muallimi³²⁰, Muallim-i Sâni, Bevvab
Öğrenci Adedi: 100**Hapishane Memurları**

Memur, Kâtip

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi

Memur, Refiki, Kâtip, Refiki, Sandık Emni

Reji İdaresi

Müdür, Başkâtip, Refiki

Rüsumât İdaresi³²¹

Memur

³¹⁸ Postacı, posta, mektup, telgraf gibi şeyleri ev ev dağıtan kimse.³¹⁹ Padişah arazisi, mülkü.³²⁰ Güzel yazı öğretmeni.³²¹ Gümrük idaresi.

LİVAYA BAĞLI NAHİYELER

Altınköprü Nahiyesi

Müdür, Vergi Kâtibi, Telgraf Müdürü, Anbar Memuru, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Kâtip, Reji Memuru, Zabıta Memuru

Dakuk Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Anbar Memuru, Zabıta Memuru

Şivan Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi

Melha Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi

Kil Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi

LİVAYA BAĞLI KAZALAR

RAVANDUZ KAZASI

Kaymakam: Abdullah Bey

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, 4 Seçilmiş Üye

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib

Başkâtip, Kâtip-i Sâni, Müstantik Muavini, 2 Üye

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi

Diğer Memurlar

Farsça Kâtibi, Sandık Emni, Rüşumât Müdürü, Zabıta Yüzbaşı, Rüştîye Mektebi Muallimi, Telgraf ve Posta Memuru, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Vergi Kâtibi, Reji Memuru

Kazaya Bağlı Nahiyeler

Bradust Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi

Deyr-i Harir Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi, Anbar Memuru

Balık Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi

ERBİL KAZASI**Kaymakam:** Abdullah Paşa (Mirmiran)

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, 4 Seçilmiş Üye

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, 2 Üye Müstantik Muavini, Başkâtip, Kâtip-i Sâni, Mukavelat Muharriri

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi

Diğer Memurlar

Telgraf ve Posta Memuru, Tapu Kâtibi, Sandık Emni, Anbar Memuru, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Reji Memuru, Vergi Kâtibi, Birani Vergi Kâtibi, Telgraf Müvezzi, Evkaf Vekili

Belediye Meclisi

Reis, 4 Üye, Kâtip, Sandık Emni

Ziraat Bankası

Reis, 4 Üye, Muhasebe Kâtibi, Tahsildar

Zabıta Memuru

Bölük Ağası

Kazaya Bağlı Nahiyeler**Dizeyi (Kuş Tepe) Nahiyesi**

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi

Sultaniye Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Rüştiye Mektebi

Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani

Öğrenci Adedi: 18

SALAHİYE KAZASI

Kaymakam: Veliüddin Efendi
Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, 4 Seçilmiş Üye

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, 2 Üye, Müstantik Muavini, 2 Adet Kâtip

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi

Diğer Memurlar

Telgraf Müdürü, Sandık Emni, Vergi Kâtibi, Reji Memuru, Tapu Kâtibi, Düyûn-ı Umûmiye Memuru

Belediye Meclisi

Reis, Kâtip

Zabıta Memurları

Yüzbaşı, 2 Adet Mülazım

Kazaya Bağlı Nahiyeler

Tuzhurmatı Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Telgraf Memuru, Vergi Kâtibi, Zabıta Memuru

Karatepe Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Zabıta Mülazımı

KÖYSANCAK KAZASI

Kaymakam: Abbas Efendi
Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, 4 Seçilmiş Üye

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, 2 Üye, Başkâtip, Kâtip-i Sâni, Müstantik Muavini

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Kâtip

Diğer Memurlar

Sandık Emîni, Vergi Kâtibi, Telgraf ve Posta Memuru, Tapu Kâtibi, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Zabıta Memuru

Belediye Meclisi

Reis, Kâtip, 4 Üye, Belde Hocası

Kazaya Bağlı Şaklava Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Reji İdaresi

Müdür, Kâtip-i Sâni, Başkâtip, Seyyar Memuru

RANİYE KAZASI

Kaymakam: Mehmed Sabri Efendi

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, 3 Seçilmiş Üye

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, 2 Üye, Başkâtip, Kâtip-i Sâni, Müstantik Muavini

Diğer Memurlar

Zabıta Memuru, Tapu Kâtibi, Nüfus Memuru, Vergi Kâtibi, Sandık Emîni

SÜLEYMANİYE SANCAĞI

Süleymaniye Sancağı

Mutasarrıf ve Komutan Mehmed Rasim Paşa (Mirliva)

Liva Erkânı

Naib, Nakip, Müftü, Muhasebeci, Tahrirat Müdürü

Liva İdare Meclisi

Reis: Mutasarrıf Paşa

Tabii Üyeler: Naib, Nakip, Müftü, Muhasebeci, Tahrirat Müdürü; 4 Seçilmiş Üye

Tahrirat Kalemi

Tahrirat Müdürü, Evrak Müdürü, Refik-i Evvel, Mübeyyiz (4 Adet), Meclis Kâtibi, Telgraf Mukayyidi

Muhasebe Kalemi

Muhasebeci, Varidat Kâtibi, Masarifat Kâtibi, Mesalih-i Cariye Kâtibi, Merkez Kâtibi, Yevmiye Mukayyidi, Masarifat Refiki, Varidat Refiki, Evrak Mukayyidi, Mesalih-i Cariye Refiki, Sandık Emni

Vergi Dairesi

Vergi Memuru, Vergi Kâtibi, Refiki, Defterci

Fırka-i Tahririye

Muharrir-i Evvel, Muharrir-i Sâni, Mukayyid (2 Adet), Messah (2 Adet)

Defter-i Hakânî Dairesi

Defter-i Hakânî Memuru, Başkâtip, Tapu Kâtibi, Yoklama Kâtibi, Tahsildar

Nüfus Kalemi

Memur, Kâtip

Adliye Daireleri

Hukuk Dairesi

Reis Naib, Üye, Üye Mülazımı, Zabıt Kâtibi

Ceza Dairesi

Ceza Reisi, 3 Üye, Zabıt Kâtibi

Müddei-i Umûmî Muavinliği Dairesi

Müddei-i Umûmî Muavini, İcra Memuru, İcra Mübaşiri (2 Adet)

İstintak Dairesi

Müstantik, Zabıt Kâtibi

Bidayet Mahkemesi Kalemi

Başkâtip, Zabıt Kâtibi (4 Adet)

Ziraat Bankası

Reis, Memur, Muavin, Üye (3 Adet), Tahsildar (2 Adet)

Belediye Dairesi

Reis, Üye (4 Adet), Kâtip, Müfettiş

Telgrafhane

Telgraf ve Posta Müdürü, Muhabere Memuru, Müvezzi

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi

Memur, Kâtip, Tahsildar (2 Adet)

Reji İdaresi

Müdür, Başkâtip, Kâtip-i Sâni, Muhafaza Memuru, Piyade Kolcu Başı, Kantarcı

Rüsumat İdaresi

Müdür, Başkâtip, Kâtip-i Sâni

Pencivin Karantinahane İdaresi

Karantina Tabibi, Karantina Kâtibi, Gardiyan (2 Adet)

Mülkiye Rüştîye MektebiMuallim-i Evvel, Muallim-i Sâni, Rik'a³²² Hocası, Bevvab

Öğrenci Mevcudu: 109

Askeri Rüştîye MektebiMüdür (Kolağası), Arapça Muallimi, Farsça Muallimi, Kavaid ve İlmihal Muallimi³²³, Riyaziye Muallimi³²⁴ (Yüzbaşı), Resim Muallimi (Yüzbaşı), Lisan Muallimi (Yüzbaşı), Dâhiliye Zabiti (2 Adet) (Yüzbaşı ve Mülazım-ı Evvel), İmla Muallimi

Öğrenci Mevcudu: 132

³²² Osmanlıca yazı türü.³²³ Din kaide ve usulleri dersi öğretmeni.³²⁴ Matematik Öğretmeni.

LİVAYA BAĞLI NAHİYELER

Karadağ Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Serçınar-ı Şarki Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Serçınar-ı Garbi Nahiyesi

Müdür, Kâtip

İlgovara Nahiyesi

Müdür, Kâtip

LİVAYA BAĞLI KAZALAR

MERKEZ KAZA (SÜLEYMANİYE)

Kaymakam: Abdulkadir Paşa (Mirü'l-ümerâ³²⁵)

Naib, Tahrirat Kâtibi, Mal Müdürü

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; 3 Adet Seçilmiş Üye

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, Başkâtip, 2 Adet Üye, Müstantik, Kâtip-i Sâni

Diğer Memurlar

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi, Tapu Kâtibi, Sandık Emni, Zabıta Memuru Mülazım

Kazaya Bağlı Nahiyeler

Peşder Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Surtaş Nahiyesi

Müdür, Kâtip

GÜLANBER KAZASI

Kaymakam: Osman Paşa (Mirmiran)

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

³²⁵ Mirliva ve Rumeli Beylerbeyliği arası bir rütbe.

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, 4 Adet Seçilmiş Üye (1 Üye Boş)

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, Başkâtip, 2 Adet Üye, Kâtip-i Sâni, Müstantik

Diğer Memurlar

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi, Tapu Kâtibi, Sandık Emni, Zabıta Memuru

Kazaya Bağlı Nahiyeler**Kızılca Nahiyesi**

Müdür, Kâtip
Pencivin Rüsumat Memuru

Seruçek Nahiyesi

Müdür, Kâtip

BAZYAN KAZASI**Kaymakam:** Emin Efendi

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; 4 Adet Seçilmiş Üye

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, 2 Adet Üye, Başkâtip, Kâtip-i Sâni, Müstantik

Diğer Memurlar

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi, Telgraf Memuru, Tapu Kâtibi, Sandık Emni, Zabıta Memuru (Yüzbaşı), Zabıta Memuru (Mülazım-ı Evvel)

Kazaya Bağlı Nahiyeler**Senkav Nahiyesi**

Müdür, Kâtip

Kala-i Sivale Nahiyesi

Müdür, Kâtip

ŞEHR-İ PAZAR KAZASI**Kaymakam Vekili:** Ahmed Ağa

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam Vekili, Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; 4 Adet Seçilmiş Üye

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, Başkâtip, 2 Adet Üye, Kâtip-i Sâni, Müstantik

Diğer Memurlar

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi, Tapu Kâtibi, Sandık Emni, Zabıta Memuru

Kazaya Bağlı Nahiyeler**Mavet Nahiyesi**

Müdür, Kâtip

H. 1325 SALNAMESİ

Vilayet İdare Meclisince Teşkil Edilen Hakim ve Savcılar Heyeti

Hakimler Heyeti: Reis: Vilayet Valisi, Üyeler: Naib, Defterdar, Müftü ve 2 Üye.

Savcılar Heyeti: Reis: Mektubî Vekili, Üyeler: 2 Üye.

İdare Meclisi Müddei-i Umumisi, İdare Meclisi Müstantiki, Zabıt Kâtibi

Vilayet Daire ve Kalemleri**Mektubî Dairesi**

Mektubi Muavini, Mektubi Kalemi Mümeyyizi, Mektubi Kalemi Sermüsevidi, 8 Kâtip, Arapça Kâtibi

Vilayet İdare Meclisi Kalemi

Başkâtip, Refik-i Evvel, Refik-i Sani, Mukayyıt

Evrak Dairesi

Evrak Müdürü, Refik-i Evvel, Mukayyıt (4 Adet)

Sicil-i Ahval Komisyonu

Reis: Mektubî Vekili

Üye: Mektubî Muavini, Üye: Evrak Müdürü, Üye: İdare Meclisi Başkâtibi, Üye: Mektubî Kalemi Mümeyyizi

Vilayet Meclisleri Kalemi

Muhasebe Mümeyyizi, Merkez Kâtibi, Mesarifât Kâtibi, Muavini, Refiki (2 Adet), Varidat Kâtibi, Refiki (2 Adet), Muhasebat-ı Atika Kâtibi, Muhasebat-ı Atika Kâtip

Muavini (2 Adet), Evrak Memuru, Kaza Kâtibi (4 Adet), Refiki (4 Adet), Merkez Sandık Emni

Vergi Dairesi

Müdür, Başkâtip, Merkez Vergi Kâtibi, Şarkî Vergi Kâtibi, Refik-i Evvel, Refiki, Refik-i Sani, Garbî Şeyhan Vergi Kâtibi, Aşayir-i Seb'a Vergi Kâtibi, Defterci

Ferağ Komisyonu

Reis: Vilayet Valisi, Üye: Naib, Üye: Defter-i Hâkanî Memuru, Üye: Defterdar, Üye: Evkaf Muhasebecisi, Kâtip: Merkez Tapu Kâtibi

Nâfia Komisyonu

Reis: Vilayet Valisi, Üye: Ziraat Bankası Müdürü, Üye: Vilayet Nâfia Baş Mühendisi, Üye: Nüfus Nazırı, Üye (3 Adet)

Nâfia Fen Heyeti

Ser Mühendis, Kâtip

Evkaf Dairesi

Evkaf Muhasebecisi, Başkâtip, Tahsildar, Müdavim, Odacı

Evkaf Komisyonu

Reis: Müftü Efendi, Üye: Fetva Emni, Üye: Muhasebeci, Üye (2 Adet)

Defter-i Hâkanî Dairesi

Memur, Başkâtip, Merkez Tapu Kâtibi

Ziraat Bankası Şubesi

Müdür, Üye: Muavin, Üye: İkinci Kâtip, Üye: Başkâtip ve Veznedar, Üye: Tahsildar

Ziraat Bankası Meclisi

Reis, Üye: Şube Müdürü, Üye (3 Adet)

Vilayet Matbaa Dairesi

Nazır: Mektubî Vekili, Müdür ve Sermuharrir: Mektubî Muavini, Sermürettib ve Hesap Kâtibi, Çarkçı, Mürettib-i Sani, Mürettib-i Salis, Müvezzi, Odacı

Nüfus Dairesi

Nüfus Nazırı, Başkâtip, Katib-i Sani

Mahkeme-i Şer'îye

Naib, Başkâtip, Müsevvid, Mukayyid, Zabıt Kâtibi (2 Adet), Mukayyid Muavini, Eytam Müdürü, Mübeyyiz, Muhzirbaşı, Muhzir (5 Adet)

Adliye Dairesi

Adliye Encümeni

Reis: Adliye Müfettişi (Reis olmadığı zaman İstinaf-ı Hukuk Reisliği tarafından Reislik yapılır)

Üye: İstinaf-ı Hukuk Reisi, İstinaf-ı Ceza Reisi, İstinaf Savcısı, Bidayet-i Hukuk Reisi, Bidayet-i Ceza Reisi, Bidayet Savcısı Muavini, Kâtip: İstinaf Başkâtibi

İstinaf-ı Hukuk Dairesi

Reis, 4 Üye

İstinaf-ı Ceza Dairesi

Reis, 4 Üye, Üye Mülazımı

Bidayet-i Hukuk Dairesi

Reis, 2 Üye, Üye Mülazımı

Bidayet-i Ceza Dairesi

Reis, 2 Üye, Üye Mülazımı

İstinaf Savcılığı

Savcı, Kâtip

Bidayet Savcı Muavinliği

Savcı Muavini, Kâtip

İstinaf Kalemi

Başkâtip, Üye Mülazımı, Zabıt Kâtibi (4 Adet)

Bidayet Kalemi

Başkâtip, Zabıt Kâtibi (4 Adet)

İstintak Dairesi

Sermüstantık, Müstantık-ı Sani

İcra Dairesi

İcra Memuru

Mukavelât Muharrirliği

Mukavelât Muharriri, Refiki

Hapishane Müfettişliği

Müfettiş, Tevkifhane Müdürü, Kâtip, Sergardiyan

Polis Dairesi

İkinci Komiser, Üçüncü Komiser, Açıkta Üçüncü Komiser, Polis (12 Adet)

Belediye Dairesi

Reis, 4 Üye

Sıhhiye Heyeti

Sıhhiye Müfettişi, Belediye Tabibi, Hayvan Muayene Memuru, Aşı Memuru, Üye

Belediye Kalemi

Başkâtip, Katib-i Sani, Jurnal Kâtibi, Sandık Emni

Diğer Memurlar

Belediye Mühendisi, Belediye Müfettişi, Tenvirat ve Tenzifat Müfettişi, Tenvirat ve Tenzifat Müfettiş Muavini, Belediye İmamı, Belediye Tımarcısı, Tenvirat ve Tenzifat Kâtibi (2 Adet), Belediye Serçavuşu, Çavuş (5 Adet)

Maarif Dairesi

Maarif Müdür Vekili, Muhasebe Memuru, Maarif Muhasebe Refiki, Maarif Kâtibi, Sandık Emni, Fahri Müze Memuru

Maarif Meclisi

Reis, 8 Üye

Mekteb-i İdadi

Müdür, 10 Muallim (Dersler: Fransızca, Türkçe, Hendese, Kitabet, Ziraat, Arapça, Farsça, Din ve Ahlak Bilgisi, Hesap, Resim, Tarih, Hatt, Coğrafya), 2 Bakıcı, 2 Hademe

241 Talebe

Darü'l-muallimin³²⁶

Muallim, Hat Muallimi, Hademe

5 Talebe

Kız Rüştîye Mektebi

Muallime-i Evveli, Muallime-i Saniye, Muallime-i Salise, Hademe, Kapıcı

107 Talebe

İbtidaîye Mektepleri**Musul**

Numune-i Tedris, Hademe. 50 Talebe

Cami-i Hüzzam, Hademe. 30 Talebe

Rabiye, Hademe. 75 Talebe

³²⁶ Erkek öğretmen okulu.

Şeyh Halid, Hademe,	20 Talebe
Bab-ı Irak, Hademe,	52 Talebe
Cami-i Cemşid, Hademe,	25 Talebe
Babü's-saray, Hademe,	31 Talebe

Musul'a Bağlı Köy İbtidaiye Mektepleri

Deraviş Köyü	8 Talebe
Orta Harab Köyü	9 Talebe
Karakavinli Köyü	5 Talebe
Gökçeli Köyü	14 Talebe
Topzave Köyü	8 Talebe
Ömer Kapıcı Köyü	7 Talebe
Şerihan Köyü	11 Talebe
Ebu Cerbua Köyü	9 Talebe
Yarımca Köyü	17 Talebe
Minare Şebek Köyü	11 Talebe
Ninova Köyü	20 Talebe

Düyyûn-ı Umûmiye Nezareti

Nazır, Müfettiş,

<i>Muhasebe Kalemi</i>	<i>Tahrirat Kalemi</i>
Başkâtip	Müsevvid
Refik-i Evvel	Mübeyyiz
Refik-i Sani	Mukayyid
Mukayyid	Aşar Kâtibi
Sandık Emîni	

Telgraf ve Posta Müdürlüğü

Müdür, Posta Kâtibi, 6 Muhabere Memuru

Reji Dairesi

Müdür, Başkâtip, Kolcu Baş, İkinci Kâtip, Kantarcı, Üçüncü Kâtip, Sevk Memuru

Musul'a Bağlı Reji Memurları

Zemar Reji Memuru

Şirket Reji Memuru

Osmanlı Bankası İdaresi

Müdür, Muavin, Muhasebeci, Veznedar

Musul Emlâk-ı Hümayun Komisyonu

Reis, Üye: Muhasebeci, Üye: Tahrirat Başkâtibi, Üye: Mühendis

Muhasebe Kalemı

Muhasebeci, Başkâtip, Mesarifât Kâtibi, Refîki, Varidât Kâtibi, Refîki, Mesalih-i Cariye Kâtibi, Mesalih-i Cariye Kâtibi Refîki, Sandık Emîni

Tahrirat Kalemı

Başkâtip, Müsevvid-i Evvel, Mübeyyiz-i Sani, Şifre Kâtibi, Evrak Mukayyadı, Mübeyyiz-i Evvel, Evrak Mukayyadı Muavini

Orman Şubesi

Memur, Kâtip

Zemâr Şubesi

Memur, Kâtip

Şirkat Şubesi

Memur, Kâtip

Zap Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani

Şemamin Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani, Sandık Emîni

Salahiye Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani, Sandık Emîni

Tuzhurmatı Muavinliği

Muavin, Kâtip

Karatepe Muavinliği

Muavin, Kâtip

Serçınar Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani, Sandık Emîni

Gülenber Muavinliği

Muavin, Kâtip

Surtaş Muavinliği

Muavin, Kâtip

Ağçalar Muavinliği

Muavin, Kâtip

Tercil Şubesi

Memur, Kâtip

Jandarma Dairesi

Jandarma Komutanı Hamdi Bey

Birinci Merkez Taburu

Tabur Komutanı

İdare Emni, Tabur Kâtibi

1. Bölük Piyade Komutanı; Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani
2. Bölük Piyade Komutanı; Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani
3. Bölük Piyade Komutanı; Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani
4. Bölük Piyade Komutanı; Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani
5. Bölük Piyade Komutanı; Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

1. Bölük Süvari Komutanı; Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani
2. Bölük Süvari Komutanı; Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani
3. Bölük Süvari Komutanı; Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani
4. Bölük Süvari Komutanı; Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani
5. Bölük Süvari Komutanı; Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

Jandarma Ester Süvari Taburu

Tabur Komutanı

Tabur Kâtibi

1. Bölük Komutanı; Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani
2. Bölük Komutanı; Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani
3. Bölük Komutanı; Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani
4. Bölük Komutanı; Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

ASKERİ KISIM

Redif Yirmi Dördüncü Musul Fırkası Komutanı Ferik İsmail Zühtü Paşa
Fırka Erkân-ı Harbiyesi 1 Erkân-ı Harp Kolağası, 1 Yüzbaşı

Redif Kırk Yedinci Liva Komutanı

Mirliva Yusuf Ziya Paşa

1 Yüzbaşı

Redif Kırk Sekizinci Liva Komutanı

Mirliva Şevki Paşa

1 Yüzbaşı

Daimi Askeri Satınalma Komisyonu Heyeti

1 Mirliva, 1 Miralay, 1 Kaymakam, 1 Binbaşı, 1 Kolağası, 2 Yüzbaşı

Redif Doksan Üçüncü Alay Birinci Musul Taburu

1 Miralay, 1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi

1. Bölük Yüzbaşı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi

2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 Depo Memuru
 Tüfekçi Ustası

Redif Doksan Üçüncü Alay İkinci Musul Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi,
 1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 Depo Memuru

Redif Doksan Üçüncü Alay Üçüncü Musul Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi
 1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli
 2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli
 3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli
 4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli

Redif Doksan Üçüncü Alay Dördüncü Sincar Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi
 1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli
 2. Bölük Yüzbaşısı,
 3. Bölük Mülazım-ı Evveli
 4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli

Redif Doksan Dördüncü Alay Birinci Ba'şika Taburu

1 Kaymakam, 1 Binbaşı, 1 Tabur Kâtibi
 1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 Depo Memuru
 Tüfekçi Ustası

Redif Doksan Dördüncü Alay İkinci Reşidiye Taburu

1 Binbaşı, 1 Tabur Kâtibi
 1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli
 4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 Depo Memuru
 Tüfekçi Ustası

Redif Doksan Dördüncü Alay Üçüncü Navkor Taburu

- 1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli
3. Bölük Mülazım-ı Evveli
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli

Redif Doksan Dördüncü Alay Dördüncü Akra Taburu

- 1 Binbaş, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi
Depo Memuru

Redif Doksan Beşinci Alay Birinci Ravanduz Taburu

- 1 Kaymakam, 1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi
Depo Memuru, Tüfekçi Ustası

Redif Doksan Beşinci Alay İkinci Bradust Taburu

- 1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli,
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi

Redif Doksan Beşinci Alay Üçüncü Zibar Taburu

- 1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi
Depo Memuru, Tüfekçi Ustası

Redif Doksan Beşinci Alay Dördüncü Harir Taburu

- 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli
2. Bölük Mülazım-ı Evveli
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli

Redif Doksan Altıncı Alay Birinci Duhok Taburu

- 1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Alay Kâtibi, 1 Tabur Kâtibi

1. Bölük Mülazım-1 Evveli, 1. Bölük Mülazım-1 Sanisi
 2. Bölük Yüzbaşı, 2. Bölük Mülazım-1 Evveli, 2. Bölük Mülazım-1 Sanisi
 3. Bölük Yüzbaşı, 3. Bölük Mülazım-1 Evveli, 3. Bölük Mülazım-1 Sanisi
 4. Bölük Yüzbaşı, 4. Bölük Mülazım-1 Evveli, 4. Bölük Mülazım-1 Sanisi
- Tüfekçi Ustası

Redif Doksan Altıncı Alay İkinci Davudiye Taburu

- 1 Binbaşı, 1 Tabur Kâtibi
1. Bölük Yüzbaşı, 1. Bölük Mülazım-1 Evveli
 2. Bölük Yüzbaşı, 2. Bölük Mülazım-1 Evveli
 3. Bölük Yüzbaşı, 3. Bölük Mülazım-1 Evveli
 4. Bölük Yüzbaşı, 4. Bölük Mülazım-1 Evveli

Redif Doksan Altıncı Alay Üçüncü İmadiye Taburu

- 1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi
1. Bölük Yüzbaşı, 1. Bölük Mülazım-1 Evveli
 2. Bölük Yüzbaşı, 2. Bölük Mülazım-1 Evveli, 2. Bölük Mülazım-1 Sanisi
 3. Bölük Yüzbaşı, 3. Bölük Mülazım-1 Evveli, 3. Bölük Mülazım-1 Sanisi
 4. Bölük Yüzbaşı, 4. Bölük Mülazım-1 Evveli, 4. Bölük Mülazım-1 Sanisi
- Depo Memuru, Tüfekçi Ustası

Redif Doksan Altıncı Alay Dördüncü Zaho Taburu

- 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi
1. Bölük Mülazım-1 Evveli
 2. Bölük Yüzbaşı, 2. Bölük Mülazım-1 Evveli
 3. Bölük Yüzbaşı, 3. Bölük Mülazım-1 Evveli
 4. Bölük Mülazım-1 Evveli

Nizamiye On İkinci Kerkük Fırkası Komutanı Ferik Musa Kazım Paşa

Fırka Erkân-ı Harbiyesi; Erkân-ı Harp Reisi Kaymakam, Yüzbaşı

Nizamiye Yirmi Üçüncü Liva Komutanı

Mirliva Ahmed Tevfik Paşa
Mülazım-1 Evvel

Kırk Beşinci Alay

1 Miralay, 1 Kaymakam, 1 Alay Emini

Kırk Beşinci Alay İkinci Taburu

- 1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 İmam, 1 Kâtip Muavini, 1 Tabip Yüzbaşı, 1 Eczacı
- 1 Cerrah, 1 Tüfekçi
1. Bölük Yüzbaşı, 1. Bölük Mülazım-1 Evveli, 1. Bölük Mülazım-1 Sanisi
 2. Bölük Yüzbaşı, 2. Bölük Mülazım-1 Evveli, 2. Bölük Mülazım-1 Sanisi (2 Adet)
 3. Bölük Yüzbaşı, 3. Bölük Mülazım-1 Evveli, 3. Bölük Mülazım-1 Sanisi (2 Adet)
 4. Bölük Yüzbaşı, 4. Bölük Mülazım-1 Evveli, 4. Bölük Mülazım-1 Sanisi (2 Adet)

Kırk Beşinci Alay Üçüncü Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 İmam, 1 Kâtip Muavini, 1 Cerrah, 1 Eczacı, 1 Tüfekçi,

1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Kırk Beşinci Alay Dördüncü Ester Süvar Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 İmam, 1 Kâtip Muavini, 1 Tabip Kolağası, 1 Eczacı, 1 Cerrah

1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Kırk Altıncı Alay Birinci Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Alay Kâtibi, 1 Alay Müftüsü, 1 Kâtip Muavini, 1 Eczacı, 1 Cerrah,

1 Tüfekçi

1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Kırk Altıncı Alay İkinci Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 İmam, 1 Tabip Yüzbaşı, 1 Eczacı, 1 Cerrah, 1 Tüfekçi

1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Kırk Altıncı Alay Üçüncü Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Eczacı, 1 Cerrah, 1 İmam, 1 Kâtip Muavini, 1 Tüfekçi

1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Kırk Altıncı Alay Dördüncü Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 İmam, 1 Eczacı, 1 Cerrah, 1 Tüfekçi

1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi

3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Nizamiye Yirmi Dördüncü Liva

Komutan Mirliya Faik Paşa

1 Yüzbaşısı

1 Albay, 1 Kaymakam, 1 Alay Emni, 1 Alay İmamı

Kırk Yedinci Alay Birinci Taburu

- 1 Binbaşısı, 1 Kolağası, 1 Alay Kâtibi, 1 Kâtip Muavini, 1 Tabip Yüzbaşısı, 1 Tüfekçi
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Kırk Yedinci Alay İkinci Taburu

- 1 Binbaşısı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Kâtip Muavini, 1 İmam, 1 Eczacı, 1 Cerrah, 1 Tüfekçi
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Kırk Yedinci Alay Üçüncü Taburu

- 1 Binbaşısı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 İmam, 1 Tabip Yüzbaşısı, 1 Eczacı, 1 Cerrah, 1 Tüfekçi, 1 Kâtip Muavini
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Kırk Yedinci Alay Dördüncü Taburu

- 1 Binbaşısı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 İmam, 1 Kâtip Muavini, 1 Tabip Yüzbaşısı, 1 Eczacı, 1 Cerrah, 1 Tüfekçi
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Kırk Sekizinci Alay Birinci Taburu

- 1 Binbaşısı, 1 Kolağası, 1 Alay İmam, 1 Alay Kâtibi, 1 Tabip Kolağası, 1 Kâtip Muavini, 1 Eczacı, 1 Tımarcı, 1 Tüfekçi, 1 Sancaktar Mülazım-ı Sani
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Kırk Sekizinci Alay İkinci Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Tabur İmamı, 1 Kâtip Muavini, 1 Tabip Mülazım-ı Sani, 1 Eczacı, 1 Tımarcı

1. Bölük Yüzbaşı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
2. Bölük Yüzbaşı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
3. Bölük Yüzbaşı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
4. Bölük Yüzbaşı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Kırk Sekizinci Alay Üçüncü Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Tabur İmam, 1 Eczacı, 1 Tımarcı, 1 Tüfekçi, 1 Kâtip Muavini

1. Bölük Yüzbaşı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
2. Bölük Yüzbaşı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
3. Bölük Yüzbaşı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)
4. Bölük Yüzbaşı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Redif Seksen Dokuzuncu Alay Birinci Kerkük Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Tüfekçi, 1 Depo Memuru

1. Bölük Yüzbaşı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
2. Bölük Yüzbaşı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
3. Bölük Yüzbaşı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi
4. Bölük Yüzbaşı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi

Kerkük Hastahanesi Heyeti

1 Tabip-i Evvel Binbaşı, 1 Sağ Tabip Kolağası, 1 Müdür Yüzbaşı, 1 Kâtip-i Evvel, 1 Eczacı-i Evvel, 1 Eczacı-i Sani, 1 Cerrah-i Evvel, 1 Hastalar Ağası Mülazım-ı Sani, 1 Eczacı, 1 İmam, 1 Serhademe Mülazım-ı Sani

Kerkük Teftiş Heyeti

Reis Kaymakam, 1 Binbaşı, 2 Alay Kâtibi, 1 Tabur Kâtibi

On İkinci Fırka Daimi Divan-ı Harp Heyeti

Reis Kaymakam, 1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Yüzbaşı, 1 Mülazım-ı Evvel, 1 Mülazım-ı Sani, 1 Serçavuş

Redif Yirmi Üçüncü Fırka Komutanı Ferik Danyal Saip Paşa

Kırk Beşinci Liva Komutanı Mirliva Mustafa Paşa

Kırk Beşinci Liva Alay Emini

Kırk Beşinci Liva Alay Kâtibi

Kırk Beşinci Liva Mülhak Yüzbaşı

Kırk Altıncı Liva Komutanı Mirliva Yusuf Paşa

Kırk Altıncı Liva Alay Emini

Kırk Altıncı Liva Alay Kâtibi

Kırk Altıncı Liva Mülhak Yüzbaşı

Yirmi Üçüncü Fırka Mülhak Yüzbaşı

Yirmi Üçüncü Fırka Mülhak Yüzbaşısı
 Seksen Dokuzuncu Alay Miralayı
 Doksanıncı Alay Kaymakamı
 Doksan Birinci Alay Miralayı
 Doksan İkinci Alay Kaymakamı

Redif Seksen Dokuzuncu Alay Birinci Kerkük Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Tüfekçi, 1 Depo Memuru
 1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi

Redif Seksen Dokuzuncu Alay İkinci Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Tüfekçi, 1 Depo Memuru
 1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi

Redif Seksen Dokuzuncu Alay Otuz Birinci Çemcemâl Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Tüfekçi
 1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli
 3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi

Redif Seksen Dokuzuncu Alay Dördüncü Köprü Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Tüfekçi
 1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli
 2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli
 3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli
 4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli

Redif Doksanıncı Alay Birinci Köysancak Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Tüfekçi
 1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi

Redif Doksanıncı Alay İkinci Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Tüfekçi, 1 Depo Memuru
 1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
 3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi

4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi

Redif Doksanıncı Alay Üçüncü Şaklava Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli

Redif Doksanıncı Alay Dördüncü Erbil Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Tüfekçi
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli

Redif Doksan Birinci Alay Birinci Süleymaniye Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Depo Memuru, 1 Tüfekçi
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi

Redif Doksan Birinci Alay İkinci Gülanber Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Tüfekçi
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi

Redif Doksan Birinci Alay Üçüncü Pencivin Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Tüfekçi, 1 Depo Memuru
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi

Redif Doksan Birinci Alay Dördüncü Merge Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi,
1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli
4. Bölük Yüzbaşısı

Redif Doksan İkinci Alay Birinci Salahiye Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Tüfekçi, 1 Depo Memuru

1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi

Redif Doksan İkinci Alay İkinci Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi

1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli

Redif Doksan İkinci Alay Üçüncü Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi, 1 Tüfekçi, 1 Depo Memuru

1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli, 1. Bölük Mülazım-ı Sanisi
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli, 2. Bölük Mülazım-ı Sanisi
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli, 3. Bölük Mülazım-ı Sanisi
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli, 4. Bölük Mülazım-ı Sanisi

Redif Doksan İkinci Alay Dördüncü Hurmatu Taburu

1 Binbaşı, 1 Kolağası, 1 Tabur Kâtibi

1. Bölük Yüzbaşısı, 1. Bölük Mülazım-ı Evveli
2. Bölük Yüzbaşısı, 2. Bölük Mülazım-ı Evveli
3. Bölük Yüzbaşısı, 3. Bölük Mülazım-ı Evveli
4. Bölük Yüzbaşısı, 4. Bölük Mülazım-ı Evveli

Süvari On Yedinci Liva Komutanlığı Komutan Mirliva Ahmed Hamdi Paşa**Süvari Otuz Üçüncü Alay**

1 Miralay, 1 Kaymakam, 1 Binbaşı, 1 Alay Emni, 1 Kolağası, 1 Alay Kâtibi, 1 Kâtip-i Sani, 1 İmam-ı Evvel, 1 İmam-ı Sani, 1 Esvap Emni Yüzbaşı, 1 Sancaktar Mülazım-ı Sani, 1 Baytar Binbaşı, 1 Baytar Yüzbaşı, 2 Tabip Yüzbaşı, 1 Eczacı, 1 Eczacı Mülazım-ı Evvel, 1 Cerrah, 1 Tımarcı, 1 Tüfekçi, 1 SerSarrac

1. Bölük Yüzbaşısı; 1 Yüzbaşı Vekili, 2 Mülazım-ı Evvel, 2 Mülazım-ı Sani
2. Bölük Yüzbaşısı; 1 Yüzbaşı Vekili, 2 Mülazım-ı Evvel, 2 Mülazım-ı Sani
3. Bölük Yüzbaşısı; 1 Yüzbaşı Vekili, 2 Mülazım-ı Evvel, 2 Mülazım-ı Sani
4. Bölük Yüzbaşısı; 1 Yüzbaşı Vekili, 2 Mülazım-ı Evvel, 2 Mülazım-ı Sani
5. Bölük Yüzbaşısı; 1 Yüzbaşı Vekili, 2 Mülazım-ı Evvel, 2 Mülazım-ı Sani

Süvari Otuz Dördüncü Alay

1 Miralay, 1 Kaymakam, 1 Binbaşı, 1 Alay Emni, 1 Kolağası, 1 Alay Kâtibi, 1 Kâtip-i Sani, 1 İmam, 2 Tabip Yüzbaşı, 1 Baytar Sol Kolağası, 1 Baytar Yüzbaşısı, 1 Sancaktar Mülazım-ı Sani, 1 Eczacı-i Evvel, 1 Eczacı-i Sani, 1 Cerrah, 1 Tüfekçi

1. Bölük Yüzbaşısı; 1 Yüzbaşı Vekili, 2 Mülazım-ı Evvel, 2 Mülazım-ı Sani

2. Bölük Yüzbaşısı; 1 Yüzbaşı Vekili, 2 Mülazım-ı Evvel, 2 Mülazım-ı Sani
3. Bölük Yüzbaşısı; 1 Yüzbaşı Vekili, 2 Mülazım-ı Evvel, 2 Mülazım-ı Sani
4. Bölük Yüzbaşısı; 1 Yüzbaşı Vekili, 2 Mülazım-ı Evvel, 2 Mülazım-ı Sani
5. Bölük Yüzbaşısı; 1 Yüzbaşı Vekili, 2 Mülazım-ı Evvel, 2 Mülazım-ı Sani
- 1 Açıkta Yüzbaşı

MERKEZ VİLAYETE BAĞLI KAZA VE NAHİYELER

İMADİYE KAZASI (BİRİNCİ SINIF)

Kaymakam Vekili: Abdulkerim Efendi

Naib, Müftü, Mal Müdürü Vekili, Tahrirat Kâtibi, Vergi Kâtibi, Sandık Emni

Kaza İdare Meclisi

Reis Kaymakam Vekili, Tabii Üyeler: Naib – Müftü – Mal Müdürü – Tahrirat Kâtibi,
Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Nüfus Dairesi

Nüfus Memuru, Kâtip

Adliye Heyeti

Reis: Naib, 2 Üye, Başkâtip, Müstantık Muavini, İcra Mübaşiri

Belediye Dairesi

Reis, Kâtip

Zabıta Dairesi

Zabıta Memuru Yüzbaşı, Muavin Mülazım-ı Sani

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi

Memur

Reji Muhafaza Memurluğu

Memur, 4 Kolcu Neferi

Tahsil Heyeti

Davudiye Vergi Kâtibi
2 Süvari Tahsildarı

Birvari Vergi Kâtibi
2 Piyade Tahsildarı

Kaza Bağlıları

Davudiye Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Birvari-i Bala NahiyesiMüdür, **Reji Muhafaza Memurluğu** (Memur, 8 Kolcu Neferi)**Birvari-i Zir Nahiyesi**

Müdür Vekili

Reygan Nahiyesi

Müdür Vekili

Nirve Nahiyesi

Müdür Vekili

ZAHO KAZASI (İKİNCİ SINIF)**Kaymakam Vekili:** Tevfik Efendi

Naib, Müftü, Mal Müdürü Vekili, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis Kaymakam Vekili, Tabii Üyeler: Naib – Müftü – Mal Müdürü – Tahrirat Kâtibi;

Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Adliye Heyeti

Reis: Naib, 2 Üye, Başkâtip, Müstantık Muavini

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavin, Tahsilat Müfettişi, Refiki, Sandık Emni

Belediye Dairesi

Reis, 2 Üye, Kâtip

Nüfus Dairesi

Nüfus Memuru, Kâtip

Müteferrik³²⁷ Memurlar

Zabıta Memuru Mülazım-ı Sani, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Reji Memuru

SİNCAR KAZASI (İKİNCİ SINIF)**Kaymakam:** Asaf Efendi

Naib, Mal Müdürü Vekili, Tahrirat Kâtibi, Vergi Kâtibi, Nüfus Memuru

Kaza İdare Meclisi

Reis Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib – Mal Müdürü – Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

³²⁷ Ayrı, bağımsız.

Belediye Dairesi

Reis Vekili, 3 Üye, Kâtip

Nüfus Dairesi

Nüfus Memuru, Kâtip

Bazı Kaza Memurları

Zabıta Memuru Mülazım-ı Sani, Tapu Kâtibi ve Banka Tahsildarı, Sandık Emmini, Tahsildar

Telafer Nahiyesi

Müdür, 4 Üye, Kâtip

Tahsilat Heyeti

Süvari Tahsildarı, Piyade Tahsildarı

AKRA KAZASI (ÜÇÜNCÜ SINIF)

Kaymakam Vekili: Salih Bey (Jandarma Binbaşısı)

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis Kaymakam Vekili, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi;
Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Bidayet Mahkemesi

Reis Naib; 2 Üye, Başkâtip, Müstantık Muavini

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Vergi Kâtibi, Sandık Emmini, Süvari Tahsildarı, Piyade Tahsildarı

Nüfus Dairesi

Memur, Kâtip

Belediye Dairesi

Reis, 4 Üye, Kâtip

Ticaret Odası

Reis, 3 Üye

Müteferrik Memurlar

Zabıta Memuru Mülazım, Düyûn-ı Umûmiye Memur Vekili, Reji Muhafaza Memuru, Evkaf Memuru Vekili, İbtidai Mektebi Muallimi

Zibar Nahiyesi

Müdür, Kâtip

DUHOK KAZASI (ÜÇÜNCÜ SINIF)**Kaymakam:** İbrahim Necati Efendi

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, Seçilmiş

Üyeler: 4 Kişi

Bidayet Mahkemesi

Reis Naib, Başkâtip, Kâtip-i Sani, Müstantık Muavini, 2 Üye, Odacı

Nüfus Dairesi

Memur, Kâtip

Ziraat Bank Şubesi

Reis, Kâtip, Tahsildar, 2 Üye

Kazanın Diğer Memurları

Düûn-ı Umûmiye Memur Vekili, Kasaba Vergi Kâtibi, Nahiye Vergi Kâtibi, Tapu Kâtibi, Sandık Emîni, Süvari Tahsildarı (2 Adet), Piyade Tahsildarı (2 Adet)

Mizuri Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Vilayet Merkezine Bağlı Nahiyeler**Aşair-i Seb'a Nahiyesi**

Müdür, Naib, Kâtip

Şeyhan Nahiyesi

Müdür, Kâtip

KERKÜK SANCAĞI

Mutasarrıf Mîrmîran³²⁸ Salih Salim Paşa
Naib, Muhasebeci, Müftü, Tahrirat Müdürü

Liva³²⁹ **İdare Meclisi**
Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Muhasebeci, Tahrirat Müdürü; Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Meclis İdare Kalemi
Başkâtip, Refiki

Tahrirat Kalemi
Tahrirat Müdürü, Tahrirat Müdür Muavini, Müsevvid, Mübeyyiz (4 Adet)

Evrak Dairesi
Evrak Memuru, Refiki (4 Adet)

Nüfus Dairesi
Memur, Kâtip

Muhasebe Dairesi
Muhasebeci, Muhasebe Başkâtibi, Masarif Kâtibi, Yevmiye Kâtibi, Varidat Refiki (2 Adet), Masarif Refiki (2 Adet), Evrak Mukayyadı, Mübeyyiz (2 Adet)

Tahsilat Dairesi
Müfettiş, Sertahsildar, Süvari Tahsildarı (6 Adet), Piyade Tahsildarı (6 Adet)

Vergi Dairesi
Memur, Başkâtip, Etraf-ı Şehir Kâtibi

Evkaf Dairesi
Müdür, Kâtip

Ziraat Bank Dairesi
Reis, Sandık Muhasebe Kâtibi, 3 Üye

Defter-i Hakani Dairesi
Memur, Başkâtip, Tapu Kâtibi

Belediye Dairesi
Reis, Başkâtip, İkinci Kâtip, Sandık Emni, 8 Üye

³²⁸ Beylerbeyi.

³²⁹ Mülkî idarede kaza ve vilayet arasında bir derece, sancak.

Posta ve Telgraf Dairesi

Müdür, 4 Adet Muhabere Memuru

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi

Müdür, Başkâtip, İkinci Kâtip, Üçüncü Kâtip, Sandık Emni

Reji İdaresi

Müdür, Kâtip

Mahkeme-i Şer'îye

Şer'i Naib, Başkâtip

Mahkeme-i Bidayet

Ceza Reisi, 3 Üye; Savcı Muavini, 3 Üye

Mahkeme-i Bidayet Kalemi

Baskâtip, 4 Adet Zabıt Kâtibi

İstintak Dairesi

Müstantık

Mukavelât Dairesi

Mukavelât Muharriri

İcra Dairesi

Memur, 2 Adet Mübaşir

Maarif Komisyonu

Reis Müftü, 3 Adet Üye, Kâtip

Mekteb-i Rüştîye Heyeti

Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani, İbtidai Muallimi (2 Adet)

Jandarma Dairesi

Jandarma Binbaşısı

Tabur Kâtibi, Süvari Yüzbaşısı (2 Adet), Piyade Yüzbaşısı, Süvari Mülazım-ı Evveli (2 Adet), Piyade Mülazım-ı Evveli (2 Adet), Piyade Mülazım-ı Sanisi (2 Adet)

Polis Dairesi

Komiser

Polis Memuru (5 Adet), Hapishane Memuru, Hapishane Kâtibi

Livaya Bağlı Nahiyeler

Altınköprü Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Telgraf ve Posta Müdürü, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Reji Memuru, Vergi Kâtibi

Melha Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi

Şivan Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Memuru

Dakuk Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Kil Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Memuru

RAVANDUZ KAZASI (BİRİNCİ SINIF)

Kaymakam Vekili Abdullah Muhlis Bey

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam Vekili, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi;
Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, Mahkeme Başkâtibi, Müstantık, Müstantık Muavini

Nüfus Dairesi

Memur, Kâtip

Kazanın Diğer Memurları

Telgraf ve Posta Müdürü, Rüsumat Müdürü, Rüsumat Başkâtibi, Karantina Memuru, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Zabıta Memuru Mülazım, Farsça Kâtibi, Sandık Emni, Mektep Muallim-i Evveli, Muallim-i Sani

Kazaya Bağlı Nahiyeler

Deyr-i Harir Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi

Balık Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi, Vergi Kâtibi

Bradust Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Vergi Kâtibi

Şirvan Mizuri-i Bala Nahiyesi

Müdür, Kâtip Vekili

ERBİL KAZASI (İKİNCİ SINIF)**Kaymakam:** Nihat Bey

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Adliye Heyeti

Reis: Naib, Üye ve Müstantık, Mahkeme Başkâtibi, Üye, Müstantık Muavini, İcra Mübaşiri (2 Kişi)

Maliye Heyeti

Reis: Mal Müdürü, Kasaba Vergi Kâtibi, Dizeyi Vergi Kâtibi, Birani Vergi Kâtibi, Sandık Emni, Tahsilat Müfettişi, Süvari Tahsildarı (4 Adet), Piyade Tahsildarı (2 Adet)

Belediye Dairesi

Reis, 3 Üye, Kâtip

Müteferrik³³⁰ Memurlar

Posta ve Telgraf Müdürü, Muhabere Memuru, Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi, Reji Memuru, Tapu Kâtibi, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Zabıta Memuru, Banka Kâtip Vekili, Rüştîye Mektebi Muallimi (3 Adet)

Kazaya Bağlı Nahiyeler**Dizeyi Nahiyesi**

Müdür, Kâtip

Sultaniye Nahiyesi

Müdür, Kâtip

³³⁰ Ayrı, bağımsız.

SALAHİYE KAZASI (İKİNCİ SINIF)

Kaymakam: Abdulaziz Efendi
Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, Başkâtip, Kâtip-i Sani, Üye (2 Adet), Müstantık Muavini

Maliye Heyeti

Mal Müdürü, Vergi Kâtibi, Sandık Emni, Süvari Tahsildarı, Piyade Tahsildarı

Belediye Dairesi

Reis, Kâtip

Nüfus Dairesi

Memur, Kâtip

Müteferrik Memurlar

Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Reji Memuru, Telgraf ve Posta Müdürü, Tapu Kâtibi, Zabıta Memuru, Banka Tahsildarı, Rüştîye Mektebi Muallim-i Evveli, Rüştîye Mektebi Muallim-i Sanisi

Kazaya Bağlı Nahiyeleler

Tuzhurmatı Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Telgraf ve Posta Müdürü, Vergi Memuru, Memleha³³¹ Memuru, Süvari Tahsildarı, Kâtip

Kara Tepe Nahiyesi

Müdür, Kâtip

KÖYSANCAK KAZASI (ÜÇÜNCÜ SINIF)

Kaymakam: Abdusettar Efendi
Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

³³¹ Tuz madeni.

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naib, Başkâtip, Üye (2 Adet), Müstantık Muavini

Maliye Heyeti

Mal Müdürü, Muavin, Tahsilat Müfettişi, Vergi Kâtibi, Sandık Emni, Süvari Tahsildarı (2 Adet), Piyade Tahsildarı

Belediye Dairesi

Reis, Kâtip, 3 Üye

Nüfus Dairesi

Memur, Kâtip

Reji İdaresi

Müdür, Başkâtip, Kâtip-i Sani

Müteferrik Memurlar

Telgraf ve Posta Müdürü, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Tapu Kâtibi, Zabıta Memuru Mülazım-ı Evvel, İbtidadi Mektebi Muallimi, Banka Tahsildarı

Şaklava Nahiyesi

Müdür Vekili, Kâtip

RANİYE KAZASI (ÜÇÜNCÜ SINIF)**Kaymakam Vekili:** Mehmed Ali Bey

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Adliye Heyeti

Reis: Naib, Başkâtip, Müstantık Muavini

Nüfus Dairesi

Memur, Kâtip

Müteferrik Memurlar

Vergi Kâtibi, Sandık Emni

SÜLEYMANİYE SANCAĞI

Mutasarrıf Tevfik Paşa (Rumeli Beylerbeyliği Rütbesi ile)
Naib, Muhasebeci, Müftü, Tahrirat Müdürü

Liva İdare Meclisi

Reis: Mutasarrıf, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Muhasebeci, Tahrirat Müdürü; Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi, İdare Kâtibi

Tahrirat Kalemi

Tahrirat Müdürü, Müsevvid, Mübeyyiz (4 Adet)

Evrak Dairesi

Müdür, Telgraf Mukayyidi

Muhasebe Dairesi

Muhasebeci, Başkâtip, Masarif Kâtibi, Merkez Kâtibi, Varidat Kâtibi Refik-i Evveli, Varidat Kâtibi Refik-i Sani, Masarifat Kâtibi Refiki, Yevmiye Kâtibi, Merkez Kâtibi Refiki, Evrak Memuru, Evrak Refiki (2 Adet), Sandık Emni, Tahsildar (5 Adet)

Hukuk Dairesi

Reis: Naib, 3 Üye, Zabıt Kâtibi, Mübaşir

Ceza Dairesi

Reis, 2 Üye, Üye Mülazımı, Zabıt Kâtibi; Savcı Muavini, Başkâtip, Zabıt Kâtibi (2 Adet)

Mukavelat Muharriri ve Mahkeme Başkâtibi, Refiki, Müstantık, İcra Memuru

Belediye Dairesi

Reis, Başkâtip

Müteferrik Memurlar

Defter-i Hakani Memuru, Ziraat Bankası Memuru

Reji İdaresi

Müdür, Başkâtip, Katib-i Sani, Kantarcı

Livaya Bağlı Nahiyeler

Karadağ Nahiyesi

Müdür, Kâtip

İlgovara Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Serçınar-ı Şark Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Serçınar-ı Garp Nahiyesi

Müdür, Kâtip

GÜLANBER KAZASI (İKİNCİ SINIF)**Kaymakam:** Mirmiran Osman Paşa

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Nüfus Dairesi

Memur, Kâtip

Bidayet Mahkemesi

Başkâtip, Müstantık Muavini, İkinci Kâtip

Müteferrik Memurlar

Telgraf Müdürü, Tapu Kâtibi

Kazaya Bağlı Nahiyeler**Kızılca Nahiyesi**

Müdür, Kâtip

Seruçek Nahiyesi

Müdür, Kâtip

BAZYAN KAZASI (İKİNCİ SINIF)**Kaymakam Vekili:** Abdullah Efendi (Müderris)

Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam Vekili, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi;

Seçilmiş Üyeler: 3 Kişi

Adliye Heyeti

Reis: Naib, Başkâtip, Müstantık Muavini, 2 Üye

Müteferrik Memurlar

Telgraf Müdürü, Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi, Tapu Kâtibi, Sandık Emni, Banka Tahsildarı

Kasabaya Bağlı Nahiyeler

Kale Sivike Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Senkav Nahiyesi

Müdür, Kâtip

MAMURETÜ'L-HAMİD KAZASI (ÜÇÜNCÜ SINIF)

Kaymakam Vekili: Hasan Efendi Nizamiye Binbaşısı

Naib, Mal Müdürü Vekili, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Adliye Dairesi

Reis: Naib, Başkâtip, Müstantık, 2 Üye, Kâtip-i Sani

Müteferrik Memurlar

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi, Telgraf Müdürü, Tapu Kâtibi, Sandık Emni, Tahsildar

Merge³³² Nahiyesi

Müdür Vekili, Naib Vekili, Kâtip

ŞEHİRİ PAZAR KAZASI (ÜÇÜNCÜ SINIF)

Kaymakam: Münhâl

Naib, Tahrirat Kâtibi, Mal Müdürü Vekili, Vergi Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: 3 Kişi

Nüfus Dairesi

Memur, Kâtip

³³² Bu nahiye H. 1312 salnamesinde kazadır. Kaza merkezi Merge nahiyesinin ortasındaki ufak Merge köyüdür. Burada 1 hükümet konağı, 5 cami, 2 kahve ve 1 çayhane, 15 dükkan, 1 boyahane ve 500 hane bulunmaktadır. Havası güzeldir, ancak yaz aylarında çıkan akrepler son derece tehlikeli olup, ısırılanlar tedavi edilmezlerse, yüzde doksani ölürler. Buraya bağlı Surtaş ve Peşder nahiyesinden, Peşder nahiyesi aynı adı taşıyan aşiretin ikamet yeridir. Bu aşiret meskun olup, ziraat ve çiftçilikle meşgul ise de, yaz aylarında nahiyesinin dağ ve yaylalarında otururlar. Halen Şehr-i Pazar ve Merge kazasının birçok köyüne yayılmışlardır (H. 1312 Salnamesi, s.330-331).

İstintak Dairesi

Müstantık Muavini, Mübaşir (2 Adet)

Mavet Nahiyesi

Müdür, Kâtip

H. 1330 SALNAMESİ**İdare Meclisi Mahkemesi***Hakimler Heyeti*

Reis Vekili Naib

Üye (2 Adet)

İtham Heyeti

Reis Tahrirat Müdürü

Üye (2 Adet)

Müddei-i Umumi, Müstantık, Zabıt Kâtibi

Vilayet Kalemleri***Dâhiliye Kısmı*****Tahrirat Kalemi**

Mümeyyiz, Sermüsevvid, Müsevvid (2 Adet), Mübeyyiz (6 Adet)

İdare Meclisi Kalemi

Başkâtip, Refik-i Evvel, Refik-i Sani, Mukayyid, Mülazım

Evrak Kalemi

Müdür, Refik-i, Mukayyid (2 Adet), Müvezzi, Mülazım

Vilayet Tercümanı

Maliye Kısmı**Vilayet Muhasebe Kalemi**

Mümeyyiz

Vilayet Kısmı

Vilayet Kâtibi

Tahsisat ve Havalat Kâtibi

Muamelat Kâtibi

Sicil ve Kefalet Kâtibi

Cari Hesap Kâtibi

Liva Kısmı

Liva Kâtibi

Maaş ve Masarif Kâtibi

Muamelat Kâtibi

Merkez Kâtibi

Yevmiye Kâtibi

Evrak Mukayyidı, Mülazım (2 Adet), Sandık Emni

Vergi Kalemı

Mümeyyiz, Muavin, Temettü ve Tarik Kâtibi, Vukuat Kâtibi, Köy Kâtibi (3 Adet), Mülazım

Tahsilat Dairesi

Tahsilat Memuru, Müfredat Kâtibi (5 Adet), Merkez Tahsildarı, Piyade Tahsildarı (11 Adet), Süvari Tahsildarı (12 Adet)

Emlak-ı Emiriyye İdaresi

Vilayet Emlak-ı Emiriyye Müdürü (İbrahim Sabri Paşa – Rumeli Beylerbeyi)

Muhasebe Başkâtibi, Tahrirat Kâtibi, Müsevvid ve Evrak Mukayyidi, Mübeyyiz, Muhasebe Refiki, Refik-i Sani, Akra Muavini

BAĞLI ŞUBELER**Zammar Şubesi**

Memur, Kâtip

Salahiye Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani, Tuzhurmatı Muavini, Karatepe Muavini,

Şirket Şubesi

Memur, Kâtip

Zap Şubesi

Memur, Kâtip

Serçınar Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani, Gülanber Muavini, Kâtip, Surtas Muavini, Kâtip

Şemamek Şubesi

Memur, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani

Mehakim-i Umumiye**Şer'îye Mahkemesi**

Naibü's-şer', Başkâtib, Kâtip-i Sani, Kâtip (3 Adet), Mukayyid, Eytam Müdürü

Adliye Daireleri**İstinaf Mahkemesi**

Mahkeme Reisi, Üye (6 Adet), 1. Sınıf Zabıt Kâtibi, 2. Sınıf Zabıt Kâtibi (2 Adet), 3. Sınıf Zabıt Kâtibi (4 Adet)

İstinaf Müddei-i Umumiliği

İstinaf Müddei-i Umumisi, Muavin, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani

Adliye Encümeni

İstinaf Mahkemesi Reisi, İstinaf Müddei-i Umumisi, Bidayet-i Hukuk Reisi, Bidayet-i Ceza Reisi, Merkez Müddei-i Umumisi, İstinaf Başkâtibi

Bidayet Mahkemesi³³³Hukuk Dairesi

Reis

Üye (2 Adet)

Üye Mülazımı

Başkâtip

1. Sınıf Zabıt Kâtibi

2. Sınıf Zabıt Kâtibi (3 Adet)

Ceza Dairesi

Reis

Üye (2 Adet)

Başkâtip

1. Sınıf Zabıt Kâtibi

2. Sınıf Zabıt Kâtibi (3 Adet)

Merkez Müddei-i Umumiliği

Merkez Müddei-i Umumisi, Kâtip

İstintak Dairesi

Birinci Müstantik, İkinci Müstantik, Kâtip (2 Adet)

İcra Memurluğu

Memur, Muavin

Mukavelat Muharrirliği

Muharrir, Muavin

Dava Vekilleri³³⁴

Dava Vekili (8 Adet)

Süvari Mübaşirleri

2

-

-

-

-

Piyade Mübaşirleri

3

2

2

1

1

İstinaf Dairesi

Bidayet Hukuk Dairesi

Bidayet Ceza Dairesi

İcra Dairesi

Mukavelat Muharrirliği

Maarif Dairesi

Maarif Müdürü, Başkâtip, Kâtip (2 Adet)

Merkez Sancak Maarif Müfettişi

³³³ Eskiden asliye mahkemelerine verilen ad. Bidayet: başlama, başlangıç, ilk önce.³³⁴ Avukatlar.

Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisi

Reis: Vali, Üye (3 Adet), Üye: Darü'l-muallimin Müdürü, Üye: Merkez Müfettişi, Üye: Salahiye Rüştîye Muallimi

Maarif Meclisi

Reis: Maarif Müdürü, Üye (3 Adet), Üye: İdadi Müdürü, Üye: Darü'l-muallimin Müdürü

Mülkiye İdadi Mektebiİdare Heyeti:

Mektep Müdürü, Kâtip, Mubassır³³⁵

Mektep Talimiyye Heyeti:

Ahlak, Medeni Bilgiler ve İktisat Muallimi, Kur'an-ı Kerim, Dini İlimler ve Arapça Muallimi,

Tabii İlimler Muallimi, Türkçe Muallimi, Matematik Muallimi, Tarih ve Coğrafya Muallimi, Fransızca Muallimi, Jimnastik Muallimi, Resim Muallimi, Hüsnü Hatt Muallimi

Talebe: 163

Hademe: 2

Darü'l-Mualliminİdare Heyeti:

Müdür, Kâtip

Mektep Talimiyye Heyeti:

Hesap, Geometri, Medeni Bilgiler ve Ahlak Muallimi, Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani, Muallim-i Salis, Seyyar Muallim, Hüsnü Hatt Muallimi, Musiki Muallimi, İdman Muallimi, El İşleri Muallimi

Talebe: ³³⁶

Hademe: 3

Kız Rüştîye Mektebi

Muallime-i Evvel, Nakış Muallimesi, Muallime-i Sani, Muallime-i Salis

Numune İbtidai Mektebi (Hatuniye Mahallesinde)

Muallim-i Evvel, Muavin, Muallim-i Sani, Muallim-i Salis

Talebe: 130

Hademe: -

İttihad ve Terakki İbtidai Mektebiİdare Heyeti:

Müdür-i Evvel (Fahri), Müdür-i Sani (Fahri), Veznedar (Fahri), Mubassır-ı Evvel (Maaşlı), Mubassır-ı Sani (Maaşlı), Bevvab (Maaşlı)

³³⁵ Mekteplerde talebelerin durumu ile yakından ilgilenen, düzeni sağlayan kimse. Gözetici, bekleyici, bakıcı.

³³⁶ Salnamede talebe miktarı yazılı değildir.

Mektep Talimiyye Heyeti:

Hesap, Marş-ı Milli Muallimi (Yüzbaşı-Fahri), Tarih Muallimi (Yüzbaşı-Fahri),
Coğrafya Muallimi (Fahri), Fransızca Muallimi (Fahri), Hüsnü Hatt Muallimi (Fahri)

Müslim ve Gayrimüslim Toplam Talebe : 85
Elbise ve diğer eşyaları mektep tarafından
verilmek üzere ücretsiz olarak alınan
eytam alebe t : 0 4
Ücretli olanlar : 45

Meyase Mahallesi İbtidai Mektebi

Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani,
Talebe Sayısı: 53 Hademe: 1

Kürebaş İbtidai Mektebi

Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani,
Talebe Sayısı: 60 Hademe: 1

Cami-i Hüzzam İbtidai Mektebi

Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani,
Talebe Sayısı: 125 Hademe: 1

Şeyh Muhammed İbtidai Mektebi

Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani,
Talebe Sayısı: 33 Hademe: 1

Sarrachane Mahallesi Kız İbtidai Mektebi

Muallime, Bevvab
Talebe: 140

Özel Gayrimüslim Mektepleri Osmanlıca Muallimleri

Keldani Mektebi Muallimi
Musevi Mektebi Muallimi
Süryani-i Kadim Mektebi Muallimi

Köy İbtidai Mektepleri

Reşidiye Mektebi Muallimi	Talebe: 28	Hademe: 1
Ninova Mektebi Muallimi	Talebe: 20	Hademe: 1
Yarımca Mektebi Muallimi	Talebe: 15	Hademe: 1
Gökceli Mektebi Muallimi	Talebe: 15	Hademe: 1

Evkaf İdaresi

Müdür, Yevmiye ve Esas Kâtibi, Masarif Kâtibi, Sandık Emni

Haremeyn³³⁷ Vakfı Orman Memuriyeti
Memur, Kâtip

Nâfia Dairesi

Vilayet Nâfia İşleri Sermühendisi, Mühendis, Kondüktör³³⁸ (2 Adet), Nâfia Başkâtibi, Kâtip-i Sani

Ziraat Banka Dairesi

Şube Meclisi Heyeti

Reis

Üye: Müdür

Üye: Ziraat Memur Vekili

Üye (2 Adet)

İdare Heyeti

Müdür

Muavin

İkrazat Mukayyidi

Veznedar

Tahsildar

Defter-i Hakanî İdaresi

Müdür, Başkâtıp, Başkâtıp Refiki, Merkez Tapu Kâtibi, Merkez Tapu Kâtibi Refiki,

Ferağ Komisyonu Heyeti

Müdür, Vilayet Muhasebe Mümeyyizi, Evkaf Başkâtibi, Merkez Tapu Kâtibi

Nüfus İdaresi

Müdür, Başkâtıp, Kâtip-i Sani, Vukuat Kâtibi

Vilayet Matbaası

Nazır-ı Tahrirat Müdürü, Müdür, Gazete Muharriri ve Hesap Kâtibi, Sermürettip ve Makinist, İkinci Mürettip, Üçüncü Mürettip, Çarkçı, Müvezzi, Müdavim

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi

Merkez Müdürü, Müfettiş

Muhasebe Kalemi: Muhasebe Başkâtibi, Refik-i Evvel, Refik-i Sani, Mukayyid, Aşar Kâtibi ve Anbar Memuru, Sandık Emni ve Yol Memuru

Tahrirat Kalemi: Tahrirat Müsevvidi, Mukayyid, Mübeyyiz

Diğer Memurlar: Çarşı Parakende Tuz Satış Memuru (2 Adet)

Muhafaza Memurları: Muhafaza Memuru, Kolcubaşı, Süvari Kolcusu (15 Adet), Piyade Kolcusu (13 Adet)

³³⁷ Mekke-i Mükerrreme ile Medine-i Münevvere.

³³⁸ Fen Memuru.

Posta ve Telgraf İdaresi

Posta ve Telgraf Müdürü, Fransızca Muhabere Memuru, Posta Memuru, Muhabere Memuru (7 Adet), Başçavuş, Çavuşlar, Müvezziler³³⁹

Osmanlı Bankası İdaresi

Direktör, Muavin, Muhasebeci, Sandık Emni, Muhasebe Muavini, Kavas, Hademe

Ziraat Memurluğu

Memur Vekili, Kâtip

Rusümat Memurluğu

Memur, Kâtip, Muhafaza Memuru (2 Adet), Kolcu

Polis Dairesi

Polis Müdürü, Merkez Komiseri ve Polis Meclisi Reisi, Babü'n-nebi Merkezi Komiseri, Komiser Muavini (3 Adet), Polis Memuru (14 Adet), Polis Memuru ve Meclis Mukayyidi

Hapishane Müdürlüğü

Müdür, Kâtip, Tevkifhane Kâtibi, Sergardiyan, Tabip, Gardiyan (Erkek: 7, Kadın: 1), Çamaşırcı, Hademe

Miri Orman Memurluğu

Memur, Kâtip, Kolcu (3 Adet), Bekçi

Belediye Dairesi

Reis, Üye (7 Adet)

Fen Memurları

Belediye Mühendisi, Muavini, Sermemur

Diğer Memurlar

Tenvirat ve Tenzifat Müfettişi, Müfettiş ve Serçavuş, Tenvirat ve Tenzifat Müfettişi Muavini, Müfettiş ve Serçavuş Muavini, Müfettiş

Sıhhiye Heyeti

Sıhhiye Müfettişi, Belediye Tabibi, Kâbile³⁴⁰ (2 Adet), Tımarcı³⁴¹

Baytar Memurları

Vilayet Baytar Müfettişi, Baytar (2 Adet)

³³⁹ Metinde Çavuş ve Müvezzi sayıları belirtilmemiştir.

³⁴⁰ Ebe. Salnamedeki ebelerin birisi Müslüman, diğeri Hristiyan olup, her ikisi de kadındır.

³⁴¹ Hastabakıcı.

Reji Dairesi

Müdür, Başkâtip, Kâtip-i Sani, Kâtip-i Salis, Vezn Kâtibi, Dava Vekili, Kantarcı, Yoklama Memuru, Sevk Memuru

Vilayet Merkezine Bağlı Musul Kazası Nahiyeleeri

Aşair-i Seb'a Nahiyesi, Müdür, Kâtip

Şeyhan Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Hamam Ali Nahiyesi

Müdür

JANDARMA HEYETİ**Vilayet Jandarma Alayı****Alay Erkânı**

Alay Komutanı, İdare Emni

Birinci Musul Taburu

Tabur Komutanı (Yüzbaşı), Tabur Kâtibi

Piyade 1. Musul Bölüğü Komutanı Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Evvel

2. Akra Bölüğü Mülazım-ı Evveli

3. Bölük Komutanı³⁴²

4. Bölük Mülazım-ı Sanisi

5. İmadiye Bölüğü Mülazım-ı Evveli, Mülazım-ı Sani

2. Süvari Bölüğü Mülazım-ı Evveli

3. Süvari Bölüğü Mülazım-ı Evveli, Mülazım-ı Evvel

4. Süvari Bölük Komutanı³⁴³

5. Süvari Bölük Komutanı Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

Zaho Mıntıka Komutanı Başçavuş

Telafer Mıntıka Komutanı Bölük Emni

İkinci Kerkük Taburu

Tabur Komutanı (Yüzbaşı), Tabur Kâtibi

1. Piyade Bölüğü Mülazım-ı Evveli, Mülazım-ı Sani

2. Piyade Bölüğü Komutanı Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

3. Piyade Bölüğü Mülazım-ı Evveli

³⁴² Salnamede rütbesi belirtilmemiştir.

³⁴³ Salnamede rütbesi belirtilmemiştir.

1. Süvari Bölüğü Komutanı Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani
6. Süvari Bölüğü Komutanı Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani
7. Süvari Bölüğü Mülazım-1 Evveli

Üçüncü Süleymaniye Taburu

Tabur Komutanı (Yüzbaşı), Tabur Kâtibi

1. Süvari Bölüğü Komutanı Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sanisi
2. Süvari Bölüğü Mülazım-1 Evveli
3. Süvari Bölüğü Komutanı Mülazım-1 Evvel
4. Süvari Bölüğü Komutanı Mülazım-1 Evvel

Dördüncü Ester Süvar Taburu

Tabur Komutan Vekili (Musul Taburu Komutanı), Tabur Kâtibi

1. Bölük Komutanı Yüzbaşı
2. Bölük Komutanı Yüzbaşı
3. Bölük Mülazım-1 Sani
4. Bölük Komutan Vekili Başçavuş

ON İKİNCİ KOLORDU (Merkezi Musul)

Kolordu Kamutanı: Ahmed Esad Paşa (Erkân-ı Harp³⁴⁴ Mirliva)

Erkân-ı Harp Heyeti

Erkân-ı Harp Reisi: Kaymakam Cevdet Bey

Erkân-ı Harbiye Birinci Şube

Müdür (Erkân-ı Harp Kolağası), Komutan Yaveri (Yüzbaşı), Mülhak (2 Adet, Yüzbaşı), Başkâtip, 2. Sınıf Kâtip, 3. Sınıf Kâtip, 4. Sınıf Kâtip

Erkân-ı Harbiye İkinci Şube

Müdür (Binbaşı), 1. Sınıf Kâtip, 3. Sınıf Kâtip

İdare Heyeti

İdare Heyeti Reisi

İdare Heyeti Reisliği Yazı İşleri Memuru (Yüzbaşı)

İdare Birinci Şube

Müdür, Muavin, 3. Kısım Mümeyyizi, 1. Sınıf Kâtip, 2. Sınıf Kâtip, 3. Sınıf Kâtip, 3. Sınıf Kâtip, 4. Sınıf Kâtip, 4. Sınıf Kâtip

³⁴⁴ Kurmay sınıfı.

İdare İkinci Şube

Müdür , Muavin (Alay Kâtibi), 3. Kısım Mümeyyizi, 1. Sınıf Kâtip, 2. Sınıf Kâtip, 3. Sınıf Kâtip, 4. Sınıf Kâtip, 4. Sınıf Kâtip

İdare Üçüncü Şube

Müdür (Binbaşı), 1. Sınıf Kâtip, 2. Sınıf Kâtip, 3. Sınıf Kâtip, 4. Sınıf Kâtip

İdare Dördüncü Şube

Müdür (Binbaşı), Muavin (İstihkam Yüzbaşı), 2. Sınıf Kâtip , 4. Sınıf Kâtip

Sıhhiye Heyeti

Sertabip , Tabip Yüzbaşı, Serbaytar (Binbaşı), Muavini (Yüzbaşı)

İnşaat Heyeti

Reis (Yüzbaşı), Üye (Yüzbaşı), Üye (2 Adet Mülazım-ı Evvel), Kâtip (İdare Memuru), Anbar ve Cephane Memuru (Topçu Yüzbaşı)

PİYADE SINIFI

NİZAMİYE OTUZ BEŞİNCİ MUSUL FIRKASI

Fırka Komutanı Mirliya Şamil Paşa

Fırka Erkân-ı Harbiyesi (Erkan-ı Harp Kolağası)

Fırka Sertabibi (Kaymakam)

Fırka İdare Heyeti

İdare Heyeti Reisi , İdare Memuru (Tabur Kâtibi), İdare Memuru (Yüzbaşı)

İdare Kalemi

2. Sınıf Kâtip, 3. Sınıf Kâtip, 4. Sınıf Kâtip, 4. Sınıf Kâtip

OTUZ BEŞİNCİ FIRKAYA MENSUP ALAY VE TABURLAR

Otuz Beşinci Nişancı Taburu

Tabur Komutanı (Binbaşı), Tabur İmamı, İdare Memuru Muavini, Tüfekçi Ustası, Tabip , Cerrah

Birinci Bölük

Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

İkinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Dördüncü Bölük

Bölük Komutanı Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

PİYADE YÜZ ÜÇÜNCÜ ALAY

Alay Komutanı (Kaymakam)

Birinci Tabur

Tabur Komutanı (Binbaşı), Tabur İmamı, İdare Memuru (Tabur Kâtibi), Tüfekçi Ustası, Tabip (Binbaşı), Eczacı (Yüzbaşı), İcracı

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

İkinci Bölük

Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Dördüncü Bölük

Mümtaz Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel

İkinci Tabur

Tabur Komutanı , Tabur İmamı, İdare Memuru (Tabur Kâtibi), İdare Memur Muavini (Çavuş), Tüfekçi Ustası, Cerrah, Eczacı (Mülazım-1 Evvel)

Birinci Bölük

Bölük Komutanı Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

İkinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Dördüncü Bölük

Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Üçüncü Tabur

“Kadro Bölüğü”

Komutanı (Yüzbaşı), Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

PİYADE YÜZ DÖRDÜNCÜ ALAY

Alay Komutanı (Kaymakam)

Birinci Tabur

Tabur Komutanı , Tabur İmamı, İdare Memuru (Tabur Kâtibi), İdare Memur Muavini (Çavuş), Tüfekçi Ustası, Tabip (Yüzbaşı), Eczacı (Mülazım-ı Evvel)

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

İkinci Bölük

Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

Dördüncü Bölük

Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

İkinci Tabur

Tabur Komutanı (Binbaşı), Tabur İmamı, İdare Memur Muavini (Çavuş), Tüfekçi Ustası, Tabip (Kolağası), Eczacı (Mülazım-ı Evvel), Cerrah

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

İkinci Bölük

Bölük Komutanı Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

Üçüncü Bölük

Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

Dördüncü Bölük

Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

Üçüncü Tabur

“Kadro Bölüğü”

Bölük Komutanı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

PİYADE YÜZ BEŞİNCİ ALAY

Alay Komutanı (Kaymakam)

Birinci Tabur

Tabur Komutanı (Kolağası), Tabur İmamı, İdare Memuru (Tabur Kâtibi), İdare Memur Muavini (Çavuş), Tüfekçi Ustası, Tabip (Yüzbaşı), Eczacı (Yüzbaşı)

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

İkinci Bölük

Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel

Dördüncü Bölük

Mülazım-1 Evvel

İkinci Tabur

Tabur Komutanı Vekili (Kolağası), Tabur İmamı, İdare Memur (Tabur Kâtibi), Tüfekçi Ustası, Cerrah

Birinci Bölük

Komutanı Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

İkinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Üçüncü Bölük

Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Dördüncü Bölük

Komutanı Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Üçüncü Tabur

“Kadro Bölüğü”

Bölük Komutanı (Yüzbaşı), Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

NİZAMİYE OTUZ ALTINCI KERKÜK FIRKASI

Fırka Komutanı Mirliya Tevfik Paşa

Fırka’ya Mülhak Mümtaz Yüzbaşı

Fırka Ser Tabibi (Binbaşı)

Fırka’ya Mülhak Mülazım-1 Evvel

Fırka İdare Heyeti

İdare Memuru (Tabur Kâtibi), 3. Sınıf Kâtip, 4. Sınıf Kâtip (2 Adet),

Kerkük Mevki Hastahanesi

Tabip (Yüzbaşı 2 Adet), Eczacı (Yüzbaşı), Eczacı (Mülazım-1 Evvel), Cerrahbaşı

OTUZ ALTINCI FIRKAYA MENSUP ALAY VE TABURLAR

Otuz Altıncı Nişancı Taburu

Tabur Komutanı (Kolağası), Tabur İmamı (Alay İmamı), İdare Memuru (Tabur Kâtibi), Tüfekçi Ustası, Tabip (Yüzbaşı), Eczacı (Mülazım-ı Evvel)

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

İkinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

Dördüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

PIYADE YÜZ ALTINCI ALAY

Alay Komutanı

Birinci Tabur

Tabur Komutanı , Tabur İmamı (Alay Müftüsü), İdare Memuru (Tabur Kâtibi), Tüfekçi Ustası, İdare Memur Muavini (Çavuş), Tabip (Binbaşı), Eczacı (Mülazım-ı Evvel), Cerrah

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

İkinci Bölük

Komutanı Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

Dördüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

İkinci Tabur

Tabur Komutanı (Binbaşı), Tabur İmamı, İdare Memur (Tabur Kâtibi), Tüfekçi Ustası, Tabip (Kolağası)

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

İkinci Bölük

Komutanı Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Dördüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Üçüncü Tabur

“Kadro Bölüğü”

Komutanı (Mülazım-1 Evvel), Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

PIYADE YÜZ YEDİNCİ ALAY

Alay Komutanı

Birinci Tabur

Tabur Komutanı (Binbaşı), Tabur İmamı, İdare Memuru (Tabur Kâtibi), Tüfekçi Ustası, İdare Memur Muavini (Çavuş), Tabip (Binbaşı), Eczacı

Birinci Bölük

Komutanı Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

İkinci Bölük

Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

Üçüncü Bölük

Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Dördüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

İkinci Tabur

Tabur Komutanı (Kolağası), Tabur İmamı, İdare Memur (Tabur Kâtibi), Tüfekçi Ustası, İdare Memur Muavini (Çavuş), Tabip (Binbaşı), Eczacı

Birinci Bölük

Komutanı Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

İkinci Bölük

Mülazım-1 Evvel

Üçüncü Bölük

Komutanı Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Evvel

Dördüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Üçüncü Tabur

“Kadro Bölüğü”

Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

PIYADE YÜZ SEKİZİNCİ ALAY

Alay Komutanı Vekili (Binbaşı)

Birinci Tabur

Tabur Komutanı, Tabur İmamı, İdare Memuru (Tabur Kâtibi), Tüfekçi Ustası, İdare Memur Muavini (Çavuş), Tabip (Binbaşı), Eczacı

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

İkinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

Üçüncü Bölük

Komutanı Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

Dördüncü Bölük

Komutanı Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

İkinci Tabur

Tabur Komutanı (Kolağası), Tabur İmamı, Tüfekçi Ustası, Tabip (Yüzbaşı), Eczacı

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

İkinci Bölük

Komutanı Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

Üçüncü Bölük

Komutanı Mülazım, Mülazım-1 Evvel

Dördüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

Üçüncü Tabur

“Kadro Bölüğü”

Komutanı Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet).

SÜVARİ SINIFI**SÜVARİ ON ÜÇÜNCÜ LİVA**

Liva Komutanı Mirliya Abdurrahman Paşa

Liva'ya Mülhak Mülazım-ı Evvel

SÜVARİ OTUZ ÜÇÜNCÜ ALAY

Binbaşı (2 Adet), İmam, İdare Memuru (Alay Kâtibi), Tabip (Binbaşı), Eczacı (Mülazım-ı Evvel), Eczacı, Küçük Cerrah, Tüfekçi Ustası, Serbaytar (Binbaşı), Baytar (Yüzbaşı), Sarrac

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

İkinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

Dördüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

Beşinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

SÜVARİ OTUZ DÖRDÜNCÜ ALAY

Alay Komutanı (Kaymakam)

Binbaşı (2 Adet), İmam, İdare Memuru (Alay Kâtibi), Tabip (Yüzbaşı), Eczacı (2 Adet), Tüfekçi Ustası, Serbaytar (Binbaşı), Baytar Muavini (Yüzbaşı), Sarracbaşı

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Yüzbaşı Vekili, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

İkinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Yüzbaşı Vekili, Mülazım-ı Sani

Dördüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Sani (2 Adet)

Beşinci Bölük

Yüzbaşı, Yüzbaşı Vekili, Mülazım-ı Sani

SÜVARI OTUZ BEŞİNCİ ALAY

Binbaşı, Kolağası, İmam, Tabip (Yüzbaşı), Eczacı (2 Adet), Cerrah, Tüfekçi Ustası, Serbaytar (Binbaşı), Baytar (Yüzbaşı), Sarracbaşı

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel (2 Adet), Mülazım-1 Sani (2 Adet)

İkinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Dördüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel (2 Adet), Mülazım-1 Sani (2 Adet)

Beşinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani (2 Adet)

TOPÇU SINIFI

TOPÇU OTUZ BEŞİNCİ ALAY

Alay Komutanı (Miralay)

Birinci Sahra Taburu

Tabip (Binbaşı), Baytar (Yüzbaşı), Eczacı (Mülazım-1 Evvel), Cerrah, Kamacı, Demirci Ustası, Marangoz Ustası

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

İkinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

İkinci Cebel Taburu

Tabur Komutanı, İmam, Tabur Kâtibi, Tabip (Yüzbaşı), Baytar (Yüzbaşı), Eczacı (Mülazım), Cerrah, Kamacı Ustası, Demirci Ustası, Marangoz Ustası

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

İkinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel, Mülazım-ı Sani

Yirmi Üçüncü Müstakil Cebel Taburu

Tabur Komutanı , İmam, Tabur Kâtibi, Baytar (Yüzbaşı), Kamacı Ustası, Marangoz Ustası

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Sani

İkinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel

On İkinci Nakliye Taburu

Tabur Komutanı (Binbaşı), Baytar (Yüzbaşı), Tüfekçi Ustası, Sarracbaşı

Birinci Bölük: Yüzbaşı

İkinci Bölük: Mülazım-ı Evvel

Üçüncü Bölük: Yüzbaşı

REDİF KISMI**MUSUL REDİF FIRKASI**

Fırka Komutanı Erkân-ı Harp Miralayı Abdulfettah Bey

Fırka Erkân-ı Harbiyesi Mümtaz Yüzbaşı

İdare Reisi (Alay Kâtibi)

Ahız Asker Memuru (Tabur Kâtibi)

Musul Alay Komutanı Kaymakam

Musul Birinci Taburu

Binbaşı, İdare Memuru, Tüfekçi Ustası

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel

İkinci Bölük

Yüzbaşı

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel

Dördüncü Bölük

Mülazım-1 Sani

Musul İkinci Taburu

Binbaşı, İdare Memuru, Depo Memuru (Mülazım-1 Sani)

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel

İkinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel

Dördüncü Bölük

Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

Musul Üçüncü Taburu

İdare Memuru, Muavin (Çavuş), Depo Memuru (Mülazım-1 Evvel)

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel

İkinci Bölük

Mülazım-1 Evvel

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel

Dördüncü Bölük

Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

BAŞİKA ALAYI

Alay Komutanı (Kaymakam)

Birinci Başika Taburu

Binbaşı, Depo Memuru (Mülazım-1 Evvel), Tüfekçi Ustası

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel

İkinci Bölük

Mülazım-1 Evvel (2 Adet)

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Sani

Dördüncü Bölük

Mülazım-1 Evvel (2 Adet)

İkinci Akra Taburu

Binbaşı, İdare Memuru, Depo Memuru (Mülazım), İdare Muavini (Çavuş)

Birinci Bölük

Yüzbaşı

İkinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı

Dördüncü Bölük

Mülazım-1 Evvel, Mülazım-1 Sani

Üçüncü Duhok Taburu

Binbaşı, İdare Memuru, Depo Memuru (Mülazım-1 Evvel)

Birinci Bölük

Mülazım-1 Sani

İkinci Bölük

Mülazım-1 Evvel

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel

Dördüncü Bölük

Mülazım-1 Evvel

ERBİL ALAYI

Alay Komutanı

Birinci Erbil TaburuBinbaşı, İdare Memuru, Depo Memuru (Mülazım-1 Evvel), İdare Muavini (Çavuş),
Tüfekçi Ustası

Birinci Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel

Dördüncü Bölük

Mülazım-1 Sani

İkinci Ravanduz Taburu

Binbaşı, İdare Memuru, Depo Memuru Muavini

Birinci Bölük

Yüzbaşı

İkinci Bölük

Mühâl

Üçüncü Bölük

Yüzbaşı, Mülazım-1 Evvel

Dördüncü Bölük

Mülazım-1 Sani

AKRA KAZASI

Akra Kazası Hükümet Daireleri

Kaza Heyeti

Kaymakam: Abdulaziz Efendi

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş

Üyeler: 4 Kişi

Mahkemeler

Şer'îye Mahkemesi

Reis: aib N

Başkâtip

Kâtip-i Sani

Muhzır

Bidayet Mahkemesi

Reis: aib N

Üye

Üye ve Müstantik

Başkâtip

Müstantik Muavini

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavin, Tahsil Memuru, Müfredat Kâtibi, Sandık Emni

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Kâtip

Bağlı Daire Memurları

Tapu Kâtibi, Evkaf Kâtibi, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Emlâk-ı Emiriye Muavini, Mektep Muallimi

Belediye Dairesi

Reis, Üye (3 Adet), Kâtip

Zibar Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Tapu Kâtibi

DUHOK KAZASI**Duhok Kazası Hükümet Daireleri****Kaza Heyeti**

Kaymakam: Mustafa Mahzumi Efendi

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş

Üyeler: 4 Kişi

Mahkemeler**Şer'iye Mahkemesi**

Reis: aib N

Başkâtip

Kâtip-i Sani

Muhzır

Bidayet Mahkemesi

Reis: aib N

Üye (2 Adet)

Başkâtip

Müstantik Muavini

Kâtip-i Sani

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavin, Tahsil Memuru, Müfredat Kâtibi, Sandık Emni

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Nüfus Kâtibi

Bağlı Daire Memurları

Tapu Kâtibi, Müderris, Ziraat Bankası Sandık Memuru, Mektep Muallimi, Reji

Muhafaza Memuru

Mizuri Nahiyesi

Müdür, Kâtip

İMADİYE KAZASI**İmadiye Kazası Hükümet Daireleri****Kaza Heyeti**

Kaymakam: Ali Fehmi Efendi

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Kaza Mahkemeleri**Ser'ıye Mahkemesi**

Reis: aib N

Başkâtip

Kâtip-i Sani

Muhzır

Bidayet Mahkemesi

Reis: aib N

Üye

Üye ve Müstantik

Başkâtip, Kâtip-i Sani

Mal Kalemi

Mal Müdürü Vekili, Muavin, Tahsil Memuru, Müfredat Kâtibi, Sandık Emni

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Kâtip

Bağlı Daire Memurları

Müderis, Tapu Kâtibi, Mektep Muallimi, Evkaf Memuru, Reji Muhafaza Memuru

Belediye Dairesi

Reis, Üye (2 Adet), Kâtip

Maarif Komisyonu

Reis, Üye Müderis (2 Adet), Üye, Üye (Mektep Muallimi)

Bağlı Nahiyeler**Davudiye Nahiyesi**

Müdür, Kâtip

Bervarizir Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Bervaribâlâ Nahiyesi

Müdür

Nirve Nahiyesi

Müdür

Rikan Nahiyesi

Müdür

ZAHO KAZASI**Zaho Kazası Hükümet Daireleri****Kaza Heyeti****Kaymakam:** Ali Niyazi Efendi

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş

Üyeler: 4 Kişi

Kaza Mahkemeleri**Ser'îye Mahkemesi**

Reis: aib N

Başkâtip

Kâtip-i Sani

Muhzır

Bidayet Mahkemesi

Reis: aib N

Üye (2 Adet)

Başkâtip

Müstantik Muavini

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavin, Tahsil Memuru, Müfredat Kâtibi, Sandık Emni

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Kâtip

Bağlı Daire Memurları

Müderriş, Posta ve Telgraf Müdürü, Mektep Muallimi, Tapu Kâtibi, Düyûn-ı

Umûmiye Memuru, Reji Muhafaza Memuru

Belediye Dairesi

Reis, Kâtip

SİNCAR KAZASI**Sincar Kazası Hükümet Daireleri****Kaza Heyeti****Kaymakam:** Zeki Hatib Efendi

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: 3 Kişi

Şer'îye Mahkemesi

Reis: Naib, Başkâtip, Kâtip-i Sani

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Tahsil Memuru, Sandık Emni

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Kâtip

Bağlı Daire Memurları

Müderis, Tapu Kâtibi, Mektep Muallimi

Belediye Dairesi

Reis, Üye (2 Adet), Kâtip

Telafer Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Mektep Muallimi (2 Adet)

KERKÜK SANCAĞI**Liva Erkânı ve Memurları**

Mutasarrıf : Seyid Mehmed Avnullah El-Kazımî Bey

Naib, Muhasebeci, Müftü ve Nakibü's-seyid, Tahrirat Müdürü

Liva İdare Meclisi

Reis Mutasarrıf, Tabii Üyeler: Naib, Muhasebeci, Tahrirat Müdürü, Müftü; Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Meclis İdare Kalemi

Başkâtip, Refiki

İdare Meclisi Mahkemesi

Müddei-i Umumi Muavini, Müstantik, Zabıt Kâtibi

Tahrirat Kalemi

Tahrirat Müdürü, Sermüsevid, Müsevid-i Sani, Mübeyyiz-i Evvel, Mübeyyiz-i Sani, Mülazım

Evrak Kalemi

Evrak Memuru, Evrak Müvezzi

Nüfus Dairesi

Nüfus Memuru Vekili, Başkâtip, İkinci Kâtip

Mahkeme-i Şer'îye

Şer'î Naib, Başkâtip, Refîki (2 Adet), Mukayyîd, Muhzır

Muhasebe Dairesi

Muhasebeci, Başkâtip, Liva Kâtibi, Kaza Kâtibi, Maaş ve Masarif Kâtibi, Muavini, Sandık Emîni, Mülazım

Vergi Şubesi

Başkâtip, Vergi Kâtibi, Tarik Temettü Kâtibi, Köyler Kâtibi, Müfredat Kâtibi (2 Adet)

Tahsil Şubesi

Merkez Tahsildarı, Süvari Tahsildarı (5 Adet), Piyade Tahsildarı (6 Adet)

Mahkeme-i Bidayet

Ceza Reisi, 2 Üye, Üye Mülazımı; Müddei-i Umumi Muavini, 2 Üye, Üye Mülazımı

Mahkeme-i Bidayet Kalemi

Başkâtip, Zabıt Kâtibi (4 Adet), Müstantik

İcra Memuru

Mukavelat Muharriri

İcra Mübaşiri

İcra Mübaşiri

Evkaf Dairesi

Evkaf Memuru, Kâtip, Tahsildar, Sandık Emîni

Defter-i Hakani Dairesi

Defter-i Hakani Memuru, Başkâtip, Muavini, Tapu Kâtibi, Refîki

Ziraat Bankası

Sandık Meclisi Reisi, Sandık Memuru, Refîki, 3 Üye

Maarif Encümeni

Reis Mutasarrıf, Üye: Müftü, Üye: Maarif Müfettişi, 8 Adet Üye, Kâtip

Mülkiye İdadi Mektebi

Müdür, Din İlimleri Muallimi Vekili, Matematik Muallimi Vekili, Türkçe Muallimi Vekili, Tarih Muallimi Vekili, Fransızca Muallimi, Coğrafya Muallimi Vekili (Yüzbaşı), Resim Muallimi (Yüzbaşı), Jimnastik Muallimi Vekili, Kâtip ve Hüsnü Hat Muallimi, Mubassır,

Tabii Bilimlerden Ziraat ve Tabiat Tarihi Muallim Vekili (Yüzbaşı)

Tabii Bilimlerden Hikmet-i Tabiiye ve İlm-i Eşya Muallim Vekili (Yüzbaşı)

Talebe Mevcudu: 135

Numune-i Feyz-i Etfal İbtidai Mektebi

Muallim-i Evvel, Muavin, Muallim-i Sani, Muallim-i Salis
Talebe Mevcudu: 170

Korya İbtidai Mektebi

Muallim-i Evvel, Muavin
Talebe Mevcudu: 110

Kale'de Ağalık İbtidai Mektebi

Muallim-i Evvel, Muavin
Talebe Mevcudu: 98

Sanayi Mektebi

Müdür, Kâtip ve Sandık Emni, Anbar Memuru

Belediye Dairesi

Reis, 9 Üye

Belediye Kalemî

Başkâtip, Kâtip-i Sani, Sandık Emni, Gureba Hastahanesi Kâtibi, Müfettiş

Fen Memurları

Belediye Tabibi , Cerrah, Eczacı, Mühendis , Baytar , Aşı Memuru , Ebe

Polis Dairesi

Komiser, Komiser Muavini, Polis Memuru (7 Adet), Hapishane Memuru, Kâtip

Posta ve Telgraf İdaresi

Posta ve Telgraf Müdürü, Muhabere Sermemuru, Muhabere Memuru (4 Adet),
Posta
Memuru, Muhabere Memuru Vekili, Müvezzi (2 Adet)

Dü'yûn-ı Umûmiye Dairesi

Müdür, Başkâtip, İkinci Kâtip, Üçüncü Kâtip

Reji Dairesi

Müdür, Kâtip, Kâtip-i Sani

Ticaret ve Sanayi Odası

Reis-i Evvel, Reis-i Sani, Üye (10 Adet)

Diğer Memurlar

Vaiz³⁴⁵, Müderris, Müftü Müsevvidi

³⁴⁵ İbadet yerlerinde dini öğütlerde bulunan din görevlisi.

Merkez Livaya Bağlı Nahiyyeler**Altınköprü Nahiyesi**

Müdür, Naib, Nahiye Kâtibi, Belediye Reisi, Telgraf ve Posta Müdürü, Belediye Kâtibi, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Belediye Sandık Emni, Reji Memuru, İbtidai Mektebi Muallimi

Melha Nahiyesi

Müdür, Naib, Nahiye Kâtibi

Şivan Nahiyesi

Müdür, Naib, Nahiye Kâtibi

Dakuk Nahiyesi

Müdür, Naib, Nahiye Kâtibi

Kil Nahiyesi

Müdür, Kâtip

KERKÜK SANCAĞINA BAĞLI KAZALAR**RAVANDUZ KAZASI**

Kaymakam, Nihad Bey

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Şer'îye Mahkemesi

Naibü'ş-şer', Başkâtip, İkinci Kâtip, Muhzır

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavini, Tahsil Memuru, Sandık Emni, Etraf-ı Şehir Süvari Tahsildarı (2 Adet), Müfredat Kâtibi, Kasaba Tahsildarı

Bidayet Mahkemesi

Başkâtip, Üye (2 Adet), Müstantik Muavini, İkinci Kâtip, Mübaşir

Nüfus Dairesi

Nüfus Memuru, Kâtip

Rüştiye Mektebi

Muallim

Talebe Mevcudu: 30

Rüsumat Dairesi

Müdür, Başkâtip

Diğer Memurlar

Tapu Kâtibi, Telgraf Müdürü, Düyûn-ı Umûmiye Memuru

Kazaya Bağlı Nahiyeler**Deyreharir Nahiyesi**

Müdür, Naib, Kâtip, Deyre Tahsildarı, Harir Tahsildarı

Balık Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Tahsildar

Beradust Nahiyesi

Müdür, Kâtip, Tahsildar

Şirvan Nahiyesi

Müdür, Kâtip

KÖYSANCAK KAZASI**Kaymakam, Hacı Hasan Efendi**

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Şer'îye Mahkemesi

Naibü's-şer', Başkâtip, İkinci Kâtip

Nüfus Dairesi

Nüfus Memuru, Kâtip

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavini, Müfredat Kâtibi, Tahsil Memuru, Sandık Emni, Süvari Tahsildarı (3 Adet), Piyade Tahsildarı

Bidayet Mahkemesi

Başkâtip, Üye (2 Adet), İkinci Kâtip, Müstantik Muavini, İcra Mübaşiri (2 Adet)

Belediye Dairesi³⁴⁶**Reji Dairesi**

Müdür, Başkâtip, Kâtip-i Sani

Diğer Memurlar

Tapu Kâtibi, Telgraf Müdürü, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Müderris

İbtidai Mektebi

Muallimi, Muavini

Talebe Mevcudu: 127

Şaklava Nahiyesi

Müdür, Kâtip

RANİYE KAZASI**Kaymakam, İbrahim Efendi**

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş

Üyeler: 4 Kişi

Şer'îye Mahkemesi

Naibü'sş-şer', Başkâtip, İkinci Kâtip

Nüfus Dairesi

Nüfus Memuru, Kâtip

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavini, Müfredat Kâtibi, Tahsil Memuru, Sandık Emni, Tahsildar (3 Adet)

Bidayet Mahkemesi

Başkâtip, Üye (2 Adet), İkinci Kâtip, İcra Mübaşiri (2 Adet)

Diğer Memurlar

Tapu Kâtibi, Müderris

³⁴⁶ Salnamede kadrosu verilmemiştir.

SALAHİYE KAZASI

Kaymakam, Asım Bey

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş

Üyeler: 4 Kişi

Şer'îye Mahkemesi

Naibü's-şer', Başkâtip, İkinci Kâtip, Muhzır

Nüfus Dairesi

Nüfus Memuru, Kâtip

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavini, Müfredat Kâtibi, Tahsil Memuru, Sandık Emni, Süvari

Tahsildarı (3 Adet), Piyade Tahsildarı

Bidayet Mahkemesi

Mahkeme Başkâtibi, Üye (2 Adet), İkinci Kâtip, Müstantik Muavini, Mübaşir, İcra Mübaşiri

Belediye Dairesi³⁴⁷

Rüştiye Mektebi

Rüştiye Muallim-i Evveli, Rüştiye Muallim-i Sanisi

Talebe Mevcudu: 19

İbtidai Mektebi

İbtidai Mektebi Muallim-i Evveli, İbtidai Mektebi Muallim-i Sanisi

Talebe Mevcudu: 146

Diğer Memurlar

Tapu Kâtibi, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Telgraf ve Posta Müdürü, Reji Memuru, Balık Tahsildarı

Kazaya Bağlı Nahiyeler

Tuzhurmatı Nahiyesi

Müdür, Naib, Kâtip, Telgraf Müdürü, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Kâtip

İbtidai Mektebi: İbtidai Mektebi Muallimi

Talebe Mevcudu: 22

³⁴⁷ Salnamede kadrosu verilmemiştir.

Karatepe Nahiyesi

Müdür, Naib, Kâtip, İbtidai Mektebi Muallimi

ERBİL KAZASI**Kaymakam**, Mehmed Ali Bey

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş

Üyeler: 4 Kişi

Şer'îye Mahkemesi

Naibü's-şer', Başkâtip, İkinci Kâtip, Muhzır

Nüfus Dairesi

Nüfus Memuru, Kâtip

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavini, Müfredat Kâtibi, Tahsil Memuru, Köyler Kâtibi, Sandık Emini

Bidayet Mahkemesi

Başkâtibi, Üye (2 Adet), İkinci Kâtip, Müstantik Muavini, Mukavelat Muharriri

Belediye Dairesi

Reis, Kâtip, Sandık Emini

Mülkiye Rüştîye Mektebi

Rüştîye Mektebi Muallimi

Talebe Mevcudu: 29

İbtidai Mektebi

İbtidai Muallim-i Evveli, İbtidai Muallim-i Sanisi

Talebe Mevcudu: 86

Kale İbtidai Mektebi Muallim-i Evveli, Kale İbtidai Mektebi Muallim-i Sanisi

Talebe Mevcudu: 69

Diğer Memurlar

Telgraf ve Posta Müdürü, Memur (2 Adet), Müderris, Düyûn-ı Umûmiye Memuru, Kâtip, Reji Memuru, Tapu Kâtibi

Kazaya Bağlı Nahiyeleler

Sultaniye Nahiyesi

Müdür, Naib, Nahiye Kâtip

Dizeyi Nahiyesi

Müdür, Naib, Kâtip

SÜLEYMANİYE SANCAĞI

Liva Erkânı ve Memurları

Mutasarrıf, Hasan Hüsnü Bey

Naib, Muhasebeci, Müftü, Tahrirat Müdürü

Liva İdare Meclisi

Reis Mutasarrıf, Tabii Üyeler: Naib, Muhasebeci, Tahrirat Müdürü, Müftü; Seçilmiş

Üyeler: Nakibü's-şer'i, 4 Kişi

Dâhiliye Kısmı

Liva Tahrirat Kalemi

Tahrirat Müdürü, Sermüsevid, Müsevid-i Sani, Mübeyyiz-i Evvel, Mübeyyiz-i Sani, Mülazım

Meclis İdare Kalemi

Başkâtip, Kâtip-i Sani

Evrak Kalemi

Evrak Memuru, Müvezzi

Nüfus Dairesi

Nüfus Memuru Vekili, Kâtip-i Evvel, Kâtip-i Sani

Maliye Kısmı

Liva Muhasebe Dairesi

Muhasebeci, Başkâtip, Liva Kâtibi, Kaza Kâtibi, Maaş ve Masarif Kâtibi, Muavini, Sandık Emni

Vergi Şubesi

Başkâtip, Vukuat Kâtibi, Temettü ve Tarik Kâtibi, Müfredat Kâtibi (2 Adet)

Tahsil Şubesi

Tahsil Memuru, Süvari Tahsildarı (3 Adet), Piyade Tahsildarı (3 Adet)

Defter-i Hakani Dairesi

Memur, Başkâtip , Refiki, Merkez Tapu Kâtibi (2 Adet)

Liva Mahkemeleri**Mahkeme-i Şer'îye**

Naibü'ş-şer', Başkâtip, Refiki, Mukayyid, Eytam Müdürü

Mahkeme-i Bidayet Daireleri**Hukuk Dairesi**

Reis

2 Üye

Üye Mülazımı

Zabıt Kâtibi (2 Adet)

Ceza Dairesi

Reis

2 Üye

Üye Mülazımı

Zabıt Kâtibi (2 Adet)

Müddei-i Umumilik Dairesi

Müddei-i Umumi Muavini, Kâtip

Bağlı Daire Memurları

Müstantik, İcra Memuru, Mukavelat Muharriri, Refiki, İcra Mübaşiri (2 Adet)

Polis Dairesi

Komiser, Polis Memuru (5 Adet)

Belediye Dairesi

Reis, 4 Üye, Başkâtip, Tabip Vekili (Kolağası), Müfettiş, Muavini, Çavuş (5 Adet)

Telgraf ve Posta Müdürlüğü

Müdür, Muhabere Memuru, Memur, Çavuş (4 Adet)

Maarif Dairesi**Maarif Meclisi**

Reis Mutasarrıf, Müfettiş, Fahri Ahali Vekili, Üye: Müfettiş Muavini, Üye (2 Adet)

Mülkiye İdadi Mektebi

Müdür, Kâtip

Din İlimleri Muallimi Vekili, Matematik Muallimi Vekili (Yüzbaşı), Türkçe Muallimi Vekili, Tarih ve Coğrafya Muallimi Vekili, Tabi İlimler Muallimi, Fransızca Muallimi (Kolağası), Resim Muallimi (Mülazım-ı Evvel), Jimnastik Muallimi (Mülazım), Mubassır,

Talebe Mevcudu: 34

Hademe: 2

Askeri Rüştîye Mektebi

Müdür (Kolağası)

Dâhiliye Subayı (Mülazım), Arapça Muallimi (Müderres), Arapça Muallimi, Osmanlı Lisani Muallimi (2 Adet), Farsça Muallimi, Hüsnü Hat Muallimi

Talebe Mevcudu: 138 Hademe: 8

Birinci İbtidai Mektebi

Muallim-i Evvel, Muavin, Muallim-i Sani, Muallim-i Salis

Talebe Mevcudu: 45

İkinci İbtidai Mektebi

Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani, Bevvab

Talebe Mevcudu: 32

Düyük-ı Umûmiye Dairesi

Düyük-ı Umûmiye Memuru³⁴⁸

Rûsumat Dairesi

Memur, Kâtip, Muayene Memuru, Muhafaza Memuru, Süvari Kolcusu (2 Adet), Piyade Kolcusu (2 Adet)

Karantina Dairesi

Karantina Memuru, Gardiyan (2 Adet)

Reji İdaresi

Müdür, Başkâtip, Kâtip, Anbar Memuru, Kantarcı, Süvari Kolcusu (2 Adet), Piyade Kolcusu (2 Adet), Bekçi (7 Adet)

Merkeze Bağlı Nahiyele**Kabail-i Gavvare Müdürlüğü**

Müdür, Kâtip

Karadağ Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Surtaş Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Serçınar Nahiyesi

Müdür, Kâtip

³⁴⁸ Diğer memurları gösterilmemiştir.

SÜLEYMANİYE SANCAĞINA BAĞLI KAZALAR

GÜLANBER KAZASI

Kaza Heyeti

Kaymakam, Abdülmecid Efendi

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler³⁴⁹

Kaza Mahkemeleri

Ser'ıye Mahkemesi

Naib

Başkâtip

Kâtip-i Sani

Bidayet Mahkemesi

Reis: aib N

Üye (2 Adet)

Başkâtip

Müstantik Muavini

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavini, Tahsil Memuru, Sandık Emni

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Kâtip

Bağlı Daire Memurları

Telgraf Müdürü, Tapu Kâtibi

Süleymaniye Sancağına Bağlı Nahiyeler

Kızılca Nahiyesi

Müdür, Kâtip

Seruçek Nahiyesi

Müdür, Kâtip

ŞEHR-İ PAZAR KAZASI

Kaza Heyeti

Kaymakam, Seyid Ali Efendi

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

³⁴⁹ Salnamede seçilmiş üyeler kayıtlı değildir.

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Kaza Mahkemeleri*Şer'îye Mahkemesi*

Naib

Başkâtip

Eytam Müdürü

İkinci Kâtip

Bidayet Mahkemesi

Reis: aib N

Üye (2 Adet)

Başkâtip

Kâtip-i Sani

Müstantik Muavini

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavini, Tahsil Memuru, Sandık Emni

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Kâtip

Bağlı Daire Memurları

Posta ve Telgraf Müdürü, Müderris, Tapu Kâtibi

Maarif Encümeni

Reis: Kaymakam, Maarif Vekili, Üye (4 Adet)

Mavet Nahiyesi

Müdür, Kâtip

MAMURE KAZASI**Kaza Heyeti**

Kaymakam, Azmi Bey

Naib, Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi³⁵⁰

Kaza Mahkemeleri*Şer'îye Mahkemesi*

Naib

Başkâtip

Kâtip-i Sani

Eytam Memuru

Bidayet Mahkemesi

Reis: aib N

Üye (2 Adet)

Başkâtip

Kâtip-i Sani

Müstantik Muavini

³⁵⁰ Salnamede seçilmiş üyeler kayıtlı değildir.

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Muavini, Tahsil Memuru, Müfredat Kâtibi, Sandık Emni

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Kâtip

Bağlı Daire Memurları

Müderri, Mektep Muallimi, Telgraf Müdürü, Tapu Kâtibi

BAZİYAN KAZASI**Kaza Heyeti**

Kaymakam: Resul Efendi

Naibü'ş-şer', Mal Müdürü, Müftü, Tahrirat Kâtibi

Kaza İdare Meclisi

Reis: Kaymakam, Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi; Seçilmiş

Üyeler: 4 Kişi

Kaza Mahkemeleri**Şer'iye Mahkemesi**

Naibü'ş-şer'

Eytam Müdürü

Başkâtip

Kâtip-i Sani

Bidayet Mahkemesi

Reis: Naibü'ş-şer'

Üye (2 Adet)

Başkâtip

Müstantik Muavini

Mal Kalemi

Mal Müdürü, Tahsil Memuru, Sandık Emni

Nüfus Kalemi

Nüfus Memuru, Kâtip

Bağlı Daire Memurları

Müderri, Posta ve Telgraf Müdürü, İbtidai Mektebi Muallimi, Tapu Kâtibi, Telgraf

Şagirdi³⁵¹, Tapu Mülazımı

Bağlı Nahiyeler**Kale Sivike Nahiyesi**

Müdür, Kâtip

Senkav Nahiyesi

Müdür, Kâtip

³⁵¹ Çırak, öğrenci, stajyer.

Hudut Komiserliği ve Mülkiye Daireleri İdare Memurları

Hudut Komiseri Erkân-ı Harbiye Miralay Refik Bey

Bane Dairesi

İdare-i Mülkiye Memuru
Naib
Müftü

Serdeşt Nahiyesi

İdare-i Mülkiye Memuru
Naib
Şer' iye Kâtibi

Selduz Nahiyesi

İdare-i Mülkiye Memuru
Naib
Müftü

1292 BAĞDAT SALNAMESİ³⁵²

MUSUL SANCAĞI

Mutasarrıf: Üveys Paşa (Mirmiran)

Naib, Nakip, Muhasebeci, Evkaf Muhasebecisi, Müftü, Tahrirat Muhasebecisi

Liva İdare Meclisi

Reis: Mutasarrıf

Tabii Üyeler: Naib, Muhasebeci, Müftü, Nakib, Evkaf Muhasebecisi, Tahrirat Müdürü;

Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi; Meclis Kâtibi

Liva Temyiz-i Hukuk ve Cinayet Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz (4 Adet), Birinci Kâtip, Üye (2 Adet)

Liva Muhasebe Kalemi

Muhasebe Muavini, Varidat Kâtibi, Masraf Kâtibi, Kâtip (4 Adet)

Tahrirat Kalemi

Kâtip (7 Adet), Arapça Kâtibi

İdare Meclisi Kalemi

Birinci Kâtip, Kâtip (3 Adet)

Evrak Kalemi

Müdür, Kâtip (2 Adet)

Arazi Memurları

Müdür, Birinci Kâtip, Kâtip (2 Adet), Liva Merkezi Sandık Emni

Belediye Meclisi

Reis, Üye (5 Adet), Kâtip

Ticaret Mahkemesi

Reis, Daimi Üye (2 Adet), Geçici Üye (3 Adet), Kâtip

Rüsumat Memurları

Müdür, Başkâtip, İkinci Kâtip, Memleha Kâtibi, Elkoş Nahiyesi Memuru, Telkif Nahiyesi Memuru, Başika Nahiyesi Memuru

³⁵² Musul H. 1295 yılında tekrar vilayet olmadan önce Bağdat'a bağlı bir sancaktı (H. 1267-1295). Musul-Kerkük (Şehr-i Zor), Süleymaniye, sancak olarak H. 1292 Bağdat Salnamesinde de kayıtlıdır. Bu sancakların idari sistemi ile ilgili ilk bilgiler bu salnamede yer almaktadır. Önemi dolayısıyla - Musul Salnamelerinin kapsamı dışında olmasına rağmen- bu bölüme alınmıştır.

Telgraf ve Posta Memurları

Musul Telgraf ve Posta Müdürü, Refiki, Memur (2 Adet), İstasyon Şefi, Refiki

Rüştiye Mektebi

Birinci Muallim, İkinci Muallim, Üçüncü Muallim, Hattat, Bevvab, Öğrenci

Mevcudu: 51

İmadiye Kazası

Kaymakam: Ahmed Efendi

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü

Geçici Üyeler: 2 Kişi

Dava Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz (3 Adet), Sandık Emni

Nahiye Müdürleri

Davudiye Müdürü Bervari-i Bala Müdürü

Birvari-i Zir Müdürü

Reygan Müdürü Nirve Müdürü

Rüsumat Memurları

İmadiye Memuru, Birvari-i Bala Memuru, Davudiye Memuru, Memleha Memuru

Belediye Meclisi

Reis: Abdullah Efendi, Üye (3 Adet), Kâtip

Zaho Kazası

Kaymakam: Süleyman Efendi

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü

Geçici Üyeler: 4 Kişi (1 Tanesi Boş)

Dava Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz (3 Adet), Kaza Sandık Emni

Belediye Meclisi

Reis, Üye (5 Adet), Kâtip

Zaho Rüsumat Memuru

Akra Kazası**Kaymakam:** Emin Efendi

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü

Geçici Üyeler: 4 Kişi

Dava Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz (3 Adet), Kaza Sandık Emni

Belediye Meclisi

Reis, Üye (6 Adet), Kâtip

Zaho Rüsumat Memuru**Zibar Nahiyesi Müdürü****Duhok Kazası****Kaymakam:** Ali Zihni Efendi

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü

Seçilmiş Üyeler: 3 Kişi

Dava Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz (3 Adet), Kaza Sandık Emni

Belediye Meclisi

Reis, Üye (2 Adet), Kâtip

Rüsumat Memurları

Duhok Rüsumat Memuru, Mizuri Rüsumat Memuru, Kâtip

Mizuri Nahiye Müdürü

SEHR-İ ZOR SANCAĞI

Mutasarrıf: Mehmed Nazif Paşa

Naib, Muhasebeci, Müftü, Tahrirat Müdürü, Evkaf Muhasebecisi

Liva İdare Meclisi

Reis: Mutasarrıf

Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Muhasebeci, Tahrirat Müdürü, Evkaf Muhasebecisi

Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Meclis Birinci Mukayyadı, Kâtip

Liva Temyiz-i Hukuk ve Cinayet Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz (4 Adet), Meclis Birinci Kâtibi, Üye (4 Adet)

Liva Muhasebe Kalemi

Muhasebe Muavini, Varidat Kâtibi, Masarif Kâtibi, Kâtip (5 Adet)

Tahrirat Kalemi

Kâtip (8 Adet)

Evrak Kalemi

Evrak Müdürü, Kâtip (5 Adet)

Arazi Memurları

Memur, Birinci Kâtip, Kâtip (4 Adet)

Liva Sandık Emni, Muavini, Memleket Cerrahı

Belediye Meclisi

Reis, Üye (4 Adet), Kâtip

Ticaret Mahkemesi

Reis, Daimi Üye (2 Adet), Geçici Üye (3 Adet), Kâtip

Rüsumat Memurları

Müdür, Birinci Kâtip, Refiki, Tuzhumatu Memuru, Kâtip, Köprü Memuru

Telgraf ve Posta Memurları

Kerkük Telgraf ve Posta Müdürü, Refiki

Rüştiye Mektebi

Birinci Muallim, İkinci Muallim, Yazı Hocası, Bevvab, Öğrenci Mevcudu: 35

Livaya Bağlı Nahiye Müdürleri

Melha Nahiyesi Müdürü

Tuzhumatı Nahiyesi Müdürü

Altıncöprü Nahiyesi Müdürü

Şivan Nahiyesi Müdürü

Ravanduz Kazası**Kaymakam:** Ahmed Efendi

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü

Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Dava Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz (2 Adet)

Kaza Sandık Emni

Nahiye Müdürleri

Deyreharir Müdürü, Balık Müdürü, Koşdebe Müdürü

Rüsumat Memurları

Ravanduz Rüsumat Memuru, Kâtip, Balık Rüsumat Memuru, Hefdiyan Rüsumat Memuru, Seydigan Rüsumat Memuru

Ravanduz Telgraf ve Posta Memuru**Karantina Kâtibi****Salahiye Kazası****Kaymakam:** Mehmed Ağa

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Seçilmiş Üyeler: 3 Kişi

Dava Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz (3 Adet)

Telgraf ve Posta Memuru**Nahiye Müdürleri**

Davude Müdürü, Karatepe Müdürü

Salahiye Rüsumat Müdürü Refiki

Erbil Kazası

Kaymakam: İsmail Efendi
Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis: Kaymakam
Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi
Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Dava Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz (3 Adet)

Belediye Meclisi

Reis, Üye (2 Adet), Kâtip
Kaza Sandık Emni, Telgraf ve Posta Memuru
Kuştepe Nahiyesi Müdürü
Erbil Rüşumat Memuru

Erbil Rüştîye Mektebi Muallimi, Bevvab, Öğrenci Mevcudu: 25

Köysancak Kazası

Kaymakam: Ömer Efendi
Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis Kaymakam
Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi
Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Dava Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz, Üye (2 Adet)

Rüşumat Memurları

Köysancak Rüşumat Müdürü, Kâtip, Balisan Memuru, Kaza Sandık Emni

Raniye Kazası

Kaymakam: Hasan Efendi
Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Dava Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz, Üye (2 Adet)

Rüsumat Memurları

Beytvane Memuru

Kaza Sandık Emaneti

Kaza Sandık Emni

SÜLEYMANİYE SANCAĞI**Mutasarrıf:** İbrahim Efendi

Naib, Müftü, Muhasebeci, Nakip, Tahrirat Müdürü, Evkaf Vekili

İdare Meclisi

Reis: Mutasarrıf

Tabii Üyeler: Naib, Müftü, Muhasebeci, Nakip, Tahrirat Müdürü, Evkaf Vekili

Seçilmiş Üyeler: 3 Kişi

Temyiz-i Hukuk ve Cinayet Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz (3 Adet), Kâtip-i Evvel, Mukayyid, Kâtip

Liva Muhasebe Kalemi

Muhasebe Muavini, Varidat Kâtibi, Masarifat Kâtibi, Kâtip (5 Adet)

Tahrirat Kalemi

Kâtip (5 Adet), Farsça Kâtibi

Belediye Kâtibi

Reis, Üye (4 Adet), Kâtip

Liva Sandık Emni**Süleymaniye Merkeze Bağlı Zerkoz Nahiyesi Müdürü****Arazi Memurları**

Arazi Memuru, Kâtip-i Evvel, Kâtip (2 Adet)

Ticaret Mahkemesi

Reis, Üye (5 Adet), Kâtip

Rüsumat Memurları

Süleymaniye Rüsumat Memuru, Kâtip

Karantina Memurları

Tabip, Kâtip

Rüştiye Mektebi

Muallim-i Evvel, Muallim-i Sani, Yazı Hocası, Bevvab, Mektep Talebe Mevcudu:77

Süleymaniye Telgraf ve Posta Memuru, Refiki**Gülanber Kazası**

Kaymakam: Mehmed Salih Bey

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Müdürü

İdare Meclisi

Reis Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Dava Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz (3 Adet), Kâtip, Kaza Sandık Emni

Nahiye Müdürleri

Kızılca Müdürü, Seruçek Müdürü

Rüsumat Memurları

Gülanber Rüsumat Memuru, Pencovin Rüsumat Memuru

Karadağ Kazası

Kaymakam: Hasan Bey

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Müdürü

İdare Meclisi

Reis Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Dava Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz (3 Adet), Dava Kâtibi, Kaza Sandık Emni

Nahiye Müdürleri

Şenkav Nahiyesi Müdürü, Zengene Müdürü

Rüsumat Memurları

Karadağ Rüsumat Memuru, Küm Rüsumat Memuru, Kâtibi

Bazvan Kazası

Kaymakam: Aziz Efendi

Naib, Mal Müdürü

İdare Meclisi

Reis Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü

Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Dava Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz (3 Adet), Dava Kâtibi, Kaza Sandık Emni

Nahiye Müdürleri

Kale-i Sivege Nahiyesi Müdürü

Merge Kazası

Kaymakam: Abdurrahman Bey

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Seçilmiş Üyeler: 4 Kişi

Dava Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz (3 Adet), Dava Kâtibi, Kaza Sandık Emni

Nahiye Müdürleri

Surtaş Nahiyesi Müdürü, Peşder Müdürü

Merge Rüsumat Memuru**Sehr-i Pazar Kazası**

Kaymakam: Abdullah Ağa

Naib, Mal Müdürü

İdare Meclisi

Reis Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü

Dava Meclisi

Reis: Naib, Mümeyyiz (3 Adet), Dava Kâtibi, Kaza Sandık Emini

Şehr-i Pazar Rüsumat Memuru**Caf Aşireti Kaymakamlığı**

Kaymakam: Abdurrahman Bey

Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

İdare Meclisi

Reis Kaymakam

Tabii Üyeler: Naib, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi

Dava Meclisi

Reis: Naib, Dava Kâtibi

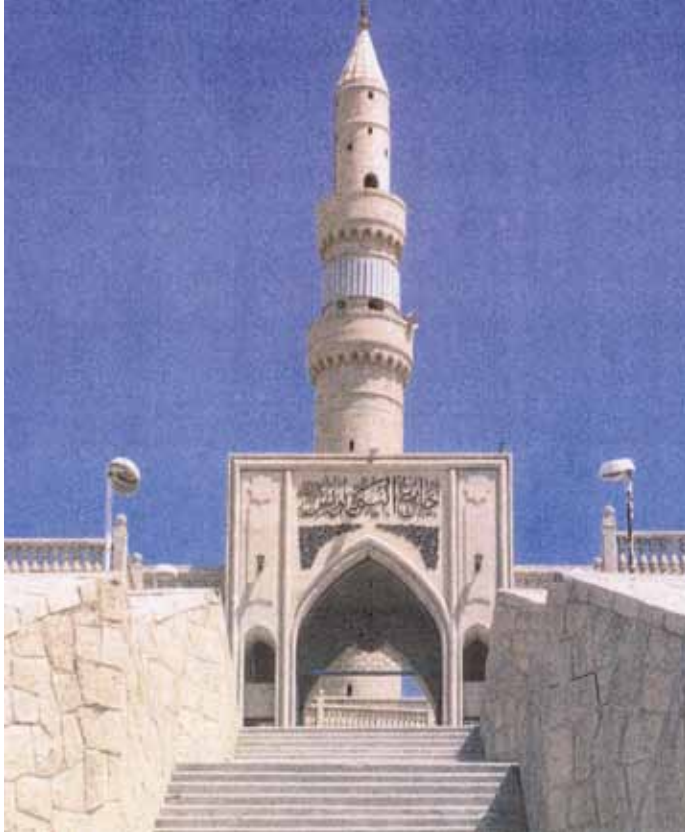
**XII. MUSUL'DA BULUNAN PEYGAMBER
VE
EVLIYA TÖRBELERİ**

Peygamberler

Hazreti Şit: Söz konusu Peygamber, Hazreti Adem'in en sevdiği evladıdır. Hazreti Şit'in şeriatı, Hazreti Adem'in şeriatine uygun olduğu gibi, Allah tarafından kendisine elli sayfalık hikmet³⁵³, matematik, kimya, simya ve sanayi bilimlerini kapsayan bir kitap indirilmiş idi. Kabe'yi ilk önce taştan inşa eden Hazreti Şit'tir.

Tarihçilerin rivayetine göre; Şit Peygamber bin şehir inşa etmiş, esrar-ı ilm-i huruf³⁵⁴ konusunda bir kitap yazmış ve dokuz yüz on iki sene yaşamıştır. Musul'un dışında, on beş dakika mesafede ve güneyde kendi adını taşıyan camide gömülüdür. Aynı camide eğitim veren iki medrese mevcuttur. Bu camide beş vakit namaz ile Cuma ve bayram namazları da kılınmaktadır.

Hazreti Yunus: İsrail Oğullarından olan ve peygamberler tarihi kitaplarında ayrıntılı olarak yer alan Yunus Peygamber, putperest olan Ninova halkını Hak dinine davet etmek üzere Allah tarafından gönderilmiştir. Halk, bu daveti kabul etmemiş ve putlara tapmaya devam etmiştir. Bunun üzerine Hz. Yunus oradan ayrılarak hareket etmeye hazırlanan bir gemiye binmiştir. Yola çıkan gemi suyun ortasında sebepsiz yere hareketsiz kalır. Gemidekiler bunun gemiye kaçak binen birisi yüzünden olduğuna karar verirler ve aralarında kura çekerler. Çekilen kura Hz. Yunus'a isabet eder ve onu suya atarlar. Hz. Yunus Allah tarafından gönderilen büyük bir balık

tarafından yutulur ve birkaç gün sonra sağ salim kurtularak Ninova'ya geri döner. Tekrar Hak dinini halka tebliğ ettikten sonra da vefat eder. Hz. Yunus Musul'un karşısında, Dicle nehrinin orta tarafında, yarım saat mesafede bulunan Ninova köyünde gömülüdür.

Hazreti Yunus'un kabri özel bir kafes içerisinde muhafaza edilmektedir. Büyük ve geniş bir camisi olup, bu camide beş vakit namaz ile Cuma ve bayram namazları da kılınmaktadır. Hazreti Yunus'un kabrini ziyarete Hindistan, İran, Nevran başta olmak üzere diğer birçok yerden, yılın her zamanında ziyaretçiler

Nebi Yunus Cami ve Külliyesi - Musul

³⁵³ Felsefe ile ilgili konuları inceleyen bilim.

³⁵⁴ Harflerden mana çıkarıp yorumlama bilgisi.

gelmektedir. Zaman içerisinde Hazreti Yunus'un burada gömülü olduğunu teyit eden birçok delil ortaya çıkmış ve çıkmaya da devam etmektedir.

Hazreti Cercis: Hz. Cercis Filistinli çok zengin bir tacir iken, birçok hediye ile Musul Melikine gider. Melikin "Aflon" adındaki puta tapanları çeşitli işkencelerle öldürdüğünü görünce, ona birçok nasihatlarla bulunur ve mucizeler gösterir. Bunlara inanmayan melik, Hz. Cercis'e birçok eza ve cefada bulunmuştur. Bunun sonucunda da melik ve arkadaşları Allah'ın gazabına uğrayarak telef olmuşlardır.

Nebi Cercis Camisi Kalıntıları - Musul

Meşhur rivayete göre Hz. Cercis'in kabri Musul'un ortalarında, kendi adını taşıyan camiin içerisinde. Müslümanların ziyaretgahı olan bu mübarek kabrin camisinde beş vakit namaz ile Cuma ve bayram namazları da kılınmaktadır.

Hazreti Danyal: *Feridetü'l-acaip* adlı kitapta anlatıldığına göre Hz. Danyal, Allah'ın emriyle Musul'a geldiğinde ibadet işlerinin kolaylaştırılması için kendisine nehrin akıtılmasının emredilmesi üzerine, Dicle nehrini Diyarbakır'dan Fav Boğazı'na kadar akıtmış ve bu sebeple de bir müddet Musul'da kaldıkları anlaşılmıştır. Kabirleri Babü'l-mescid³⁵⁵ mahallesinde, bugün ziyaretgah olan camidedir. Bu camide beş vakit namaz kılınmaktadır. Tarih kitaplarında reml³⁵⁶ ve rüya ilminin Hz.Danyal tarafından icat edildiği yer almaktadır.

³⁵⁵ Mescit kapısı.

³⁵⁶ Kum üzerindeki birtakım nokta ve çizgilerle gaipten haber verme.

Büyük İmam ve Evliyalar

İmam Hamza: İmam Hamza b. İmam Hasan b. İmam Ali Efendimiz Hazretlerinin kabirleri bazı evliya ve alimlerin keşiflerine göre Musul'un batısında ve üç buçuk saat mesafede bulunan Melik Lü'lü tarafından yaptırılan bir bina içerisinde.

İmam Avneddin: İmam Avneddin de İmam Hasan'ın evlatlarındandır. Musul'un ortalarında ve kendi adıyla anılan mahallede, yine Melik Lü'lü tarafından yaptırılan hakikaten eski nefis eserlerden ve Müslümanların ziyaretgahı olan kubbeli bir kabirde gömülüdür. Etrafında atalarından birçok mübarek zat da gömülüdür.

İmam Abdurrahman: İmam Abdurrahman da Hz. Hasan'ın evlatlarındandır. Kabri Mesud b. Melik'in eski binalarından olan ve İmam Abdulmuhsin Efendimizin civarında bulunan yerdedir. Ehl-i Beyt'ten bazı mübarek kişilerin mezarları da o civarda bulunmaktadır.

İmam Hamit ve İmam Mahmut: Adı geçen imamlar, Hz. Musa Kazım'ın evlatlarındandır. Kabirleri Musul'da Mahmudın mahallesinde, adlarını taşıyan camideki kubbeli bir türbededir.

İmam İbrahim El-Mecab: İmam İbrahim El-Mecab b. Musa El-Kazım b. İmam Cafer Es-Sadık b. İmam Muhammed El-Bâkır b. İmam Zeynelabidin b. İmam Hüseyin b. İmam Ali Hazretlerinin kabri Musul'un İmam İbrahim mahallesindeki özel türbededir.

İmam Ali El-Hadi: İmam Ali El-Hadi b. İmam Muhammed Cevad b. İmam Ali Rıza b. Musa El-Kazım b. İmam Cafer Es-Sadık b. İmam Muhammed El-Bâkır b. İmam Zeynelabidin b. İmam Hüseyin b. İmam Ali Hazretlerinin kabri, Musul merkezde Mahmudın mahallesindedir.

İmam Ali Asğar: İmam Ali Asğar b. İmam Muhammed ve İmam Mahmud şöhreti Ebi Hanife validesi Beni Hanife'dendir. İbn-i İmam El-Hanife b. İmam Ali Hazretlerinin kabirleri Musul merkezde Cami-i Kebir³⁵⁷ mahallesinde kubbeli özel türbededir.

İmam Abdulmuhsin: İmam Abdulmuhsin b. İmam Hasan b. Ali Hazretlerinin kabri Musul merkezde, sur içerisinde ve Dicle nehrine yakın bir yerdeki kubbe içindedir.

Şah Zennan: İmam Zeynelabidin ve İbn-i İmam Muhammed Bâkır ve İbn-i İmam Cafer Sadık ve İbn-i İmam Musa Kazım ve İbn-i İmam Ali Rıza ve İbn-i İmam Muhammed Cevad ve İbn-i İmam Ali Hadi ve İbn-i İmam Hasan Askeri ve İbn-i İmam Muhammed Hacce Hazretlerinin muhterem valideleridir. Mübarek kabri, Musul merkezde Nakışlı Hamam mahallesinde özel bir kubbededir ve müminlerce ziyaret edilmektedir. Kendisi Melik Kısra'nın kızı ve Hazreti Hüyesin'in eşidir.

İmam Yahya: İmam Yahya b. İmam Kasım b. İmam Hasan b. İmam Ali; kabri Musul merkezi çevreleyen surun içerisinde ve Baş Tabya ile Sultan Lü'lü

³⁵⁷ Büyük Cami

sarayının halen mevcut olan harabesi ortasında ve Dicle nehrine bakan surun üzerinde olup, Müslümanların ziyaretgahtır. Kabrinin gerek içerisinde, gerek dışında ve özellikle kubbesi üzerinde bulunan nefis mimari süslemeler hayret vericidir.

İmam Zeyd: İmam Zeyd b. İmam Muhammed b. İmam Zeynelabidin b. İmam Ali Es-Seccad b. İmam Hüseyin b. İmam Ali; kabri Musul merkezde Babü'l-beyz adlı, eski dönem meliklerine ait eski binaların olduğu bir yerdedir.

İmam Abdullah El-Bahir: İmam Abdullah El-Bahir b. İmam Zeynelabidin b. İmam Hüseyin b. İmam Ali; kabri Musul merkezde Şeyh Fethi mahallesinde kendi adına eski melikler tarafından yaptırılan cami içerisinde yer almaktadır.

Sitti Fatma: Sitti Fatma binti İmam Hüseyin b. İmam Ali b. Ebu Talip; kabri evladı İmam Yahya yakınındaki kubbelerindedir ve ziyaretgahtır.

Sitti Gülsüm: Sitti Gülsüm binti İmam Hüseyin b. İmam Ali; türbesi Musul'da sur içerisinde Hatuniye mahallesinde olup Müslümanların ziyaretgahtır.

Sitti Nefise: Sitti Nefise binti İmam Hüseyin b. İmam Ali b. Ebu Talip; Musul'da Babü's-Saray mahallesinde³⁵⁸ kendi adına ait mescitte türbeleri olduğu gibi, defnedildiği asıl türbesinin Mısır'da olduğu ve bir süre Musul'da bulunmasından dolayı, Musul'daki bu türbenin yapıldığı bilinmektedir.

Sultan³⁵⁹ Veysel Karanî: Musul merkezde Babü'l-mescid mahallesinde makamları olup, kendilerinin bir zamanlar orada ibadette bulunduklarından dolayı, burası halen ziyaretgahtır. Buradaki camide beş vakit namaz ile Cuma ve bayram namazları da kılınmaktadır.

İmam Ebu Cafer: İmam Ebu Cafer b. İmam Ali El-Hadi b. İmam Muhammed Cevad b. İmam Ali Rıza b. İmam Musa Kazım b. Hazreti Cafer Es-Sadık b. İmam Muhammed El-Bâkır b. İmam Zeynelabidin b. İmam Hüseyin b. İmam Ali; kabri Musul vilayetinin batısında ve yedi fersah³⁶⁰ mesafede, Dicle nehri üzerinde bulunan Eski Musul'dadır.

Şeyh Muhammed: Büyük evliyalardan olan Şeyh Muhammed'in kabri Musul merkezde, Mansuriye Camiindedir ve ziyaretgahtır. Kabri üzerindeki eski bir yazıda kendilerinin Abdulkadir Geylanî Hazretlerinin oğlu olduğu yazılıdır.

Şeyh İsa Dede: Büyük evliyalardan olan Şeyh İsa Dede'nin kabri sur içerisinde Babü's-Şat yakınındadır. Kabrinin civarında bir hayli önemli zevatın kabri de bulunmaktadır.

Şeyh Muhammed Ebu'l-Vefa: Büyük evliyalardan olan Şeyh Muhammed Ebu'l-Vefa b. Zeyd b. Ali b. Hasan b. Arizü'l-Ekber b. İmam Zeyd b. İmam Zeynelabidin b. İmam Hüseyin b. İmam Ali; kabri Musul'un batısında, dışarıda ve sura yakın bir yerde kubbe altında olup ziyaretgahtır.

³⁵⁸ Saray Kapısı Mahallesi.

³⁵⁹ Sultan tabiri H. 1312 yılına ait salnamede mevcuttur.

³⁶⁰ Muhtelif mesafelere tekabül eden değerde bulunan bir uzunluk ölçüsü, (denizde) üç millik mesafe.

Şeyh Kazibü'l-ban El-Musulî: Ebu Abdullah El-Hüseyn b. İsa b. Yahya b. Abdullah b. Ebu Cafer Muhammed Es-Salib³⁶¹ b. Abdullahü'l-Ekber b. Muhammedü'l-Ekber b. Musa Es-Sâni b. Abdullah b. Musa Ec-Cûn b. Abdullah El-Hat b. Hasanü'l-Müsenna b. İmam Hasan b. İmam Ali; kabri Musul şehrinin batısında, Sincar Kapısı önündeki sahradadır ve ziyaretgahtır. Şeyh Kazibü'l-ban El-Musulî H. 471 senesi Receb'inde doğup, H. 573 senesinde vefat etmiştir. Dokuz yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek Arapça ilm-i kırâat ve tecvid³⁶² tahsil etmiştir. Hadis³⁶³ ve fıkıh³⁶⁴ ilimlerini Şeyh Ali b. Ebu İdris ve diğerlerinden almıştır.

Şeyh Hasan El-Bekri Kerem sahibi evliyalardan olup, soyu Hazreti Ebubekir'e dayanır. Kabri Sukû's-Sagir³⁶⁵ mahallesinde kendi adını taşıyan cami içerisinde dir.

Şeyh Muhammed El-Helal Şeyh Muhammed El-Helal b. Hasan b. Aşair El-Helal Hazretlerinin soyları da Hazreti Ebubekir'e dayanır. Kabri Musul merkezde Hoş El-Han mahallesinde Şeyhü'l-Helal adın-daki cami içerisindeki kubbededir ve ziyaretgahtır.

Şeyh Ebu Said Ahmed: Şeyh Ebu Said Ahmed b. İsa El-Harazi Hazretleri büyük evliyalardan olup, kabri Musul'un dışında, güneyde ve bir mil mesafede Kadı köyündedir. Soyları Hazreti Ömer'e dayanmaktadır.

Şeyh Fethullah El-Musulî: Bu isimle iki kişi kastedilmektedir. Birisi Feth b. Rızaeddin diğeri Feth b. Said'dir. Büyük evliyalardandır, manevi makam ve dereceleri Bîşrû'l-hafî ve Sırrû's-Sukuti Hazretleri ile denktir. Kabirleri Musul'un içerisinde kendi isimleriyle aynı adda olan yerdedir ve Müslümanların ziyaretgahtır.

Şeyh Mut'afî: Büyük evliya, din ve fen alimlerindendir. Fethullah El-Musulî'nin arkadaşısıdır ve H. 200 yılında vefat etmiştir. Kabri Kahvetü't-Tani bitişiğindeki Mut'afî Camisindedir. Burada beş vakit namaz cemaatle kılınır.

Şeyh Hayrû'l-Nessac: Aslen Samarra ahalisinden olup, Bağdat'ta Hamza El-Bağdatî ile bir müddet ikamet etmiş ve Sırrû's-Sukuti Hazretlerine kavuşmuş olarak yüz yirmi sene yaşadıktan sonra vefat etmiştir. Kabri Musul'da sur içerisindeki özel kubbesindedir.

Şeyh Muhammed El-Mülhem: Büyük evliyalardan olup, kabri Şeyh Fethullah El-Musulî Hazretlerinin hemşiresi Fethiye Hanımın civarındadır. Fethiye Hanımın kabri de biraderine yakındır.

Şeyh Amr: Büyük şeyh ve evliyalardandır. Kabri İmam Bahir Hazretlerinin bulunduğu caminin içerisindeki özel kubbededir.

Şeyh Mansur: Büyük şeyh ve evliyalardandır. Kabri Musul merkezde, sur içerisinde Sincar Kapısı yakınında bulunan yerdedir.

³⁶¹ H. 1312 yılına ait salnamede mevcuttur.

³⁶² Kur'ân'ın usûl ve kaidelerine bağlı kalınarak okunması ilmi.

³⁶³ Hz. Muhammed'in sözlerini inceleyerek bunlardan çıkan manaları araştıran ilim.

³⁶⁴ Şerîat ilmi, şeraîtin usul ve hükümleri, amelî ve şer'î meseleler bilgisi.

³⁶⁵ Küçük çarşı.

Şeyh İbrahim Ez-Zeytunî: Büyük evliya ve alimlerdenidir. Kabri Musul'un batısında Şeyh Mansur Hazretlerinin kabrine yakın bir yerdedir ve ziyaretgahtır.

Şeyh Muhammed Ez-Zeyvanî: Büyük evliyalardan olup kabri, Musul suru içerisinde Babü'l-Beyz mahallesinde, Celilîzadeler'in camiindeki özel türbededir.

Şeyh Muhammed El-Belkısî: Büyük evliya ve alimlerdenidir. Kabri, Musul suru içerisindeki bir camii içindedir.

Şeyh Muhammed El-Garâbilî: Büyük evliya ve alimlerdenidir. Kabri, Musul merkezde sur içerisinde, kendisi ile aynı addaki yerde bulunan camide ve ziyaretgahtır.

Şeyh Muhammed El-Abarıkî: Soyu Hazreti Ebubekir'e dayanmaktadır. Büyük evliya ve alimlerdenidir. Kabri, Musul merkezde Camiü'l-Hüzzam mahallesi civarındaki mescit içerisinde bulunan özel kubbelerindedir.

Şeyh Ebu Nasır Abdullah: Şeyh Ebu Nasır b. Muhammed b. Ahmed Ed-Dekkak Hazretleri büyük evliyalardan olup, kabri Musul merkezde, Şeyh Ebu El-Ulâ mahallesinde beş vakit namazın kılındığı, kendi adındaki caminin içindeki kubbededir.

Şeyh Ebu El-Ulâ: Büyük evliya ve alimlerdenidir. Kabri, Musul merkezde kendi adını taşıyan Şeyh Ebu El-Ulâ mahallesinde beş vakit namazın kılındığı camidedir.

Şeyh Abbas El-Müsta'cel: Büyük evliyalardan olup kabri, Musul merkezde Küçük Çarşı mahallesindeki özel kubbelerindedir.

Abdullah El-Mekkî Büyük evliya ve alimlerdenidir. Kabri, Musul merkezde sur içerisinde Mekkavi mahallesinde, kendi adını taşıyan mescitteki kubbe içerisinde.

Şeyh Salih b. Es-Salihî: Büyük evliyalardan olup kabri, Musul merkezde Cami-i Cemşid mahallesinde bulunan kubbededir.

Şeyh Muhammed El-Gazlanî: Büyük evliyalardan olup kabri, Musul surunun yirmi dakika dışarısında, güneybatıda özel kubbesindedir ve Müslümanların ziyaretgahtır.

Şeyh El-E'naz: Evliya Şeyh El-E'naz'ın kabri, Musul'da sur dışında Hazreti Şit Peygamberin türbesine yakın bir yerdedir.

Şeyh Kara: Büyük evliyalardan olup kabri, Musul merkezde Sarrachane mahallesinde kendi adındaki mescitteki kubbe içerisinde.

Şeyh Muhammed Et-Tayyar: Keramet sahibi meşhur bir şahıs olup kabri, Musul çarşısında Abdaliye Camiindeki kubbelerindedir.

Şeyh Ebu'l-Feth: Asrının ve zamanının zeka alameti olup kabri, Şeyh El-E'naz Hazretlerine yakın bir yerde ve ziyaretgahtır.

Ebu Ömer³⁶⁶ Kemaleddin Musa: Büyük alimlerden olduğu ve yirmi dört bilim dalını bildiği tarih kitaplarında kayıtlıdır. Kabri Ebu'l-Feth Hazretlerine yakın özel bir kubbededir.

Şeyh Şerafeddin Ebu'l-Fezail: Kabri Musul suru dışında on dakika mesafede ve Şeyh Danda'nın da sur içerisinde³⁶⁷ Eski Saray karşısında beş dakika mesafededir. Büyük alimlerden Şeyh Ömer El-Molla, Şeyh Muhammed Er-Rezzanî, Şeyh Hasan Eş-Şamî, Şeyh Zahir, Şeyh Fazıl, Şeyh Haddad, Şeyh Mesud, Şeyh Es-Sefilî, Şeyh Muhammed El-Baytar, Şeyh Şemseddin El-Musulî ve Şeyh Osman Hazretlerinin de kabirleri Musul merkezde bulunmaktadır.

Ömerî Hacı Kasım: Mübarek zatlardan biri olup kabri, Musul merkezde Şeyh Muhammed mahallesinde inşa ettikleri Ömerî Camii içerisinde.

Şem'un Es-Safa: Havari reislerinden olan bu yüce zatın kabri, Musul'da Mansuriye mahallesindedir.

İbn-i Esir: İbn-i Esir b. Ebu Hasan İzzeddin Ali b. Ebu'l-Kerem meşhur tarih alimidir. 555 tarihinde Cezire-i b. Ömer'de doğmuş ve yetiştikten sonra babası ve iki kardeşi ile birlikte Musul'a gelerek yerleşmişlerdir. Önceleri Musul'daki memur ve valilerden, sonra da Bağdat, Şam ve Kudüs'deki büyük alimlerden dersler almıştır. Musul'a döndükten sonra evine kapanarak eser yazmaya ve okumaya başlamıştır. Birçok öğrenci yetiştirmiş olup, tarih, hadis ve Arap soyu ilimlerinde döneminin en ünlüsüdür. Yazdığı 12 ciltlik Kamil adlı tarih kitabı en meşhur eserlerinden birisidir. Bu kitapta dünyanın yaratılışından başlayarak, 628 yılı sonuna kadar meydana gelen tüm olaylar güzel bir anlatımla verilmiştir. Bu kitap, 1866 tarihinde Flemenk Libid şehrine basılmış, sonradan Mısır'da da yayınlanmıştır.

Diğer bir meşhur eseri de beş ciltten oluşan Esedü'l-Gabe fî Marifetü's-Sahabe'dir. Bu eserde, Sahabe'nin adları ve biyografileri mevcuttur. Diğer bir eseri olan Kitabü'l-Ensab da üç cilt olup, 1280'de Mısır'da yayınlanmıştır. 630 senesinde Musul'da vefat ederek, Kazibü'l-ban El-Musulî Hazretlerinin yanına defnedilmiştir.

³⁶⁶ H. 1312 salnamesinde “Ümran” olarak yazılıdır.

³⁶⁷ H. 1312 salnamesinde sur dışında olarak yazılıdır.

**XIII. MUSUL VİLAYETİ
MATBAA VE
GAZETELERİ**

H. 1330 (1912) Salnamesine Göre Musul'da Bulunan Matbaalar

<u>Adı</u>	<u>Bulunduğu Yer</u>	<u>İmtiyaz Sahibi</u>
Vilayet Matbaası	Hükümet Konağında	Resmi Müdür
Sersemzade Matbaası	Babü'n-nebi mahallesi	Sersemzade Fethullah
Efendi		
Domengin Matbaası	Çolak mahallesi	Domengin Rahipleri

H. 1330 (1912) Salnamesine Göre Musul'da Neşrolunan Gazeteler

Musul Gazetesi: Vilayetin resmi gazetesidir. Haftalık ve Türkçe olarak neşrolunur.

Ninova Gazetesi: İmtiyaz sahibi Fethullah ve sorumlusu Mehmed Şükrü Efendilerdir. Haftalık Türkçe ve Arapça olarak neşrolunur.

El-Necah Gazetesi: İmtiyaz sahibi Farukî Hayreddin ve sorumlusu Abdullah Rıfat Efendilerdir. Haftalık Türkçe ve Arapça olarak neşrolunur.

Çenebaz Gazetesi: İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdürü Abdülmecid Efendi'dir. Haftalık Türkçe ve Arapça olarak neşrolunur.

XIV. MUSUL VİLAYETİNİN İKTİSADİ DURUMU

Ticaret

Musul'un başlıca ticaretgahı³⁶⁸ Bağdat-Basra yolu ile Bombay; Ravanduz ve Süleymaniye yoluyla İran'da Hamedan-Kirmanşah; Zaho yolu ile Siirt-Bitlis-Trabzon; iki nehir arası yolu ile Halep-İskenderun ve nahiyelerine ulaşmış olur. Musul şehri, vilayetin merkezi olduğu gibi bu havalide ticaretin de merkezidir. Her sene bölgeden toplanan koyun ve diğer hayvanlar ile yapağı, pamuk, mazı³⁶⁹, kitre, palamut, deri ve emsali ham maddenin hemem hemem tamamı Musul'a getirilerek tüccara devredilir ve buradan Osmanlı Devleti'nin diğer bölgeleri ile Avrupa ve Hindistan'a gönderilir. Dışarıdan gelen eşya da, yine tüccar tarafından getirtilerek esnafa devredilir. İç ticaret de hayli gelişmiş olup, en gelişmiş de tuhafiyeciliktir.

İhracaat

Musul'un ihracaatı H. 1325 salnamesine göre: Avrupa'ya gönderilen yıllık bir buçuk milyon³⁷⁰ civarında yapağı; Anze ve Şammar aşiretleriyle diğer aşiretlerden toplanarak Anadolu taraflarına gönderilen üç-dört bin³⁷¹ civarında deve ve yine o nispette manda; Urfa, Halep ve Şam taraflarına gitmek üzere yılda yüz elli iki bin³⁷² baş civarında küçük baş hayvan; kırmızı, sarı deri ve pamuktan yapılan alaca takke, başa örtülen mavi çarşaf, mazı, palamut, kitre³⁷³, sakız, hububat, yağ; sansar, tilki ve kuzu derileri ile kaba bez, vilayet merkezi ve bağlılarından Hindistan'a gönderilen yıllık iki-üç bin adet kadar iyi cins Arap atından ibarettir.

Nakliye vasıtaları: Karada; deve, at, katır ve merkep; nehirde Bağdat'a kadar kelekten ibarettir. Bu kelek nefes ile şişirilmiş birçok tulumun üzerine ince ağaçların bağlanması ile yapılan, bir, iki yada üç kürekle idare edilen ve nehrin doğal akışı ile hareket eden garip bir nakliye vasıtasıdır.

İthalat

Tüccarlardan edinilen bilgilere göre dışarıdan gerçekleşen ithalat, gaz, şeker, kahve, sabun, basma, her çeşit bez ve giyimde kullanılan malzeme, her türlü mobilya, aydınlatma ve evler için züccaciye, her türlü mefruşat malzemesi, oldukça fazla olan halı ve manifatura, Diyarbakır'dan ipekli güzel ve çeşitli çarşaf, bazı ufak tefek yiyecekten ibaret olduğu ve bunların ihracata oranla birkaç kat fazla olduğu anlaşılmıştır.

³⁶⁸ Ticaret yeri ve yolu, ticarete elverişli olan yer.

³⁶⁹ Servigillerden, yassı dallı, yapraklı ve düz gövdeli bir bitki. Kozalağından solucan düşürücü yağ elde edilir ve Debbaghanelerde deri işlerinde kullanılan bir madde.

³⁷⁰ Bu miktar H. 1312 Salnamesinde bir milyondur.

³⁷¹ Bu miktar H. 1312 Salnamesinde iki bindir.

³⁷² Bu miktar H. 1312 Salnamesinde yüz bindir.

³⁷³ Kitre veya titre. Bez dokurken pamuğunu yapıştırmak için sürdükleri beyaz sakız.

Musul'da Sanayi ve Tekstil Üretimi

Musul'da her çeşit sanat erbabı mevcut ise de, sanayi üretiminden bilhassa dokumacılık kısmı vaktiyle özel bir önem ve şöhret kazanmış, bu yüzden çulha tezgahları getirilerek günden güne geliştirilmiştir. Öyle ki “musulin” tabir olunan bir çeşit kumaşın ta Avrupa'ya kadar gönderilmiş olduğu bilinmektedir. Şimdiki tezgahlar o zamanın üçte biri kadar olamasa da, son yıllarda dikkate değer ölçüde ilerleme kaydettikleri görülmektedir.

Musul'da ipekli ve ipeksiz “gazel” olarak adlandırılan türlü türlü takke, çetare, mender, yatak ve baş çarşafı ve bir de yastık örtüleri, çeşitli hamam takımları, el havluları, çok çeşitli kuşak ve keffiyeye³⁷⁴, aba ve beyaz bez, yünden şal, pamuktan renkli ve sade kilim, kıldan çuval ve torba, siyah ve beyaz çadır bezleri, askeri elbiselere mahsus muhtelif renkte elbiselik, çorap, “camadanı” denilen erkeklerin kullandığı baş sargısı, mürüz'den Araplara mahsus kaliteli ve gayet dayanıklı eski iş basma üretilmektedir.

Bu dokumaların çoğu zerafet ve güzellikte Avrupa işlerine tercih olunabilmektedir. Özellikle imal edilmekte olan hamam takımları, perde, yastık örtüleri, yatak ve baş çarşafı ayrıca zikredilmeye değerdir. Birkaç seneden beri yapılmakta olan nefis dokumaları, gerek memurların ve gerekse halkın Avrupa kumaşlarına tercih ederek elbise yaptırmakta oldukları görülmektedir. Çulhaların bu suretle gördükleri genel rağbet ve hükümetin gösterdiği yardım ile dokumacılıktaki ustalıkları devam ederse, Musul dokumalarının daha önce sahip oldukları üne tekrar kavuşacağından şüphe yoktur. Bu üretimin sürümü yalnız vilayet merkezine has olmayıp, vilayete bağlı diğer yerlere de gönderilmektedir.

Musul'un debbağat (dericilik) sanatı da dikkate değer olup, yapılan ürünler çoğu yerlerden üstün olması sebebiyle, öteden beri kazanmış olduğu şöhret ve rağbeti muhafaza etmekte ve bundan dolayı da dışarıya ihracatı bulunmaktadır.

Musul'da bakırdan eşyalar da oldukça nefis bir şekilde üretilmektedir. Bakırdan tencere, leğen, su tası, büyük-küçük su ve kahve ibrikleri, sefer tasları ve sahan üretilmekte olduğu gibi; birkaç seneden beri kalitelerine cidden itibar edilmekte olup, tunçtan imal edilmekte olan şamdan, havan, mangal ve eğer üzümleri de hakikaten pek güzeldirler.

Topraktan ise küp, kupa, tencere, su testileri, billur kadeh, bardak ve kandil üretilmekte olup; ağaç ve taştan dibek, kaşık ve kepçe yapılmakta, sarı ve mavi deri ve gön imal edilmektedir.

Musul'da kuyumculuk, demircilik, dülgerlik³⁷⁵ memnuniyet verici bir şekilde ilerlemekte ve özellikle mimarlık sanatı günden güne gelişme kaydetmektedir.

Maden konusunda da zikrettiğimiz mermerler, memleketin binalarını süslemektedirler.

³⁷⁴ Araplar tarafından kullanılan ve omuzları örten püsküllü erkek baş örtüsü.

³⁷⁵ Marangozluk.

Musul Vilayetinin 1305 Rumî Senesi Genel Gelirleri Bordrosu³⁷⁶

HESAP İSMİ	MUSUL SANCAĞI	ŞEHR-İ ZOR SANCAĞI	SÜLEYMANİYE SANCAĞI
	Kuruş	Kuruş	Kuruş
Emlak ve Akâr Vergisi	1.629.466	1.702.904	78.336
Temettü Vergisi	391.869	516.493	955.997
Bedel-i Askerî	311.039	104.817	25.022
Ağnam Rûsumu	1.721.762	2.200.786	629.868
Henvar	0	0	0
Deve Rûsumu	12.200	15.000	0
Maktu'ü'l-hal Olunan Aşar Bedeli	1.884.377	2.273.569	635.267
İdare Olunan Aşar Hasılatı	440.000	82.006	77.567
Orman Kereste Yol Rûsumları	62.500	28.810	0
Emlâk ve Tapu Harçları	53.300	184.140	96.440
Enva'-ı Maden	0	5.000	0
Mahkeme Harçları	59.875	37.187	21.884
Rûsumat-ı Mütenevvia	564.275	329.852	44.693
Emlâk-ı Miri ve İcar Hasılatı	46.875	14.570	0
Hasılat-ı Müteferrika	55.700	37.436	2.772
Sayd-ı Berri ³⁷⁷	0	0	0
Sayd-ı Bahri ³⁷⁸	0	0	0
Toplam	7.233.248	7.532.570	2.567.848

³⁷⁶ H. 1308 Musul Vilayeti Salnamesinden alınmıştır.³⁷⁷ Kara avcılığı.³⁷⁸ Deniz ve akarsu avcılığı.

Musul Vilayetinin 1307 Rumî Senesi Genel Gelirleri Bordrosu³⁷⁹

HESAP İSMİ	MUSUL SANCAĞI	ŞEHR-İ ZOR SANCAĞI	SÜLEYMANİYE SANCAĞI
	Kuruş	Kuruş	Kuruş
Emlak ve Akâr Vergisi	1.174.235	1.536.760	80.477
Temettü Vergisi	537.351	588.107	939.186
Bedel-i Askerî	406.266	102.511	26.511
Ağnam Rûsumu	1.717.831	1.976.114	757.871
Henvar (Cenvar)	0	0	0
Deve Rûsumu	5.800	25.000	0
Maktu'ü'l-hal Olunan Aşar Bedeli	1.777.800	1.896.249	654.061
İdare Olunan Aşar Hasılatı	42.000	48.287	27.850
Orman Kereste Yol Rûsumları	55.500	26.000	0
Emlâk ve Tapu Harçları	90.742	158.425	177.200
Enva'-ı Maden	0	0	0
Mahkeme Harçları	66.038	35.787	15.025
Rûsumat-ı Mütenevvia	565.956	556.780	52.250
Emlâk-ı Miri ve İcar Hasılatı	30.512	11.345	0
Hasılat-ı Müteferrika	29.150	22.340	5.100
Sayd-ı Berri	0	0	0
Sayd-ı Bahri	0	0	0
Toplam	6.499.152	6.983.726	2.725.531

³⁷⁹ H. 1310 Musul Vilayeti Salnamesinden alınmıştır.

Musul Vilayetinin 1310 Rumî (1312 Hicri) Senesine Ait Genel Gelirleri³⁸⁰

HESAP İSMİ	MUSUL SANCAĞI	KERKÜK SANCAĞI	SÜLEYMANİYE SANCAĞI
	Kuruş	Kuruş	Kuruş
Vergi	2.085.771	2.351.800	1.028.126
Bedel-i Askerî	452.362	204.700	27.500
Ağnam Rüsumu ³⁸¹	2.381.992	2.339.840	854.000
Aşar ³⁸²	2.547.385	1.387.070	514.627
Emlâk-ı Miri ve Muaccele ³⁸³	25.444	12.000	---
Rüsum-ı Mütenevvia ³⁸⁴	428.230	299.000	48.000
Orman Hakkı Kereste	45.400	16.000	---
Emlak ve Tapu	50.000	30.000	164.000
Mahkeme Harçları	55.200	30.000	13.800
Diğer Hasılat	43.900	28.000	4.000
Toplam	8.115.684	6.698.410	2.654.053

³⁸⁰ H. 1312 Musul Vilayeti Salnamesinden alınmıştır.³⁸¹ Koyun vergisi.³⁸² Mahsullerden alınan onda bir vergi.³⁸³ Devlet emlakı gelirleri ve peşin alınan kiralalar.³⁸⁴ Çeşitli vergiler.

Musul Vilayetinin 1305 Rumî Senesi Genel Giderleri Bordrosu³⁸⁵

GİDER CİNSİ	MUSUL SANCAĞI	ŞEHR-İ ZOR SANCAĞI	SÜLEYMANİYE SANCAĞI
	Kuruş	Kuruş	Kuruş
Şer'îye	94.029	93.855	52.946
Dâhiliye	586.650	435.404	333.627
Adliye	201.356	220.508	193.820
Maarif	0	0	0
Nâfia	5.603	0	0
Orman	0	0	0
Maden	0	0	0
Maliye Vergi ve Maaşat-ı Zatiye	782.484	629.835	258.022
Eşham-ı Mütenevvia ³⁸⁶	31.853	10.868	2.130
Zaptiye-Jandarma- Polis	1.455.917	1.586.238	840.844
Sıhhiye	0	0	600
Maşaat-ı Zatiye	123.849	131.220	58.905
Toplam	3.231.741	3.097.928	1.740.894

³⁸⁵ H. 1308 Musul Vilayeti Salnamesinden alınmıştır.

³⁸⁶ Çeşitli kalemlerden alınan hisse.

Musul Vilayetinin 1307 Rumî Senesi Genel Giderleri Bordrosu³⁸⁷

GİDER CİNSİ	MUSUL SANCAĞI	ŞEHR-İ ZOR SANCAĞI	SÜLEYMANİYE SANCAĞI
	Kuruş	Kuruş	Kuruş
Şer'îye	92.446	96.920	50.309
Dâhiliye	617.912	424.762	327.388
Adliye	201.356	220.508	193.820
Maarif	0	0	0
Nâfia	20.988	0	0
Orman	0	0	0
Maden	0	0	0
Maliye Vergi ve Maaşat-ı Zatiye	662.189	684.965	258.506
Eşham-ı Mütenevvia	28.682	10.868	0
Zaptiye-Jandarma- Polis	1.485.917	1.621.238	866.014
Sıhhiye	0	0	600
Maaşat-ı Zatiye	0	0	0
Toplam	3.109.490	3.092.261	1.706.637

³⁸⁷ H. 1310 Musul Vilayeti salnamesinden alınmıştır.

Musul Vilayetinin 1310 Rumî (1312 Hicri) Senesine Ait Genel Giderleri³⁸⁸

GİDER CİNSİ	MUSUL SANCAĞI	KERKÜK SANCAĞI	SÜLEYMANİYE SANCAĞI
	Kuruş	Kuruş	Kuruş
Şer'îye	110.900	104.304	52.309
Dâhiliye	874.860	549.963	348.204
Adliye	224.388	219.508	195.820
Maliye	856.615	647.524	282.347
Borç Senetleri	29.672	10.867	0
Tophane	2.000	4.000	4.000
Jandarma	1.484.680	1.614.161	861.806
Sıhhiye	0	0	600
Askeri Emekli	149.724	170.460	70.766
Nizamiye ve Redif	5.433.169	4.924.702	1.846.246
Giyecek	600.000	875.000	0
Sipariş	22.800	1.860	0
Bayındırlık	20.988	0	0
Toplam	9.809.796	9.122.349	3.662.098

³⁸⁸ H. 1312 Musul Vilayeti salnamesinden alınmıştır.

**XV. TARİHTE MEYDANA GELEN
ÖNEMLİ OLAYLAR
(HİCRETEN ÖNCE VE SONRA)**

Vilayet salnameleri aynı zamanda bir genel kültür deposudur. Her konuda bilgi verdiği gibi tarihte meydana gelen önemli olayları da kapsamı içine almış ve halkı bu konularda da bilgilendirmeyi amaç edinmiştir. Burada kitabın hedefinin dışında kaldığı için Musul'u ilgilendirmeyen konuları ele almadık. Bununla birlikte salnamelerde yer alan ve önemli kronolojik tarihi bilgileri içeren aşağıdaki bilgileri vermeyi gerekli gördük.

Tarihte Meydana Gelen Önemli Olaylar (Hicretten Önce)

YIL	OLAYLAR
183961	Evrenin Yaratılışı, Kifaye'ye Göre
183685	Evrenin Yaratılışı, Uluğ Bey'e (Türk asıllı Uzay Bilimci) Göre
6213	Evrenin Yaratılışı, Takvimü't-Tevarih'e Göre
5446	Hazreti Âdem'in Yaratılışı (Muncemin'e Göre)
4386	Hazreti Âdem'in Yaratılışı (Sezar'ın Takvimine Göre)
3974	Nuh Peygamber'in Tufanı
3548	Mısır'ın İmarı
3262	Babil Devleti'nin Teşkili
3236	İğne'nin Keşfi
2962	Üzümden Şarap Elde Edilmesi
2825	Zeytin Ağacının İlk Ekilmesi
2812	Asuri Krallığının Tarih Sahnesine Çıkışı
2750	Hz. İbrahim'in Doğumu
2725	Terzilik Mesleğinin Keşfi
2725	Kırmızı Boyanın Keşfi

YIL	OLAYLAR
2640	Bakırcılık Sanatının Meydana Çıkışı
2625	Madenlerin Keşfi
2520	Kılıç'ın İcadı
2506	Ok ve Yay'ın İcadı
2470	Kalkan'ın İcadı
2426	Madeni Aynaların İcadı
2335	Okuma Yazma Sanatının İcadı
2317	Hazreti Yakup'un Mısır'a Gelişi
2291	Meşhur Mısır Kuraklığı
2275	Gemilerin Denize Açılışı (Yıldızlara Göre)
2225	İlk Güneş Takviminin (365 Gün) Mısırlılar Tarafından Kullanılması
2176	Mısır'da Erkek Çocukların Öldürülmesi İle İlgili Firavun'un Emri
2075	Hazreti Musa'nın Mısır'dan Çıkışı
2021	Demir Madeninin Keşfi
2005	Savaşlarda Kalkanın İlk Defa Kullanılması
1883	Mısır'da Haritanın İcadı
1425	Mıknatıs Gücünün Keşfi
1359	Denizlerde Savaşın Başlaması
1345	Gemi Limanının İcadı
1229	Satranç ve Tavlanın İcadı

YIL	OLAYLAR
1155	Mısır ve Suriye'nin Nabukadnasar tarafından yıkılması
1110	Kurşun Kalemin İcadı
1108	İranlılar Tarafından Mısır'ın İşgali
1107	Tarih Biliminin Yazılmaya Başlanması
916	İskender Tarafından Mısır'ın Geri Alınması
915	İran'ın İskender Tarafından İşgali ve Dara'nın Öldürülmesi
910	Roma'da Gümüş Para Basımı
885	Yangın İçin Tulumbanın İcadı
665	Nışadır'ın (Amonyak Tuzu) İcadı
585	Hazreti İsa'nın Doğumu
517	Roma'da Papa'nın Tahta Çıkışı
484	Cam'ın İcadı
234	Ayasofya'nın Yapımı
201	Su Terazisi İcadı
163	Fransa Krallığının Ortaya Çıkışı
53	Hazreti Muhammed'in Dünyaya Gelişi
40	Tüy Kaleminin İcadı
25	İskoç Krallığının İngiltere'de Ortaya Çıkışı
14	İngiltere Krallığının Ortaya Çıkışı
11	İspanya Krallığının Ortaya Çıkışı

Tarihte Meydana Gelen Önemli Olaylar (Hicretten Sonra)

YIL	OLAYLAR
1	Hazreti Muhammed'in Medine'ye Hicreti
1	Bedir Savaşı
4	Şeker Kamışından Şeker Elde Edilmesi
10	Peygamber Efendimizin Son Hac Farzını Yerine Getirmesi (Veda Haccı)
10	Peygamber Efendimizin Vefatı
10	Hazreti Ebubekir'in Hilafeti
13	Hazreti Ömer'in Hilafeti
14	Basra'nın Yapılışı
14	Şam'ın Fethi
16	Küfe'nin Yapılışı
16	İslam'da Tarihin Kullanılması
19	Kayseri'nin Fethi
20	Mısır'ın Fethi
22	Denizcilik ve Ticarete İslami Kuralların Uygulanması
24	Hazreti Osman'ın Hilafeti
27	Kıbrıs Adasının Fethi
35	Hazreti Ali'nin Hilafeti
36	İlk İstanbul Kuşatması
42	İslam'da Postanın İcadı

YIL	OLAYLAR
60	Kerbela Vakası
75	İslam'da İlk Para Basımı
82	İtalya'da Sicilya Adasının Fethi
92	Müslümanların Endülüs'e Geçişi
96	Pamuktan Kâğıt Elde Edilmesi
121	Araplar Arasında Kimya İlminin Yayılması
145	Bağdat'ın İnşası
161	Harun Reşid'in Üsküdar'a Gelişi
182	Danimarka Krallığının Kuruluşu
286	Basra'nın Bir Köyünde Taş Yağması (Her Taş 12 Okka)
308	Petrol Madeninin Keşfi
422	Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu
490	Harezmi Devleti'nin Ortaya Çıkışı
492	Haçlılar Tarafından Şeker Kamışının Suriye'den İtalya'ya Nakli.
511	Atabeylik Devleti'nin Ortaya Çıkışı
516	Saatin İcadı
616	Cengiz Han'ın Ortaya Çıkışı
619	Atabeylik Devleti'nin Çöküşü
652	Etrak Devleti'nin (Türk Devleti – Mısır) Ortaya Çıkışı
653	Hülagû'nun Ortaya Çıkışı
662	Hülagû'nun Çöküşü

YIL	OLAYLAR
685	Barutun Yaygın Bir Şekilde Kullanılması
686	Gözlüğün İcadı
687	Gemi Pusulasının İcadı
688	Osmanlı Devleti'nin Ortaya Çıkışı
699	Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu
727	Bursa'nın Fethi
728	Osmanlıda Para Basımı
728	Osmanlı Devleti'nde, Düzenli Ordu Teşkilatlanması
758	Süleyman Paşa Tarafından Gelibolu'nun Fethi
762	Topun İcadı
773	Edirne'nin Fethi
783	Etrak Devleti'nin (Türk Devleti – Mısır) Çöküşü
784	Mısır'da Çerkez Devleti'nin Ortaya Çıkışı
796	Selanik ve Yenişehir'in Fethi
797	I. Kosova Muharebesi
804	Timur Vakası
807	Timur'un Çöküşü
835	Yanya'nın Fethi
848	Varna Muharebesi
852	Matbaanın İcadı
853	II. Kosova Muharebesi ve II. Sultan Murat'ın Zaferi

YIL	OLAYLAR
858	İstanbul'un Fethi
858	Eski Saray'ın İnşası
862	Amerika'nın Keşfi
868	Fatih Camii İnşaatının Tamamlanması
875	Yeni Saray İnşaatının Tamamlanması
893	Sultan Beyazıt Camii Yapımı
903	Ümit Burnu Yolunun Keşfi
922	Cep Saati'nin İcadı
922	Mısır'da Çerkez Devleti'nin Çöküşü
922	Halep'in Fethi
923	Mısır'ın Fethi
923	Tersane-i Amire'nin Yapımı
932	Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa'yı Himayesi
935	Birinci Viyana Kuşatması
941	Bağdat'ın Fethi
944	Aden'in Fethi
957	Macaristan ve Avusturya'nın Birleşmesi
926	İstanbul'da İlk Defa Kahve Kullanımı
985	Müslümanların Endülüs'ten Göçü
987	Rasathane'nin İnşası
997	İngiltere'de İlk Gazete Basımı

YIL	OLAYLAR
1012	Osmanlı Devleti'nde Tütün Kullanımı
1050	İstanbul'da Enfiyenin Yaygınlaşması
1094	İkinci Viyana Kuşatması
1110	Karlofça Anlaşması
1135	Üsküdar'da Basımevinin Kurulması
1160	Çiçek Aşısının İcadı
1167	Paratoner'in İcadı
1180	İstanbul'da Büyük Deprem
1188	Kaynarca Antlaşması
1199	Balon'un İcadı
1206	Telgraf'ın İcadı
1213	Napolyon'un Mısır İstilas
1216	Mısır'ın Fransızlardan Geri Alınması
1222	Buharlı Vapurların İcadı
1229	Bükreş Anlaşması
1233	Avrupa Genel Anlaşması
1240	Demiryolunun İcadı
1241	Yeniçeri İsyanı ve Nizamî Ordu Teşkilatının Kurulması
1242	İstanbul'da Tıbbiye Mektebinin Kurulması
1246	Edirne Anlaşması
1247	İstanbul'da Takvim-i Vekai Gazetesinin Yayınlanması

YIL	OLAYLAR
1247	Yunanistan'ın Bağımsızlığı
1254	Karantina Nizamnamesinin Yazılması
1255	Sultan Abdülmecit Han'ın Tahta Çıkışı ve Tanzimat Fermanının Yayınlanması
1263	Rüştiye Mekteplerin Kurulması
1270	Kırım Savaşı
1279	İstanbul'da Sergi Açılışı
1284	Sultan Abdülaziz Han'ın Avrupa Seyahati
1286	Süveyş Kanalı'nın Açılışı
1287	Alman İmparatorluğunun İlanı
1288	İstanbul'a Tramvay'ın gelişi
1288	Tütün'ün Tekel Altına Alınması
1289	Tersanelerde Havuz Sisteminin Kullanılması
1290	Galata'da Tünel Yolu Açılışı
1290	İzmit Şimendifer Demiryolunun İnşası
1291	Postaların İcadı
1293	Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin Kurulması
1293	II. Abdülhamit Han'ın Tahta Çıkışı
1293	Kanun-ı Esasi (Anayasa)'nin İlanı
1293	Mebuslar Meclisinin Toplanması
1295	Osmanlı-Rus Savaşı
1295	Berlin Anlaşması

YIL	OLAYLAR
1297	İstanbul'da İlk Müze'nin Açılışı
1300	Mısır Olayı
1305	Ziraat Bankasının Kuruluşu
1307	Ankara'ya Şimendifer Demiryolunun Gelişi
1315	Osmanlı-Rus Savaşı Zaferi

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA

Salnameler:

- H. 1308 (1891) Tarihli Musul Vilayet Salnamesi, 310 sayfa.
 H. 1310 (1892) Tarihli Musul Vilayet Salnamesi, 424 sayfa.
 H. 1312 (1894) Tarihli Musul Vilayet Salnamesi, 454 sayfa.
 H. 1325 (1907) Tarihli Musul Vilayet Salnamesi, 235 sayfa.
 H. 1330 (1912) Tarihli Musul Vilayet Salnamesi, 339 sayfa.
 H. 1292 (1875) Tarihli Bağdat Vilayet Salnamesi, 176 sayfa

Araştırmalar:

Ankara Vilayeti Salnamesi: 1325 (1907), Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

BAYATLI, Nilüfer Bayatlı; **XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti**, TTK Yayınları, Ankara 1999.

BULDUK, Abdulgani; **El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi**, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Öztürk-İbrahim Yılmazçelik, Elazığ 2004.

ÇADIRCI, Musa; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara 1997.

CUINET, Vital Cuinet. **La Turquie d'Asie**, c. II, Paris 1894.

DARKOT, Besim; "Musul", **İA**, MEB Yayınları, VIII, Eskişehir 1997.

DUMAN, Hasan; **Osmanlı Salnameleri ve Nevsâlleri**, I-II, Ankara 2000.

ERGENÇ, Özer; "Salnamelerde İzmir", **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu**, 21-23 Kasım 1985 Atatürk Kültür Merkezi, İzmir.

_____; **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Sosyal ve Ekonomik Durumu Üzerine Bir Araştırma**, (Türk Tarih Kurumu tarafından yayına kabul edilmiş eser).

GÜNDÜZ, Ahmet; **Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)**, Elazığ 2003.

HONİGMANN, E.; "Musul", **İA**, MEB Yayınları, VIII, Eskişehir 1997.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, **Osmanlı Coğrafta Literatürü Tarihi**, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 2000.

ILICAK, H. Şükrü; "Yaklaşan Enerji Krizi ve Uluslararası Siyasete Etkisi Üzerine Öngörüler", **Birgün Gazetesi**, 9-10 Mayıs 2005.

IRAQ, A Tourist Guide, State Organization For Tourism, General Establishment For Travel Tourism Services, Bağdat, 1982

- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, VIII, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- KAYMAZ, İhsan Şerif, **Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları İle Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme**, İstanbul 2003.
- KHOURY, Dina Rizk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul, 1550-1834**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- _____ ; “Ticari Tarımın Musul Eyaletine Girişi ve Köylülük Üzerindeki Etkileri, 1750-1850”, **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Tarım**, Editörler: Çağlar Keyder-Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- KRAMERS, J.H.; “Kerkük”, **İA**, MEB Yayınları, VI, Eskişehir 1997.
- KUNT, Metin, **Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.
- KURŞUN, Zekeriya-Davut Hut, “Kerkük’ün Sosyal ve Demografik Yapısı”,
- MANSUROĞLU, Mecdûd, “Efrâsiyâb”, **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yayınları, IV, Eskişehir, 1997, s. 192-193.
- MARUFOĞLU, Sinan; **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1988.
- Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın no:11, Ankara 1993.
- NAKİP, Mâhir; “Kerkük Şehrinin Tarihçesi ve Türklerin Bu Şehre Yerleşmesi”,
- ORTAYLI, İlber; **Tanzimat Döneminde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- ÖKE, Mim Kemal; **Musul Kürdistan Sorunu: 1918-1926**, İrfan Yayıncılık, İstanbul 2003.
- ÖZBARAN, Salih, **Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.
- SAATÇİ, Suphi; **Tarihi Gelişim İçinde Irak’ta Türk Varlığı**, İstanbul 1996.
- SAATÇİ, Suphi; **Kerkük Evleri**, Klasik Yayınları, İstanbul 2003.
- _____ ; **Altınköprü**, Kerkük Vakfı, İstanbul, Mart 2004.
- _____ ; **Kardaşlık**, Kerkük Vakfı, İstanbul, Ocak-1999
- 1.Sayı- dan itibaren, Eylül -2005 (27.sayı) tarihleri arasında çıkan sayılarda yayınlanan fotoğraflar ve resimlerden yararlanmıştır.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Bir Mültezimin Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darbhane Mukataaları”, **İÜİFM**, XXIII/1-2, (1962-1963).
- _____ ; “Osmanlı Döneminde Irak’ın İdari Taksimatı”, Çeviren: Mustafa Öztürk, **Belleten**, LIV/211, Ankara 1991, s.1233-1257.

“Sâl-nâme”; **İslam Ansiklopedisi**, X, İstanbul 1967, s.134-136.

SEVER, Erol; **Asur Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996.

SLUGLETT, P.; “Musul: Since 1900”, **EI²**, Koninklijke Brill NV, Leiden, The Netherlands.

SÜSE, Ahmed; **El-Delil El-Coğrafya El-Irak**, Temeddun Yayınevi, Bağdat, Irak, 1960.

TABAKOĞLU; Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yayınları, İstanbul 1985.

Sözlükler:

Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi, İstanbul, 1986.

Büyük Türkçe Sözlük, Ankara 1996.

Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara 1996.

Mehmet Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul 1993.

Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB. Yayınları, İstanbul 1993.

Mevlüt Sarı, **El-Mevarid Arapça-Türkçe Lûgat**, İstanbul 1980.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük, MEB. Yayınları, Ankara 1995.

Şemseddin Sami, **Kamus-i Türkî**, İstanbul 1317(1901).

Türkçe-Arapça Sözlük, Bağdat 1981.

İNDEKS

İNDEKS

A

- Abafuhari, 79
 Abat Melkut, 72
 Abbas b. Ganem, 176
 Abbasi- ler, 13, 37, 79, 88, 112, 113, 184
 Abdalbaki Paşa, 104
 Abdulcelilzade Ahmed Paşa, 105
 Abdulfettah Bey, 102, 354
 Abdulfettah Paşa, 104
 Abdulkadir Geylanî, 99, 157, 161, 390
 Abdulkadir Kemal Paşa, 220
 Abdulkadir Paşa, 223
 Abdullah b. El-Heyzem, 83
 Abdullah b. El-Mu'tez, 83
 Abdullah b. Sebdin b. Ensi, 80
 Abdullah El-Mekkî, 391
 Abdullah Paşa, 215
 Abdullah Sersem Efendi, 224
 Abdulmelik b. Salih El-Haşimi, 79
 Abdulvahab Paşa, 220
 Abdurrahman Bey, 104, 383
 Abdurrahman Paşa, 105
 Abdülcelilzade İsmail Paşa, 100
 Abdülmecid Efendi
 Çenebaz Gazetesi sahibi, 395
 Acem Serdârı, 180
 Adana, 224
 Aden, 415
 Adil b. Eyüp, 93
 Adliye, 220, 223, 240, 253, 254, 258, 266,
 277, 282, 297, 303, 308, 323, 324, 330,
 332, 334, 335, 337, 404, 405, 406
 Agr b. Marta, 83
 Ağalık Mahallesi, 25, 168
 Ağalık İbtidai Mektebi, 363
 Ağasuri, 30, 201
 Ağca Kal'a, 14
 Ağçalar, 312
 Ağnam Rüsumu, 401, 402, 403
 Ahdeb, 77
 Ahi Hüseyin Mahallesi, 25, 168, 175
 Ahlat, 93
 Ahmed b. İsmail b. Ali, 79
 Ahmed b. Mehmed b. İbrahim b.
 Ebubekir b. Hallikanü'l-Bermeki, 189
 Ahmed Esad Paşa, 344
 Ahmed Hamdi Efendi, 223
 Ahmed Naci Efendi, 224
 Ahmed Paşa, 99, 101, 105, 215, 216
 Ahmed Rıfat Paşa, 291
 Akkoyunlu, 7, 96, 97
 Akra, 17, 20, 43, 46, 78, 91, 93, 94, 96,
 105, 111, 114, 121, 122, 123, 125, 143,
 157, 158, 159, 207, 209, 231, 232, 233,
 242, 244, 245, 258, 260, 265, 283, 284,
 286, 290, 293, 314, 325, 337, 343, 357,
 377
 Akra Kazası Matran Vekili Kas Yakup
 Efendi, 233
 Akra Matran Vekili Horibolis Efendi, 232
 Akra ve Zibar Matranı Hanna Efendi, 232
 Aksungur, 88, 89, 90
 Alaeddin Zengî, 150
 Alay Beyi Osman Paşa, 285
 Alışa suyu, 197
 Ali b. Hasan El-Hemadani, 80
 Ali b. Müslim, 89
 Ali b. Salim, 91
 Ali Bey, 97
 Ali Efendi
 Musul Kadısı ve Müftüsü, 103
 Ali Es-Sagir b. Muhammed, 94
 Ali Kuddüm
 Vali Ali Paşa, 100, 101, 216
 Ali Paşa
 Bağdat Valisi, 100, 105, 107, 215, 216, 217
 Ali Rıza Paşa
 Bağdat valisi, 108
 Ali Saip Bey, 224
 Âlîdina, 155
 Allahdostu Mazlume Kız, 175
 Almanlar, 66
 Almanya, 36, 227
 Almanya - Vis Konsolos Vekili Mösyö
 Edberet, 227
 Almanya - Tercüman Davud Çelebi, 227
 Alparslan, 88, 91
 Altınköprü, 25, 27, 28, 45, 49, 51, 121,
 125, 166, 168, 172, 178, 182, 183, 186,
 248, 299, 329, 363, 378

Altınköprü Livası, 178
 Amara sancağı, 115
 Amerika, 415
 Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 11, 12
 Anadolu, 11, 13, 15, 16, 29, 34, 51, 89, 96, 100, 122, 132, 197, 399, 421
 Anapoli, 179
 Ane, 94
 Anze, 81, 113, 399
 Arab-ı Ukayl, 86
 Arabistan, 51, 112, 113, 132
 Arafat, 211
 Aram, 74, 112
 Aramiler, 74
 Arap, 27, 29, 37, 45, 46, 48, 49, 50, 69, 70, 96, 100, 102, 112, 113, 114, 123, 143, 144, 148, 154, 157, 165, 171, 172, 183, 184, 188, 189, 191, 192, 199, 392, 399
 Arapça, 35, 46, 74, 144, 148, 154, 160, 171, 183, 188, 189, 190, 191, 192, 241, 247, 267, 297, 304, 307, 310, 370, 375, 390, 395, 423
 Araplar, 40, 69, 87, 123, 124, 137, 155, 165, 177, 188, 192, 400, 413
 Arca Livası, 178
 Armuda köyü, 193
 Arnavut Küçük Ahmed, 177
 Arnavutoğlu Mustafa Paşa, 178
 Arslan Kersi, 92
 Arslan Mehmed Paşa, 217
 Arslan Paşa, 216
 Arslan Paşa Camii, 173
 Artukoğlu Devleti, 96
 Aryak, 25, 176
 Asâkir-i Mansure-i Muhammediye, 15
 Asakir-i Mansure-i Ömeriyye, 176
 Asakir-i Şahane, 254
 Asarhadon, 72
 Asategin, 82
 Askeri Rüştîye Mektebi, 304
 Asur, 13, 37, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 76
 Asur b. Sam, 69
 Asur Bil Gala, 70
 Asur devleti, 68
 Asuramit Ablin, 73
 Asurbayenbal, 72, 73
 Asurî, 25, 66, 67, 72, 176

Asurîler, 7, 25, 63, 66, 70, 74, 75, 76, 112, 150, 155
 Asurmazur, 70
 Asurnazdin, 72
 Asurizbal, 70
 Asurya, 63, 64, 68, 69, 70, 71, 72, 73
 Aşair-i Seb'a, 18, 115, 145, 160, 282, 296, 307, 326, 342
 Atabey Devleti, 150, 154, 189
 Atabey Meliki Şerafeddin, 155
 Atabey Zengi, 149
 Atabeylik Devleti, 413
 Ater Ocaklık Livası, 178
 Attaf b. Süfyan El-Ezdi, 80
 Avasım, 84
 Avcı Mahallesi, 25, 168
 Avdi, 30, 201
 Avkorta Kordon Memuru, 276
 Avrupa -lılar, 35, 100, 123, 133, 154, 399, 400, 416, 417
 Avusturya, 415
 Ayn Sefeni, 121
 Ayn-ı Âli Risalesi, 14
 Aynü'd-deyr, 116
 Aynü'l-fususa, 116
 Aynü'l-gazal, 155
 Aynü'l-kibrit, 116, 134
 Aynü's-safra, 114, 117
 Aynü's-safra dağı, 143
 Aynü'z-zehra, 116
 Azdüddevle, 86
 Azerbaycan, 80, 89, 96, 97
 Aziz Rumi, 155
 Aziziye, 115

B

Ba'li, 70
 Ba'sika, 314
 Baba Şehsuvar, 192
 Babanlı Abdullah Paşa, 181
 Babanlı Mahmut Paşa, 181
 Bâb-ı Âlî, 32
 Bab-ı Ayn Kibrit (Kükürt Kaplıca Kapısı), 145
 Bab-ı Irak Mahallesi, 78
 Bab-ı Sincar (Sincar Kapısı), 145
 Babil, 13, 37, 69, 70, 72, 73, 82, 176, 409
 Babü'l-beyz (Beyaz Kapı), 145, 389
 Babü'l-cedid (Yeni Kapı), 145

- Babü'l-cisr (Köprü Kapısı), 145
 Babü'l-kale (Kale Kapısı), 145
 Babü'l-keş (Keş Kapısı), 145
 Babü'l-melik, 176
 Babü'n-nebi, 342, 395
 Babü's-saray (Saray Kapısı), 145, 389
 Babü's-saray İbtidaiye Mektebi, 310
 Babü's-şat (Şat Kapısı), 145
 Babü't-top (Top Kapısı), 145
 Babü't-Tuti, 176
 Bacvan, 14, 178
 Bağdat, 8, 13, 14, 16, 19, 21, 27, 28, 29, 40, 45, 46, 47, 50, 51, 54, 55, 63, 66, 77, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 108, 111, 113, 115, 116, 118, 124, 135, 137, 138, 154, 157, 165, 166, 172, 177, 178, 179, 181, 182, 184, 187, 189, 190, 192, 193, 198, 199, 200, 210, 217, 218, 223, 224, 227, 375, 391, 392, 399, 413, 415, 423
 Bağdat Muhafızı İbrahim Paşa, 218
 Bağdat Valisi Ahmed Paşa, 179
 Bağdat-Musul Yolu, 27
 Bağzure, 121
 Bahaüddeve, 87, 88
 Bahreyn, 115
 Bakıcı, 310
 Baktan, 74
 Bala, 28, 159, 237, 330, 376
 Balbas, 194
 Balık, 28, 185, 186, 249, 269, 300, 329, 365, 367, 379
 Balisan, 29, 193, 380
 Balkuz köyü, 153
 Bane, 14, 29, 197, 374
 Banes El-Mulseni, 85
 Baraslan b. Mehmed, 91
 Bartala Köyü, 233
 Bartale, 144
 Bartılla Köyü Keşişi Metti Abdal Efendi, 233
 Basra, 13, 14, 38, 40, 45, 69, 73, 90, 105, 115, 118, 177, 179, 215, 217, 223, 224, 399, 412, 413, 421, 422
 Basra Serpiskoposu ve Patrik Naibi Mihail Efendi, 231
 Basra suyu, 197
 Basra Valisi Mehmed Paşa, 215
 Başika, 114, 121, 123, 143, 144, 233, 355, 375
 Başika Köyü Keşişi Yusuf Toma Efendi, 233
 Bâtuniyye, 90
 Batlamyus, 64
 Bavire, 231
 Bavyan, 63
 Bayındırlık, 245, 283, 406
 Bayraktarzade Vezir Mehmed Paşa, 219
 Bazyan, 17, 29, 30, 31, 43, 111, 197, 201, 202, 203, 207, 209, 254, 276, 278, 306, 334, 373, 382
 Bedel-i Askerî, 401, 402, 403
 Bedel-i Nakdî, 211
 Bedevi Araplar, 137
 Bedre, 46
 Bedreddin Lü'lü, 94, 95, 96
 Beğler mahallesi, 168
 Begler (Beyler) Mahallesi, 25, 168
 Behzani, 114, 121, 123, 144
 Bekir Efendizade Ahmed Paşa, 218
 Bekir Paşazade Mehmed Paşa, 98
 Bekir Paşazade Musullu Emir Mehmed Paşa, 215
 Bekir Sübaşı, 99, 177
 Bekran, 155
 Beled, 19, 20, 154, 155, 156
 Belediye, 241, 253, 259, 265, 277, 293, 295, 298, 304, 309, 323, 324, 325, 327, 330, 331, 332, 333, 342, 358, 359, 360, 361, 363, 365, 367, 368, 370
 Belh Kalesi, 69
 Belharran Beluçur, 73
 Benani, 161
 Bender, 81
 Beni Hemdan, 83, 84, 87
 Beni Hemdan hanedanı, 83
 Beni Müseyyeb, 87
 Beni Na'im, 172
 Beni Nahum b. Hayfa, 161
 Beni Naim, 192
 Beni Şeyban, 80
 Beni Tağlibi kabilesi, 83
 Beni Talip kabilesi, 80
 Beradust, 159, 365
 Berani, 187, 189, 270
 Berdan, 192
 Berhute Eş-Şef'a, 81
 Berlin Anlaşması, 417

Bervaribâlâ, 359
 Beşir, 49, 172
 Betbin, 194
 Betevin ovası, 194
 Bayat, 190
 Beyrut, 224
 Beyzade, 31, 203
 Bezunlu, 189
 Bilava suyu, 166
 Bilos, 69
 Bin Büveyh, Baclaya, 86
 Bin El-Beridi, 84
 Bin Raika, 83, 84
 Birecik, 90
 Birifgan köyü, 161
 Birinci Dünya Savaşı, 36, 45, 49
 Birinci Ferik Mehmed Fazıl Paşa, 220
 Birinci İbtidai Mektebi, 370
 Birs, 30, 201
 Birüşşam, 90
 Bitlis, 18, 78, 152, 223, 399
 Biyirnikleber, 29, 197
 Bizans, 86
 Bolu aşireti, 185
 Bombay, 399
 Bostan Paşa, 177, 215
 Botma tepesi, 143
 Bradust, 28, 185, 186, 249, 269, 291, 299, 314, 330
 Bulak Mahallesi, 25, 168
 Busayra, 106
 Busir, 79
 Bükreş Anlaşması, 416
 Büyük Buğa, 81
 Büyük İskender, 67, 176, 189
 Büyük Ortadoğu Projesi, 11
 Büyük Selçuklu, 37
 Büyük Yol, 45
 Büyük Zap, 17, 28, 64, 68, 143, 144, 151, 165, 185, 186, 187

C

C.J.Edmons, 49
 Caber Kalesi, 91, 92
 Caf aşireti, 30, 124, 199, 200, 201, 202, 384
 Cafer b. Fahr, 80
 Cami-i Cemşid, 391
 Cami-i Cemşid İbtidaiye Mektebi, 310

Cami-i Hüzzam İbtidai Mektebi, 310, 340
 Cami-i Kebir, 149, 173, 187, 389
 Camiü'l-Ahmer, 149
 Canbuladoğlu Hüseyin Bey, 14
 Cayf köyü, 115
 Cebbari aşireti, 183
 Cebecibaşı Hamza Ağa, 178
 Cebel-i Hamrin, 177
 Celalüddeve, 88
 Celilî Abdulfettah Paşa, 218
 Celilî Abdurrahman Paşa, 218
 Celilî Ahmed Paşa, 218
 Celilî Hacı Abdulkaki Paşa, 218
 Celilî Hacı Hüseyin Paşa, 39, 217, 218
 Celilî Mahmud Paşa, 218
 Celilî Mahmud Paşazade Abdurrahman Paşa, 219
 Celilî Mehmed Emin Paşa, 218, 219
 Celilî Mehmed Emin Paşazade Mehmed Paşa, 218
 Celilî Mehmed Sait Paşa, 219
 Celilî Mehmed Emin Paşa, 39
 Celilî Numan Paşa, 218
 Celilî Süleyman Paşa, 39, 218
 Celilî Vezir Hasan Paşa, 218
 Celilî Vezir Yahya Paşa, 219
 Celilî Yahya Paşa, 219
 Celilizâde, 37
 Celilizade Hacı Hüseyin Paşa, 39
 Celilizade İsmail Paşa, 39
 Cengiz Han, 413
 Cermay, 25, 176
 Cesan Livası, 178
 Cessan, 46
 Cevarer Livası, 178
 Cidale, 155
 Cidde, 224
 Cihangir Keyhüsrev, 112
 Cihannüma, 14
 Cizre, 87, 89, 93, 111, 113, 118
 Cubur, 157, 172, 189, 207

Ç

Çağatayca, 46, 47, 148, 156, 157
 Çakçak suyu, 197
 Çalis Kesri, 25, 176
 Çaluk, 166, 186
 Çançal, 165
 Çardaklı, 46

Çavlı Mehmed Sultan, 89
 Çavuşzade Mehmed Paşa, 178, 216
 Çay Mahallesi, 25, 168
 Çekan suyu, 197
 Çemçemal, 31, 319, 202
 Çenebaz Gazetesi, 395
 Çengeni, 30, 201
 Çerkes Ahmed Paşa, 216
 Çetaran, 194
 Çökürmüş, 89
 Çukur Mahallesi, 25, 168

D

Daban, 29, 197
 Duhok, 17, 18, 20, 43, 46, 111, 114, 115,
 117, 118, 122, 123, 143, 150, 152, 157,
 159, 160, 161, 162, 207, 209, 232, 233,
 242, 244, 245, 260, 264, 265, 284, 285,
 286, 290, 295, 315, 325, 358, 377
 Dakuk, 25, 27, 29, 45, 46, 49, 51, 91, 166,
 168, 184, 251, 269, 286, 291, 299, 329,
 364
 Dakuk çayı, 184
 Damlamaca, 117
 Danyal, 107, 173, 388
 Danyal Peygamber, 107, 173, 175, 178
 Dara, 176, 189, 232, 411
 Darendeli Hüseyin Paşa, 101, 217
 Darmazile, 29
 Darmazile dağı, 197
 Darsarcin, 68
 Darü'l-Muallimin, 310, 338, 339
 Davude, 172, 183, 248, 379
 Davudiye, 18, 150, 151, 266, 294, 315,
 323, 359, 376
 Davut Paşa, 105, 181
 Davut Yusufânî Efendi, 224
 Debiş b. Sadka, 90
 Defterdar Mehmed Ali Cemal Bey, 237
 Defterdar Mehmed Muhtar Bey, 237
 Defterdar Mustafa Paşa, 215
 Defterdar Necib Efendi, 237
 Defterdar Süleyman Hasbi Efendi, 237
 Defterdar Tevfik Efendi, 237
 Deliabbas, 29, 46, 165
 Deraviş Köyü İbtidaiye Mektebi, 310
 Derbend Han, 197
 Derice, 155
 Dernak köyü, 152

Dertenek Livası, 178
 Derviş Mehmed Paşa, 216
 Derviş Paşa Hudut Antlaşması, 194
 Devavan, 197

 Deyre, 249, 269, 365
 Deyr-i Âlî, 82
 Deyr-i Harir, 28, 185, 186, 300, 329
 Dicle, 13, 17, 19, 63, 64, 65, 66, 68, 77,
 79, 81, 84, 92, 94, 95, 96, 99, 101, 102,
 112, 113, 115, 116, 125, 129, 130, 131,
 132, 134, 138, 143, 144, 145, 149, 151,
 152, 154, 160, 165, 166, 179, 187, 387,
 388, 389, 390
 Dilaver Paşa, 216
 Dilim, 86, 87
 Dir sancağı, 154
 Dirzor, 68, 116
 Divane çayı, 197
 Divane suyu, 197
 Diyale, 21, 63, 64, 68, 165, 166, 179, 190,
 197
 Diyarbakır, 18, 19, 40, 66, 68, 78, 83, 86,
 87, 89, 91, 96, 97, 98, 99, 100, 104,
 108, 111, 113, 115, 116, 118, 137, 152,
 154, 177, 178, 210, 211, 217, 388, 399
 Diyarbakırlı Abdulcelil, 39
 Diyar-ı Rebi'a, 13
 Dizeyi, 187, 188, 189, 250, 270, 271, 300,
 330, 368
 Dom, 30, 201
 Doski, 161
 Dökme, 29
 Dökme tepesi, 197
 Dölkıran Livası, 178
 Dölveren, 197
 Döndürenci, 283
 Duman, 32
 Duman suyu, 197
 Durdebar, 189
 Dursarcina, 68
 Düyun-ı Umumiye, 244, 245, 248, 264,
 265, 268, 269, 270, 271, 293, 294, 295,
 299, 300, 301, 302, 324, 329, 330, 331,
 332, 358, 360, 363, 364, 365, 367, 368,
 371
 Düyun-ı Umumiye Nezareti, 311

E

E.B. Soane, 48
 Ebu Abdullah Baz b. Dost, 86
 Ebu Ali İsmail, 87
 Ebu Avn Abdulmelik b. Yezid El-Yezidi, 79
 Ebu Cafer El-Haccac, 87
 Ebu Cerbua Köyü İbtidaiye Mektebi, 310
 Ebu El-Berekat, 85
 Ebu El-Me'ali Sa'düddeve Eş-Şerif, 86
 Ebu Ez-Zevad, 87
 Ebu Hureyre b. Muhammed, 79
 Ebu Kuhhafa, 78
 Ebu Ömer Kemaleddin Musa, 392
 Ebu Tağlib, 85, 86
 Ebu Tahir, 87
 Ebu Ubeyde b. El-Cerrah, 78
 Ebu Ülük, 175
 Ebu'l-Hayca Abdullah b. Hemdan, 83
 Eczacı, 243, 249, 251, 252, 254, 261, 262, 263, 269, 272, 273, 274, 275, 279, 280, 284, 288, 289, 291, 292, 316, 317, 318, 319, 322, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 363
 Edbis, 64
 Edgütegin, 82
 Edhem nehri, 165, 190
 Edhem Paşa, 251
 Edirne, 224, 414, 416
 Efrâsiyâb, 422
 Efresyab Hanedanı, 38
 Eker, 194
 El-Ahsa, 14, 179
 Elasur, 64
 El-Cezire, 13, 20, 37, 63, 86, 90, 92, 93, 96, 100, 129, 143, 155, 156
 Elçi Mustafa Paşa, 217
 Elebce, 31, 202
 Elge köyü, 152
 El-Geri Arap, 105
 El-Havike ovası, 165
 El-Heysem El-Huzai, 79
 Elkuş, 123, 143, 144, 160, 161, 231, 245, 295, 375
 Elkuş Manastırı Reisi Samuel Efendi, 231
 El-Melik Es-Salih İsmail, 92
 El-Münker, 81
 El-Necah Gazetesi, 395
 Elsemyata, 64

El-Ubeyd, 124, 172, 207
 Emevi- ler, 13, 37, 78, 112
 Emin Bey, 103, 223
 Emin Efendi, 223
 Emir Dilaver Paşa, 216
 Emir Hüseyin Paşa, 215
 Emir Mehmed Paşa Camii, 173, 181
 Emir Muzaffereddin, 189
 Endülüs, 413, 415
 Erbahtis, 64
 Erbed, 66
 Erbil, 14, 17, 21, 25, 28, 31, 37, 40, 43, 45, 50, 51, 54, 63, 64, 65, 66, 81, 91, 94, 96, 100, 101, 111, 116, 121, 122, 123, 125, 149, 165, 166, 178, 179, 185, 186, 187, 188, 189, 207, 209, 224, 250, 270, 286, 291, 300, 320, 330, 356, 369, 379, 380
 Erbil Rüştüye Mektebi, 380
 Erbilinde, 64
 Erbilla, 189
 Ergani Madeni, 115
 Erkân-ı Harbiye Miralay Refik Bey, 374
 Erkân-ı Harp Mirliva Mehmed Nazif, 239, 260
 Ermeni- ler, 41, 43, 148, 153, 208, 209
 Ermeni Ruhani Lideri Davud Tavit Efendi, 233
 Ertakite, 64
 Ertuşi, 161
 Erzurum, 51, 78, 152, 179
 Erzurum Antlaşması, 194
 Esedü'l-Gabe fi Marifetü's-Sahabe, 392
 Esir Mustafa Paşa, 100
 Eski Kifri, 190
 Eski Musul, 14, 390
 Eski Musul Livası, 179
 Es-Salih b. Said İskender, 96
 Es-Sayih, 124, 172, 207
 Eşkeft Hendevan, 161
 Etpahi, 80
 Etrak Devleti, 413, 414
 Etruş köyü, 161
 Evkaf, 238, 241, 248, 249, 257, 258, 268, 270, 281, 283, 298, 300, 307, 308, 327, 340, 362, 375, 377, 378, 381
 Eyalet Meclisleri, 15
 Eyübiler, 113
 Eyüp b. Ömer Et-Tağlibi, 81, 83
 Eyüp Sultan Dağı, 166, 193

Eyyübilerden Cevad b. Yunus, 94
 Ezbabite, 64
 Ezmir, 29, 197
 Ezyad b. Abdulvahab, 82

F

Fahrüddevle b. Cüheyr, 88
 Faik Paşa, 220, 261
 Fars hükümeti, 176
 Farsça, 160, 200, 202, 247, 269, 299, 304, 329, 370, 381, 423
 Fatih Camii, 415
 Fav, 115, 388
 Fazıla Dağı, 114
 Feridetü'l-Acaip, 35
 Feridun Bey Mecmuası, 14, 35, 177, 178
 Ferik Abdullah Paşa, 220
 Ferik Danyal Saip Paşa, 319
 Ferik İsmail Zühtü Paşa, 313
 Ferik Mahmud Hamdi Paşa, 275
 Ferik Musa Kazım Paşa, 316
 Ferik Ömer Vehbi Paşa, 261
 Ferik Zeki Paşa, 220
 Feyyum, 79
 Feyzizâde Ahmed Efendi, 224
 Fırat, 19, 66, 70, 77, 90, 91, 106, 112, 113, 115, 154
 Fihrist-i Vilayet-i Haleb, 32
 Filite, 189
 Finikeliler, 74
 Flemenk Libid, 392
 Fransa, 36, 68, 70, 227, 411, 415
 Fransa - Konsolos Mösyö Nikola Siyofi, 227
 Fransa - Konsolos Mösyö Elrik, 227
 Fransa - Konsolos Vekili Mösyö Dikran, 227
 Fransa - Vis Konsolos Vekili Mösyö Sodro, 227
 Fransa - Tercüman Betros Efendi, 227
 Fransa - Tercüman Abdulaziz Efendi, 227
 Fransa - İkinci Tercüman Cercis Efendi, 227
 Fransa - İkinci Tercüman Betros Nebi Efendi, 227
 Fransa - Yasakçı-yı Evvel Necim b. Abdullah Ağa, 227
 Fransa - Yasakçı-yı Sani Abdullah Sabbağ Ağa, 227

Fransızca, 90, 241, 259, 310, 339, 341, 362, 370
 Frenkler, 90
 Fuat Efendi, 224
 Fukra, 155

G

Galata, 417
 Ganim b. Hamid Et-Tusi, 80
 Gavani Taifesi, 30, 201
 Gayrimüslim, 15, 148, 188, 198, 339, 340
 Gazer Nehri, 115
 Gazi b. Hasan, 92
 Gazi Mehmed Emin Paşa, 218
 Gelalî, 200, 202
 Gelibolu, 414
 Gendeguh, 197
 Genel Keldani Patriği; Emanuel Toma Efendi, 232
 Genel Patrik Vekili ve Nusaybin Serpiskoposu; Matran Estifan Cebri Efendi, 232
 Gergeri aşireti, 157
 Germ Ab, 117
 Gevaş Kalesi, 85
 Gevaşe köyü, 153
 Geydan köyü, 115
 Geyyare, 145
 Gili, 295
 Gitilere, 71
 Giveçerme, 29, 197
 Göçer, 207
 Gök Künbed, 173
 Gökceli Mektebi, 340
 Gökçeli Köyü İbtidaiye Mektebi, 310
 Göktepe, 45, 178
 Gölecü, 202
 Gölkar, 155
 Gülanber, 17, 29, 30, 31, 43, 111, 178, 201, 202, 207, 209, 240, 256, 260, 276, 277, 285, 305, 312, 321, 334, 337, 371, 382
 Güney Kürdistan, 11
 Gürcü Cafer Paşa, 178
 Güzaf köyü, 153

H

Habur, 63, 78, 83, 89, 90, 93, 94, 113, 151, 152, 153, 154, 155
Hacı Ahmed Paşa, 217
Hacı Bihan, 27, 184
Hacı Halid Çelebi, 224
Hacı Mustafa Paşa, 217
Hacı Resul, 175
Hadba, 77
Hademe, 310, 339, 340, 341, 342, 370
Hadise, 77, 81, 82, 83
Hafar Livası, 179
Hafız Ahmed Paşa, 99, 177
Hahambaşı Harun Efendi, 231, 232
Hakkâri, 18, 21, 63, 78, 91, 115, 150, 151, 165, 161, 185, 223
Halebî Mustafa Paşa, 218
Halebî Vezir Yusuf Paşa, 40, 217
Halep, 32, 65, 68, 83, 85, 86, 87, 89, 91, 94, 96, 102, 113, 116, 137, 138, 156, 399, 415
Halepce, 31
Halhalan, 29, 197
Halid b. Bermek, 79
Halid b. Hatim, 80
Halid b. Velid, 78
Halife Abdullah Es-Seffah, 79
Halife Harun Reşid, 80
Halife Mansur, 79
Halife Me'mun, 80
Halife Mehdi, 79
Halife Mutemed, 82
Halife Müstersid, 90, 91
Halife Mütevekkil, 81
Halobitinde, 64
Hama, 90
Hamam, 342, 389
Hamam Mahallesi, 25, 168
Hamamü'l-âlil, 93, 116, 118, 134, 145, 202
Hame, 92
Hamedan, 177, 178, 399
Hamit Efendi, 224
Hamit Et-Tusi, 80
Hamrin dağı, 54, 167, 168
Hamrin Livası, 178
Han, 29, 63, 100, 197, 390, 417
Han Karnin, 63
Hanekin, 46, 82

Hanekin Kaymakamı Tahir Efendi, 223
Hanna Sersem Efendi, 224
Har b. Yusuf, 78
Harat, 30, 201
Harb, 79, 189
Harb b. Abdullah, 79
Harezm, 94, 413
Harici, 79, 81
Harirdömek Livası, 178
Harput, 98, 215
Harran, 90, 93, 94, 96
Harun b. Abdulcelili, 82
Harunbane, 14
Harunî, 200, 202
Hasan Ağa, 181
Hasan b. Mecaled, 79
Hasan b. Salih, 79
Hasan El-Basrî, 175
Hasan Eş-Şururi, 79
Hasan Hüsnü Efendi, 223
Hasan Muhassıl Paşa, 216
Hasan Nureddin, 91
Hasan Paşa, 40, 104, 177, 181, 215, 216, 217, 218
Hasan, Hemdan b. Hemdun, 81
Hasankeyf, 78, 89, 92, 113
Hassa Çayı, 25, 168, 177
Hasta Abad, 150
Haş'a Livası, 179
Haşim b. Abd Et-Tağlibi, 82
Haşim b. Sa'd, 79
Hatuniye, 155, 389
Hatuniye Mahallesi, 339
Havi Arslan, 114
Havriopolis Efendi, 232
Haytan, 29, 197
Hazer, 17, 143, 144, 160
Hazra, 77
Hazrec, 78
Hazreti Adem, 387
Hazreti Cercis, 388
Hazreti Ebubekir, 390, 391, 412
Hazreti Nuh, 66, 69
Hazreti Şit, 387, 392
Hazreti Yunus, 387
Hebzel Nehri, 115
Hedale, 155
Hefdiyan, 379
Helkan, 194
Hemail-i Fatmavend, 31, 203

Hemavend, 31, 203, 207
 Hemdan b. Hemdun Tağlibi, 82
 Henaran, 197
 Hendesehane, 260
 Heredot, 35, 69, 73
 Herki aşireti, 158
 Hermin, 114
 Hermuş Mehmed Paşa, 216
 Herven, 14, 179
 Heryol, 118
 Heylani aşireti, 185
 Hıristiyan- lar, 41, 153, 159, 160, 161, 162, 173, 176, 208, 342
 Hısnü'l-Atarya, 90
 Hızır, 66, 101
 Hızır b. Ahmed Et-Tağlibi, 82
 Hicaz, 104
 Hilesuri, 31, 203
 Hille, 90, 124, 178, 215
 Hindistan, 11, 34, 69, 70, 124, 129, 138, 387, 399
 Hint, 74, 96
 Hizel nehri, 152
 Hopa, 89
 Horasan, 85
 Horsabad, 64, 68, 70, 72, 73
 Hoyber, 17, 115, 143
 Huden, 14
 Humus, 84, 85, 90, 91, 94
 Huri Bolis Efendi, 231, 232
 Hurri Yakob Efendi, 231
 Huser, 17, 115, 143, 144
 Huveysere, 81
 Hükm b. Süleyman, 80
 Hükümet-i Mühürban Ocaklık, 178
 Hülagü, 94, 177, 189, 413
 Hüneyn Peygamber, 175
 Hüsamüddevle, 87
 Hüseyin b. Bekir, 81
 Hüseyin b. Said b. Hemdan, 84
 Hüseyin Paşa, 39, 98, 101, 102, 103, 104, 217, 218
 Hüseyin, Bin Ukayl, 87
 Hüsrev Paşa, 178
 Hz. Ömer, 37, 78, 157, 176
 Hz. Danyal, 388

I

I. Meşrutiyet, 33

I. Salmasar, 68
 I. Şamş Vul, 70
 I. Asur Devleti, 69
 II. Abdülhamit Han, 417
 II. Asur Devleti, 72
 II. Asurdayan, 70
 II. Bilus, 70, 71
 II. Mahmud, 15
 II. Meşrutiyet, 33
 II. Sultan Murat, 414
 II. Şamş Vul, 71
 II. Tiglatpileser, 70
 III. Asurdayan, 71
 III. Mehmed Han, 215
 Irak, 11, 13, 14, 31, 36, 37, 40, 51, 77, 87, 88, 90, 96, 100, 124, 176, 178, 179, 180, 215, 227, 422
 Irak Menzili Zabıtnamesi, 177
 IV. Murad, 182
 İyaz b. Ganim El-Eşâ'ri, 78

İ

İbni Aliyan, 177
 İbn-i Esir, 392
 İbrahim b. El-Abbas, 80
 İbrahim Edhem Hazretleri, 192
 İbrahim Hakkı Paşa, 252
 İbrahim Halet Bey, 32
 İbrahim Niyal, 88
 İbrahim Paşa, 216
 İbrahim Sabri Paşa, 337
 İbrahim Semin, 192
 İbranice, 74
 İhşid, 85
 İkinci İbtidai Mektebi, 371
 İlgovara, 30, 199, 201, 305, 333
 İlonyatinde, 64
 İmadeddin Zengi, 88, 90, 93, 94, 176
 İmadiye, 14, 17, 18, 20, 43, 46, 78, 91, 94, 96, 100, 105, 106, 111, 115, 121, 122, 125, 143, 150, 151, 152, 157, 159, 160, 161, 207, 209, 232, 233, 243, 260, 262, 266, 284, 294, 315, 323, 343, 359, 376
 İmadiye Murahhası Kiyorkis Efendi, 231
 İmam Abdullah El-Bahir, 389
 İmam Abdulmuhsin, 388, 389
 İmam Abdurrahman, 388
 İmam Ali Aşgar, 389
 İmam Ali El-Hadi, 389, 390

İmam Avneddin, 388
 İmam Cafer Es-Sadık, 388, 389
 İmam Ebu Cafer b. İmam Ali El-Hadi, 390
 İmam Hamza b. İmam Hasan b. İmam Ali Efendimiz, 388
 İmam İbrahim El-Mecab, 388
 İmam İsmail, 173, 175, 183
 İmam Kasım, 175, 180, 389
 İmam Kasım Mahallesi, 25, 168
 İmam köyü, 184
 İmam Muhammed, 175, 388, 389, 390
 İmam Yahya, 389
 İmam Zeyd b. İmam Muhammed, 389
 İmam Zeynelabidin, 175, 184, 388, 389, 390
 İmam-ı Azam, 79, 99
 İnce Bayraktarzade Mehmed Paşa, 105, 146
 İngiliz, 36, 37, 48, 70
 İngiliz Mandası, 36
 İngiltere - Fahri Tercüman Nemrud Ressam Efendi, 227
 İngiltere - Konsolos Vekili Mr. Nemrud Ressam, 227
 İngiltere - Vis Konsolos Mösyö Hane, 227
 İngiltere - Tercüman Nasır Efendi, 227
 İngiltere - Kavas İlyas Ağa, 227
 İngiltere, 11, 12, 36, 227, 411, 415
 İnkava köyü, 188
 İran - lar, 11, 13, 14, 21, 27, 28, 29, 30, 31, 37, 39, 69, 88, 96, 101, 103, 111, 112, 115, 116, 151, 155, 165, 166, 167, 177, 178, 179, 180, 181, 185, 190, 194, 197, 199, 201, 203, 387, 399, 411
 İran Şahı Dara, 189
 İsfahan, 90
 İshak b. Eyüp Et-Tağlibi, 82
 İshak b. Kendacık, 82
 İskoç, 411
 İslam, 10, 32, 38, 41, 68, 112, 151, 153, 158, 159, 162, 189, 208, 412, 413, 422, 423
 İsmail Aziri, 30, 199, 201
 İsmail b. Abdullah El-Kasri, 79
 İsmail Paşazade Abdulfettah Paşa, 104
 İsmailiyyat, 78
 İspanya, 411
 İsrail, 72, 74, 387
 İsraililer, 154

İstanbul, 11, 12, 14, 28, 29, 32, 36, 39, 40, 46, 50, 51, 73, 100, 104, 105, 135, 136, 138, 152, 179, 182, 187, 190, 224, 412, 415, 416, 417, 418, 422, 423
 İştâr, 73, 76
 İtalya, 227, 413
 İtalya - Konsolos Vekili Mösyö Andreas Edcar, 227
 İtalya - Kaçılar Davud Debbağ Çelebi, 227
 İtalya - Kâtip Muavini Vartan Hempekyan, 227
 İtalya - Birinci Kavas Salih b. Ahmed Ağa, 227
 İtalya - İkinci Kavas Mehmed Salih b. Abdulkadir Ağa, 227
 İttihad ve Terakki İbtidai Mektebi, 339
 İzmit Şimendifer Demiryolu, 417
 İzzeddin Mesud b. Mevdud, 92
 İzzettin Mesut (Musul valisi), 90

J

Jajile, 29, 197
 Jandarma, 146, 312, 325, 328, 343, 404, 405, 406
 Jandarma Komutanı Hamdi Bey, 312

K

Ka'b b. Musa, 79
 Kabail-i Gavvare Müdürlüğü, 371
 Kabail-i Urban-ı Beriyye Livası, 178
 Kabus, 155
 Kadı Ebu Yusuf, 80
 Kadıkent köyü, 103
 Kadim Süryani, 43, 209
 Kadiri Tarikatı, 210
 Kafkas, 69
 Kalak, 64
 Kale İbtidai Mektebi, 368
 Kale Sivike, 255, 334, 374
 Kale'de Ağalık İbtidai Mektebi, 363
 Kaledize, 31, 203
 Kale-i Sivike, 202
 Kanber Ali, 175
 Kandil Dağı, 166
 Kanserin, 84

Kantarıcı, 260, 276, 284, 304, 311, 333, 342, 371
 Kanun-ı Esasi (Anayasa), 417
 Kanuni Sultan Süleyman, 98, 177, 178, 415
 Kara (Y)ılanzade Mehmed Paşa, 217
 Kara Dasni, 14
 Kara Hasan, 172
 Kara Mehmed oğlu Kara Yusuf, 96
 Kara Mustafa Bey, 103
 Kara Yülük Osman Bey, 96
 Karabulaklar, 190
 Karaçuk, 165, 166, 187, 189
 Karadağ, 29, 30, 55, 150, 178, 197, 199, 200, 276, 280, 290, 304, 333, 371, 382
 Karagöz, 114
 Karakavinli Köyü İbtidaiye Mektebi, 310
 Karakoyunlu, 7, 96, 113
 Karakuş, 144, 232, 233
 Karakuş Köyü Keşişi Cebrail Habeş Efendi, 232
 Karamanlı Ali Paşa
 Bağdat Valisi, 216
 Karamita, 83
 Karatepe, 29, 46, 50, 51, 190, 191, 192, 240, 249, 260, 270, 285, 286, 301, 312, 337, 367, 379
 Karaviş b. Bedran, 88
 Karlofça Anlaşması, 416
 Karşıyaka, 25, 168
 Kas Abdulahad Efendi, 231, 232
 Kas Cebrail Habeş Efendi, 233
 Kas Davut Remo Efendi, 232
 Kas Mansur Fars Efendi, 233
 Kas Metti Şemuil Efendi, 233
 Kas Toma Bacari Efendi, 232
 Kas Yakup Efendi, 233
 Kas Yusuf Meroki Efendi, 233
 Kasım Ağa, 103
 Kasımüddeve, 88
 Kasr-ı Şirin Livası, 178
 Kastomonu, 178
 Kaşfer, 160, 161
 Katif Livası, 179
 Katip Çelebi, 14
 Katolik, 41, 151, 153, 155, 158, 159, 162, 208, 231, 232, 233
 Katolik Keldani, 43, 209
 Katolik Süryani, 43, 209
 Kayış Mehmed Paşa, 178

Kaymakam Abbas Efendi, 271, 301
 Kaymakam Abdulaziz Efendi, 331, 357
 Kaymakam Abdulkadir Paşa, 271, 305
 Kaymakam Abdullah Bey, 249, 299
 Kaymakam Abdullah Efendi, 279
 Kaymakam Abdullah Paşa, 250, 270, 300
 Kaymakam Abdurrahman Bey, 251
 Kaymakam Abdussettar Efendi, 331
 Kaymakam Abdülmecid Efendi, 371
 Kaymakam Ali Niyazi Efendi, 360
 Kaymakam Ali Zihni Efendi, 377
 Kaymakam Arif Efendi, 269
 Kaymakam Asaf Efendi, 324
 Kaymakam Asım Bey, 366
 Kaymakam Azmi Bey, 373
 Kaymakam Emin Efendi, 306, 377
 Kaymakam Es-Said Mehmed Efendi, 295
 Kaymakam Es-Said Mustafa Salim Efendi, 294
 Kaymakam Hacı Hasan Efendi, 365
 Kaymakam Hacı Said Efendi, 267
 Kaymakam İbrahim Efendi, 248, 366
 Kaymakam İbrahim Necati Efendi, 325
 Kaymakam İbrahim Sıtkı Efendi, 296
 Kaymakam İshak Hakkı Efendi, 263
 Kaymakam Kadir Bey, 255
 Kaymakam Kadri Efendi, 293
 Kaymakam Mahmud Paşa, 278
 Kaymakam Mehmed Ali Bey, 367
 Kaymakam Mehmed Sabri Efendi, 302
 Kaymakam Mirmiran Osman Paşa, 305, 334
 Kaymakam Mustafa Efendi, 246
 Kaymakam Mustafa Salim Efendi, 245
 Kaymakam Neşet Efendi, 250
 Kaymakam Nihad Bey, 364
 Kaymakam Nihat Bey, 330
 Kaymakam Osman Bey, 277
 Kaymakam Osman Nuri Efendi, 266
 Kaymakam Resul Efendi, 373
 Kaymakam Said Bey, 244
 Kaymakam Salih Hulusi Efendi, 294
 Kaymakam Salim Efendi, 265
 Kaymakam Seyid Ahmed Efendi, 254
 Kaymakam Seyid Ali Efendi, 372
 Kaymakam Şakir Efendi, 264
 Kaymakam Tahir Bey, 245
 Kaymakam Vekili Abdülkerim Efendi, 323
 Kaymakam Vekili Abdullah Efendi, 334

- Kaymakam Vekili Abdullah Muhlis Bey, 329
- Kaymakam Vekili Ahmed Ağa, 306
- Kaymakam Vekili Binbaşı Hasan Efendi, 335
- Kaymakam Vekili İbrahim Bey, 278
- Kaymakam Vekili Mehmed Ali Bey, 332
- Kaymakam Vekili Mustafa Efendi, 270
- Kaymakam Vekili Mustafa Tevfik Efendi, 293
- Kaymakam Vekili Tevfik Efendi, 324
- Kaymakam Yakup Efendi, 265
- Kaymakam Zeki Hatib Efendi, 360
- Kaymakam: Abdurrahman Bey, 384
- Kaymakam: Ahmed Efendi, 378
- Kaymakam: Aziz Efendi, 382
- Kaymakam: Hasan Bey, 382
- Kaymakam: İsmail Efendi, 379
- Kaymakam: Mehmed Ağa, 379
- Kaymakam: Mehmed Salih Bey, 382
- Kaymakam: Ömer Efendi, 380
- Kaymakam: Süleyman Efendi, 376
- Kaymaz, 11, 14, 37, 92, 93, 422
- Kaynarca Antlaşması, 416
- Kayseriyye, 65, 169, 202
- Kelam-ı Kadim, 210
- Keldani, 41, 45, 46, 47, 72, 74, 143, 144, 146, 147, 148, 152, 153, 154, 157, 158, 160, 162, 165, 171, 173, 186, 188, 193, 194, 199, 208, 231, 232, 233, 340
- Keldani Patriği İlya Efendi, 231
- Keldani Patrikhanesi, 231
- Keldanistan, 70
- Kelevi, 30, 201
- Kemalzade Ahmed Bey, 173
- Kemar, 190
- Kemek dağı, 160
- Kemli, 30, 201
- Kendekli, 155
- Kendinave, 165, 166, 187, 189
- Kerbela, 223, 413
- Kerbela Mutasarrıfı Yahya Nuzhet Bey, 223
- Kerh Suluh, 25, 176
- Kerkük, 8, 14, 16, 17, 21, 25, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 40, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 90, 99, 100, 101, 108, 111, 112, 116, 118, 121, 122, 123, 124, 137, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 190, 193, 194, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 207, 208, 209, 215, 216, 218, 223, 224, 232, 233, 286, 291, 292, 297, 318, 319, 327, 343, 361, 364, 375, 378, 403, 406, 422
- Kerkük Hastahanesi, 319
- Kerkük Kalesi, 173, 177, 178, 179
- Kerkük Mevki Hastahanesi, 348
- Kerkük Sancağı, 21, 121, 181
- Kerkük Serpiskoposu Cebraile Efendi, 232
- Kerkük Teftiş Heyeti, 319
- Kerküklüler, 180
- Kermedri, 30, 201
- Kerşan, 14
- Kervi aşireti, 192
- Keşan Livası, 179
- Kevasa köyü, 89
- Kevije, 29, 30, 197, 198
- Kıfçak b. Arslan, 176
- Kılıçarslan, 89
- Kıran, 155
- Kırdaş, 87, 88
- Kırmızı Kilise, 173
- Kız Rüştîye Mektebi, 310, 339
- Kızfahre, 114
- Kızılca, 31, 178, 202, 256, 278, 306, 334, 372, 382
- Kızılkent, 155
- Kızılrat, 46, 178
- Kızlar, 29, 178
- Kızlar tepesi, 197
- Kifri, 17, 21, 25, 29, 43, 46, 50, 51, 111, 116, 121, 122, 165, 166, 168, 190, 191, 192, 197, 202, 207, 209, 249, 250, 260, 270, 274, 285, 286, 287, 301, 311, 321, 331, 337, 338, 366, 379,
- Kifri çayı, 190
- Kil, 25, 27, 50, 54, 115, 167, 168, 172, 183, 248, 269, 299, 329, 364
- Kirmanşah, 177, 399
- Kitabet Muallimi, 310
- Kitâb-ı Mukaddes, 74
- Kitabü'l-Ensab, 392
- Koç Paşa, 102
- Korlesbolis Danyal Efendi, 232
- Korucubaşı, 240
- Korya, 25, 168
- Korya İbtidai Mektebi, 362
- Korya suyu, 166

Kosova, 414
 Köhne, 194
 Kök Purut, 177
 Kökjuri, 30, 201
 Köprülüzade Vezir Abdullah Paşa, 217
 Köse Baba, 175
 Köşeçapan, 190
 Köşk, 27, 46, 183, 192
 Köysancak, 17, 21, 25, 28, 29, 30, 31, 43, 45, 50, 54, 102, 111, 116, 165, 166, 175, 179, 186, 187, 193, 194, 201, 203, 207, 209, 250, 271, 274, 286, 291, 301, 320, 331, 365, 380
 Kudbeddin Mevdud, 91, 92
 Kudüs, 216, 224, 392
 Kudüs Valisi Kaplan Paşa, 216
 Kurna, 115
 Kuşçu Mustafa Paşa, 217
 Kuştepe, 46, 380
 Kut, 115
 Kutalmışoğlu Süleyman'ın oğlu Kılıçarslan,, 89
 Kutlu Bey, 96
 Kuyan, 29, 197
 kuyumcu, 54, 172
 Kuzey Irak, 11, 46, 422
 Küçük Zap, 25, 27, 64, 68, 165, 166, 168, 176, 177, 178, 182, 183, 186, 187, 193, 194, 197
 Küfe, 88, 412
 Küfeyi, 161
 Kürboğa, 89
 Kürd İsmail Paşa, 105
 Kürebaş İbtidai Mektebi, 340
 Küredi tepesi, 197
 Kürt -ler, 11, 27, 29, 40, 45, 46, 48, 49, 50, 74, 80, 83, 113, 114, 143, 144, 148, 152, 153, 154, 155, 158, 159, 162, 165, 171, 172, 181, 183, 184, 186, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 199, 207, 211, 422
 Kürtçe, 148, 152, 154, 158, 161, 171, 183, 186, 188, 190, 192, 199, 202

L

La Haye Uluslararası Adalet Divanı, 36
 La Turquie d'Asie, 48, 421
 Lahican, 166, 194
 Lehib, 189
 Leylan, 46, 177, 178

Liva Ahmed Paşa, 275
 Lozan Antlaşması, 36

M

M. Safvet, 59
 Ma'züddevle, 85
 Ma'züddin Sencer Şah, 93
 Mabeynü'l-nehreyn, 63
 Mabut-ı Azam, 76
 Macaristan, 415
 Mahlat, 166
 Mahmud b. Kutbeddin, 94
 Mahmut Efendizâde İsmail Efendi, 224
 Mahmut Paşa, 105, 181, 215, 287
 Mahpushane Müdürü, 248
 Makam-ı Hızır, 101, 149
 Maklub Dağı, 63, 114, 143
 Maktul Osman Paşa, 217
 Maliye, 264, 265, 297, 330, 331, 332, 336, 369, 404, 405, 406
 Malsal aşireti, 185
 Mamdis, 30, 201
 Mameş, 194
 Mamund, 189
 Mamure, 17, 29, 30, 31, 43, 111, 201, 203, 209
 Mamuretü'l-Hamid, 17, 31, 111, 203, 335
 Mar Kiyorkis Manastırı Rahibi Afraim Efendi, 231
 Mar Metti Manastırı Matranı İlyas Efendi, 233
 Mar Toma Vekili Kas Cercis Reyhani Efendi, 233
 Maraş, 178, 180, 218
 Mardin, 63, 78, 85, 90, 91, 92, 96, 104, 106, 113
 Marduk, 73, 76
 Marş-ı Milli Muallimi, 339
 Matrad, 114
 Matran Afram Rahmani Efendi, 231
 Matran Efram Rahmani Efendi, 232
 Matran İlya Efendi, 231
 Matran Mihail Efendi, 231
 Maveräünnehir, 96
 Mavet, 31, 203, 256, 279, 306, 335, 373
 Mebuslar Meclisi, 417
 Meclis-i Şura, 15
 Med, 13, 37
 Medayin, 88

- Medine, 92, 340, 412
 Mehergan, 155
 Mehmed b. Mahmut, 92
 Mehmed b. Sûl, 79
 Mehmed Emin Paşa, 104, 105, 218
 Mehmed Hamdi Bey, 223
 Mehmed Paşa, 98, 104, 105, 106, 107, 108, 215, 216, 217, 218, 223
 Mehmed Paşazade Osman Bey, 200
 Mehmed Rasim Paşa, 303
 Mehmed Sait Paşa, 40
 Mehmed Şefi' Han, 180
 Mekhul tepesi, 143
 Mekteb-i İdadi, 310
 Mekteb-i Mülkiye-i Şahane, 417
 Mektep Talimiyye Heyeti, 339
 Mektep-i Rüştîye, 328
 Mektubî Fikret Beyefendi, 237
 Mektubî Hasan Tevfik Efendi, 237
 Mektubî Muavini Safvet Bey, 31
 Mektubî Muavini ve Matbaa Müdürü ve Baş Yazarı Safvet Bey, 33
 Mektubi Mümeyyizi Sadık Efendi, 33
 Mektubî Vekili Safvet Bey, 237
 Mektubî-i Vilayet Hasan Tevfik Efendi, 32
 Melha, 25, 27, 50, 121, 168, 183, 248, 269, 299, 329, 363, 378
 Melik Cihangir b. Ali Bey, 97
 Melik El-Kahir İzzeddin Mesud, 93
 Melik El-Kamil, 94
 Melik Es-Salih, 92, 94
 Melik Muzaffereddin, 149, 189
 Melik Rikab-ı Ümem-i Şeyhinşah-ı Azam, 154
 Melik Şerafeddin, 154
 Melikşah, 88, 89, 91, 92
 Melikü'l-Eşref, 94, 97
 Memiş Paşa, 217
 Menbic, 92
 Mendegan, 155
 Mendeli, 46
 Mendemi, 30, 201
 Menkur, 194
 Menones, 69
 Merge, 31, 166, 203, 207, 240, 255, 260, 276, 278, 321, 335, 383
 Merivan, 29, 197
 Merkez Kumandanı Mirliva Said Paşa, 243
 Mervan, 77, 78, 79, 89, 113
 Mervan b. Muhammed Mervan b. El-Hekim, 77, 78
 Meryem Ana Manastırı Reisi Rahib Batras Efendi, 231
 Mesih Bey, 97
 Metropolit Matran Yeşo'yab Efendi, 232
 Mevan suyu, 197
 Mevlevihane, 173
 Meyase Mahallesi İbtidai Mektebi, 340
 Meydan Camii, 173
 Meydan Mahallesi, 25, 168
 Meydan Vakası, 80
 Meyyafarikin, 83, 86, 89, 96, 113
 Mezargah mahallesi, 150
 Mezden, 30, 201
 Mezopotamya, 7, 12, 13, 19, 63, 71, 77, 112, 113, 154
 Mısır, 13, 70, 71, 72, 79, 80, 85, 88, 98, 107, 112, 389, 392, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 418
 Mihnetabad, 190
 Mikailî, 200, 202
 Milletler Cemiyeti, 36
 Minare Şebek Köyü İbtidaiye Mektebi, 310
 Mir Bahçesi, 157
 Mirgan, 166, 194
 Mirkepan, 29, 197
 Mirliva Abdurrahman Paşa, 352
 Mirliva Ahmed Hamdi Paşa, 322
 Mirliva Ahmed Tevfik Paşa, 316
 Mirliva Faik Paşa, 317
 Mirliva Hüseyin Hüsnü, 279
 Mirliva İsmail Hakkı Paşa, 243
 Mirliva Mehmed Rasim Paşa, 279
 Mirliva Mustafa Paşa, 319
 Mirliva Şamil Paşa, 345
 Mirliva Şevki Paşa, 313
 Mirliva Tevfik Paşa, 348
 Mirliva Yusuf Paşa, 319
 Mirliva Yusuf Ziya Paşa, 313
 Mirsur köyü, 197
 Mirza Paşa, 216
 Mitanni, 13, 37
 Mithat Paşa, 16
 Mizuri, 28, 114, 115, 118, 159, 160, 161, 185, 186, 245, 260, 264, 284, 296, 326, 330, 358, 377
 Moğol, 7, 96, 113

- Molla Abdullah, 175
 Molla Abdurrahman, 175
 Molla Hattî, 175
 Molla Muhammed, 175
 Molla Şeyh, 175
 Monsenyör Jan Deror Efendi, 227
 Monsenyör Şemoil Cemil Efendi, 233
 Mora, 179
 Moralı Ali Paşa
 Bağdat Valisi, 217
 Moralı Topal Osman Paşa, 179
 Mösyö Botta, 68, 70
 Mr. Layard, 70
 Muhammed b. Abdullah, 81
 Muhammed b. Bilal, 83
 Muhammed b. El-Fazl, 79
 Muhammed b. Hamid, 80
 Muhammed Sayıg Mezrası, 155
 Muhassıl Ahmed Paşa, 217
 Mumya Madeni, 118
 Musa b. Boğa
 Nami Diğer Büyük Boğa, 82
 Musa El-Kazım, 192, 388, 389
 Musa Et-Türkmanî, 89
 Musa Paşa, 216
 Musalla Mahallesi, 25, 168
 Musevi, 43, 44, 45, 46, 47, 95, 114, 143, 146, 147, 148, 152, 153, 157, 158, 159, 160, 162, 165, 171, 186, 188, 192, 194, 199, 209, 231, 232
 Musevi Mektebi Muallimi, 340
 Mustafa Paşa, 100, 178, 216, 217, 218, 219, 223
 Mustafa Reşid Paşa, 105
 Mustafa Yemenî Bey, 59, 220
 Mustafa Zihni Paşa, 223
 Musul, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 53, 54, 55, 61, 65, 66, 68, 70, 73, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 165, 167, 171, 172, 176, 177, 178, 179, 82, 185, 186, 189, 192, 194, 199, 205, 207, 208, 209, 210, 213, 215, 216, 218, 219, 223, 224, 225, 229, 232, 233, 235, 241, 242, 243, 244, 258, 261, 262, 263, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 293, 310, 311, 313, 342, 343, 344, 354, 355, 375, 376, 385, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 395, 397, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 421, 422
 Musul Başkeşişi Abdulahad Efendi, 232
 Musul Belediye Tabibi Eyüp Necmeddin, 34
 Musul Gazetesi, 395
 Musul Paşa Sancağı, 14
 Musul Serpiskoposu Behnam Efendi, 231, 232
 Musul Serpiskoposu Vekili Kas Abdulahad Efendi, 231
 Musul Valisi Mehmed Paşa, 215
 Musul ve Bağlıları Serpiskoposu Behnam Nebi Efendi, 231
 Musul ve Şeyh Muti Manastırı Serpiskoposu İlyas Efendi, 231
 Musullu Ammarizade Kasım Paşa, 219
 Musullu Bekir Efendizade Ahmed Paşa, 105
 Musullu Bekir Paşa, 215
 Musullu Celilî İsmail Paşa, 217
 Musullu Mehmed Sait Paşa, 219
 Musullu Zeyni Paşa, 216
 Mutasarrıf Abdi Efendi, 219
 Mutasarrıf Ahmed Nazım Paşa, 219
 Mutasarrıf Asaf Efendi, 219
 Mutasarrıf bdulvhab Paşa, 267
 Mutasarrıf Behram Paşa, 253
 Mutasarrıf Hacı Ali Paşa, 219
 Mutasarrıf Hacı Arif Paşa, 297
 Mutasarrıf Halepli Hacı Yusuf Paşa, 219
 Mutasarrıf Halepli Üveys Paşa, 219
 Mutasarrıf Hasan Hüsnü Bey, 369
 Mutasarrıf Hilmi Paşa, 219
 Mutasarrıf Kaymakam Ataullah Bey, 219
 Mutasarrıf Kenan Paşa, 219
 Mutasarrıf Mehdi Paşa, 247
 Mutasarrıf Mirmîran Salih Salim Paşa, 327
 Mutasarrıf Mustafa Necip Paşa, 219
 Mutasarrıf Süleymaniyeli Baban Abdullah Paşa, 219
 Mutasarrıf Şebli Paşa, 219

Mutasarrıf Tevfik Paşa, 333
 Mutasarrıf Üveys Paşa (Mirmiran), 375
 Mutasarrıf ve Kumandan Rasim Paşa, 276
 Mutasarrıf Vekil Ferik Nafiz Paşa, 219
 Mutasarrıf Veysi Paşa, 219
 Mutasarrıf Ziya Paşa, 219
 Mutasarrıf: İbrahim Efendi, 381
 Mutasarrıf: Mehmed Nazif Paşa, 377
 Muvassıl, 77
 Muzafereddin Gökbörü, 65, 94
 Muzafereddin Gökbörü b. Zeyneddin
 Küçük Ali, 65
 Mücahideddin, 92, 93
 Müflih, 82
 Müftü Mehmed Efendi, 237
 Mülkiye İdadi Mektebi, 339, 362, 370
 Mülkiye Rüştîye Mektebi, 298, 304
 Mümin Paşa, 215
 Müntefik Mutasarrıfı Salih Paşa, 223
 Müslim, 43, 88, 148, 162, 171, 188, 198,
 209, 339
 Müslüman- lar, 15, 35, 44, 47, 86, 114,
 148, 152, 153, 155, 158, 159, 160, 171,
 188, 201, 210, 211, 342
 Müşir Arif Paşa, 220
 Müşir Nafiz Paşa, 168

N

Nabu, 73, 76
 Nabu Polasar, 73
 Nabukadnasar, 411
 Nadir Şah, 101, 102, 103, 175, 179, 180
 Naib Batri Hanri Bernard Efendi, 227
 Naib Emin Beyefendi, 237
 Naib Es-seyyid Yusuf Sıdkı Efendi, 237
 Naib Maruf Arif Efendi, 237
 Naib Ömer Hulusi Efendi, 237
 Naib Piravokost Lakrova Efendi, 227
 Naibü's-şer' Mehmed Ragıb Efendi, 237
 Naima Tarihi, 35, 178
 Nakış Muallimesi, 339
 Nakib, 253, 375
 Napolyon, 416
 Narnemyuk, 155
 Narvan Dağı, 114
 Nasiriye, 223
 Nasirüddeve, 83, 84, 85, 87, 88
 Nasranî, 153
 Nasreddin, 90, 91

Nasturi, 114, 152
 Nasuh Paşa, 177
 Navdeşt, 194
 Nazin, 194
 Nazniş köyü, 194
 Nebi Yunus, 45
 Necid, 124
 Nehreyn, 112
 Nemce tepesi, 143
 Nemrud, 64, 68, 69, 71, 72, 73, 118, 150
 Nergis Han, 101
 Nevvab-ı Alihe, 76
 Nin, 76
 Ninas, 70
 Ninos, 69, 70
 Ninova, 13, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 72, 73,
 88, 129, 144, 150, 340, 387
 Ninova Gazetesi, 395
 Ninova Köyü İbtidaiye Mektebi, 310
 Nirve, 18, 121, 150, 151, 266, 294, 324,
 359, 376
 Nişancı Vezir Mustafa Paşa, 216
 Nizamiye Orduları, 51
 Nubbeddin b. Zengi, 89
 Nuh Peygamber, 409
 Numan Camii, 173
 Numan Paşa, 105, 218
 Numune İbtidai Mektebi, 339
 Numune-i Feyz-i Etfal İbtidai Mektebi,
 362
 Numune-i Tedris İbtidaiye Mektebi, 310
 Nureddin Arslan Şah, 93
 Nureddin b. Arslan Şah b. Mesud, 93
 Nureddin b. Mahmud, 91
 Nureddin Şehid, 94, 154
 Nurettin aşireti, 31, 203
 Nurolî, 200, 202
 Nusaybin, 14, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90,
 92, 93, 94
 Nüfus Memuru, 244, 245, 246, 248, 249,
 250, 251, 253, 255, 256, 264, 266, 267,
 269, 270, 271, 278, 279, 293, 294, 295,
 296, 298, 299, 300, 301, 302, 305, 306,
 323, 324, 330, 334, 335, 358, 359, 360,
 361, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 372,
 373, 374
 Nüfus Nazırı, 238, 239, 257, 259, 281,
 282, 283, 307, 308
 Nüfus Nezaret Dairesi, 238, 257
 Nüfus Nezateri, 282

O

Oğuz, 88
 Orta Harab Köyü İbtidaiye Mektebi, 310
 Ortadoğu, 11, 12, 36
 Osman b. Naim Et-Tercemi, 80
 Osman Paşa, 40, 179, 216, 217, 220
 Osmanlı, 7, 13, 14, 15, 16, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 45, 46, 47, 51, 66, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 107, 111, 113, 115, 129, 134, 135, 155, 177, 178, 179, 180, 284, 370, 399, 414, 416, 421, 422, 423
 Osmanlı Afrikası, 16
 Osmanlı Asyası, 16
 Osmanlı Avrupası, 16
 Osmanlı Bankası İdaresi, 311, 341
 Osmanlı Devleti, 7, 34, 35, 37, 51, 66, 98, 103, 107, 111, 135, 155, 177, 178, 179, 180, 399
 Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi, 241, 260
 Osmanlıca, 35, 148, 304, 340, 423
 Osmanlı-Rus Savaşı, 417

Ö

Ömer b. Handef, 78
 Ömer Gebne, 175
 Ömer Gedrun, 29, 197
 Ömer Kapıcı İbtidaiye Mektebi, 310
 Ömer Mendan, 175
 Ömer Molla, 149
 Ömer Paşa, 216
 Ömerî Hacı Kasım, 392
 Ömerilerden Hasan Efendizade Kasım Paşa, 105
 Ömerilerden Murad oğlu Ali, 100
 Ömerilerden Musa, 100
 Ömerîzâde Abdurrahman Efendi, 224
 Ömerîzâde Emin Efendi, 224
 Ömerîzâde Hasan Efendi, 224
 Ömerîzâde Hasip Efendi, 223
 Ömerîzâde Sami Efendi, 224

P

Pandol Baş, 179
 Patrik Behnam Nebi Efendi, 232

Patrik Naib-i Umumisi Matran İstifan Cebri Efendi, 233
 Patrik Vekili Diyarbakır Serpiskoposu Abd Besoğ Efendi, 232
 Patrik Vekili Havri Cebrail Efendi, 233
 Patrik Vekili ve Musul Serpiskoposu Behnam Nebi Efendi, 231
 Patriklik Serkâtibi Kas David Efendi, 233
 Pence Ali köyü, 197
 Pencivin Karantinahane İdaresi, 304
 Pencivin, 276
 Pençe Ali, 175
 Perge, 29, 197
 Perge tepesi, 197
 Pers, 13, 37
 Peştimalı, 200, 202
 Petrol, 11, 12, 13, 36, 49, 53, 55, 118, 145, 153, 167, 184, 190, 413, 422
 Peygamber Aziz Aleyhisselam, 189
 Pir Davut İnce Su, 178
 Pir Mansur, 199
 Pirekepre, 159
 Pirekepre köyü, 159
 Pirsetek, 121
 Pirvari-i Bâlâ, 18, 151, 159, 161, 232, 260, 266, 294, 323
 Pirvari-i Zir, 18, 151, 159, 266, 294, 323
 Piryadi Mahallesi, 25, 168
 Piskopos Matran Fransis David Efendi, 233
 Piskopos Matran Polis Danyal Efendi, 233
 Piskopos Matran Tamnavas Mukaddesi Efendi, 233
 Pişabur köyü, 152
 Piyale Paşa, 215
 Polis, 134, 233, 241, 242, 284, 309, 328, 342, 363, 370, 404, 405
 Posta Kâtibi, 241, 259, 284, 311
 Posta ve Telgraf, 238, 241, 257, 259, 281, 284, 328, 330, 341, 360, 363, 373, 374
 Posta Yolu, 28, 29, 50, 152, 153, 187, 190
 Protestan, 41, 43, 151, 208, 209

R

Rabiye İbtidaiye Mektebi, 310
 Rahip Parti Şabel, 73
 Rahip Yusuf Hayyat Efendi, 232
 Rakka, 84, 85, 91, 93, 94, 113

Raniye, 17, 21, 25, 28, 29, 43, 50, 54,
111, 116, 165, 166, 186, 194, 209, 251,
271, 286, 302, 332, 366, 380
Rasim Paşa, 287
Rasina, 64
Ravza-i Mutahhara, 92
Rayin mevkii, 185
Recep Paşa, 218
Redif, 15, 28, 159, 185, 241, 243, 244,
246, 252, 262, 263, 264, 267, 275, 280,
288, 290, 291, 313, 314, 315, 319, 320,
321, 354, 406
Rehye, 85, 89, 90
Reji, 200, 244, 245, 248, 249, 253, 264,
265, 268, 269, 270, 276, 284, 293, 294,
295, 296, 299, 300, 301, 311, 323, 324,
329, 330, 331, 363, 367, 368
Remavend, 31, 203
Remle Livası tâbi-i Cezair-i Hadis, 179
Resulayn, 64, 68, 78, 94
Reşadiye, 45
Reşevend, 31, 203
Reşid Paşa, 105, 220
Reşidiye, 244, 262, 290, 314
Reşidiye Mektebi Muallimi, 340
Reşit Paşa, 220
Revandüz, 17, 20, 21, 25, 27, 43, 50, 105,
106, 111, 116, 125, 157, 159, 165, 166,
175, 185, 186, 187, 207, 209, 248, 274,
286, 291, 299, 314, 329, 364, 378, 379,
399
Rey şehri, 88
Reydan, 150
Reygan, 18, 151, 266, 323, 376
Rikan, 121, 294, 359
Rişvanzade Mehmed Paşa, 217
Roğzadî Taifesi, 200
Roma, 75, 411
Rubanhermez Manastırı ve Umum
Keldani Manastırları Reisi Elkuş
Şemoil Efendi, 231
Rubar suyu, 151
Ruh b. Salih El-Hemadani, 80
Rum, 41, 43, 44, 112, 208, 209
Rum Ruhani Lideri Erşimendrit Kirellis
Efendi, 233
Rumeli, 51, 101, 105, 305, 337
Rusya, 104, 151, 211, 227
Vis Konsolos Mösyö Kirsanof, 227
Rusya Muharebesi, 104

Rüstem Han, 97
Rüştiye Mektebi, 186, 239, 247, 249, 250,
253, 258, 268, 269, 271, 277, 283, 299,
300, 330, 331, 338, 364, 367, 368, 370,
376, 378, 381

S

Sa'd El-Hacib, 86
Sabık Mustafa Paşa, 217
Sabit b. İshak, 81
Sabunîzâde Hacı Mehmed Efendi, 224
Sadânî, 200
Sadr Ragıp Paşa, 218
Sadrazam Kara Mustafa Paşa, 178
Sadr-ı Cebel, 143
Safravend, 31, 203
Sahabe-i Kirâm'dan Esved, 175
Said b. Ebu Vakkas, 153
Said b. Eslem, 80
Sait Paşa, 105
Sakr b. Bahz, 79
Salahaddin (Emir-i hacib), 90, 92, 93
Salahiye (Kifri) , 17, 21, 25, 29, 43, 46,
50, 51, 111, 116, 121, 122, 165, 166,
168, 190, 191, 197, 202, 207, 209, 249,
250, 260, 270, 274, 285, 286, 287, 301,
311, 321, 331, 337, 338, 366, 379,
Salahiye Şubesi, 240
Salib aşireti, 125, 207
Salih Paşa, 220
Salmanasar, 70, 71, 72
Samarra, 63, 81, 85, 115, 391
Sami ailesi, 74
Sami dili, 74
Sami Efendi, 223
Sami ırkı, 74
Samsamüddeve, 86
San'a Livası, 179
Sanayi Mektebi, 363
Sanharip, 72
Sargon, 72, 73
Sargonvil, 73
Sarı Kahya Mahallesi, 25, 168
Sarrachane Mahallesi Kız İbtidai Mektebi,
340
Sartnabal, 25, 73, 176
Sasaniler, 112
Sebki köyü, 118
Sebuktegin, 86

Sehran Livası, 178
 Sekerme dağı, 197
 Sekman, 89
 Selanik, 414
 Selçuklu, 13, 37, 89, 90, 173, 413
 Selim Paşa, 217
 Seluki, 176
 Selvak nehri, 154
 Semave Livası, 178
 Semidi, 192
 Semiramis, 69, 70
 Semuka, 155
 Senbes aşireti, 124, 189, 207
 Sencer Şah, 92, 93
 Senduhe dağı, 160
 Seng köyü, 203
 Sengar, 64
 Senkav, 202, 255, 306, 335, 374
 Senkvir dağı, 152
 Ser İmadiye dağı, 150
 Serasker Hafız Ali Paşa, 107
 Serasker Osman Paşa, 179
 Serav suyu, 197
 Serçınar, 29, 30, 178, 197, 199, 201, 240,
 260, 285, 305, 312, 333, 334, 337, 371
 Serdâr-ı Ekrem Hafız Ahmed Paşa, 177
 Serdâr-ı Ekrem Hüsrev Paşa, 177
 Serdaryan dağı, 166
 Serdeşt, 29, 197, 374
 Serkale, 190
 Serke Osman Paşa, 217
 Serpiskopos Behnam Efendi, 233
 Serpiskopos Gregorius Batras Hebra
 Efendi, 232
 Serpiskopos Matran Patris Hebra Efendi,
 233
 Serpiskopos Matran Tamşaves Mukdesi
 Efendi, 232
 Serpiskopos Matran Teodor Mesih
 Efendi, 232, 233
 Serpiskopos Matran Yohanna Sehar
 Efendi, 232
 Serpiskopos Vekili Havri Fiskopos
 Behnam Bedrebe Efendi, 233
 Serpiskopos Vekili Yusuf Hayat Efendi,
 233
 Serrahip Havri Polis Efendi, 233
 Serrahip Şemoil Cemil Efendi, 232
 Seruçek, 31, 202, 256, 278, 306, 334, 372,
 382

Setakite, 64
 Seydigan, 379
 Seyfettin Gazi, 91, 92
 Seyfüddevle, 83, 84, 85, 86, 89
 Seyid Avn, 89
 Seyid Mehmed Avnullah El-Kazımî Bey
 Mutasarrıf, 361
 Seyid Yahya Efendi, 101
 Seyyid Cafer, 199
 Seyyid Molla Yusuf Şeyhanî, 175
 Seyyid Şeyh Camî, 175
 Siirt, 78, 399
 Silahendaz, 254
 Silifani, 18, 152, 153
 Sin, 73, 76
 Sinan Paşa, 98, 215
 Sinavi, 95
 Sincar, 14, 17, 19, 20, 43, 46, 63, 64, 66,
 83, 85, 86, 90, 92, 93, 94, 96, 106, 108,
 111, 121, 122, 123, 143, 145, 154, 155,
 156, 207, 209, 210, 242, 246, 258, 265,
 286, 296, 313, 324, 360, 390, 391
 Sincarif, 155
 Sindigeli, 18, 152
 Sinfare, 155
 Sipahi Ahmed Paşa, 215
 Sitti Fatma, 389
 Sitti Gülsüm, 389
 Sitti Nefise, 389
 Sivas, 96, 217
 Sofyalı Ali Çavuş Risalesi, 14
 Strabon, 64
 Suk-ı Vaced, 80
 Sultan (III.) Murat Han, 98
 Sultan Abdullah, 189
 Sultan Abdülmecit Han, 417
 Sultan Ahmed, 96
 Sultan Beyazıt Camii, 415
 Sultan I. Abdülhamit, 104
 Sultan IV. Murat Han, 100, 178
 Sultan Lü'lü sarayı, 389
 Sultan Mahmut Han, 103
 Sultan Mehmed, 89, 90, 91
 Sultan Mevcud, 175
 Sultan Safi, 175
 Sultan Said Nureddin, 149
 Sultan Veysel Karanî, 389
 Sultaniye, 188, 189, 250, 270, 300, 330,
 368
 Surhalil, 202

Suriye, 11, 13, 51, 118, 411, 413
 Surtaş, 29, 30, 197, 199, 255, 279, 285,
 305, 312, 335, 337, 371, 383
 Suruç, 90, 92, 94
 Sübaşı, 90, 99
 Süleyman Bey, 223
 Süleyman El-Ezdi, 81
 Süleyman Paşa, 104, 105, 180, 181, 215,
 216, 414
 Süleyman Paşazade Numan Bey, 104
 Süleyman Şah, 91, 92
 Süleyman Şah b. Mehmed b. Melikşah, 91
 Süleyman Zamil, 80
 Süleymaniye, 8, 16, 17, 21, 25, 29, 30, 31,
 32, 40, 41, 43, 50, 55, 111, 112, 116,
 122, 123, 124, 165, 166, 168, 172, 176,
 190, 193, 195, 197, 198, 199, 200, 201,
 202, 203, 207, 208, 209, 223, 224, 232,
 233, 253, 276, 290, 303, 305, 320, 333,
 343, 369, 371, 372, 375, 381, 382, 399,
 401, 402, 403, 404, 405, 406
 Süleymaniye Reji Müdürü Agah Efendi,
 200
 Sülukan Çayırı, 177
 Sürçi, 20, 157, 158, 194, 245, 265, 293
 Süryani, 44, 46, 74, 143, 146, 147, 148,
 157, 158, 231, 232, 233
 Süryanice, 74
 Süryani-i Kadim, 41, 144, 208, 231, 232,
 233, 340
 Süveyş, 417

Ş

Şa'arzâde Mehmed Efendi, 224
 Şaban Paşa, 287
 Şafi mezhebi, 148, 152, 184, 186, 194,
 199, 201
 Şâfi mezhebi, 153, 158
 Şah Abbas, 99, 177, 178, 182
 Şah Ermen, 93
 Şah Gazi Paşa, 216
 Şah Tahmasb, 101
 Şah Yakup, 97
 Şahabeddin b. Ali, 92
 Şahbaz Paşa, 216
 Şahsuvarzade Seyid Şerif Paşa, 100
 Şakil, 190
 Şakir Efendi, 223

Şaklava, 29, 121, 122, 193, 302, 320, 332,
 366
 Şam, 51, 78, 84, 85, 96, 98, 104, 108, 113,
 215, 392, 399, 412
 Şammar, 66, 113, 114, 124, 207, 210, 399
 Şamş, 70, 71, 76
 Şamş Vul, 71
 Şamuş, 73
 Şarkî Vergi Kâtibi, 307
 Şatırî, 200
 Şattü'l-Arap, 115
 Şatırlı nehri, 108
 Şatırlı Mahallesi, 25, 168
 Şaver, 166, 194
 Şehr-i Pazar, 17, 29, 30, 31, 43, 111, 197,
 201, 203, 207, 209, 255, 279, 306, 335,
 372, 383
 Şehr-i Zor, 14, 29, 91, 93, 96, 111, 176,
 178, 179, 180, 181, 197, 202, 247, 267,
 375, 377, 401, 402, 404, 405
 Veli Paşa, 177
 Şehr-i Zor Mirmiranı Ali Paşa, 179
 Şehr-i Zor Serpiskoposu Cebrail Efendi,
 231
 Şehr-i Zor Valisi Muzaffer Paşa, 177
 Şehsuvaroğlu Şah Gazi Paşa, 178
 Şehsuvarzade Mustafa Paşa, 218
 Şehvarzade Mehmed Paşa, 217
 Şem'un Es-Safa, 392
 Şemamek, 166, 178, 187, 189, 240, 260,
 311, 337
 Şemdinan Kaymakamı Tahir Bey, 223
 Şemdinli, 159, 223
 Şemiran taifesi, 199
 Şemkan, 161
 Şencan, 160
 Şeniki, 30, 201
 Şerefüddeve, 88
 Şerfan, 161
 Şerihan Köyü İbtidaiye Mektebi, 310
 Şervane, 190, 192
 Şeyh Abbas El-Müsta'cel, 391
 Şeyh Abdulazir, 189
 Şeyh Abdulkadir, 157, 175, 199
 Şeyh Abdulkadir Berzenci, 175
 Şeyh Abdullah, 175, 189
 Şeyh Abdurrahman Efendi, 199
 Şeyh Abdurrahman Talabanî, 175
 Şeyh Abdülaziz, 157
 Şeyh Adî, 210

Şeyh Âdî b. Misafir, 161
 Şeyh Adî köy, 121
 Şeyh Âdî' Medresesi, 149
 Şeyh Ahmed, 175
 Şeyh Ali El-Hakkârî, 153
 Şeyh Amr, 391
 Şeyh Bahri, 175
 Şeyh Bezini, 172
 Şeyh Cami, 189
 Şeyh Ebu El-Ulâ, 391
 Şeyh Ebu Nasır Abdullah, 391
 Şeyh Ebu Said Ahmed, 390
 Şeyh Ebu'l-Feth, 392
 Şeyh El-E'naz, 392
 Şeyh Fethullah El-Musulî, 390, 391
 Şeyh Gerani, 175
 Şeyh Halid, 189
 Şeyh Halid İbtidaiye Mektebi, 310
 Şeyh Hasan El-Bekri, 390
 Şeyh Haydar, 189
 Şeyh Hayrî'l-Nessac, 391
 Şeyh İbrahim Ez-Zeytunî, 391
 Şeyh İsa, 175, 390
 Şeyh Kaka Ahmed Efendi, 199
 Şeyh Kara, 392
 Şeyh Kazibü'l-ban El-Musulî, 390
 Şeyh Macid, 177
 Şeyh Mahmud Şina, 189
 Şeyh Mansur, 391
 Şeyh Maruf Efendi, 199
 Şeyh Metti Manastırı, 143
 Şeyh Muhammed, 161, 189, 390, 392
 Şeyh Muhammed Azban, 189
 Şeyh Muhammed Ebu'l-Vefa, 390
 Şeyh Muhammed Efendi, 161
 Şeyh Muhammed El- Ma'sum, 189
 Şeyh Muhammed El-Abarikî, 391
 Şeyh Muhammed El-Belkısî, 391
 Şeyh Muhammed El-Garâbilî, 391
 Şeyh Muhammed El-Gazlanî, 391
 Şeyh Muhammed El-Helal, 390
 Şeyh Muhammed El-Horasani, 189
 Şeyh Muhammed El-Mülhem, 391
 Şeyh Muhammed El-Vasîti, 189
 Şeyh Muhammed Et-Tayyar, 392
 Şeyh Muhammed Ez-Zeyvanî, 391
 Şeyh Muhammed Genze, 189
 Şeyh Muhammed İbtidai Mektebi, 340
 Şeyh Muhammed Şirvan, 189
 Şeyh Muhammed Tennuri, 189

Şeyh Muhammed El-Gazlani, 101
 Şeyh Muhyiddin Berzenci, 175
 Şeyh Musa, 175
 Şeyh Mut'afi, 391
 Şeyh Muti ve Tevabii Matran İlyas
 Efendi, 231, 232
 Şeyh Nureddin, 161
 Şeyh Otmanlı Ali, 175
 Şeyh Ömer, 189, 392
 Şeyh Pir Davud, 189
 Şeyh Salih b. Es-Salihin, 391
 Şeyh Sübhân, 175
 Şeyh Şemseddin, 175, 392
 Şeyh Şerafeddin Ebu'l-Fezail, 392
 Şeyh Üveys, 96
 Şeyh Yusuf, 153
 Şeyhan, 18, 20, 145, 149, 159, 189, 210,
 257, 307, 326, 342
 Şeyhülislamı Ali Ekber, 103
 Melik Tavus, 210
 Şihan, 296
 Şirin, 37, 159
 Şirin dağı, 150
 Şirkat, 18, 64, 66, 70, 73, 145, 240, 260,
 285, 311, 337
 Şirkat Kalesi, 150
 Şirvan, 28, 50, 159, 185, 186, 202, 267,
 294, 330, 365
 Şivan, 25, 27, 168, 172, 184, 248, 269,
 299, 329, 364, 378
 Şivegel köyü, 203
 Şuş, 93, 94

T

Tabin suyu, 197
 Taftigin oğlu Sevinç, 90
 Tahir Paşa, 220
 Tahir Sülalesi, 161
 Tahrirat Müdürü Ahmed Cevdet Bey, 237
 Taktak İskeleyi, 194
 Tancero çayı, 197
 Tarih-i İbni Ankar, 35, 178
 Tartar nehri, 154
 Taşlıca, 29, 197
 Tavuk, 45, 46, 49, 184
 Tay aşireti, 113, 114, 124, 189, 207
 Tayyar Paşazade Ahmed Paşa, 216
 Tazehurmatı, 45, 49, 172
 Tebeş dağı, 150

Tebriz, 177, 179
 Tekke Camii, 173
 Tel Et-Tube, 88
 Tel Musa
 Musa Tepesi, 89
 Telafer, 19, 20, 43, 45, 46, 49, 51, 86, 94,
 96, 106, 143, 154, 156, 209, 246, 257,
 266, 296, 325, 343, 361
 Teleskef, 144
 Telgraf ve Posta Müdürü, 249, 259, 270,
 298, 304, 329, 331, 332, 363, 367, 368,
 376, 378
 Telkif, 144, 375
 Tellü'l-abta, 73
 Tercil, 240, 260, 285, 298, 312
 Tersane-i Amire, 415
 Tevfik Paşa, 272
 Tevrat, 69, 112
 Tımar sistemi, 15
 Tımarcı, 273, 274, 275, 279, 289, 291,
 292, 318, 322
 Tımarkamış, 291
 Ticaret Odası, 32, 282, 325, 421
 Ticaret ve Ziraat Odası, 239, 258
 Tiflis, 179
 Tiglatnin, 70, 71
 Tiglatpileser, 70, 72, 73
 Tikrit, 14, 79, 83, 84, 85, 91, 111, 178
 Tımarcı, 252, 254, 342
 Timavend, 31, 203
 Timur, 177, 414
 Timurlenk, 96, 189
 Timurtaş, 91
 Tinal suyu, 197
 Tiryaki Mehmed Paşa, 218
 Tisin, 49, 166, 172
 Tokat, 97
 Topal Osman Paşa, 175
 Topal Yusuf Paşa, 217
 Topzave Köyü İbtidaiye Mektebi, 310
 Trablusgarp, 104
 Trabzon, 399
 Tuğrul Bey, 88, 91
 Tuna vilayeti, 16
 Turnacıbaşı Ömer Bey, 180
 Tutuş, 89
 Tuzhurmatı, 29, 45, 46, 50, 51, 54, 167,
 190, 191, 192, 240, 248, 260, 270, 287,
 301, 311, 331, 337, 367, 378

Türk, 10, 13, 25, 27, 29, 36, 37, 40, 44,
 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 80, 81, 82,
 84, 113, 143, 144, 148, 157, 165, 171,
 172, 182, 183, 184, 188, 191, 192, 413,
 414, 421, 422
 Türkçe, 12, 25, 46, 47, 48, 148, 152, 154,
 156, 158, 160, 171, 183, 186, 188, 190,
 191, 192, 194, 199, 241, 310, 339, 362,
 370, 395, 423
 Türk-Irak sınırı, 36
 Türkistan, 96
 Türkiye, 11, 32, 421
 Türkmen-ler, 48, 49, 96, 155, 176, 177
 Türkmen aşiretleri, 114

U

Ukbe b. Muhammed, 81
 Uluğ Bey, 409
 Ummü'l-rebi'in, 77
 Umum Keldani Milleti Patriği Retebetlo
 İlya Batras Efendi, 231
 Umum Keldani Patriği İmanuel Efendi,
 233
 Urfa, 86, 90, 91, 96, 113, 216, 399
 Urfa Matranı ve Musul Serpiskopos
 Muavini Afram Rahmani Efendi, 231
 Uzun Ahmed oğlu Mehmed, 177
 Uzun Hasan, 97

Ü

Ümit Burnu, 415
 Ümran, 155, 392
 Üsküdar, 413, 416
 Üstad Kerim, 175
 Üzeyir peygamber, 175

V

Vadi Er-Riyas, 81
 Vadiü'l-Ahmer nehri, 154
 Vali Abdulnafi Efendi, 219
 Vali Aziz Paşa, 237
 Vali Feyzi Paşa, 219
 Vali Hacı Reşit Paşa, 220
 Vali Haşim Bey, 220
 Vali Mustafa Yemeni Bey, 237
 Vali Nazım Bey, 220

Vali Nuri Paşa, 220
 Vali Osman Paşa, 237
 Vali Tahir Paşa, 220, 237
 Vali Tahsin Paşa, 219
 Vali Vekili Ferik Mehmed Münir Paşa, 219
 Vali Zühdü Bey, 220
 Van, 18, 150, 152, 159, 216, 217
 Vanlı Timur Paşa, 218
 Varna, 414
 Vâsıt, 84, 90
 Vefayâtü'l-A'yân, 189
 Vekil Mirliya Faik Paşa, 220
 Vekil Mirliya Refik Paşa, 220
 Vekil Vali Muavini Hamdi Bey, 220
 Velid b. Telbid El-Abesi, 78
 Verasen, 64
 Vezine, 194
 Vezir Ahmed Paşa, 216
 Vezir Ali Eşkar Paşa, 219
 Vezir Ali Paşa
 Bağdat Valisi, 216
 Vezir Aziz Paşa, 220
 Vezir Cemaleddin, 91, 92
 Vezir Esat Paşa, 219
 Vezir Giritli Mehmed Paşa, 219
 Vezir Hüseyin Paşa, 216
 Vezir İbrahim Paşa, 216, 217
 Vezir Mehmed Kamil Paşa, 219
 Vezir Mehmed Paşa, 217
 Vezir Mehmed Şerif Paşa, 219
 Vezir Munis Hüseyin, 83
 Vezir Mustafa Mazhar Paşa, 219
 Vezir Mustafa Paşa, 216
 Vezir Silahtar İbrahim Paşa, 217
 Vezir Tayyar Paşa, 219
 Vezir Vecihi Paşa, 219
 Vezir-i Azamlardan Abdulcelilzade
 Mahmut Paşa, 105
 Veziri Kasım Han, 99
 Vezne dağı, 166
 Vilayet Baytar Müfettişi, 342
 Vilayet Emlak-ı Emirîyye Müdürü, 337
 Vilayet Evrak Kalemî, 238, 257
 Vilayet İdare Meclisi, 16, 237, 238, 257, 281, 307
 Vilayet Jandarma Alayı, 343
 Vilayet Maarif Dairesi, 239
 Vilayet Maarif Meclisi, 239
 Vilayet Maarif-i İbtidaiye Meclisi, 338

Vilayet Matbaa Dairesi, 308
 Vilayet Matbaası, 32, 33, 241, 258, 283, 341, 395
 Vilayet Meclisleri Kalemî, 307
 Vilayet Mektubî Nazırı, 283
 Vilayet Mektubisi, 258
 Vilayet Muhasebe Kalemî, 238, 257, 336
 Vilayet Muhasebesi Merkez Şubesi, 238
 Vilayet Nizamnamesi, 16, 32
 Vilayet Tercümanı, 336
 Viranşehir, 192
 Vise, 159
 Vital Cuinet, 48, 421
 Viyana, 415, 416
 Vul Luş, 70, 71

W

W.R. Hay', 49

Y

Yahudi-ler, 41, 74, 95, 151, 153, 158, 162, 186, 208
 Yahya, 79, 82, 83, 102, 105, 389, 390
 Yahya b. Said El-Hersi, 80
 Yakrem, 88
 Yanya, 414
 Yarımca, 45, 102, 244, 262, 291, 340
 Yarımca Köyü İbtidaiye Mektebi, 310
 Yarımca Mektebi Muallimi, 340
 Yavuz Sultan Selim Han, 98, 113
 Yazıcızade Mustafa Paşa, 218
 Yemen, 40, 51, 98, 422
 Yenice, 46
 Yeniçeri, 105, 108
 Yeniçeri İsyanı, 416
 Yeniçeri Ocağı, 15
 Yeniçeri Ortası, 180
 Yenişehir, 414
 Yezdanbahşi, 200
 Yezid b. Müzeyyed Eş-Şeybani, 80
 Yezidi-ler, 41, 104, 105, 114, 144, 152, 155, 161, 208, 210, 211
 Yıldırım mabudu, 76
 Yufsan, 155
 Yunan, 35, 69, 75
 Yunanca, 35
 Yunanistan, 179, 417

Yunus oğlu Bekir Paşa, 98
Yunus Paşa, 215
Yunus Peygamber, 65, 387
Yusuf Paşa, 40, 99
Yusuf Yusufânî Efendi, 224

Z

Zabıta, 246, 254, 255, 256, 264, 266, 267, 278, 279, 294, 296, 299, 300, 301, 302, 305, 306, 323, 324, 325, 329, 330, 331, 332
Zaferan köyü, 153
Zaho, 14, 17, 18, 20, 43, 46, 111, 114, 115, 118, 123, 125, 143, 150, 151, 152, 153, 159, 178, 207, 209, 232, 233, 242, 244, 260, 263, 284, 285, 294, 315, 324, 343, 360, 376, 377, 399
Zaho Boğazi, 153
Zaho Kazası Keşişi Yusuf Sekerya Efendi, 233
Zaho Keldani Matranı Bolis Şemyana Efendi, 231
Zaho Matranı Timasavos Efendi, 231, 232
Zaimüddevele Ebu Kamil, 88
Zamar, 114, 118, 337
Zap Nehri, 63, 115, 151, 159, 165, 182, 194
Zaptiye, 15, 51, 238, 242, 245, 246, 254, 257, 258, 264, 272, 281, 285, 286, 287, 293, 295, 404, 405

Zaviye suyu, 166
Zegal, 76
Zemar, 18, 145, 240, 260, 285, 311
Zend Kerim Han, 180
Zengabad, 29, 190
Zengene, 29, 183, 197, 382
Zengene Livası, 178
Zengi, 89, 93, 192
Zerav, 187
Zerav tepesi, 186
Zerdabad, 30, 199
Zerge, 165
Zerik b. Ali El-Ezdi, 80
Zeyneddin, 65, 91, 92
Zeyni, 82
Zibar, 18, 20, 115, 121, 125, 150, 157, 158, 159, 207, 223, 231, 244, 246, 267, 285, 290, 293, 315, 325, 358, 377
Ziraat, 239, 258, 264, 265, 266, 283, 293, 296, 298, 300, 304, 307, 308, 326, 341, 358, 362
Ziraat Bankası, 258, 264, 265, 266, 283, 293, 296, 298, 300, 304, 307, 308, 327, 333, 341, 358, 362, 418
Zor Mutasarrıfı Salih Paşa, 223
Zor sancağı, 68, 111
Zulm suyu, 197
Zulumiyete, 64
Zuruk, 186, 187
Zülkarneyn, 67, 91

